

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

ET TILBAGEBLIK

W. Parissau

H. P. HANSEN

ET TILBAGEBLIK

IV

1912—1914

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXXIV

**COPYRIGHT 1934 BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL NORDISK FORLAG - COPENHAGEN**

—
OPLAG: 1250 EKSEMPLARER

—
**PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN**

INDHOLD

	Side
Rigsdagen efter Valget i 1912	9
De Hjemløse	19
Udvalgsarbejde	36
Udvalgets Arbejde afsluttes	50
Hvad de Hjemløse opnaaede	61
Landdagsvalget	78
Tvangsregimentet skærpes	87
Kampen om Jorden	99
Bindeloven	105
Landeværnet	110
Landraader	119
Slesvig-Holstensk Generalstorm	135
Kreditforeningen i Kiel	151
Vort nationale Værn	157
Foretagsvirksomhed	165
Mindeaaet	176
Parlamentarikere	194
Tyske Politikere	203
Imod Verdenskrigen	282

FORORD

Oprindelig var det min Hensigt at udgive „Et Tilbageblik“ i to Bind, hvoraf det første skulde omfatte min Barndom og Ungdom, det andet mine senere Oplevelser. Men da jeg kom til andet Bind, var Stoffet, som jeg arbejdede med, saa overvældende, at de to blev til tre, og hermed udsender jeg fjerde Bind. Naar jeg er endt med en saa bred Skildring af mine Oplevelser som sønderjydsk Politiker, er det under Indtrykket af, at de i vore Forhold dybt indgribende Begivenheder, som vi har oplevet i de sidste tyve Aar, har trængt vore Oplevelser i de for Sønderjylland begivenhedsrige Aar 1907—14 stærkt tilbage i den ældre Slægts Erindring, mens der samtidig er opvokset en Ungdom i Sønderjylland, hvis Minder ikke naar ud over Verdenskrigen. Til fjerde Bind af „Et Tilbageblik“ slutter sig mine Dagbogsoptegnelser „Fra Krigstiden“. Jeg haaber endnu at faa Tid og Kræfter til at udsende et afsluttende femte Bind af „Et Tilbageblik“ om mine Oplevelser efter Tysklands Sammenbrud i Efteraaret 1918.

Aabenraa i November 1934.

H. P. Hanssen.

RIGSDAGEN EFTER VALGET I 1912

Tilskyndet af Rigskansler Fyrst *Bülow* havde de konservative og liberale Partier i Tyskland i 1907 afsluttet en Valgalliance og tilføjet Socialdemokraterne et meget føleligt Nederlag. Fra 1903—1907 havde den socialdemokratiske Fraktion i den tyske Rigsdag 80, fra 1907—1912 derimod kun 45 Medlemmer. Men i 1912 kom Tilbageslaget med voldsom Kraft. Denne Gang maatte Højrepartierne bide i Græsset.

Fyrst *Bülows* Fald som Rigskansler havde sprængt „*Bülowblokken*“. De Partier, den havde samlet i et regeringsdygtigt Flertal, maatte derefter gaa splittet til Valg. De konservative Partier tabte henved halvhundrede Mandater. De tre frisindede Partier, som før Valget havde sluttet sig sammen i en Fællesorganisation, „*Fortschrittliche Volkspartei*“ klarede Pynten nogenlunde, idet de gik ud af Slaget med et Tab af kun 6 Mandater. Socialdemokraterne vandt derimod en straalende Sejr. Efter Valget rykkede de ind i Rigsdagen med 110 Mand og var dermed Rigsdagens største Parti.

Rigsdagen, som blev valgt i 1912 og derefter blev siddende under hele Verdenskrigen, indtil den opløstes i 1919, havde følgende S sammensætning:

45 Tysk-Konservative,	9 Elsass-Lothringer,
15 Frikonservative,	5 Welfer,
8 Økonomisk Forening,	44 National-Liberale,
5 Tysk Reformparti,	42 Frisindede,
90 Centrum,	110 Socialdemokrater,
18 Polakker,	10 udenfor Fraktionerne.

I Løbet af Valgperioden indtraadte der enkelte mindre Forskydninger, og det socialdemokratiske Parti sprængtes, idet en Gruppe paa 18 Medlemmer traadte ud og dannede en uafhængig socialdemokratisk Fraktion.

Ved Rigsdagsvalget i 1912 var det trods kæmpemæssige Anstrengelser ikke lykkedes at faa en eneste Tilhænger af Voldsregimentet valgt i Hertugdømmerne. Provinsen Slesvig-Holsten, som de officielt hed, var inddelt i 10 Valgkredse. Deraf erobrede de Frisindede 7 og Socialdemokraterne 2, mens jeg med stigende Stemmetal hævdede mit Mandat i første Valgkreds, Haderslev og Sønderborg Amter.

Det stærke Ryk til Venstre, som Rigsdagsvalget i 1912 var Udtryk for, og ikke mindst Udfaldet af Valget i Hertugdømmerne, gav mig en langt gunstigere Basis for mit parlamentariske Arbejde i Berlin, end jeg hidtil havde haft.

I Rigsdagen fik jeg min Plads anvist mellem Frisindede og Socialdemokrater. Da jeg allerede var gammel i Gaarde, havde jeg Krav paa en god Hjørneplads, som ogsaa beredvilligt blev mig tilstaaet. Af fire Pladser, som havde fælles Pult, havde Dr. *Fr. Naumann* den ene, jeg den anden Hjørneplads. Imellem os sad Socialdemokraten *Buck*, min Sidemand, som efter Revolutionen blev Statsminister i Sachsen, og den frisindede Seminarie-Overlærer *Sivkovich*, som ved Revolutionens Udbrud blev Statsminister i Mecklenburg-Schwerin. *Buck*, en af Socialdemokraternes dygtigste Arbejdssekretærer, var en faamælt, men overordentlig kundskabsrig Mand, af hvis omfattende Viden paa det social-politiske Omraade jeg har høstet megen Belæring. I vanskelige Sager var han altid rede til at bistaa mig. Drejede det sig om Sager, der hastede, kunde jeg trygt benytte ham som Konversationsleksikon. Med *Fr. Naumann* stod jeg allerede paa dette Tidspunkt, som gentagne Gange antydet i mine Bøger, paa en meget venskabe-

lig Fod. Men at vi i disse bevægede Aar sad saa nær sammen i Rigsdagen gav os ganske naturligt hyppigere Lejlighed til Udveksling af Meninger om Dagens brændende Spørgsmaal, end det ellers vilde have været Tilfældet.

Af de frisindede Rigsdagsmænd er *Friedrich Naumann* den, jeg har staaet nærmest og sat størst Pris paa. Efter Rigsdagsvalget sendte han sine Venner et Digt, som sluttede med følgende Vers:

„Lyt til min Røst, mine Venner, hvis I Vederkvægelse søger:
 Naar den oprivende Kamp, som vi Dag og Nat har udkæmpet, nu
 er forbi,
 Da gør som jeg, læg Aviser tilside, for ved Fader Homers det
 herlige Bord Jer at sætte.
 Her vil I finde en Slægt af Mennesker, kraftige, ædle,
 Der endnu har Sjælen saa klar som en lysende Morgen,
 Naar den gryr over blaanende Bjerge og spejlende Have.“

Mit Venskab med Naumann uddybedes i Krigsaarene. Ingen forstod som han vor vanskelige Stilling. Altid var han rede til at række mig en hjælpende Haand.

To unge, nyvalgte Rigsdagsmænd kom efter Rigsdagens Aabning hen til mig, forestillede sig og sagde, at de ønskede at stifte nærmere Bekendtskab med mig. De var begge Socialdemokrater. Den ene, Dr. *Weill*, var født i Strassburg og valgt i Metz, den anden, *Herman Wendel*, var født og opvokset i Metz, men valgt i Sachsen. Dr. Weill var udpræget franksindet, Hermann Wendel derimod afgjort tysksindet, men de var begge lige stærkt interesseret i Nationalitetskampen i Tysklands Grænselände og fuldstændig enige om at bryde Staven over den tyske Voldspolitik.

Dr. Weill var Student fra Strassburg, havde studeret flere Aar i Paris og senere taget den national-økonomiske Doktorgrad i Strassburg. Efter først at have været Redaktør af et socialdemokratisk Tidsskrift i Paris og senere Redaktør af to socialdemokratiske Blade i Tyskland var han nu fast Medarbejder ved flere tyske og franske Tids-

skrifter. I de nærmest foregaaende Aar havde han desuden udgivet en Bog om „Arbejderbevægelsen i Frankrig“ og en Brochure om Arbejderforhold i Elsass-Lothringen.

I de bevægede Julidage i 1914, da det tyske og franske Socialdemokrati i tillidsfuldt Samarbejde udfoldede stærke Bestræbelser for at forebygge Krigens Udbrud, tog Dr. *Weill* til Paris for at virke for Fredens Opretholdelse. Her sad han d. 1. August, da den franske Hærs Mobilisering var bleven anordnet, og Krigens Udbrud var rykket forfærdende nær, ved Siden af det franske Socialdemokratis fremragende Fører, Verdensfredens begejstrede Forkæmper, *Jaurès*, da han blev dræbt med et velrettet Skud af en Fanatiker. Dr. *Weill* blev derefter i Frankrig under Krigen. Efter Fredens Genoprettelse blev han valgt til Medlem af det franske Deputeretkammer. Jeg har ikke senere truffet ham, men et Par Gange faaet en venlig Hilsen fra ham.

Hermann Wendel var Student fra Metz, havde senere studeret i München, derefter været Medarbejder ved forskellige socialdemokratiske Blade og var, da han blev valgt, Redaktør af det socialdemokratiske Blad i Frankfurt a. Main. Han var, som Søn af en til Metz indvandret Tysker, afgjort tysksindet, men Indtrykkene, som han under sin Opvækst havde modtaget af det tyske Tvangsregimente i Elsass-Lothringen, havde gjort ham til dets forbitrede og uforsonlige Modstander. I „Die preussische Polenpolitik in ihren Ursachen und Wirkungen“, som han udgav i 1908, havde han rettet haarde, men rammende Angreb paa Preussens polske Politik. Af mig udbad han sig Materiale vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal. Jeg forærede ham bl. a. den franske Udgave af Fr. v. Jessens „Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie“. Han gjaldt for Sagkyndig i Balkanspørgsmaalene, som han med særlig Sympati for Serbien havde studeret grundigt.

Da Krigen udbrød, meldte *Wendel* sig som Frivillig, og han deltog derefter i Verdenskrigen. Naar Rigsdagen i Krigsaarene traadte sammen, kom han til Berlin for at

deltage i Forhandlingerne. Vi drøftede da fortroligt Stillingen og Fremtidsudsigterne. Han hørte til den Kreds af tyske Rigsdagsmænd, der ønskede det nordslesvigske Spørgsmaal løst med Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark. I Rigsdagen vakte han 1917 Opsigt og Uvilje helt ind i de socialdemokratiske Rækker ved fra Talerstolen at øve skarp Kritik af Tyskernes Fremfærd i Elsass-Lothringen og i denne Forbindelse at udtale, at mindst 90 % af Befolkningen vilde stemme for Frankrig, hvis der blev foretaget en Folkeafstemning.

I mine Krigsdagbøger har jeg under 22. Oktober 1918 skrevet følgende Notits om Hermann Wendel, som jeg traf i Rigsdagens Foyer lige efter, at han var ankommen fra Fronten:

„Til Lykke!“ udbød han, „nu kan De snart komme til at leve under virkelig frie Forhold i et virkelig frit Folk. Jeg har i Gaar i denne Anledning paany taget min „Manuel“, som De har været saa venlig at forære mig, frem for at studere Spørgsmaalet, men jeg naaede ganske vist ikke vidt.“

Vi talte videre om det serbiske Spørgsmaal, og jeg lykønskede ham med, at han havde faaet Ret i sin Polemik med den tidligere bulgarske Gesandt i Berlin. „Ja,“ svarede han, „jeg har skrevet min Bog om det serbisk-bulgarske Problem, før Sagen har taget den sidste, hurtige Vending, men desuagtet behøver jeg ikke at ændre noget i den.“

Dr. *Blunck* kom hen til os og sagde noget forpint, men smilende til mig: „De her! — jeg troede, at De allerede stod med det ene Ben i Danmark!“ „Saa vidt er det endnu ikke,“ svarede jeg, „men det kommer nok inden ret længe.“

Wendel: „Ja, nu vil det snart vise sig, at jeg havde Ret, da jeg i Fjor her i Salen, — hvad mange tog mig ilde op — sagde, ved en Afstemning vilde 90 % af Elsass-Lothringerne stemme for Frankrig. Det vil sige, Ret havde jeg

ikke, for nu vil ikke 90 %, men 110 % stemme for Frankrig!“

„Det er vel dog lovlig meget,“ udbød Dr. Blunck. „Nej,“ svarede Wendel ivrigt, „for mange vil stemme dobbelt, ja tredobbelt, hvis de blot kan se deres Snit dertil. Saadan er Stemningen.“

Efter Fredsslutningen opgav Wendel sin parlamentariske Virksomhed, men som Journalist og Forfatter har han vedvarende udfoldet en betydelig politisk Virksomhed. Personlig er jeg ikke truffet sammen med ham efter Genforeningen.

Af de nyvalgte, franksindede Rigsdagsmænd fra Elsass-Lothringen var endvidere Redaktør *Peirot* fra Strassburg Socialdemokrat. Med ham stiftede jeg først senere personligt Bekendtskab. Men under Krigen, da han som Medlem af det mægtige socialdemokratiske Parti havde en langt friere og tryggere Stilling end de til „Det elsass-lothringiske Centrum“ hørende franksindede Rigsdagsmænd, kom vi i nærmere Forbindelse med hinanden. Han fik nu og da franske Aviser. Ad hvilke Veje ved jeg ikke. Men han plejede da at meddele mig de vigtigste Efterretninger, ligesom jeg omvendt holdt ham underrettet om, hvad der fremkom af særlig Betydning i danske, norske og svenske Aviser, som jeg fik fat i. I mine Krigsdagbøger har jeg gentagne Gange omtalt ham. Da Tyskerne i 1918 havde rømmet Elsass-Lothringen, blev *Peirot* valgt til Overborgmester i Strassburg, hvor han den 19. November bød de franske Tropper velkommen, da de rykkede ind i Byen. Stillingen som Overborgmester hævdede han, indtil han for et Par Aar siden maatte trække sig tilbage paa Grund af Sygdom. Jeg har i Aarenes Løb givet forskellige Landsmænd, som tog til Elsass-Lothringen for at studere Forholdene, Anbefalinger med til *Peirot*. De er bleven godt modtaget, og jeg har nu og da faaet venlige Hilsener fra ham. Personlig har jeg derimod heller ikke truffet ham, siden vi skiltes i Berlin.

For Polakkerne var Rigsdagsvalget i 1907 særlig gunstigt, fordi Regeringens bitre og hensynsløse Kamp imod Centrum tilførte dem en Del Stemmer fra tyske Trosfæller. I Valgperioden 1907—1912 havde de som Følge deraf 20 Repræsentanter i Rigsdagen. Denne Stilling kunde de ikke holde, efter at Centrum atter var bleven Regeeringsparti. Ved Valget i 1912 tabte de to Mandater. Fra 1912—19 talte den polske Fraktion derefter 18 Rigsdagsmænd.

I „Et Tilbageblik II“ har jeg skildret de betydeligste polske Parlamentarikere, som jeg stiftede Bekendtskab med, da jeg i 1896 blev Medlem af den preussiske Landdag, og stod i nært Samarbejde med i de følgende Aar. Forrest blandt dem stod *Motty*, Dr. v. *Jaszewski*, *Wawrzyniak* og Hr. v. *Czarlinski*. Af disse hver paa sin Vis fremragende Førere var nu kun Hr. v. *Czarlinski*, som var bleven genvalgt i den Landsdel, man nu kalder „Den polske Korridor“, tilbage.

Da jeg begyndte min parlamentariske Virksomhed i Berlin, var Polakkerne helt overvejende repræsenteret af Adelen og Gejstligheden. I Rigsdagen var de endnu i Valgperioden 1898—1903 repræsenteret af 1 Prins, 2 Fyrster, 1 Greve, 1 Baron, 11 adelige og kun 3 borgerlige Rigsdagsmænd. Men efter Aarhundredskiftet brød en demokratisk Strømning igennem, og efter Rigsdagsvalget i 1907 traadte en Del yngre Førere med borgerlige Navne i Forgrunden. Betydeligst af dem var *Seyda*, Advokat ved Overlandsretten i Posen, som efter Fredens Genoprettelse blev udnævnt til Højesteretspræsident i Polen. Betydelig var ogsaa Prælat *Stychel*, om hvem en frisindet Kollega ikke uden Grund sagde: „Er heisst Stychel und er ist stichel“. Paa „Nationaliteternes Dag“ den 23. Okt. 1918 krævede *Stychel* som Polakkernes Ordfører Polens Genoprettelse, lige før jeg krævede Nordslesvigs Genforening med Danmark.

Som synligt Tegn paa den polske Presses voksende Ud-

bredelse og Indflydelse havde ikke færre end fire polske Redaktører *Napierski, Kulerski, Brejski* og *Korfanty* fra 1907—1912 Sæde i Rigsdagen. Med de tre sidstnævnte stod jeg til Tider i nært Samarbejde. Det var saaledes, som tidligere omtalt, især Tilfældet under Kampen om Rigsforeringsloven. De frabad sig imidlertid alle fire Genvalg i 1912. Som Grund angav de, at deres Blade led alt for meget under deres lange Fraværelse i Berlin. Af de i 1912 valgte polske Rigsdagsmænd var Hr. v. *Trampczynski* den betydeligste. Fyrst *Radziwill*, som var i Slægt med Hohenzollerne og under Tysklands Krige var avanceret til Oberstløjtnant i den tyske Hær, blev atter valgt til Formand for den polske Fraktion. Men han var nu, 78 Aar gammel, nærmest at betragte som Ærespræsident, mens Hr. v. *Trampczynski*, Advokat og Notar i Posen, var Fraktionens Ordfører fra 1912—1919. Efter Polens Genoprettelse blev han valgt til Formand for det polske Senat. Jeg stod i denne Valgperiode, og da især under Krigen, paa en meget fortrolig Fod med Hr. v. *Trampczynski* og Seyda, som bestemte den polske Fraktions Politik. Vi mødtes i et Interessefællesskab, som gav Anledning til hyppige Meningsudvekslinger, naar Rigsdagen var inde. Staaende i samme Kampfront holdt vi hinanden underrettet om, hvad vi, hver især gennem vore Forbindelser, erfarede om Begivenhedernes Gang, og vi havde let ved at enes om de Linjer, hvorefter de ikke-tyske Nationaliteters Politik burde føres. Jeg vil senere faa Lejlighed til at komme tilbage til mit Samarbejde med Polakkerne.

Med de frisindede Partier havde jeg den Aftale, at min Stemme blev regnet til deres Stemmegruppe imod, at de afstod en Plads til mig i de Udvalg, i hvis Arbejde jeg var særlig interesseret. I Samlingen fra 1907—1912 voldte dette ikke Vanskeligheder. Men efter Rigsdagsvalget i 1912 kunde de Frisindede kun skiftevis besætte 2 og 3, Socialdemokraterne derimod skiftevis 6 og 7 Pladser i et normalt Udvalg paa 28 Medlemmer. Traf det sig nu saaledes,

at de Frisindede havde Ret til 3 Medlemmer i et Udvalg, hvor jeg ønskede at have Sæde, var der i Reglen ikke noget i Vejen. Rigsdagen arbejdede paa Grund af Rigets Størrelse med saa mange Udvalg, at Medlemmernes Trang til Udvalgsarbejde uden Vanskelighed kunde tilfredsstilles. Men af partimæssige Grunde vilde de nødvendig afstaa en Plads til mig og dermed halvere deres Styrke, naar de kun havde Krav paa 2 Pladser i Udvalget. Da *Bebel* af en Partifælle var bleven gjort opmærksom herpaa, overraskede han mig med et Tilbud om, at Socialdemokraterne, hvis jeg ønskede det, vilde afstaa en Plads til mig i de Udvalg, hvor de havde Krav paa 7 Medlemmer. Jeg modtog selvfølgelig Tilbudet med Tak.

Kort efter vilde jeg gøre Brug af det. *Bebel* var ikke i Salen. Jeg spurgte en af hans Venner, om han var i Bygningen, men fik til Svar, at han var bortrejst og blev borte et Par Dage. „Det er meget kedeligt,“ sagde jeg, „for jeg vilde gerne — i Henhold til hans venlige Tilbud — have Sæde i et Udvalg, som skal vælges i Morgen.“ „Aber, dann sprechen Sie doch mit *Fritz Ebert*,“ men saa tal dog med *Fritz Ebert*! svarede han. Jeg greb mig til Hovedet. Navnet havde jeg ikke før lagt Mærke til. Det maatte være en af de nyvalgte Rigsdagsmænd. Men hvor var det muligt, at han, kun fjorten Dage efter sin Indtræden i Rigsdagen, kunde staa som *Bebels* Stedfortræder?

Jeg slog op i Rigsdagens Haandbog for at orientere mig, før jeg talte med ham. Der stod: „*Ebert*, Friedrich, Partisekretær i Berlin, født 1871 i Heidelberg, besøgt Folkeskolen i Heidelberg, lært Sadelmagerhaandværket, rejst som Haandværkssvend i Nord- og Sydtyskland, blev 1893 Redaktør af „*Bremer Bürgerzeitung*“, senere Arbejdersekretær i Bremen, 1905 Medlem af det socialdemokratiske Partis Hovedbestyrelse, Medlem af Rigsdagen 1912.“

Det stod mig derefter klart, at *Ebert* var en Partifælle, som Socialdemokraterne ventede sig meget af. Han kom

hurtigt frem i første Række, og efter at Dr. *Ludwig Frank* var falden faa Uger efter Krigen Udbrud, stod han som dets kommende Fører. Under Krigen blev han Formand for Finansudvalget, efter Revolutionen Rigspræsident. Jeg vil senere faa Lejlighed til at omtale ham nærmere.

Det var hævdvunden Sæd og Skik, at et Medlem af Rigsdagens største Parti valgtes til Præsident. Flertallet vægrede sig imidlertid ved at vælge en Socialdemokrat. Dette voldte for saa vidt ikke Vanskeligheder, thi Rigsdagens Præsident havde i Følge Forfatningen Pligter overfor Kejseren, som ingen socialdemokratisk Rigsdagsmand ønskede at overtage. Socialdemokraterne gav derfor villigt Afkald paa Præsidentværdigheden, men krævede til Gengæld Pladsen som første Vicepræsident. Dette vilde de konservative Partier og Centrum imidlertid heller ikke gaa med til. Afgørelsen laa derefter hos det national-liberale Parti, som stod splittet. Mens Partiets venstre Fløj fandt Socialdemokraternes Krav berettiget, modsatte Partiets højre Fløj sig meget bestemt Valget, idet de hævdede, at en socialdemokratisk Vicepræsident ikke vilde opfylde de ham paahvilende Forpligtelser.

Socialdemokraterne mødte med *Ph. Scheidemann* som Kandidat. To national-liberale Rigsdagsmænd, Rigsadvokat Dr. *Junck* og Formanden for det tyske Bondeforbund *Wachhorst de Wente*, henvendte sig da til mig med Anmodning om at undersøge, hvorledes Scheidemann vilde stille sig, hvis han fik Sæde i Rigsdagens Præsidium. Endnu samme Dag kunde jeg med selve Scheidemann som Kilde meddele dem, at han i saa Fald vilde opfylde alle de ham ifølge Forfatningen og Forretningsordenen paahvilende Forpligtelser. Tilfreds dermed erklærede de, at saa var hans Valg sikret.

Rigsdagen blev aabnet den 9. Februar 1912. Af 397 Medlemmer var 388 tilstede, da Præsidentvalget foretoges. Dr. *Spahn*, Centrums Fører, blev valgt til Præsident med

196 Stemmer. Derefter blev Scheidemann valgt til første Vicepræsident med 188 Stemmer, mens hans Modkandidat, en konservativ Rigsdagsmand, kun fik 174 Stemmer. Til anden Vicepræsident valgtes Dr. *Paasche*, national-liberal, med 274 Stemmer.

Men dermed var Sagen ikke endt, idet Spahn endnu samme Dag nedlagde sit Mandat, og Dr. Paasche, tvunget af den national-liberale Fraktions Flertal, to Dage efter fulgte hans Eksempel. Den 14. Februar foretoges der derefter under Scheidemanns Ledelse nyt Valg af Præsident og anden Vicepræsident. Til Præsident valgtes nu *Kaempff*, frisindet med 195 Stemmer, mens 174 afgav blanke Sedler. Til anden Vicepræsident valgtes *Dove*, ligeledes frisindet, med samme Stemmetal. Det var hævdvunden Sæd, at Rigsdagens tre Præsidenter efter Valget forestillede sig for Kejseren, men under Henvisning til, at det ikke var en Vicepræsidenterne paahvilende Pligt, vægrede Scheidemann sig meget uklogt ved at følge Skik og Brug. Indenfor det national-liberale Parti rejstes der som Følge deraf en Storm imod de Medlemmer, der havde stemt paa ham, og da Valget af Præsidenterne efter de gældende Bestemmelser blev gentaget nogle Uger senere, maatte Scheidemann vige Pladsen for Dr. *Paasche*, der som Medlem af det national-liberale Parti fik alle sine Partifællers Stemmer. *Kaempff* og *Dove* blev derimod genvalgt og holdt Stillingen til Rigsdagens Opløsning i 1919.

Rigsdagens Præsident var udrustet med megen Magt og Myndighed. Forretningsordenen gav ham saaledes Ret til at bryde Talerlistens Rækkefølge og give Ordet til Talerne efter eget Forgodtbefindende. Det var i de følgende Tider, ikke mindst i Krigsaarene, af ikke ringe Betydning for mig, at to af Præsidenterne var frisindede Rigsdagsmænd. De behandlede mig altid med megen Velvilje og Hensynsfuldhed. Jeg hørte i denne Rigsdagssamling, som omspændte hele Krigstiden, til en snævrere Kreds af Parti-

fæller og enkelte andre udvalgte, der blev indbudt til deres private Selskaber, i hvilke der ofte førtes fortrolige Forhandlinger om den foreliggende politiske Situation.

Præsidentvalget havde vist, at Socialdemokraterne vilde gøre deres nye Magtstilling gældende. De Tider var forbi, hvor man kunde stille dem udenfor Lands Lov og Ret eller affeje dem med buldrende Ord og højstemte Fraser. De repræsenterede nu en Trediedel af det tyske Folk, var Rigsdagens største Parti, en Magtfaktor af høj Rang i Tysklands Politik.

Præsidentvalget havde dernæst vist, at de liberale Partier regnede med denne Kendsgerning og søgte at udnytte den under Kampen imod de preussiske Junkere og den katolske Klerus, det vil sige Reaktionen i alle dens Afskygninger og Ytringsformer. Valget havde endelig vist, at „Storblokken“, som omspændte Venstrepartierne fra *Bebel* til *Bassermann*, efter at have staaet sin Prøve ved Landdagsvalgene i de sydtyske Stater nu ogsaa var traadt i Virksomhed i den tyske Rigsdag.

Alt i alt gav den i 1912 valgte Rigsdag mig saaledes gode Betingelser for et frugtbart Arbejde.

DE HJEMLØSE

I 1911 havde Hjemløshedsspørgsmaalet i stigende Grad lagt Beslag paa min Opmærksomhed. Under Valgagitationen havde det staaet i Forgrunden. Kort efter Rigsdagens Sammentræden blev det uventet sat paa Dagsordenen, idet Regeringen sidst i Februar 1912 forelagde Rigsdagen et Forslag til „Lov om Erhverv og Tab af Statsborgerretten“.

Da den preussiske Værnepligt efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen indførtes i Nordslesvig, fremtvang den en meget omfattende Udvandring af værnepligtigt Mandskab. Udvandringen, som efterhaanden rev videre Befolkningskredse med sig, fortsattes til henimod 1890. Efter en af *Poul Sveistrup* paa Grundlag af den officielle preussiske Statistik foretagen Beregning¹⁾ udvandrede mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{2}{5}$ af Befolkningen i de fire sønderjydske Amter fra 1867—1885. Skønt Fødselsoverskudet var ca. 1 % aarlig, og der samtidig fandt en betydelig Indvandring Sted, saa vel sydfra som nordfra, dalede Indbyggerantallet i de fire Amter fra 182,580 i 1867 til 173,291 i 1885.

Indvandringen *sydfra* bestod af Embedsmænd, Erhvervsdrivende og faglærte Arbejdere, som for det meste slog sig ned i Byerne. Indvandringen *nordfra* omfattede hovedsagelig Tjenestekarle, som lokkede af et højere Lønniveau i Hundredevis strømmede til Nordslesvig, hvor Landbruget i høj Grad trængte til mandlig Arbejdskraft, fordi den værnepligtige sønderjydske Ungdom var landflygtig.

¹⁾ Sønderjydske Aarbøger 1890.

De fleste af disse nordfra indvandrede unge Mænd blev i Sønderjylland og giftede sig med sønderjydske Piger. Ved Giftermaal erhvervede Hustruen Mandens danske Indfødsret og mistede samtidig sin egen preussiske Statsborgerret. Dette voldte foreløbig ingen Vanskeligheder. Men efter tysk Ret arvede Børnene Faderens Statsborgerret. Efter dansk Ret erhvervede man derimod kun dansk Indfødsret ved Fødsel i Danmark eller ved Naturalisation, som atter forudsatte, at Ansøgerne havde haft fast Bopæl i Danmark i en længere Aarrække. Børnene af disse Ægte-skaber havde saaledes hverken dansk eller tysk Statsborgerret. De var statsløse eller, som man i Sønderjylland udtrykte det: *hjemløse*.

Spørgsmaalet blev brændende, da Børnene voksede til. Deres Stilling var retslig set den samme som Optantbørn- nenes, og deres Statstilhørsforhold burde derfor have været ordnet med Optanttraktaten. Naar det ikke skete, var det, fordi man ikke dengang havde Klarhed over Spørgsmaa- let. Statistikken over Optantbørnene var optaget af under- ordnede administrative Myndigheder, der i vid Udstræk- ning havde opført disse Hjemløse som „Optantbørn“.

Under Forhandlingerne om Optanttraktaten var man som Følge deraf gaaet ud fra, at Antallet af Optantbørn var større, Antallet af andre Hjemløse derimod betydeligt mindre, end det senere viste sig at være. Da Regeringen et Par Aar efter Optanttraktatens Afslutning prisgav den „mildere Kurs“, oplyste den, at der i Nordslesvig var ca. 2000 Hjemløse, som ikke faldt ind under Optanttrak- tatens Bestemmelser.

I 1909 indledte Regeringen i Slesvig Kampen imod de Hjemløse ved under Henvisning til Patentet af 15. No- vember 1841 at true dem med Udvisning, hvis de bosatte sig i Nordslesvig. Det viste sig imidlertid snart, at denne Vej ikke var farbar, thi Patentet var rettet imod „Udlæn- dinge“, mens de Hjemløse var „Indfødte“. I Klager gjort opmærksom herpaa tog Regeringspræsidenten sine Anord-

ninger tilbage, før Sagen naede til Forhandling ved Overforvaltningsretten i Berlin.

Regeringen skiftede imidlertid kun Taktik, idet den samtidig *udviste* et Antal Hjemløse som „lästige“ — falden til Besvær —, men den Vej var heller ikke farbar, thi da de Hjemløse ikke var „Udlændinge“, kunde Udvisningsordren ikke udføres paa normal Vis, det vil sige ved Tvangstransport over Grænsen og Aflevering til Myndighederne i den Stat, hvor de var hjemmehørende. De Hjemløse nægtede under Henvisning dertil at følge Udvisningsordren. De blev simpelt hen, hvor de var.

I 1911 skiftede Regeringen atter Taktik. Landraaderne fik Ordre til at drive de Hjemløse ud af Landet ved Hjælp af Landsforvaltningslovens § 132. Denne Paragraf bemyndigede Administrationen til at gennemføre retslig tilladte Anordninger ved Hjælp af Bøder, henholdsvis Arrest. Amtsforstanderen kunde fastsætte Bøder paa indtil 60 Mark, Landraaden Bøder paa indtil 150 Mark og Regeringspræsidenten Bøder paa indtil 300 Mark. I Tilfælde af Uformuenhed afsonedes Bøderne med henholdsvis 1, 2 og 4 Ugers Arrest. Da de Udviste ikke lod sig true bort fra deres Hjem, dikterede Embedsmændene Bøder. De Udviste, Arbejdere, som levede fra Haanden i Munden, kunde ikke betale. Pantemændene blev udsendt, men der var ikke noget at pante. Saa maatte Bøderne afsones med Arrest.

Ved Nytaarstid 1912 havde tre hjemløse Arbejdere, *Mads Egholm, Lars Jensen Lind og Morten Thomsen*, som uden Øvrighedens Tilladelse havde bosat sig i deres Hjemstavn, afsonet Bøder, som Administrationen havde idømt dem, fordi de ikke efter Ordre rømte Landet, Mads Egholm i 4 Uger, Lars Jensen Lind i 10 og 14, tilsammen 24 Dage og Morten Thomsen i 12 Dage. Regeringspræsidenten havde endvidere dikteret Mads Egholm to Gange fire Ugers Arrest, og Landraaden i Aabenraa Morten Thomsen 14 Dages Arrest, som endnu ikke var afsonet.

Da Forfølgelserne i 1909 begyndte, meddelte Landraaden

i Sønderborg Maler *Karl Holm* i Hundslev paa Als, at han havde bragt i Erfaring, at Maleren „var flyttet ind i egen Bolig med sin Familie“. Da Holm ikke kunde nægte dette, fik han Ordre til at „opløse sit Hjem og flytte bort fra sin ægteviede Hustru, hvis han ikke vilde udsætte sig for strengere Forholdsregler“.

Dette Standpunkt fastholdt Administrationen konsekvent. Da Mads Egholm i en Klage til Indenrigsministeriet henviste til, at han kun var bleven udvist, fordi han havde giftet sig, hævdede Indenrigsminister *v. Dallwitz* i et Svar paa denne Klage sidst i November 1911, indigneret, at Mads Egholm ikke var bleven udvist, fordi han havde giftet sig, men „fordi han boede sammen med sin Hustru“!

For ikke at risikere en Udvisningsordre med alle deraf følgende Ubehageligheder foretrak en Del Hjemløse løse Forbindelser fremfor lovordnet Ægteskab. Børnene arvede i dette Tilfælde Moderens tyske Statsborgerret, hverken hun eller Børnene kunde udvises, og den Hjemløse blev heller ikke udvist, naar han ikke stiftede eget Hjem. Til disse uværdige og demoraliserende Tilstande havde Administrationens Kamp imod de Hjemløse ført os ved Nytaarstid 1912.

Jeg havde i de foregaaende Aar været de forfulgte Hjemløses Raadgiver og kendte derfor de enkelte Tilfælde nøje. Da Forslaget til „*Lov om Erhverv og Tab af Statsborgerretten*“ blev Rigsdagen forelagt, besluttede jeg straks at søge Hjemløshedsspørgsmaalet løst med denne Lov. Jeg var, ligesom da Rigsforeningsloven stod til Forhandling, atter saa heldig stillet, at jeg var Specialist i de Forhold, Loven skulde ordne. Mit mangeaarige Arbejde med Optantsagen og i de senere Aar med Hjemløshedsspørgsmaalet havde ikke blot medført, at jeg beherskede disse Spørgsmaal i alle Enkeltheder, men endvidere, da jeg havde ført de Forfulgtes Forsvar overfor Administrationen og Domstolene, givet mig Anledning til at sætte mig grundigt ind i de bestaaende internationale Love vedrørende Indføds-

retsspørgsmaalet. Jeg mødte saaledes veludrustet til at tale de Hjemløses Sag under Lovens Behandling.

Sidst i Februar blev Loven sat paa Dagsordenen. Jeg meldte mig straks til Ordet. Som Sekretær fungerede Polakken *v. Marowski*, som ved min Indflydelse var bleven valgt ind i det nye Præsidium. „Giv mig en god Plads,“ sagde jeg. „Skriv selv paa Listen, hvor De vil staa,“ svarede han og rakte mig Talerlisten. Jeg skrev mit Navn umiddelbart efter de store Fraktioners Ordførere og havde dermed sikret mig en god Plads.

Den 27. Februar fik jeg Ordet. Min Tale gengiver jeg her efter det stenografiske Referat:

„Mine Herrer, Forslaget betegner utvivlsomt et Fremskridt. Som Repræsentant for en Landsdel, hvor Hundreders Statstilhørsforhold er stærkt omstridt, og flere Tusinder af den indfødte Befolkning er statsløse, vil jeg dog allerede i Dag tillade mig at pege paa forskellige Mangler ved det foreliggende Lovforslag.

Ved Omtalen af Forslagets § 7 har man foreslaaet at genoptage Ideen om en *Rigsforvaltningsret* og overlade de Afgørelser, der er forudset i den omtalte Paragraf, angaaende Optagelsen af Udlændinge, til en saadan Domstol. I Tilknytning dertil vil jeg ganske kort henvise til, at med en saadan Domstol kan der maaske ogsaa skabes en Instans, som vi savner, til paa en for al Fremtid afgørende og bindende Maade at fastslaa en Persons Statstilhørsforhold. Oprettelsen af en saadan Instans forekommer mig ikke blot ønskelig, men ligefrem tvingende nødvendig. (Meget rigtigt!)

Mine Herrer, vi har i min Hjemstavn Nordslesvig et ikke ringe Antal Personer — de tælles i Hundreder — der af de borgerlige Domstole er bleven betegnet som Preussere, men som Forvaltningsmyndighederne desuagtet vedvarende behandler som Udlændinge. (Hør! Hør!)

Meget karakteristisk i denne Henseende er Behandlingen

af Kaptajn *Fischer* i Aabenraa. Kaptajnen nedstammer fra en gammel Sømandsslægt. I hans Værelse ser man den Dag i Dag 4 Billeder af de Skibe, som hans Oldefader, Bedstefader, Fader og han selv fra Aabenraa har ført ud over de store Have. I Slutningen af Tresserne led han som Kaptajn Skibbrud paa den østasiatiske Kyst, og tilligemed alle sine Skibspapirer mistede han ogsaa Attesten for sit Stats-tilhørsforhold. Men da han efter ca. 20 Aars Forløb vendte tilbage til sin Fødeby, blev han uden videre anset som Preusser og derefter behandlet som Preusser indtil 1902.

Men saa kom Hr. v. Köllers Voldspolitik, (Hør! Hør! til Venstre.) og sammen med ca. 1200 andre Personer, alle indfødte Nordslesvigere, blev han 1902 stemplet som Optant, samme Dag udvist og tvangsvis ført over Grænsen. (Hør! Hør!)

Han vendte tilbage, blev anklaget paa Grundlag af Straffelovens § 361, Afsn. 2, men i sidste Instans frikendt af Overlandsretten i Kiel den 26. August 1902 med den Begrundelse, at han var Indlænding, Preusser, og derfor ikke kunde udvises. Men til Trods herfor er han alligevel blevet behandlet som Udlænding til den Dag i Dag. Forvaltningsmyndighederne nægter ham Udøvelsen af alle statsborgerlige Rettigheder, fremfor alt Udøvelsen af Valgretten i Kommunen, til Landdagen og til Rigsdagen. (Hør! Hør!)

Og nu gaar Sagen videre. Hans ca. 30-aarige Søn er Skibsmaskinist. Han mødte paa Sessionen som 20-aarig, men blev paa Forvaltningsmyndighedernes Foranledning vist tilbage som statsløs. For nogle Aar siden besøgte han Statens Skibsmaskinistskole i Flensborg. Paa Myndighedernes Foranledning fik han Anmodning om at betale de for Udlændinge fastsatte højere Skolepenge. Han gjorde det for ikke at blive vist bort fra Skolen. Men efter at have bestaaet Prøven som Skibsmaskinist paa Langfart rejste han Klage mod den preussiske Fiskus for at faa de Skolepenge

betalt tilbage, som han havde betalt formeget, og det blev fastslaaet ved Dom af 23. December 1909 af Landsretten i Flensborg som sidste Instans, at Skibsmaskinist Christoffer Fischer var Preusser ifølge Afstamning. (Hør! Hør! til Venstre.), og den kongelige preussiske Statsfiskus blev dømt til at tilbagebetale ham de Skolepenge, han havde betalt for meget, 200 Mk., tillige med Renter, og at bære alle Sagens Omkostninger. Men af Forvaltningsmyndighederne bliver han desuagtet vedblivende behandlet som Udlænding! Saaledes kan det nu gaa videre Slægtled igennem, fordi vi, som sagt, ikke har en Instans, som kan fastslaa en Persons Statstilhørsforhold paa en for al Fremtid afgørende og bindende Maade.

Mine Herrer! Mine ærede Kolleger Dr. *Liebknecht*, Dr. *Spahn* og *Waldstein* har stillet sig paa det Standpunkt, at den, der har aftjent sin Værnepligt i Tyskland, skal have Ret til Naturalisation. Jeg kan kun slutte mig hertil, og jeg vil, for at klarlægge Nødvendigheden af en saadan Bestemmelse, af den Fylde af Materiale, som staar til min Raadighed, fremdrage et særligt drastisk Tilfælde fra min Valgkreds.

Bankdirektør *Jørgen Møller* i Skærbæk, Haderslev Amt, er Søn af en Gaardejer, som i 35 Aar uafbrudt er bleven behandlet som Preusser, og som i den Tid i flere Aar har været Kommuneforstander og Medlem af Kredsdagen. Tre af hans Sønner tjente aktivt i den preussiske Hær, da ogsaa han i 1902 blev stemplet som Udlænding af Forvaltningsmyndighederne. Den senere Bankdirektør aftjente dengang sin Værnepligt som Etaarig i Kiel; han havde taget Studentereksamen i Indlandet og studeret Jura i flere Semestre. Nu blev han tilligemed sine Brødre udstødt af det preussiske Statsforbund og samtidig af den tyske Hær. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.)

Han fik ikke Lov til at tage den første juridiske Eksamen, og da han søgte sig anden Levevej, blev han nogle Aar senere udvist. Han vendte straks tilbage og blev lige-

ledes anklaget paa Grundlag af § 361 i Straffeloven, men *frikendt* i alle Instanser, af Amtsretten, af Landsretten i Flensborg og i sidste Instans af Overlandsretten i Kiel den 18. Decbr. 1910, med den Begrundelse, at han var *Indlænding* og derfor ikke kunde udvises. Men ogsaa ham nægter Forvaltningsmyndighederne vedblivende Udøvelsen af alle statsborgerlige Rettigheder. Og vi har, jeg gentager det, jo desværre ingen Instans, der paa en for al Fremtid afgørende og bindende Maade kan fastslaa en Persons Statstilhørsforhold. Ved Myndighedernes Optræden i saadanne Tilfælde bliver Domstolenes Autoritet nedsat og undergravet paa ganske uhørt og uforsvarlig Vis. Dette er dog en fuldstændig utaaelig og uholdbar Tilstand.

Mine Herrer, naar det nu allerede giver Anledning til store Betæneligheder, at de, som har aflagt Faneeden og opfyldt deres Værnepligt i den tyske Hær, ikke dermed har faaet Krav paa tysk Statsborgerret, saa savner jeg simpelt hen et parlamentarisk Udtryk for, at en hel Del Veteraner, som har deltaget i den tysk-franske Krig som preussiske Soldater, og hvis Sønner senere hen ogsaa har tjent i den tyske Hær, efter Aartiers Forløb tilligemed deres Sønner og Sønnesønner er bleven udstødt af det tyske Statsforbund. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.)

For ikke at lægge unødigt Beslag paa deres Tid, skal jeg kun fremdrage et enkelt Tilfælde. Landmand *Nielsen*, Kaj-næs paa Als, blev i 1867 Soldat i den tyske Hær, har senere gjort Felittoget 1870—71 med som Underkorporal og har ifølge sine Militærpapirer sat Livet ind for Tyskland i 3 store Slag og 6 blodige Træfninger. Godt og vel 30 Aar senere blev han *flere Aar efter sin Død* stemplet som Ud-lænding af Forvaltningsmyndighederne med den Virkning, at hans Søn, der imidlertid ogsaa havde tjent 3 Aar i den tyske Hær, og hans Børnebørn blev udstødt af det tyske Statsforbund. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.)

Paa Sønnens Besværing erklærede Forvaltningsmyndighederne derpaa, at det havde været en *Fejltagelse*, at hans

Fader i en vanskelig Tid havde sat sit Liv paa Vove for Tyskland. (Latter hos Socialdemokraterne.)

Mine Herrer, det er paatrængende nødvendigt, at den Slags „Fejltagelser“ forebygges i Fremtiden ved tilsvarende Bestemmelser i det foreliggende Lovforslag.

Ifølge Lovforslagets § 2, Afsnit 1, erhverves Statstilhørsforholdet ved *Fødsel*, men kun i den Forstand, at Barnet erhverver Forældrenes Statstilhørsforhold, ogsaa hvis Forældrene bor i Udlandet, og Barnet bliver født i Udlandet. Ved *Fødsel* i Indlandet alene erhverver Barnet derimod ingen Ret til senere Erhvervelse af Statstilhørsforholdet. Her synes en Ændring af de foreslaaede Bestemmelser ligeledes paatrængende nødvendig.

Hr. Rigsdagsmand Dr. *Spahn* har med fuldkommen Ret stillet sig paa det Standpunkt, at alle Spørgsmaal m. H. t. Naturalisation af Udlændinge maa løses som Gensidigheds-spørgsmaal. Paa det her nævnte Omraade indtager imidlertid Tyskland sammen med Østerrig og Rusland ogsaa efter det foreliggende Lovforslag en Særstilling. I alle andre civiliserede Stater, og man kan vist tilføje: og halvciviliserede Stater, erhverver Barnet, som det ogsaa fremgaar af den interessante Sammenstilling paa Lovforslagets Side 78 og 79, ved *Fødsel* indenfor Statsomraadet en vis Ret til senere Erhvervelse af Statsborgerret, for det meste ved Option i Løbet af et Aar efter opnaaet Myndighedsalder. Det vilde efter min Mening være meget anbefalelsesværdigt at optage lignende Bestemmelser i det foreliggende Lovforslag. Og dermed, mine Herrer, kommer jeg saa til Spørgsmaalet om Behandlingen af de i Indlandet fødte Statsløse, som for Tiden er bleven meget brændende i Nord-slesvig.

Da der som Følge af den store Udvandring fra det nordlige Slesvig i Tresserne og Halvfjerdserne i forrige Aarhundrede havde vist sig en følelig Mangel paa Arbejds-kraft, blev talrige udenlandske Arbejdere indkaldt i Landet. For det meste var det Danske og Svenske. Mange af dem

blev i Nordslesvig og har senere giftet sig med Landets Døtre.

I Danmark erhvervedes Indfødsretten indtil 1898 kun ved Fødsel i Indlandet eller Naturalisation. I Sverrig taber man ligesom her i Tyskland Statsborgerretten ved tiaarigt Ophold i Udlandet. Derfor er alle Børn af disse Ægteskaber — efter „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“s Opgivelser drejer det sig om cirka 2000 Personer — bleven statsløse. Disse nordslesvigske Statsløse, eller, som vi siger, *Hjemløse*, er imidlertid ved mangfoldige Baand knyttet til det Land, hvor de er født. Deres Fædre har været bosat her 30 til 40 Aar, deres Mødre er Landets Døtre, deres Brødre er, da der før herskede en anden Forvaltningspraksis, bleven naturaliseret i Preussen, har aftjent deres Værnepligt i den tyske Hær, og deres Søstre er næsten udelukkende gift med preussiske Statsborgere. I den senere Tid er Naturalisationen af disse Personer bleven standset. Samtidig er de bleven stillet overfor Valget mellem at leve ugift eller at forlade deres Hjemstavn. (Hør! Hør! hos Socialdemokraterne.)

Som Personerne i Schönherrs bekendte Drama, der i Fjor vakte saa megen Opsigt, maa vælge mellem Tro og Hjemstavn, tvinges de nordslesvigske Hjemløse til at vælge mellem Familie og Hjemstavn. (Hør! Hør! hos Socialdemokraterne.)

Saasart en Hjemløs gifter sig eller, som Forvaltningsmyndighederne nøjere udtrykker sig, saasart „*han flytter sammen med sin Hustru i eget Hjem*“ (Muntherhed.), bliver han udvist, fordi Myndighederne vil undgaa en ikke kærvkommen Forøgelse af det hjemløse Element!

Karakteristisk for Forvaltningsmyndighedernes hensynsløse Fremfærd mod de Hjemløse er især Behandlingen af Arbejdsmand *Mads Egholm* i Brøns, Haderslev Kreds. Egholm skildres af alle som en rolig, dygtig og samvittighedsfuld Arbejder, som i sit Ansigts Sved har ernæret Hustru, Barn, Moder og Svigermoder redeligt og ikke har deltaget

i politiske Bestræbelser. Hvad hans Forbrydelse bestaar i, fremgaar af følgende Skrivelse fra Landraad *Dryander* i Haderslev af 2. Februar 1910:

„— — — Den ansøgte Bosættelsestilladelse blev Dem nægtet den 12. November. Ikke desmindre har De giftet Dem efter dette Tidspunkt. De maa altsaa bære Følgerne. Det maa have sit Forblivende ved den protokollariske Meddelelse fra Amtsforsøgeren i Skærbæk, hvorefter De maa forlade Kredsen den 1. April dette Aar.

Dryander.“

(Hør! Hør! fra Venstre.)

Paa samme Maade er Myndighederne gaaet frem mod et helt Antal Hjemløse. I næsten alle Tilfælde drejer det sig om ubemidlede Arbejdere. De blev opfordret til at opgive deres Bopæl i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder Amter samt i Amtsdistrikterne Bov, Harreslev, Hanved og Oversø i Flensborg Amt og i modsat Fald truet med Pengebøder i Henhold til § 132 i den preussiske Landsforvaltningslov.

Sammen med Egholm indgav nu ogsaa de øvrige af Myndighedernes Fremfærd ramte Hjemløse Klage. Før Sagen imidlertid kunde komme til Afgørelse ved Overforvaltningsretten, tog Regeringspræsidenten i Slesvig de imod dem udstedte Anordninger, hvorved de udvistes af de nævnte Amter, tilbage, og et Par Uger senere blev alle disse Hjemløse saa udvist af det preussiske Statsomraade som „falden til Besvær“. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.)

De vægrede sig nu ved at forlade deres Hjemstavn, nogle under Henvisning til, at de var fuldstændig ubemidlede og ude af Stand til at bestride Omkostningerne. Andre erklærede, at de var villige til at drage bort, saasnart d'Herrer Landraader gav dem Anvisning paa, hvilket Land de skulde drage til. De gik nemlig, efter min Mening med fuldkommen Ret, ud fra, at det er et af Menneskehedens elementære

Bud, at ethvert Menneske maa have en Hjemstavn, et Fædreland, og at det, naar det er født uden Statstilhørsforhold, kun kan have det i den Stat, hvor det er født, og hvor det altid har haft Bopæl. Paa dette Standpunkt staar jo ogsaa § 29 i Indførelsesloven til den borgerlige Lovbog, som ordner de Hjemløses Retsforhold.

Mine Herrer! Sædvanlig føres Udviste som bekendt over Grænsen med Magt. Dette lader sig imidlertid af Hensyn til de bestaaende mellemfolkelige Aftaler ikke gøre med de *udviste Hjemløse*. D'Hrr. Landraader prøver derfor paa at fremtvinge Fuldbyrdsels af deres Udvisningsordrer ved Pengebøder, henholdsvis Arreststraffe i Henhold til § 132 i den preussiske Landsforvaltningslov, en Fremgangsmaade, der af en Autoritet som vor tidligere højtærede Kollega Professor Dr. *Hänel* i Kiel er bleven betegnet som ligefrem uhørt og revset i de skarpeste Udtryk.

Mine Herrer, det drejer sig her — som sagt — næsten udelukkende om ubemidlede Arbejdere. De høje Pengebøder kan de ikke betale. Udpantningen forløber regelmæssigt resultatløst, og de maa saa afsone Arreststraffen. Paa den Maade har den forhen nævnte *Egholm* allerede afsonet fire Ugers Arrest, paa et Tidspunkt, da hans Hustru ventede sin Nedkomst og hans Svigermoder henlaa dødssyg. Da Familien saa sig sin Forsørger berøvet, var den nødsaget til at tage imod Fattighjælp, hvorved der atter paa ganske unødigt og uretfærdig Vis opstod Omkostninger for det indenlandske Fattigvæsen, hvis Ende ikke kan afses. For Tiden afsoner *Mads Egholm* nemlig allerede en anden Arreststraf paa otte Uger (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.) i Amtsretsfængslet i Slesvig, og Landraaden i Haderslev Kreds, Hr. Dryander, har forsikret, at han skal komme til at tilbringe hele sit Liv bag Laas og Lukke, (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.) saafremt han ikke bøjer sig for Udvisningsordren.

I Amtsretsfængslet i Aabenraa var Arbejderne *Lars Jensen Lind*, *Løjt*, og *Morten Thomsen*, Aabenraa, samtidig

indespærret. De har allerede afsonet deres tredie Arrest-
 straf under lignende Forhold. Ogsaa her har Familierne
 krævet Fattighjælp i den Tid, da de var berøvet deres For-
 sørgere.

Mine Herrer, „Frankfurter Zeitung“ omtalte sidste Ons-
 dag disse Forfølgelser i en meget læseværdig Artikel: „Tre
 Hjemløse i Nordslesvig“. Det hedder i den: „Det er for-
 klarligt, naar Harmen over denne Myndighedernes Frem-
 færd, der i sine Bevæggrunde er aldeles ubegribelig og i
 sin Virkning i samme Grad uforsvarlig, stadig griber mere
 om sig i vide Kredse af den nordslesvigske Befolkning —
 ikke blot den danske. Man forestille sig det uhyrlige, at i
 enhver Henseende hæderlige Mennesker paa Grund af deres
 legitime Ægtevielse skal udsættes for livsvarige Forfølgel-
 ser med vanærende Straffe fra Statsmagtens Repræsenta-
 ter — det har en af disse Repræsentanter udtalt — saa at
 allerede mange, for at undgaa denne triste Udsigt, har fore-
 trukket en løs Forbindelse frem for det legitime Ægteskab!
 Det illegitime Ægteskab og uægte fødte Børn — som det
 Krav, den kloge Statsræson, der ifølge et nordslesvigsk
 Landraadsorgan bestemmer Forholdsreglerne mod de
 Hjemløse, stiller! Det er de virkelige Konsekvenser af en
 Statstanke, som roser sig af at staa i særlig nær Forbin-
 delse med Kristendommens Grundsætninger.“

Mine Herrer, jeg kan stadfæste denne Fremstilling af
 egen Erfaring: Løse Forbindelser som Følge af disse uhørte
 Forfølgelser er Kendsgerninger; de stakkels Folk tvinges
 ligefrem dertil af Myndighederne. (Hør! Hør! fra Ven-
 stre.) Tyske Kvinder, som lever i løse Forbindelser, kan
 nemlig ikke udvises efter den nuværende Retsordning, og
 uægtefødte Børn erhverver Moderens Statstilhørsforhold,
 d. v. s. i dette Tilfælde preussisk Statsborgerret. Naar disse
 stakkels Kvinder, som har tysk Statsborgerret, følgende
 deres Hjertes Trang gifter sig med Mænd, der er født i
 Indlandet og altid har opholdt sig i Indlandet, udvises de

skaanselsløst, og deres Børn bliver hjemløse. (Hør! Hør! fra Venstre.)

Mine Herrer, jeg skal ikke komme med yderligere Enkeltheder; De maa imidlertid indrømme, at det dog er helt utilbørlige og utaalelige Tilstande. (Meget rigtigt fra Venstre.)

De her gjorte Erfaringer leverer et uigendriveligt Bevis for, at det er uomgængeligt nødvendigt at indrømme *de i Tyskland fødte Børn* af Udlændinge visse Rettigheder. Fremragende Sagkyndige paa dette Omraade som *Wilhelm Cahn, Martitz, Bodo Lehmann* og *Ratjen* er forlængst traadt i Skranken for, at der bør gives alle i Tyskland fødte Børn af Udlændinge en Fortrinsret til at blive naturaliseret, ligesom det er Tilfældet i snart sagt alle Lande paa Jorden. I Særdeleshed synes det imidlertid nødvendigt at udvide de Rettigheder, der tilkommer Børn af indenlandske Kvinder. Jeg haaber i det mindste, at det vil være muligt at forme Lovens § 8 saadan i Udvalget, at ogsaa Børn af en Udlænding, hvis Moder var tysk Undersaat, og som er født i Indlandet, skal naturaliseres i den Forbundsstat, som deres Moder tilhørte, saafremt de ansøger om det i Løbet af det første Aar efter Opnaaelsen af Myndighedsalderen. Jeg forbeholder mig eventuelt at fremkomme med et tilsvarende Ændringsforslag ved anden Behandling.

Mine Herrer! Jeg slutter med Ønsket om, at det maa lykkes Udvalget at gennemføre en Lov, hvorved ikke blot Tyskerne i Udlandet, men ogsaa Udlændinge i Tyskland maa blive stillet bedre, en Lov, som ganske specielt ogsaa vil være i Stand til at fjerne de af mig paatalte, en mægtig Stat og et stort Kulturfolk helt uværdige Tilstande. (Stærkt Bifald.)“

Af Optegnelser, nedskrevet samme Aften, ser jeg, at jeg sjælden er bleven hørt med større Opmærksomhed. Da jeg forlod Talerstolen, blev jeg omringet af interesserede Rigsdagsmænd, deriblandt *Payer, Landsberg* og *Dr. David*, der

indtrængende opfordrede mig til at indtræde i Udvalget, som vilde have god Brug for min Viden og det fyldige Materiale, som min Tale havde vist, at jeg sad inde med. Flere af de følgende Talere, deriblandt Baron *v. Richthofen*, (national-liberal), udtalte sig i Tilslutning til mig og opfordrede Regeringen til at tage Standpunkt til de af mig fremdragne pinlige Tilfælde. Pressen skrev, at Talen havde gjort et dybt Indtryk og karakteriserede den som saglig, oplysende og virkningsfuld.

Dagen efter opsøgte *Bebel* mig i Rigsdagen, før Mødet aabnedes, for at meddele mig, at den socialdemokratiske Fraktion under Indtrykket af min Tale enstemmigt havde valgt mig til Medlem af Udvalget, til hvis videre Behandling Loven blev henvist. Han spurgte, om jeg vilde modtage Valget. Jeg modtog det selvfølgelig med Tak, da der dermed aabnedes mig Mulighed for at øve større Indflydelse paa Lovforslagets Udformning.

Da Meddelelsen om min Indtræden i Udvalget blev bekendt i Danmark, skrev „Kristeligt Dagblad“: „Dette Træk tjener de tyske Solcialdemokrater til Ære og er et Vidnesbyrd om, at de har en videre Horisont, end det ellers plejer at være Tilfældet med politiske Partier. Mon noget saadant f. Eks. havde været tænkeligt i den danske Rigsdag?“

UDVALGSARBEJDE

I den tyske Rigsdag deltog Regeringen altid med et Antal Kommissærer, som den selv bestemte, i Udvalgenes Arbejder. Regeringens Repræsentanter kunde naar som helst forlange Ordet, endog gennembryde Talernes Rækker. Men de havde kun raadgivende Myndighed og kunde ikke deltage i Afstemningerne.

Udvalget, som behandlede „Loven om Erhverv og Tab af Statsborgerretten“, bestod af 21 Rigsdagsmænd, valgt af Fraktionerne efter deres Styrke, og 30 højere administrative Embedsmænd, udnævnt af Regeringen. Af Rigsdagsmændene havde den konservative Fraktion valgt 3, den national-liberale 3, den frisindede Fraktion 2, Centrum 6, Socialdemokraterne 6, deriblandt mig, og Polakkerne 1. Af Regeringskommissærerne repræsenterede 11 Forbundsraadet og ikke færre end 16 Indenrigsministeriet.

Udvalget holdt sit første Møde den 6. Marts. *Antrick* (Socialdemokrat) blev valgt til Formand, Dr. *Giese* (konservativ) til Næstformand og Baron *v. Richthofen* (national-liberal) til Sekretær. Af Udvalgets øvrige Medlemmer var Landsretspræsident Dr. *Zehnter* fra Baden og Senatspræsident ved Overlandsretten i Hamm *Wellstein*, som begge tilhørte Centrum, ansete Dommere. Socialdemokraterne var repræsenteret af *Antrick*, *Eduard Bernstein*, og Advokaterne *Landsberg*, Dr. *Liebknecht* og Dr. *Quark*, de Frisindede af Advokaterne *Waldstein* og Dr. *Blunck* og Polakkerne af Advokat *Seyda*. Regeringens betydeligste Repræsentanter var Ministerialdirektør Dr. *Kriege*, der repræ-

senterede Udenrigsministeriet, Ministerialdirektør Dr. *Le-wald*, der repræsenterede Rigsindenrigsministeriet, og Gehejme-Overregeringsraad Dr. *Lenz*, som repræsenterede det preussiske Indenrigsministerium. Udvalget besluttede at afholde to Møder ugentlig og at underkaste Loven en første og anden Behandling.

Min Indtræden i Udvalget opskræmte det preussiske Indenrigsministerium, som bar Ansvaret for de Hjemløses Behandling. Administrationen i Nordslesvig fik Ordre til skyndsomst at optage en Statistik med nøje Angivelse af de Hjemløses Navn, Alder og Stilling og at oplyse de af mig i Rigsdagen fremdragne Tilfælde i alle Enkeltheder. Det var klart, at Indenrigsministeriet forberedte sig til et kraftigt Forsvar imod mine Angreb. Men min Stilling var stærk, thi bortset fra de Kredse, der samledes om den lokale Administration og „Den tyske Forening“ i Nordslesvig, havde jeg den offentlige Mening i Tyskland paa min Side, og jeg kunde derfor regne med vidtgaende Støtte i Udvalget, ikke blot af Socialdemokrater, Frisindede og Polakker, men ogsaa af Centrum. Dertil kom, at jeg var i Stand til at øve betydelig, ja til Dels afgørende Indflydelse paa saavel de forfulgte Hjemløses Holdning, som paa det *danske* Indenrigsministeriums Behandling af Hjemløshedsspørgsmaalet. Efter min Tilskyndelse havde Indenrigsministeriet saaledes ved Nytaarstid 1912 indskærpet Amtmændene, at de ikke maatte modtage Hjemløse, som transporteredes over Grænsen, uden straks under Henvisning til de bestaaende Traktater at paatale det overfor de kompetente tyske Myndigheder.

I Udvalgets første Møde stillede de *national-liberale* Medlemmer til min store Overraskelse Forslag om, at alle i Tyskland fødte Børn af Udlændinge efter opnaaet Myndighedsalder skulde have Ret til Naturalisation. Med dette Forslags Vedtagelse vilde Hjemløshedsspørgsmaalet have været løst. Men Ministerialdirektør Dr. *Kriege* skræmte Forslagsstillerne med, at Tyskland i saa Fald maatte natu-

realisere nogle Hundredtusinder galiziske Jøder, Zigeunere og andre Elementer, som det vilde være helt uforsvarligt at give tysk Statsborgerret. Forslagsstillerne trak derefter Forslaget tilbage. Om min Deltagelse i Udvalgsarbejdet giver følgende Uddrag af Breve til mit Hjem nærmere Oplysninger.

Berlin, den 5. Marts 1912.

„— — — Nu begynder Kampen. Dr. *Blunck* afslørede sig i Dag som en Parlamentariker af Rang. Jeg har faaet den største Respekt for hans Dygtighed. Vi sidder Side om Side og arbejder Haand i Haand. Noget kommer der i hvert Fald ud af det.“

Berlin, den 6. Marts 1912.

„— — — Jeg slider i „*Annalen des Deutschen Reichs*“ og andre morsomme Bøger, men jeg tror, at jeg faar noget ud af det. Før Udvalgsrådet i Morgen skal jeg have et privat forberedende Møde med *Waldstein*, Dr. *Blunck* og Dr. *Liebknecht*. Jeg støber Kuglerne, som de skyder ud. Alt tegner fremdeles ret godt. Men det gælder om at holde Tungen lige i Munden. Polakkerne har valgt *Seyda*, med hvem jeg staar paa en meget venskabelig Fod, til Medlem af Udvalget. Gennem ham vil jeg kunne skaffe mig Underretning om Centrums Stilling, ja muligvis ogsaa paavirke det noget. Men Vejen er lang og tornefuld.“

Berlin, den 12. Marts 1912.

„— — — I Udvalget naaede vi i Dag til Art. 7, det kritiske Punkt vedrørende Udlændinges Naturalisation. Regeringen har, som jeg forudsaa, hurtigt fundet ud, at Dr. *Blunck* er Udvalgets klogeste Hoved og derfor Oppositionens farligste Mand. I Gaar sendte Ministerialdirektør Dr. *Kriege* Bud efter ham for at vinde ham for Regeringens Synspunkter. De drøftede i samfulde to Timer Hjemløshedsspørgsmaalet, og i Morgen fortsætter Dr. *Blunck* efter *Krieges* Opfordring Forhandlingerne med det preussiske

Indenrigsministeriums Repræsentant. Det er meget heldigt for mig, at Dr. Blunck har faaet denne Position, thi vi arbejder vedvarende Haand i Haand. Før Mødet med Indenrigsministeriets Repræsentant Dr. *Lenz*, en stivsindeet Bureaukrat, har han anmodet mig om en Samtale og udbedt sig Materiale, som jeg nu har ordnet til ham. Jeg søger at udruste ham saa godt som muligt. Paa Fredag skal jeg vist selv i Ilden.“

Berlin, den 13. Marts 1912.

„— — — Udvalgsarbejdet optager mig helt. Jeg arbejder paa min egen Vis og har mange Jern i Ilden. De første af mig fremkaldte Petitioner fra Sogne i Nordslesvig med særlig mange Hjemløse er naaet hertil. Jeg dirigerer Breve fra baade danske og tyske Nordslesvigere til mine Kolleger i Udvalget og morer mig indvendig, naar de senere højtideligt og med en vis Stolthed viser mig dem. Jeg spreder Materiale til alle Sider og søger at samle Medlemmerne om enkelte gennemførlige Forslag. Regeringen har travlt med at krydse mine Bestræbelser. Landraad *Dryander* har været her og bearbejdet Regeringens Repræsentanter. Endnu er jeg ikke helt klar over Centrums Stilling. Det er Skade, at Dr. *Spahn* ikke har Sæde i Udvalget. Med ham vilde jeg have kunnet lave en Del. Jeg har nu sat min polske Kollega *Seyda* i Gang.“

Berlin, den 14. Marts 1912.

„— — — Jeg mærker, at jeg er Udvalgets øvrige Medlemmer overlegen i to Retninger. Jeg har ikke blot et mere indgaaende Kendskab til de bestaaende Loves Haandhævelse, men ogsaa fyldigere Kendskab til den samlede Litteratur vedrørende de tyske Indfødsretsloves Revision. Før Udvalgmøderne afholder jeg forberedende Møder med Socialdemokrater og Frisindede, som øser af mit Materiale.“

Da Udvalget efter Paaskeferien genoptog sit Arbejde, holdt det preussiske Indenrigsministeriums Repræsentant

Dr. Lenz et meget vidt svævende og uklart Foredrag om det nordslesvigske Hjemløshedsspørgsmaals historiske Udvikling, i hvilket han paa en forvirret Maade sammenblandede Wienerfredens § 19 og Pragfredens § 5. Paa Grundlag af Overpræsident *v. Wilmowskis* Opgørelse meddelte han, at der var bleven naturaliseret over 3000 Optanter fra 1888—1898. Ved Naturalisationer forstod man *Familier*. Efter Optanttraktaten var der yderligere bleven naturaliseret over 4000 Optantbørn, dertil af særlig Velvilje over 600 Optanter. Under stærke Udfald imod mig søgte han derefter at forsvare Administrationens Behandling af de Hjemløse, hvoraf der efter den sidst optagne Statistik var over 2000 i Nordslesvig.

Min Tale havde givet Regeringen Anledning til at indkræve Beretning fra de lokale Myndigheder. Det var rigtigt, at Administrationen i en hel Del Tilfælde havde nægtet at give Hjemløse Bosættelsestilladelse. Med Hensyn til de bestaaende løse Forbindelser og deraf følgende Fødsler udenfor Ægteskab gik Beretningen ud paa, at Administrationen ikke kendte saadanne Tilfælde, men det maatte indrømmes, at Sagen var bleven omtalt i Pressen og i en Tale, som jeg havde holdt i Toftlund. Regeringen havde imidlertid den Tillid til den nordslesvigske Befolknings kristelige Sindelag og høje moralske Standpunkt, at den ikke vilde forfalde til den Slags sædelige Udskejelser. Konkubinater var desuden strafbart efter tysk Lov.

Dr. *Kriege* betegnede i et følgende Møde Spørgsmaalet om de nordslesvigske Hjemløse som altfor specielt til at ordnes ved en Rigslov. Det burde ordnes ved en international Traktat. Ad den Vej var man gaaet frem i 1872 med Aabenraa-Konventionen og i 1907 med Optanttraktaten. Naar Tiden var inde, vilde Regeringen ikke være tilbøjelig til at løse Spørgsmaalet paa den Vis.

Jeg fik derpaa Ordet og vendte mig først imod Dr. *Lenz*, hvis Udtalelser om Wienerfredens § 19 og Pragfredens § 5 jeg stemplede som uklare, urigtige og vildledende. Mens

jeg paaviste dette nærmere, smilede og nikkede Dr. *Kriege* og Dr. *Lewald* samtykkende til mig. De var begge kyndige og kæmpede selv bag Kulisserne med det preussiske Indenrigsministeriums bornerte Bureaukratisme.

Derefter skildrede jeg i korte Omrids Spørgsmaalets Udvikling, paaviste Administrationens Misbrug af Patentet af 1841, udtalte mig anerkendende om Reskriptet af Januar 1883 og dets Haandhævelse, indtil Overpræsident *v. Köller* i 1898 som Led i sin Voldspolitik ogsaa paa dette Omraade indførte en helt ny Forvaltningspraksis.

Under megen Opmærksomhed gav jeg derefter en aktmæssig Fremstilling af *Mads Egholms* Sag, som udmundede i, at han, efter hidtil at have afsonet 87 Dages Arrest, Dagen før atter var begyndt Afsoningen af 12 Ugers Arrest, — alt kun fordi han havde giftet sig! Dr. Lenz havde hævdet, at ikke *Giftermaalet*, men kun *Bosættelsen* var forbudt, men i mindst 99 af 100 Tilfælde giftede man sig dog for at stifte eget Hjem. Naar det blev forbudt, var Følgen løse Forbindelser. Da den Slags Tilfælde ikke var omtalt i Administrationens Indberetninger, overrakte jeg Dr. Lenz Adressen paa en Hjemløs, som efter flere Gange at have faaet Afslag paa Ansøgninger om Bosættelsestilladelse, af Frygt for Udvisning ikke havde giftet sig og nu havde 3 Børn paa 5 Aar, 3 Aar og 6 Uger med sin Forlovede.

Til Slut henviste jeg til, at tyske Sagkyndige som *v. Martitz*, *Bodo Lehmann* og Dr. *Wilh. Cahn* forlængst havde indset, at Tyskland ikke vedvarende kunde stille sig paa det rene Afstammingsprincip og derfor havde foreslaaet en lignende Kombination af *jus soli* og *jus sanguinis* som i det af mig stillede Ændringsforslag.

Jeg blev kraftigt understøttet af frisindede og socialdemokratiske Medlemmer af Udvalget, som krævede Spørgsmaalet ordnet. Regeringen kunde ikke transportere de Hjemløse over Grænsen, men kun kaste dem i Hullet. Dette var uværdigt og egnet til at nedsætte Tyskland i Udlandets Omdømme.

En Regeringskommissær rykkede Dr. Lenz til Undsætning og søgte at aflede Opmærksomheden fra Sagens Kerne med et hidsigt Angreb paa „den danske Agitation“, som det var den preussiske Regerings Pligt at bekæmpe. Man gik imidlertid ikke haardere frem, end at man endnu taalte en dansk Presse i Nordslesvig, mens Frankrig havde undertrykt den italienske Presse i Nizza og Savoyen!

I et følgende Møde fortsatte Dr. Lenz denne Taktik. Vælgerforeningens af mig citerede Erklæring var rigtig, men den talte kun om „Løsrivelses“, ikke om *Adskillelses*-bestræbelser. „Rigsdagsmand Hanssen,“ sagde han, „hører til de danske Diplomater, ja han kan endog betegnes som „en genial Diplomat“, men der findes andre Erklæringer, saaledes har han udtalt (Tilraab: Hvilket Aar?) 1895, ja det maa indrømmes for 17 Aar siden, at Nordslesvigs Genforening med Danmark er hans Ønskers Maal. Andre Partiførere har i den senere Tid udtalt dette i langt skarpere Form.“ Under stærke Mishagsytringer søgte han derpaa at forsvare Administrationens Fremgangsmaade imod de Hjemløse. Hans Tale styrkede min Position. Dr. Blunck og Landsberg kom hen til min Plads og lykønskede mig under almindelig Munterhed med min Udnævnelse til „genial Diplomat“.

Ministerialdirektør Dr. *Kriege* paaviste ved Hjælp af forskellige med sydamerikanske Stater afsluttede Traktater paany under megen Opmærksomhed Nødvendigheden af, at Hjemløshedsspørgsmaalet ligeledes blev ordnet ved en *Traktat*, da dets Ordning ved en Rigslov vilde have altfor vidtgaende Konsekvenser.

Eduard Bernstein sluttede sig til mit Standpunkt. Regeringens Repræsentanter talte om Imødekommenhed imod Danmark, men hvor var den bleven vist? Man fik ligefrem det Indtryk, at Mads Egholm løb rundt med Kanonkugler i Lommen. „England,“ fortsatte han, „havde givet Irland Home Rule. Da det første Forslag blev stillet af Gladstone, var jeg til Stede i det engelske Underhus, hvor

jeg blev dybt grebet af Englands Tro paa Frihedens Magt. Jeg sagde til mig selv: Det maa være stort som Politiker at være med til at gengive et Folk Friheden. Forleden sluttede den irske Politiker John Redmond en Tale for det Forslag, Underhuset nu behandler, med Udraabet: „Jeg takker Gud for, at jeg har oplevet denne Dag.“ Lad os behandle Danskerne saaledes, at deres Ordfører ligeledes kan udbryde: Jeg takker Gud for, at jeg har oplevet denne Dag!“

Landsberg fortsatte: „Vi har alle hørt, hvorledes Dr. Lenz blandede Wienerfredens § 19 og Pragfredens § 5 sammen. Nu bestrider han det under Henviisning til et stenografisk Referat. Hvor kommer det fra? Skildringen af Mads Egholms Ophold i Fængslet i Toftlund var glimrende. Da jeg hørte, hvor fortræffeligt Mads Egholm havde haft det der, forelagde jeg mig selv Spørgsmaalet, om det ikke var værd at gøre noget, for at komme i den Situation, at man kunde tilbringe sin Sommerferie der!“

Det er, som om vi taler to forskellige Sprog. Vi anlægger store Synspunkter, Regeringens Repræsentanter umaadelig smaa. Ja saa maler de Krigen paa Væggen. Til hvad Nytte. Bryder den Ulykke ind over os, saa vil det lyde over hele Landet: Hjælmen af til Bøn! Forvaltningsmyndighederne bekæmper ikke Bestræbelser, men de bekæmper Sindelaget, og det er frugtesløst. Med deres Dom over Danskerne dømmes de tillige Tyskerne i Rusland og Ungarn.“

Centrums Ordfører *Wellstein* afgav derpaa under spændt Opmærksomhed følgende Erklæring: „Rigsdagsmand Hanssens Udtalelser har gjort det dybeste Indtryk paa os. De Forhold som han, støttet paa Aktstykker, har skildret for os, er utaaalelige og skandaløse. Saaledes kan det ikke vedblivende gaa. Der maa gøres en Ende paa denne Tilstand. Dette Standpunkt vil vi urokkeligt blive staaende paa. De Udtalelser, vi har hørt af Regeringen, kan ikke gøre Indtryk paa os. Det er som at høre om Musens Kamp med Løven. Tilvisse meget af det, der klages over, er lidet til-

talende, men det er jo i hvert Fald ikke de Hjemløse, der driver Agitation. Det har man ikke engang gjort Forsøg paa at eftervise. Der maa findes en Vej, som kan hjælpe os til at faa de Hjemløses Statsborgerforhold ordnet. Til Regeringens almindelige Erklæringer har vi ingen Tillid. Da vi ikke kan stemme for Forslaget under den foreliggende Form, vil vi afholde os fra Afstemning, indtil vi har fuld Garanti for en Ordning af Forholdene. Vi har ingen Tillid til almindelige Erklæringer fra Regeringen. Vi maa have fuld Sikkerhed for, at Forholdene virkelig bliver ordnet.“

Under den fortsatte Diskussion henviste Ministerialdirektør *Kriege* paany til, at Sagen lettest lod sig ordne ved en Traktat. Socialdemokraterne og de Frisindede ydede mig kraftig Støtte.

Ordskiftet fortsattes paa de følgende Møder. Jeg havde gentagne Gange Ordet og polemiserede skarpt imod Dr. Lenz, idet jeg tilbageviste hans Angreb paa den danske Agitation som Sagen uvedkommende. I Modsætning dertil udtalte jeg mig anerkendende om Dr. *Krieges* kyndige og saglige Behandling af Spørgsmaalet.

Jeg lod Vælgerforeningen sætte en Petition i Gang over hele Nordslesvig. Vore Tillidsmænd arbejdede nu hurtigt og sikkert. Efter faa Dages Forløb kunde jeg overrække Rigsdagen Petitionen forsynet med 33,125 Underskrifter. Til Sammenligning tjener, at Petitionen imod Sprogforbudet i Rigsforeningsloven i 1908 kun havde faaet 29,180 Underskrifter.

For de forfulgte Hjemløse var Stillingen efterhaanden bleven alvorlig. Det drejede sig om Arbejdere, der levede af Haanden i Munden. Mens Mændene sad fængslet, havde deres Familier ingen Indtægter. De kunde selvfølgelig faa Fattighjælp, men det betragtedes som nedværdigende. Stemningen var derfor trykket. Ved at sætte en Indsamling i Gang lykkedes det imidlertid at fremskaffe Midler, som satte mig i Stand til at yde dem fuldt Vederlag

for den Fortjeneste, de mistede ved at sidde fængslet, og dermed atter at hæve Stemningen og styrke deres Udholdenhed.

Efter at fem af Udvalgets Møder udelukkende havde været optaget af Hjemløshedsspørgsmaalet i Nordslesvig, erklærede Regeringen, at *Loven vilde strande*, hvis Udvalget vedtog, at alle i Tyskland fødte Børn af Udlændinge skulde have Ret til Naturalisation efter opnaaet Myndighedsalder. To af Centrums Medlemmer i Udvalget *Wellstein* og Dr. *Beltzer*, søgte da en Samtale med mig for at finde anden Udvej, da Centrum ønskede Loven gennemført. De var af den Mening, at den af Dr. *Kriege* anviste Vej, Afslutning af en Traktat med Danmark, var gangbar, men de vilde alligevel forsøge at forbedre de Hjemløses Stilling ved en Lovbestemmelse om, at Hjemløse herefter skulde indkaldes til Militærtjeneste og efter at have tjent et Aar i Hæren eller Marinen have Ret til Naturalisation. Jeg godkendte dette som en Forbedring af Loven.

I Udvalgets derpaa følgende Møde stillede Centrum et derpaa lydende Forslag. I Motiveringen erklærede *Wellstein*, at Centrum efter de nu foreliggende Oplysninger fandt Spørgsmalets Løsning ved en Statstraktat i Lighed med Optanttraktaten heldigst, men skulde Udvalget have Sikkerhed for dets Ordning ad denne Vej, maatte Traktaten vedtages inden Pinse. Forslaget ønskedes opfattet som en Bro til Forstaaelse. Centrum forbeholdt sig videregaende Forslag ved Lovens anden Behandling.

Ministerialdirektør Dr. *Lewald* tog straks Ordet og erklærede: „Ogsaa vi ser i Centrums Andragende en Bro, som muligvis kan føre til en Overenskomst. Det er paa Tide, at vi nu forlader de Hjemløse. I fem Møder har vi kun drøftet dette Spørgsmaal. En Udlænding kunde tro, at det kun var vor Opgave at ordne det danske Spørgsmaal. Udefra har vi i den senere Tid modtaget mange ængstelige Spørgsmaal, om der ikke var Fare for, at Loven kunde sprænges paa dette Spørgsmaal. Vi er nødt til nu

at stille det i Baggrunden, hvis vi vil arbejde videre. Det preussiske Statsministerium maa saa befatte sig med Sagen og tage Standpunkt dertil.“

Dr. Lenz afgav derpaa følgende Erklæring: „Den preussiske Regering betragter det som en uholdbar Tilstand, at en ikke ubetydelig Del af den nordslesvigske Befolkning er hjemløs. Den betragter det endvidere som sin Opgave at virke hen til, at denne Tilstand fjernes, og har derfor taget Spørgsmaalet op til alvorlig Overvejelse. Det kan imidlertid ikke nægtes, at Fjernelsen af den bestaaende Mistilstand for Tiden støder paa betydelige Vanskeligheder, som især skyldes den nuværende politiske Situation i Nordslesvig. Den preussiske Regering haaber imidlertid at finde en gangbar Vej indenfor en overskuelig Fremtid.“

Centrums Tilbagetog fra dets oprindelige Standpunkt blev skarpt kritiseret af Frisindede og Socialdemokrater. Forhandlingerne skred nu hurtigt frem. Om en selskabelig Sammenkomst, som gav mig Lejlighed til at knytte nøjere Forbindelse med Ministerialdirektør Dr. *Kriege*, giver følgende Brev nærmere Oplysninger.

Berlin, den 24. April 1912.

„... Det „Glas Øl“, hvortil jeg var bleven indbudt af Rigsdagens Præsident Dr. *Kaempf*, afslørede sig som en Middag paa en halv Snes Retter med Rhinskvin, Rødvin, Champagne og Mokka. Først efter at den var serveret, blev der budt Øl. Der var mange Gæster, deriblandt de fleste Ministre, kendte Parlamentarikere, høje Embedsmænd i Ministerierne og fremstaaende Journalister. Jeg sad ved et revisionistisk-socialdemokratisk Bord med Dr. *Ludwig Frank*, *Paul Göhre* og de elsass-lothringske Socialdemokrater *Wendel*, Dr. *Weill* og *Peirottes*. I Aftenens Løb havde jeg flere interessante Samtaler. Der kom bl. a. to nyvalgte *Welfer* og hilste paa mig. De var meget interesseret i vore Forhold. Jeg drøftede Udvalgets Arbejde med en Centrumsmand, Landbrugsforhold med et Par Nationallibe-

rale, og holdt samtidig skarpt Udkig efter Ministerialdirektør Dr. *Kriege*, den intelligenteste af Regeringens Repræsentanter i Udvalget. Omsider fik jeg fat i ham. Vi havde derefter en Samtale paa en Times Tid, og nu har jeg atter min lille Jolle fortøjet ved Regeringsskibet. Indledende sagde jeg til ham: „Skade, at Hjemløshedsspørgsmaalet ikke blev løst med Optantraktaten i 1907.“ Han bukkede dybt for mig og svarede: „Dertil kan jeg kun sige Amen!“ Dermed var vi inde paa Sagen, og jeg kender nu Regeringens virkelige Anskuelse om Spørgsmaalet. Skade at Dr. *Kriege* ikke sidder i det preussiske Indenrigsministerium, saa vilde jeg lettere have opnaaet noget.“

Berlin, den 28. April 1912.

„... Mit Indtryk er, at Regeringen er led og ked af det hele. Det gælder blot om at finde Vejen for et hæderligt Tilbagetog. Vanskelighederne i Øjeblikket er Kilerne, som vi hidtil har drevet paa: Mads Egholm, Morten Thomsen, Lars Jensen Lind o. s. v. Dem vil det holde haardt at faa bjerget. Hvis ikke de var, vilde Hovedvanskelighederne nu være overvundet. Spørgsmaalet vilde da let kunne ordnes. Men det preussiske Bureaukratis Avtoritet maa ikke svækkes ved en aaben Indrømmelse af, at det har gjort sig skyldig i beklagelige Fejlgreb.“

Da Udvalget afsluttede Lovens første Behandling, var Aarstiden saa vidt fremskreden, at anden Behandling maatte udsættes, til Rigsdagen atter traadte sammen i Efteraaret. For at fremskynde Sagen mest muligt, blev der paa Udvalgets sidste Møde nedsat en Redaktionskomité paa 5 Medlemmer, der i Sommerens Løb sammen med et Par af Regeringen udnævnt ministerielle Embedsmænd skulde gennemgaa Lovforslaget, som det nu forelaa, og omredigere det i et klart og velklingende Sprog. Der blev aftalt, at Regeringen skulde sammenkalde Redaktionsudvalget i Sommerens Løb.

Imidlertid fortsattes Forfølgelserne imod de Hjemløse. Sidst i Marts indfandt Pantefogden sig i Mads Egholms Hjem for at inddrive Bøder paa tilsammen 1200 Mark. Men da han hverken fandt Penge eller Ting, som kunde pantes, maatte han gaa med uforrettet Sag og — Mads Egholm afsone Bøderne med Fængselsstraf. Da han atter kom paa fri Fod i Juli havde han tilbragt 169 Dage i preussiske Fængsler, fordi han havde giftet sig!

Forfølgelserne var præget af ondsindet Smaalighed. *Lars Jensen Lind* var født udenfor Ægteskab og havde derfor efter gældende Ret faaet Moderens Pigenavn „Lind“ og arvet hendes *preussiske* Statsborgerret. Senere giftede hans Fader og Moder sig. Moderen mistede dermed sin preussiske Statsborgerret, men erhvervede til Gengæld Faderens *danske* Statsborgerret. Sønnen blev legitimeret, men dermed efter Myndighedernes Opfattelse *hjemløs*, da han som født i Udlandet ikke kunde arve Faderens Indfødsret. Det var brogede Forhold, og skønt han baade i Kirkebogen og i Civilstandsregistret var indført under Navnet *Lind*, forbød Myndighederne ham nu at føre dette Navn og dikterede ham uden videre, at han herefter skulde hedde *Lars Jensen*!

Smaaligheden nærmede sig stundom det tragikomiske. I Haderslev var der en Hjemløs, som hed *Nielsen*. Han var født udenfor Ægteskab af en svensk Pige, som hed *Nielsdotter*, men havde efter svensk Sædvane i Daaben faaet Navnet *Nielsen* og var bleven indført i Kirkebogen og i Civilregistret under dette Navn. Men nu forlangte Landraaden pludselig, at han i Fremtiden skulde føre Moderens Navn, *Nielsdotter*. En Besværing til Regeringspræsidenten under Henvisning til svensk Skik, Brug og Ret var frugtesløs. Manden blev tvunget til at antage Navnet „*Nielsdotter*“, indtil Befrielsen kom!

Et nyt Spørgsmaal ophvirvledes: To Hjemløse Arbejdere *Hans Chr. Hansen* og *Niels Peter Burkal*, som begge fik Invaliderente efter tysk Lov, fik ud paa Sommeren Af-

slag paa Ansøgninger om Bosættelsestilladelse. Hvis de desuagtet giftede sig, vilde de blive udviste med den Virkning, at Invaliderenten blev inddraget.

Myndighederne drev ligefrem de Hjemløse ind i løse Forbindelser. Bøde fulgte paa Bøde, fordi de ikke rømte Landet, og da de var fattige, maatte Bøderne afsones med Fængselsstraf. I Begyndelsen havde de afsonet Straffen i nordslesvigske Fængsler, men for at gøre den mere følelig, blev Mads Egholm som den første sendt til Slesvig for at afsones Fængselsstraffen i denne By. De Hjemløse var imidlertid standhaftige. Der blev draget Omsorg for, at deres Familier ikke led Nød, mens de var i Fængsel, og det lykkedes ikke Landraaderne at sætte deres Vilje igennem.

UDVALGETS ARBEJDE AFSLUTTES

Sommeren 1912 var meget bevæget. „Den tyske Fredsforening“ rejste skarp Protest imod de Hjemløses Behandling. „Undertegnede Forening,“ erklærede Bestyrelsen i en Skrivelse til den preussiske Indenrigsminister, „formaaer ikke at undertrykke en Følelse af, at ikke blot de Paagældendes og deres politiske Meningsfællers, men ogsaa vide tyske Kredses levende Retsfølelse krænkes ved Gennemførelsen af denne rent formelle ikke engang skrevne Ret“.

„Den tyske Forening“ i Nordslesvig opskræmtes derimod af Udsigten til, at Hjemløshedsspørgsmaalet vilde blive ordnet ved Afslutningen af en dansk-tysk Traktat, og satte Himmel og Jord i Bevægelse for at hindre dette.

Aktionen blev indledet med et Fremstød i den preussiske Landdag. Heldigvis blev jeg i rette Tid opmærksom paa, hvad der var i Gære, idet der under Udvalgsarbejdet undslap Ministerialdirektør Dr. Lewald en Ytring om en forestaaende stor „Danskerdebat“ i Landdagen.

Jeg satte mig straks i Forbindelse med Landdagsmændene *Kloppenburg Skrumsager* og *Nis Nissen* og gjorde dem opmærksom paa, at der forberedtes et Angreb paa os ved Behandlingen af det preussiske Indenrigsministeriums Budget. Da Fremstødet uden Tvivl blev foretaget for at forebygge en Ordning af Hjemløshedsspørgsmaalet, forsynede jeg dem med Materiale, som satte Administrationens Behandling af Hjemløshedsspørgsmaalet i den rette Belysning. Vi holdt Raad og besluttede, at Nis Nissen

skulde være første Taler, Kloppenborg Skrumsager derimod først melde sig til Ordet, efter at et Par Modstandere havde indtegnet sig. De var begge modige og fulde af Kamplyst. Sproget voldte dem ikke større Vanskeligheder. Nis Nissen havde tjent 3 Aar ved Dragonerne i Elsass-Lothringen, Kloppenborg Skrumsager 3 Aar ved Garde Kyrasséerne i Potsdam. Det havde givet dem Øvelse i at tale Tysk og gav dem ogsaa senere en stærk Stilling under Verdenskrigen.

Debatten indledtes med, at to af vore bitreste Modstandere, Landdagsmændene *Johannsen* og Dr. *Schifferer*, som stod øverst paa Talerlisten, frafaldt Ordet, da deres Navne blev opraabt, for at bringe *Nis Nissen*, der stod som Nr. 3 paa Talerlisten, i en vanskeligere Stilling. Skønt han saaledes uventet fik Ordet, klarede han imidlertid Pynten godt.

Indenrigsminister *v. Dallwitz* tog straks til Genmæle og hævdede paany, at der var Forskel paa „*Giftermaal*“ og „*Bosættelse*“. De Hjemløse blev ikke udvist, fordi de giftede sig, men fordi de „stiftede eget Hjem“. De blev heller ikke udvist til Danmark, men kun udvist af Preussen!

Dr. *Schifferer* (national-liberal) hævdede, at Danskernes Fremgang skyldtes Optanttraktaten. Han rettede et heftigt Angreb paa den danske Agitation, specielt paa mig, men fik Svar paa Tiltale af *Kloppenborg Skrumsager* og *Ströbel* (Socialdemokrat). *Johannsen* (frikonserativ) uddybede Dr. *Schifferers* Angreb, krævede Oprettelsen af *Tvangsefterskoler* i Nordslesvig med Skolepligt til det 18. Aar for at modvirke de danske Efterskolers og Folkehøjskolers Indflydelse. Grev *Arnim* (konservativ) fastslog, at Optanttraktaten havde været et Fejlgreb og advarede under Henvisning dertil indtrængende mod en ny Statstraktat, mens Dr. *Duus* (frisindet) opfordrede Regeringen til at standse Forfølgelserne imod de Hjemløse.

Sidst i Maj fortsattes Fremstødet med en Dansker-Debat

i det preussiske Herrehus, det vil sige det preussiske Lands-ting, i hvilket Nordslesvig ikke var repræsenteret.

Da Indenrigsministeriets Budget sattes paa Dagsordenen, foreslog Grev *Rantzau-Rastorf*, Overborgmester Dr. *Todsen*, Flensborg, og tidligere Overpræsident *v. Köller* en Resolution, som blev motiveret af Grev *Rantzau*: Hvad der kræves i Nordslesvig, sagde Greven, er *den faste Haands Politik*, kun den imponerer Danskerne. Regeringen maa staa fast overfor de Hjemløse.

Mads Egholm er blot en betalt Martyr. Det er ugørligt at ordne Hjemløshedsspørgsmaalet ved en Traktat. Der maa udstedes en Parcelleringslov i Tilslutning til Binde- loven, og der bør købes flere Domæner, hurtigt og plan- mæssigt. Der maa gaas skarpt frem imod udenlandske Arbejdere. Ekspropriationsloven bør udstrækkes til Nord- slesvig.

Overborgmester Dr. *Todsen*: Regeringen maa ikke give efter i Spørgsmaalet om de Hjemløses Behandling. Det vil skade Tyskheden. Opgaven er at formere Tyskerne i Nord- slesvig. I denne Henseende er Flensborg et lysende Eks- empel. Hovedsagen er en storstilet Jordpolitik med ud- strakt Landbrugskredit. Mosekulturen bør fremmes. De tyske Næringsdrivende bør understøttes. I Haderslev bør der oprettes en Haandværkerskole. Østkystbanen bør byg- ges, thi den vil ligeledes styrke Tyskheden. Nordslesvig kan endnu hjælpes, men det er paa høje Tid.

Hr. *v. Köller*: Forholdene i Nordslesvig har i nyere Tid udviklet sig ret sørgeligt. Tyskerne er bleven modløse. De siger: Regeringen gør ikke noget for os. Ulykken er, at man ikke i sin Tid gjorde rent Bord og sagde: Hvem der vil være dansk kan gaa til Danmark! I min Tid var der 17—18,000, som hverken var danske eller tyske Statsbor- gere. Saa kom Optanttraktaten i 1907. Hvad har vi op- naaet med den: *Ikke det bitterste! Tilstandene er bleven daarligere. Det har Valget vist.* Samtidig indførtes en mil- dere Kurs. Jeg begriber ikke hvorfor! Danskerne blev nu

overmodige og plagede Tyskerne. Hvem der kender Nordslesvigerne ved, at de er fortræffelige, brave og dygtige Folk, ædruelige og sædelige, men besjælede af et uovervindeligt Had til os. Eftergivenhed opfatter de kun som Svaghed. Hvis Regeringen nu vil begaa en tredje Fejl, behøver den blot at naturalisere de Hjemløse. Vi har ikke haft Bud efter disse Folk. Lad dem løbe, hvorhen de vil. Jeg haaber, at den preussiske Regering ikke tænker paa at naturalisere dem. Myndighederne bør optræde strengt imod Danskernes Overgreb og barnagtige Demonstrationer. Tyskheden bør støttes ved Oprettelsen af Landbrugs-skoler, og der bør sørges for Gymnastik og anden Sport. Der maa skaffes flere Penge til Tyskerne, saa vi kan hjælpe Tyskheden, mens det endnu er Tid.

Hertug *Ernst Günther*: Der var en Tid, da Tyskerne i Nordslesvig kastede Bøssen, idet de sagde: Tyskland forstaar ikke, hvad vi trænger til. Loven om Ejendomsbefæstelse er et Fremskridt. Vi haaber, at Regeringen vil gaa videre ad denne Vej. Danskernes Fremskridt skyldes i første Linje den billige Kredit, som de nyder hos deres Banker. Paa dette Omraade har vi meget at indhente. En anden Grund til deres Fremgang maa søges i Gejstlighedens Holdning. Den danske Befolkning er i mange Henseender mere kirkelig sindet end den tyske. Vi har ikke som ved Østgrænsen oppositionelle Godsejere. Det burde derfor være lettere at kolonisere. Men en Kendsgerning er, at *vi staar overfor en vedvarende Tilbagegang*. En Tidlang var Tyskheden tilsyneladende i Fremgang, men i de sidste 13 Aar har den været i hurtig Tilbagegang.

Landbrugsminister *Schorlemmer*: Den preussiske Regering har ofte vist sig tolerant overfor andre Nationer, men den kan ikke taale en Stat i Staten. Derfor kan den heller ikke ligegyldig se paa, at Tyskheden i Grænselandene er i vedvarende Tilbagegang. *Dette er imidlertid desværre Tilfældet*. Det er ikke blot i de polske Landsdele, men ogsaa i Nordslesvig Regeringens Pligt at støtte Tyskheden.

Der er allerede gjort meget i den Retning ved Opkøb af Statsdomæner. Loven om Ejendomsbefæstelse vil virke i samme Retning. Jeg minder endvidere om, at der er rejst flere nye Skoler. Landbrugsministeriet vil fremdeles søge at opfylde Tyskernes berettigede Ønsker. Jeg kan paa Statsregeringens Vegne erklære, at vi vil møde Tyskernes Ønsker og Fornødenheder med Forstaaelse.

Understatssekretær *Holz*: Den preussiske Regering tænker ikke paa at naturalisere de Hjemløse.

Paa Møder rundt omkring i Tyskland og i Nordslesvig rasede „Den tyske Forening“s Formand, Dr. *Hahn*, i de følgende Maaneder imod Danmark. Paa et Møde i Sønderborg sluttede han sin Tale med Verset: „Und wenn die Welt in Flammen steht, Wir Deutschen halten Tritt, Und wenn es in die Hölle geht, Wir, Kaiser, gehen mit“¹⁾.

Landraad *Dryander* søgte samtidig i Forbindelse med Redaktør *Strackerjan* i en Række Artikler i den konservative Presse at slaa Bom for de Hjemløses Naturalisation. I Nordslesvig skærpedes, som jeg senere vil komme tilbage til, Modsætningerne. Paa det danske Aarsmøde kunde vi atter notere en glædelig Fremgang over hele Linjen. Under Indtrykket deraf undlod Regeringen at sammenkalde det før omtalte Redaktionsudvalg. Anden Behandling af Loven om Erhverv og Tab af Statsborgerretten, maatte Udvalget derfor udsætte til midt i Februar 1913.

Om mit forberedende Arbejde giver følgende Uddrag af Breve til mit Hjem nærmere Oplysninger:

Berlin, den 30. Novbr. 1912.

„... Jeg var i Aftes sammen med en hel Del Socialdemokrater. Jeg er især ved at blive gode Venner med en Østerriger ved Navn *Friedrich Stampfer*. Han redigerer Partikorespondancen fra Berlin til Provinsbladene. Det er en af

¹⁾ „Om end Verden staar i Flammer, vi Tyskere holder Skridt, og selv om det gaar ad Helvede til, vi, Kejser følger med.“

dem, jeg har vundet ved min Tale om de Hjemløse. Den kom han atter og atter tilbage til i Gaar, idet han betegnede den som en overordentlig virkningsfuld Tale. Jeg har nu lagt Planen til en „Jesuittale“, som jeg vil holde engang i Januar, naar jeg har faaet det Materiale, som jeg skal have fat i, d. v. s. Udtalelser af danske Biskopper, teologiske Professorer, Højskolemænd, Høffding, Georg Brandes, J. C. Christensen og flere, som gaar ud paa, at de 81 Jesuitter, der, efter hvad jeg har faaet oplyst, arbejder i Danmark, ikke har givet Anledning til berettigede Klager. Kan jeg faa det, vil jeg kunne slaa et Slag her, som vil vække Genklang over hele det katolske Tyskland og i høj Grad forøge min Chance for at vinde Centrums Bistand under Kampen for de Hjemløse, naar det endelige Slag skal slaas ...“

Berlin, den 22. Januar 1913.

„... Jeg har spist til Aften med Advokat *Landsberg* fra Magdeburg, som ogsaa sidder i Udvalget for Statsborgerretten, og har haft en meget interessant Samtale med ham, bl. a. om Lassalle. Derefter drak vi Kaffe med nogle Journalister. Blandt dem var „Vorwärts“s ledende Redaktør Dr. *Hilferding*, med hvem jeg jævnligt træffer sammen. Det er nye Folk, nye Diskussioner, nye Emner, nye Synspunkter og megen Idealisme, ogsaa megen Dogmatik og Doktrinarisme, men alt i alt forfriskende. De Frisindede er, særlig hvad Personernes Betydelighed angaar, i Nedgang. Der er et langt Skridt fra Eugen Richter, Munckel, Lenzmann, Dr. Barth, til de nuværende Førere. De er paa enkelte Undtagelser nær, smaa og smaatskaarne ...“

Berlin, den 12. Februar 1913.

„... Hjemløshedsspørgsmaalet begynder at brænde. Dr. *Blunck* gaar med mig, og i Dag har Centrum lovet at støtte det Forslag, vi udarbejder, naar det holdes indenfor

visse Grænser. Fredag begynder vi Forhandlingerne i Udvalget, og saa giver det anstrengende Dage, hvor alle Nerver maa spændes til et alvorligt Tag med Regeringens Repræsentanter. Endnu kan jeg ikke se til Bunds i Sagen, men jeg har det Indtryk, at den ligger betydeligt bedre end i Efteraaret, og noget tror jeg i hvert Fald, at jeg faar ud af den ...“

Berlin, den 14. Februar 1913.

„... I Gaar og i Dag har det været meget stramme Dage. I Gaar arbejdede jeg om Formiddagen med Hjemløheds-sagen, derefter Forhandlinger i Rigsdagen med Dr. *Blunck* og Dr. *Sihrt*¹⁾, de frisindede Medlemmer af Udvalget. Disse Forhandlinger blev Gang paa Gang afbrudt, fordi Udenrigsministeriets Repræsentanter sendte Bud efter Dr. Blunck for at forhandle med ham. Jeg har udarbejdet og stiller selv 2 Forslag, desuden hjælper jeg Dr. Blunck og Sihrt med Udarbejdelsen af flere Forslag. Imidlertid meddelte Regeringen os underhaanden, at den i Dag vilde afgive en Erklæring angaaende de Hjemløses Værnepligt. Vi blev først færdige Kl. 9, og jeg var da meget træt. Senere gik jeg til det socialdemokratiske Stambord hos Josty, hvor jeg talte en Times Tid med Dr. Frank.

Det tager paa en, naar alle Kræfter og Evner maa spændes under vigtige Forhandlinger. Men jeg har naaet en hel Del, selv om man ikke straks forstaa det hjemme. *Grosset af de Hjemløse er i Virkeligheden bjærget*. Men der maa tages Hensyn til Herrehuset, Administrationen etc., og det træder derfor ikke saa tydeligt frem i Offentligheden. Hjemme, hvor Spørgsmaalet for mange drejer sig om Kampobjekterne Mads Egholm, Morten Thomsen og Lars Jensen, vil man næppe forstaa det. Men den politiske Betydning bestaar i, at vi redder 1950 af 2000 Hjemløse for Nordslesvig ...“

¹⁾ Dr. Sihrt, som afløste Waldstein i Udvalget, blev efter Republikkens Oprettelse Overpræsident i Østpreussen, en Stilling, som han indtog, indtil Nationalsocialisterne fik Magten.

Berlin, den 15. Februar 1913.

„... Hvad de Hjemløse angaar, er jeg vedvarende ret veltilfreds. Hvad vi sikkert vil naa, er følgende:

Henved $\frac{3}{4}$ af de Hjemløse vil *efterhaanden* blive naturaliseret. Af Resten vil mindst $\frac{5}{6}$ opnaa taalelige Kaar, det vil sige Bosættelsestilladelse. Ja, i Virkeligheden venter jeg, at alle paa enkelte Undtagelser nær vil opnaa Naturalisation eller Bosættelsestilladelse. Men det vil af Hensyn til den stærke tyske Agitation ikke ske med et Slag, men komme lidt efter lidt. Fortroligt har Regeringen meddelt mig, at der ikke vil komme flere Tilfælde som Mads Egholm, Morten Thomsen, Lars Jensen etc., hvor man straffer Folk, fordi de gifter sig. Det er jo den Tilfredsstillelse, man har af sin parlamentariske Virksomhed, at man kan hjælpe en hel Del vrangt i Lave.“

Berlin, den 15. Februar 1913.

„... Til bedre Forstaaelse af Situationen end Referatet af Udvalgsmødet i Gaar giver, vil jeg meddele følgende: Du ved, at jeg havde planlagt et Forslag om at ombytte Ordet „können“ (indkaldes til Militærtjeneste) i Regeringens Ændringsforslag til Rigsmilitærlovens § 11 med Ordet „müssen“. Centrum lovede mig allerede i Fjor at stemme for et saadant Forslag. Paa de frisindedes og Socialdemokraternes Støtte kunde jeg gøre sikker Regning. Jeg har haft nogen Betænkelighed ved at stille det, fordi det vilde tvinge alle under 31 Aar gamle Hjemløse til aktiv Militærtjeneste, men jeg var nu kommen til det Resultat, at Forslaget maatte stilles under Hensyn til den foreliggende Situation. I Torsdags havde jeg ført en Forhandling med Overlandsretspræsident *Wellstein* af Centrum, som paany udtalte sig yderst indigneret om Forfølgelserne imod de Hjemløse og lovede at ville støtte Forslaget, naar det blev stillet af *Blunck* og mig. Vi trak os derefter tilbage for at udarbejde Forslaget. Imidlertid havde Rege-

ringen faaet Nys om, hvad der var i Gære. Først udbad Gehejmeoverregeringsraad *Kühler* i Udenrigsministeriet sig en Samtale med Dr. Blunck, og da han havde faaet Oplysninger om Stillingen, mødte selve Dr. *Kriege* i Rigsdagen, hvor han straks opsøgte Dr. Blunck og havde en længere Samtale med ham. Det fremgik deraf, at Regeringen var yderst betænkelig ved Ordet „müssen“ af Hensyn til galiciske Jøder, Negere, Kinesere etc., alle Hjemløse, som i stigende Grad slaar sig ned i Tyskland. Regeringen vilde derimod indkalde de nordslesvigske Hjemløse til Militærtjeneste og dermed give dem Adgang til Naturalisation. Den tilbød at afgive en bindende Erklæring desangaaende. Vi lovede at afvente Erklæringen, inden vi stillede Forslaget. I Gaar blev Erklæringen afgivet i en meget bindende Form. I Realiteten overskæres Hjemløshedens Hovedrod nedad, selv om der bliver enkelte Trevler tilbage. Udover dette har Erklæringen Betydning for det ikke ringe Antal danske Statsborgere, der er født og opvokset i Nordslesvig, og hvis før 1898 fødte ældre Søskende faar Udsigt til at blive naturaliseret. Dr. Blunck og jeg holdt straks Raad og besluttede med det samme, at interpellere Regeringen, om Erklæringen kunde opfattes saaledes, at ogsaa Hjemløse, som var over 22 Aar gamle, kunde melde sig til Session ...“

Udvalget vedtog Lovens første Paragrafer uden videre Ændringer. Det lykkedes dog at forbedre Loven med en Bestemmelse om, at Enker og fraskilte Hustruer, som før Giftermaalet havde været tyske Statsborgere, fik Ret til Naturalisation. Centrums Ordfører foreslog dernæst, at Udlændinge, dertil ogsaa regnet Hjemløse, som havde tjent et Aar i Hæren eller Marinen, ligeledes skulde have Ret til Naturalisation. Paa Regeringens Vegne afgav Ministerialdirektør Dr. *Lewald* den før omtalte Erklæring, hvorefter Rigsmilitærloven vilde blive ændret saaledes, at Hjemløse herefter vilde blive indkaldt til Militærtjeneste

og efter et Aars „ulastelig“ Tjeneste naturaliseret. Efter en livlig Debat vedtoges det, at stryge Ordet „ulastelig“, fordi det aabnede Døren for Vilkaarlighed og let kunde give Anledning til Misbrug, som gjorde de Hjemløses Ret betydningsløs. Regeringen bøjede sig for denne Beslutning, og Ordet blev strøget.

Jeg stillede derefter Forslag om, at en Hjemløs, som var født i Tyskland, og hvis Moder før Ægteskabet havde været preussisk Statsborger, skulde have Ret til Naturalisation. I min Motivering af Forslaget henviste jeg til, at Tysklands mest ansete Sagkyndige paa dette Omraade, Professor *v. Martitz*, *Bodo Lehman* i „Annalen des deutschen Reichs“ og Dr. *Wilh. Cahn* i sit sidste Skrift „Zur Reform des Reiches und Staatsangehörigkeitsgesetzes“ havde hævdet det samme Synspunkt og stærkt betonet, at Tyskland ikke længere maatte staa tilbage paa dette Omraade. Jeg gav dernæst en Oversigt over de Fængselsstraffe, som de Hjemløse hidtil havde afsonet, og konstaterede, at et Antal Hjemløse vedvarende levede i løse Forbindelser, fordi Myndighederne forbød dem at indgaa lovligt Ægteskab.

Ministerialdirektør Dr. *Lewald* svarede, at de af mig fremdragne Tilfælde allerede havde foreligget i Fjor. Siden da, betonedes han meget stærkt, var der ikke forefaldet nye Tilfælde af samme Art. Lovforslaget forbedrede i flere Henseender de Hjemløses Stilling, Administrationen havde yderligere Forbedringer under Overvejelse. Det foreliggende Forslag kunde Regeringen imidlertid ikke acceptere.

Socialdemokraternes Ordfører anbefalede mit Forslag. Centrums Ordfører udtalte, at hans Parti var traadt i Skranken for de Hjemløse, men skønt det principielt billigede Forslaget, kunde det, efter at Regeringen havde erklæret det for uantageligt, ikke lade Loven strande paa dette Skær. Ved Afstemningen blev Forslaget derefter forkastet med alle imod 5 Stemmer.

Derpaa stillede jeg Forslag om, at en Kvinde, der som tysk Statsborger ægtede en Udlænding, kun mistede sin Statsborgerret, hvis hun ved Giftermaalet erhvervede en anden Statsborgerret.

Dr. *Lewald* bekæmpede Forslaget og henviste til, at Bestemmelsen om Enkers og Fraskiltes Ret til Naturalisation var et betydningsfuldt Skridt i den af mig ønskede Retning. Ved Afstemningen faldt Forslaget med 10 imod 9 Stemmer. To Medlemmer af Udvalget, en Polak og en Socialdemokrat, var uheldigvis fraværende. Ellers var Forslaget bleven vedtaget. Lovens øvrige Paragrafer vedtoges uden videre Debat.

HVAD DE HJEMLØSE OPNAAEDE

Den 29. Maj 1913 kom „Loven om Erhverv og Tab af Statsborgerretten“ omsider til anden Behandling. Under Generaldebatten gik de store Partiers Ordførere, *Landsberg* (Socialdemokrat), Dr. *Belzer* (Centrum), *Beck* (Nationalliberal), Dr. *Giese* (Konservativ) og *Dombek* (Polak), alle ind paa Hjemløshedsspørgsmaalet i Nordslesvig, til dels med vidtgaende Benyttelse af det Materiale, jeg havde fremdraget i Udvalget. De udtalte, om end med forskellig Motivering og Betoning, alle deres Beklagelse af de bestaaende Tilstande og Ønsket om, at Regeringen event. ved Afslutning af en Traktat med Danmark vilde søge disse Tilstande fjernet.

Lovens første Paragrafer blev vedtaget uden videre Debat. Til § 8 stillede jeg et Ændringsforslag, som gav Hjemløse, der var født inden for Riget af en Moder, som havde mistet sin tyske Statsborgerret ved Ægteskab, Ret til Naturalisation, naar de senest et Aar efter opnaaet Myndighedsalder ansøgte om det. Jeg motiverede Forslaget med følgende Tale, som her gengives efter den stenografiske Beretning:

„Mine Herrer! Tillad mig at fremsætte nogle Bemærkninger til Motivering af det foreliggende Andragende, som har til Hensigt at mildne og begrænse *Hjemløshedsulykken*. Den tyske Lovgivning staar paa dette Omraade langt tilbage, og det vil den vedblivende gøre, hvis der ikke optages dertil sigtende Bestemmelser i Loven.

I Udvalget saavel som under Generaldebatten har forskellige Talere stillet sig paa det Standpunkt, at Forslag, hvorved *jus soli* indførtes i Loven, var uantagelige. Heroverfor vil jeg henvise til, at *jus soli* er bleven indført i Loven med § 3, som ordner Hittebørns Statsborgerret. Jeg forstaar overhovedet ikke den overdrevne Ængstelighed for *jus soli*. Den var gældende Ret i Slesvig og Holsten fra Aaret 1776 til 1870, og dengang har vi ikke oplevet saadanne Klager over Statstilhørsforholdene, som der nu foreligger.

Hr. Kollega Dr. *Blunck* har allerede i Gaar og Hr. Kollega *Landsberg* i Dag paapeget, hvor udbredt *jus soli* er i den internationale Lovgivning. Til disse Udtalelser vil jeg endnu knytte nogle korte Bemærkninger.

Lande med engelsk Ret staar overvejende paa *jus soli*-Standpunktet. De i Landet fødte Personer bliver i England og i de amerikanske Stater anset for Borgere uden Hensyn til deres Afstamning. Paa samme Standpunkt staar Frankrig, Sverige, Danmark, Portugal, Bulgarien og tildels ogsaa Italien og Svejts.

I en anden Statsgruppe, i Belgien, Luxemborg, Spanien, Grækenland, Rusland, Persien, i Tyrkiet og delvis ogsaa i Holland bliver de i Indlandet fødte Børn af udenlandske Forældre ganske vist Udlændinge, men de har efter opnaaet Myndighedsalder Ret til Naturalisation i det Land, hvor de er født.

Blandt de større Stater er, foruden Tyskland, Østerrig-Ungarn det eneste Land, som lukker sig ude fra det moderne System med at kombinere *jus soli* med *jus sanguinis*. Men i Virkeligheden indtager Tyskland en fuldstændig Undtagelsesstilling, hvad Hjemløshedsspørgsmaalet angaar; thi det har Hr. Kollega Dr. *Blunck* overset i Gaar: Baade Østerrig og Ungarn har truffet Forholdsregler for at begrænse eller at fjerne Hjemløsheden.

I Østerrig bliver de Hjemløse efter Loven af 3. Decbr. 1863 angaaende Ordningen af Hjemstedsforholdene over-

vist som hjemstedsberettigede til den Kommune, hvor de har opholdt sig længst. Hjemstedsretten i en østerrigsk Kommune giver videre ifølge § 1 i den omtalte Lov Ret til uforstyrret Ophold og Fattigforsørgelse, og den omfatter samtidig Statstilhørsforholdet, thi § 2 i Loven bestemmer, at kun Statsborgere kan have Hjemstedsret i Østerrig. Den ungarske Lov af 24. Decbr. 1870 angaaende Erhverv og Tab af Statsborgerforholdet bestemmer endelig kort og klart i § 19: „Saa længe der ikke føres Bevis for en eller anden fremmed Nationalitet, er de, der fødes indenfor den ungarske Krones Landomraade, at betragte som ungarske Statsborgere.“

Mine Herrer, denne korte Oversigt over de Hjemløses Optagelse i Statstilhørsforholdet i de forskellige Kulturlande viser, at det foreliggende Udkast ikke tilfredsstiller vor Tids Krav med Hensyn til Fjernelsen af Hjemløsheden. I nøje Overensstemmelse dermed har fremragende tyske Sagkyndige allerede i Aarevis staaet paa det Standpunkt, at forebyggende Forholdsregler mod den tiltagende Hjemløshed maa optages i Loven om Statstilhørsforholdet. Jeg henviser her til det Forslag, som Professor *v. Martitz* i Freiburg har stillet i „Annalen des deutschen Reichs“ i Aaret 1875, Side 1145, til det af Hr. Kollega Dr. Blunck i Gaar omtalte Forslag af *Bodo Lehmann* i „Annalen des deutschen Reichs“ fra 1899 Side 809, og paa Forslaget af Tysklands største Sagkyndige paa dette Omraade Dr. *Wilhelm Cahn* i hans Brochure „Zur Reform des Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes“ af 1908. Dr. Wilhelm Cahn foreslaar her Optagelsen af en saaledes lydende Paragraf i den foreliggende Lov: „De i Rigsomraadet fødte Børn af en der boende Udlænding, der allerede selv er født indenfor Rigsomraadet, gælder ved opnaaet Myndighedsalder som Statsborgere i den Forbundsstat, hvor de er født, saafremt der ikke føres et officielt Bevis for, at de endnu er i Besiddelse af deres Forældres Statstilhørsforhold.“

Støttet paa hans Autoritet har jeg allerede i Udvalget

stillet et ligelydende Forslag — Side 80 i Beretningen — men det blev desværre forkastet. Derfor har jeg set mig nødsaget til at nedstemme mine Fordringer yderligere og har i det foreliggende Forslag ombyttet Ordet „Udlænding“ med Ordet „Hjemløs“.

Mine Herrer! Jeg har ved første Behandling og i Udvalget haft Lejlighed til udførligt at berette om *de nordslesvigske Hjemløses ulykkelige Stilling*, og jeg vil derfor i Dag fatte mig saa kort som muligt. De ca. 2000 Hjemløse i Nordslesvig er alle født i Indlandet, næsten alle af Mødre, som indtil deres Giftermaal var tyske Statsborgere; de er endvidere alle opvokset i Indlandet; de har alle besøgt tyske Skoler, og de er alle med stærke Slægtskabsbaand knyttet til deres Hjemstavn.

Ved en Bekendtgørelse af 17. Februar 1883, som blev offentliggjort i Amtsbladene, paalagde Regeringen dem, at de efter opnaaet Værnepligtsalder skulde melde sig til Lægdsrullen, gaa til Session og samtidig indgive Naturalisationsbegæring. I en længere Aarrække blev de saaledes naturaliseret i Tyveaarsalderen. De aftjente derpaa deres Værnepligt og kunde saa bo roligt i deres Fødeland.

Men saa kom Overpræsident v. Köller, og han kuld-kastede med sin Voldspolitik ogsaa denne prøvede Forvaltningspraksis, som lidt efter lidt, roligt og ubemærket vilde have løst det vanskelige Spørgsmaal. (Hør! Hør! fra Venstre.)

Bekendtgørelsen blev vedvarende offentliggjort. De Hjemløse maatte vedvarende møde til Session. Men Naturalisationsbegæringerne er fra dette Tidspunkt af saa godt som alle bleven afvist. (Hør! Hør! fra Venstre). De har ikke kunnet aftjene deres Værnepligt, skønt de gerne vilde. Og saa begyndte for hened to Aar siden de opsigtsvækkende Forfølgelser.

Opægget af altske Fanatikere, der opfatter Voldspolitik som et Universalmiddel til Fremme af Tyskheden i Grænselandene, har Regeringen ladet sig presse til Tvangs-

forholdsregler imod de Hjemløse; Forholdsreglerne er gaaet ud paa at forebygge, at der opstaar et hjemløst Afkom. De Hjemløse skal tvinges til at lade være med at gifte sig eller til at udvandre, (Hør! Hør! fra Venstre) for ved Udvandring at befri Staten for den Fare, som deres Formering i Hjemmet siges at betyde. I Udvalget har Repræsentanten for det preussiske Indenrigsministerium lagt Vægt paa at konstatere, at det ikke er Giftermaalet i og for sig, men Bosættelsen, dette at bo sammen med deres Hustruer, (Munterhed) der er de Hjemløse forbudt. Det kan jo være, at denne Forskel betyder noget i Teorien, men i Praksis er det jo dog det selvsamme. (Meget rigtigt! fra Venstre.)

Hjemløse, som nu alligevel har giftet sig og stiftet eget Hjem, er bleven udvist. (Hør! Hør! fra Venstre.) Dertil er Forvaltningsmyndighederne, som Domstolene har konstateret, berettiget. Men de er ikke i Stand til at gennemføre Udvisningsordren ved Transport over Grænsen; thi Danmark er ligesom Frankrig og Rusland fuldt berettiget til at vise de Udviste tilbage. Myndighederne søger derfor paa anden Vis at tvinge de Hjemløse til at forlade deres Fødeland. De støtter sig paa den preussiske Landsforvaltningslovs § 132. Udvisningsordren opfattes som en Politianordning, og naar den ikke følges, straffes de med Pengebøder, eller hvis de ikke kan betales, med Fængselsstraf. (Hør! Hør! fra Venstre.)

Nu er disse Hjemløse næsten alle ubemidlede Arbejdere. Som Følge deraf maa der i Reglen gaas frem med Frihedsstraffe, som i de enkelte Tilfælde har bevæget sig fra 10 Dage til 3 Maaneders Arrest. (Hør! Hør! fra Venstre.)

Forskellige af de dermed straffede har gentagne Gange maattet afsone saadanne Arreststraffe. Uden at gaa ind paa de enkelte Tilfælde, konstaterer jeg her, at af ovennævnte Grund, altsaa, fordi de har giftet sig og stiftet eget Hjem, har forskellige Arbejdere i Aaret 1911 afsonet 75 Dages Arrest, (Hør! Hør! fra Venstre.) at endvidere

i Kalenderaaret 1912 Arbejder Mads Egholm af samme Grund har afsonet 140 Dages Arrest. (Hør! Hør! fra Venstre.) Arbejder Lars Jensen Lind 56 Dages Arrest, Arbejder Morten Thomsen 42 Dages Arrest og Arbejder Carl Marius Hansen 24 Dages Arrest, samt at i indeværende Aar, 1913, de tre sidstnævnte Arbejdere endvidere har afsonet 42 Dages Arrest. (Hør! Hør! fra Venstre.)

Imod to andre Arbejdere Burkal og Hansen har Myndighederne i Fjor maattet indstille Forfølgelserne paa Grund af haard Sygdom. Af disse blev især Hansen haardt ramt, fordi Myndighederne ogsaa fratog ham hans Invaliderente. (Hør! Hør! fra Venstre.) Nu er han for et Par Maaneder siden afgaaet ved Døden og har dermed fundet et Hjem, som han ikke kan jages ud af.

For ikke at udsætte sig for lignende Forfølgelser er, som jeg tidligere har konstateret saavel her som i Udvalget, et Antal Hjemløse slaaet ind paa en Vej, der efter deres Mening fører uden om Fængslerne: *den illegitime Forbindelse*, som efter den bestaaende Lovgivning oven i Købet sikrer Moderens Statsborgerret. Jeg har i Udvalget navngivet Regeringens Repræsentanter to saadanne Tilfælde; andre Tilfælde foreligger. Et mig hidtil ukendt Tilfælde, hvor der findes to uægtefødte Børn, fordi Forældrene ikke kan gifte sig uden at udsætte sig for lignende Forfølgelser, er endnu i Gaar bleven mig meddelt. (Hør! Hør! fra Venstre.) Jeg er rede til at give Regeringens Repræsentanter Navn og Adresse, naar de vil love mig, at de ikke af den Grund vil pine og plage de Paagældende. (Tilraab fra Socialdemokraterne: Lad De hellere det være!)

Nu har en af Regeringens Repræsentanter, som det ses af Beretningen Side 82, paa et af Udvalgets sidste Møder erklæret, at de af mig fra de to sidste Aar fremdragne Tilfælde alle er „*ældre Tilfælde*“. Betegnende nok opdukkede (Tilraab: Ligeud!) der et Par Dage senere et nyt Tilfælde, idet Arbejder *Laugesen* fra Haderslev ligeledes blev udvist, fordi han havde giftet sig og boede sammen med sin Kone.

Denne Udvisning vakte megen Opsigt; mange ansete Borgere i Haderslev, deriblandt ogsaa Tilhængere af Højrepartierne, protesterede derimod, og Udvisningen er endnu ikke bleven udført. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne). Ligesaa — det indrømmer jeg gerne — synes Forfølgelserne imod de øvrige Hjemløse for Tiden at være indstillet. Men vi har desværre ingen Garanti for, at de ikke atter optræder, saasnt denne Lov er vedtaget. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.) Regeringen presses vedvarende i denne Retning af ret indflydelsesrige Personer. Jeg henviser til Grev *Rantzau-Rastorfs* Udtalelser i det preussiske Herrehus. Grev Rantzau har først gjort sig politisk bemærket ved i 1907, efter at Optanttraktaten var vedtaget, at rejse en ophidsende Agitation imod Overpræsident v. Bülow. (Meget rigtigt!) Han har senere henledt Opmærksomheden paa sig ved at anbefale Indførelsen af kinesiske Kulis for ved deres Hjælp at nedtrykke de tyske Arbejderes Løn. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne.)

Grev Rantzau ophidser nu Stemningen imod os, og naar man ser den Holdning, Regeringen har indtaget overfor hans Udtalelser i Herrehuset — han har ved denne Lejlighed udslynget de groveste Fornærmelser imod den danske Stat, den danske Regering, uden at der er rejst Indsigelse derimod fra Ministerbordet, hvor man dog ellers, i det mindste her i Rigsdagen, er meget ømfindelig overfor den Slags Angreb — maa man dog frygte for, at Regeringen kan lade sig presse til at falde tilbage til den tidligere Praksis. (Hør! Hør! fra Socialdemokraterne og Venstre.)

Nu er det tidt bleven paastaet, sidst i Gaar af Rigsdagsmand *Beck*, at den danske Lovgivning er Skyld i den nuværende Tilstand, og at Danmark derfor er moralsk forpligtet til at naturalisere de Hjemløse. Det kan jeg ikke indrømme. Den gamle danske Indfødsretslov af 1776, som ogsaa havde Gyldighed i Norge til 1814 og i Hertugdømmerne til 1870, staar, som jeg allerede har nævnt, paa *jus soli*. Som Følge deraf er det saavel i Danmark som i Sles-

vig og Holsten en dybt indgroet Opfattelse, at man med Fødsel i Landet erhverver *Indfødsret*, som det kaldes i den nævnte Lov, Ret til at bo og bygge og til at blive naturaliseret i sit Fødeland. Desuagtet har Danmark beredvilligt optaget alle de Slesvigere, der frivilligt er gaaet til Danmark. Tallene taler her et overordentlig tydeligt Sprog. Efter den sidste danske Folketælling af 1911 taltes der i Danmark mere end 22,000 Personer, som er født i det tidligere Hertugdømme Slesvig. (Hør! Hør! fra Venstre.) Saa mange er der altsaa gaaet til Danmark, mens kun 2000 Hjemløse, der ikke vil rømme deres Fødeland frivilligt, endnu er tilbage i Slesvig. Det er i Sandhed dog Tal, der ikke taler om dansk Snæverhjetethed paa dette Omraade.

Mine Herrer! De 2000 *Hjemløse i Nordslesvig* vægrer sig, som sagt, ved at gaa til Danmark. Naar de i Modstrid med de bestaaende Love tvangsvis blev naturaliseret, vilde Danmark kun derved give de preussiske Forvaltningsmyndigheder Ret til at sende dem over den danske Grænse. Det er dog en ret stærk Anmodning under disse Forhold at kræve dem tvangsvis naturaliseret, saa meget mere, som det eventuelt ogsaa, da det helt overvejende drejer sig om ubemidlede Personer, eventuelt kan komme til at dreje sig om betydelige Forsørgelsespligter.

De Herrer Repræsentanter for Regeringen og i Generaldebatten, tillige de Herrer Rigsdagsmænd Dr. *Belzer* og Dr. *Giese* har afvist alle Forslag om, at den gifte Kvinde skal beholde den Statsborgerret, hun har haft før sit Giftermaal, fra det Synspunkt, at *Familiens Enhed* skal bevares som en af Lovens ledende Grundsætninger.

Mine Herrer! Naar De indtager dette Standpunkt, maa De træde i Skranken for mit Forslag. Fra dette Synspunkt set hører de nordslesvigske Hjemløse til Tyskland. Deres Brødre er paa Grund af den førnævnte, indtil 1898 gældende Forvaltningspraksis bleven naturaliseret her, de har aftjent deres Værnepligt her, de er eventuelt rede til at slaas for Tyskland. Deres Søstre er gift med tyske Stats-

borgere — flere af dem endog med preussiske Embedsmænd, og deres Hustruer havde tysk Statsborgerret, til de blev gift. Talrige Familiebaand vil saaledes blive sønderrevet, naar de fordrives fra deres *Hjem*. Thi — mine Herrer — om vi end kalder disse Ulykkelige „Hjemløse“, saa har de dog alligevel et Hjem, et Hjem, som de hænger saa stærkt ved, at de hellere gaar Uger, Maaneder, ja Aar i Fængsel, end de forlader det. (Hør! Hør! fra Polakkerne.)

Dette Hjem er *Nordslesvig*; der er de født og opvokset, der har de fundet deres Kald og deres Arbejde, og der vil de engang søge deres Hvile. De har ikke Ret til det, ingen paa Papir nedskrevet Ret til det, som de kan henvise til! Nej — det har de ikke. Deres Ret er kun indskreven i deres Hjerter. Men denne Ret, en hellig Naturret, skulde De ikke værdsætte lavt, men hellere omforme til en skreven Ret! (Meget godt! fra Polakker og Socialdemokrater.)

Mine Herrer! De paa Storstedernes Asfalt opvoksede unge Herrer Landraader, der nu fører det store Ord i Nordslesvig, forstaaer ikke at regne med den stærke Hjemstavnskærlighed, der udvikler sig i Landsbyerne. Digteren Jens Baggesen har udtrykt den i de kønne Ord:

„Ak ingen Steds er Roserne saa røde,
Og ingen Steds er Tornene saa smaa,
Og ingen Steds er Dunene saa bløde
Som dem, vor Barndoms Uskyld hvilte paa!“

Saadanne Følelser skulde Myndighederne agte og ikke nedtrampe! (Tilslutning hos Socialdemokrater og Polakker.) Dermed vilde Staten sandelig være bedre tjent end med landsfremmede Embedsmænds haardhjertede og hensynsløse Voldshandlinger. (Stærk Tilslutning hos Socialdemokraterne, Polakkerne og Elsass-Lothringerne.)

Den med disse Forholdsregler fremtvungne Tilstand blev i Udvalget ikke blot revset meget skarpt af Rigsdagsmand Dr. *Belzer*, som selv nævnte det her i Gaar, men til lige aabent betegnet som en *uholdbar Tilstand* i en af Re-

præsidenten for det preussiske Indenrigsministerium af-given Erklæring.

„Den preussiske Regering,“ hedder det i denne Erklæ-ring, „betragter det som sin Opgave at virke hen til, at denne uholdbare Tilstand fjernes, og befinder sig i den An-ledning i alvorlige Overvejelser.“ (Latter fra Venstre.)

Som et Resultat af disse „Overvejelser“ kom saa under Lovens anden Behandling i Udvalget den paa Side 78 i Beretningen omtalte Erklæring, som stiller en Bedring i Udsigt. Jeg haaber, at den Forventning, som Rigsdags-mand Dr. Belzer i Gaar gav Udtryk her med Hensyn til Erklæringen, vil gaa i Opfyldelse, men vi har ingen Garan-tier for, at det vil ske. Og mangeaarig Erfaring lærer os, at vi er nødt til at regne med en meget svajende Forvalt-ningspraksis i Grænselandene. (Meget rigtigt! fra Venstre og Socialdemokraterne.) De sidste Begivenheder i Elsass-Lothringen viser paany dette meget slaaende. (Meget rig-tigt! hos Socialdemokraterne og Polakkerne.)

Mine Herrer! Jeg beder Dem derfor meget indtræn-gende: Skaf os lovmæssige Garantier! Saadan, Garantier kan — om end efter en meget begrænset Maalestok — skaffes med det foreliggende Forslag. Vedtages det, vil Hjemløse, som nedstammer fra en Moder, der havde tysk Statsborgerret, til hun blev gift, kunne blive naturaliseret efter opnaaet Myndighedsalder. Det er en saa beskeden og saa billig Fordring, (Tilslutning!) at det sandelig dog ikke kan falde frisindede og rettænkende Medlemmer af dette høje Hus svært at stemme for Forslaget. Jeg beder Dem derfor endnu en Gang meget indtrængende: Mine Herrer! Stem for Forslaget, skaf her ny Ret, afhjælp de Hjemløses Ulykke. (Stærkt Bifald fra Venstre, fra Socialdemokra-terne og fra Polakkerne.)

Ministerialdirektør Dr. *Lewald* tog straks Ordet og imødegik mig. Under Udvalgets Forhandlinger, sagde han, havde man til Tider haft det Indtryk, at Danskerpolitiken

var det springende Punkt i Lovgivningsværket. Det drejede sig imidlertid ikke om mange Tilfælde. Hvad *Laugesen* angik, da var han straffet for Modstand imod Statsmagten og andre Forseelser, bl. a. for Tyveri. Fra 1908—1912 var 101 hjemløse Nordslesvigere bleven naturaliseret. Lovforslaget vilde i den foreliggende Form aabne nye Muligheder for Hjemløses Naturalisation. Det af mig stillede Ændringsforslag var absolut uantageligt for Regeringen.

Ministerialdirektør Dr. *Kriege* gjorde Rede for Spørgsmaalets historiske Udvikling og meddelte, at der var indledt Forhandlinger med Danmark om dets Løsning. Hvor vidt disse Forhandlinger var naaet, kunde han, da de endnu var svævende, ikke gaa ind paa. „Men jeg kan sige,“ betonedede han stærkt, „at det er vort Ønske og vor uvægerlige Hensigt at faa Hjemløshedsspørgsmaalet endelig ordnet.“

Efter at Rigsdagsmand *Bernstein* havde anbefalet Forslaget og erklæret, at Socialdemokraterne sluttet vilde stemme for det, fik jeg atter Ordet. Under megen Munterhed, blandet med harmfulde Udraab, konstaterede jeg, at det med *Laugesens* Straf for „Modstand mod Statsmagten“ forholdt sig saaledes: For 5 Aar siden havde han en Aften sent i løftet Stemning haft et Sammenstød med en Natvægter udenfor et Forlystelseslokale og i den Anledning faaet en lille Pengebøde. Meddelelsen blev modtaget med stormende Munterhed. Hvad Sigtelsen for Tyveri angik, vilde jeg indhente nærmere Oplysninger og komme tilbage til Sagen, naar de forelaa.

Præsidenten stillede derefter mit Forslag til Afstemning. I den stenografiske Beretning hedder det: „Præsidenten: Jeg beder dem, der stemmer for Rigsdagsmand *Hanssens* Ændringsforslag, om at rejse sig fra deres Pladser.

Det sker — Pause.

Bureauet er i Tvivl. Jeg beder om Modprøve. Det sker. Bureauet er enig om, at det er Flertallet, der nu har rejst sig. Forslaget er dermed forkastet.“

For Forslaget stemte ikke blot Frisindede, Socialdemokrater og Polakker, men ogsaa en Del National-liberale og en Fløj af Centrum.

Dagen efter lykkedes det mig atter at faa Ordet, og jeg kunde da, støttet paa et Par Telegrammer, som jeg havde modtaget fra Haderslev, oplyse, at Tyveriet, som Laugesen sigtedes for, bestod i, at han som Dreng sammen med et Par andre Drengene havde rapset nogen Frugt og i den Anledning faaet en Irettesættelse.

Denne Meddelelse satte Huset i stærk Bevægelse. Dr. *Lewald* tog straks Ordet og erklærede under hidsige Tilraab, at han havde holdt sig til Myndighedernes Indberetninger. Sagen skulde nu blive nærmere undersøgt. — De følgende Paragrafer blev vedtaget uden videre Debat.

Forhandlingerne havde atter vist, at Udenrigsministeriet gerne vilde have Spørgsmaalet ordnet, men at det af den lokale Administration stærkt paavirkede preussiske Indenrigsministerium stillede sig afvisende. Jeg aftrykker Uddrag af et Par Breve til mit Hjem, som viser, hvilke Vanskeligheder jeg havde at kæmpe med.

Berlin, den 25. Marts 1913.

„... Jeg har endnu ikke faaet det ventede Svar fra Regeringen og er derfor nær ved at tabe Taalmodigheden. Det er ikke let at bevare Koldblodigheden og det klare Omdømme under saadanne Forhold. Jeg spekulerer i Politik fra Morgen til Aften, saa Hovedet gør ondt. Der er jo meget, der staar paa Spil. Det gælder paa den ene Side om at udnytte Øjeblikket, mens Opmærksomheden atter er henvendt paa Forholdet mellem Danmark og Tyskland, og samtidig passe godt paa, at vi ikke bliver overlistet. Det er en stadig grublende Tyggen Drøv paa de samme Spørgsmaal, en Vejen og Vurderen, en Prøven for og imod. Det er meget lettere, naar Begivenhederne udvikler sig hurtigt og kræver rask Handling. Saa er jeg altid klar, og et lykkeligt

Instinkt lader mig da i Reglen træffe det rigtige Valg. Det kan baade kaldes godt og ondt, at jeg ikke ved, hvorvidt vi er. Vil Regeringen ikke afslutte en Overenskomst, kunde den jo forlængst have sagt mig ren Besked. At Svaret forhales, tyder paa Forhandlinger, paa at man helst vil være eftergivende i Berlin, men rejser Modstand i Slesvig. Gehejme-Regeringsraad *Heinrichs* sagde jo sidst, at Overpræsident *v. Wilmowski* lægger Vægt paa at sætte sin Vilje igennem netop paa dette Punkt“

Berlin, den 16. April 1913.

„. . . . Det gaar fremdeles med megen Travlhed hernede. Arbejdet ophober sig. Jeg skal nu skrive en tysk Beretning til Betænkningen om Statsborgerloven, skrive min Afhandling til „Sønderjydske Aarbøger“ færdig, svare „Ugens Tilskuer“ m. m. . . .“

Berlin, den 18. April 1913.

„. . . . Jeg arbejder flittigt, dels paa min Afhandling til „Sønderjydske Aarbøger“ og dels paa Betænkningen til Statsborgerloven. Her er vedvarende meget at gøre. I Gaar fik jeg Besøg af Malerne *Jens Birkholm* og *Tom Petersen*. De var begge paa Vej til Paris. Birkholm kom fra en berlinsk Millionær, som havde udtalt Ønske om at købe „Fattigfolksbilleder“ af ham til en hel Stue, en halv Snes Stykker ialt. Det er underlige Forhold, han kommer fra. Fruen havde for kort Tid siden arvet 4 Millioner Mark, hendes Søster lige saa meget. Begge er Socialdemokrater, og begge var de i Forvejen meget rige.“

Den 25. Juni kom Loven uventet til tredje Behandling. Socialdemokraterne stillede et Ændringsforslag, som faldt sammen med det, jeg havde stillet ved Lovens anden Behandling. Forslaget motiveredes af *Landsberg*, en anset Jurist, med særlig Henvisning paa de skandaløse Forhold i Nordslesvig.

Statsminister Dr. *Dellbrück* imødegik ham og polemiserede stærkt imod mig. Han oplyste, at *Laugesen* som 13-aarig Dreng „havde fjernet“ en Pengepung fra en Kommode i den Hensigt at tilegne sig den og derfor i 1898 var bleven straffet med en Irettesættelse. Det drejede sig saaledes ikke som af mig paastaet om Tilvendelse af Frugt — Ændringsforslaget var uantageligt for Regeringen, da Konsekvenserne var uoverskuelige, men den havde indledt Forhandlinger med Danmark for at faa det nordslesvigske Hjemløshedsspørgsmaal ordnet.

Dr. *Blunck* (frisindet) krævede de bestaaende uholdbare Tilstande afhjulpet. Han anerkendte, at Loven, som den nu forelaa, aabnede større Mulighed for Hjemløses Naturalisation, og haabede, at Forhandlingerne med Danmark maatte føre til et tilfredsstillende Resultat.

Efter at *Bernstein* med megen Varme var traadt i Skranken for Ændringsforslaget, fik jeg Ordet. Jeg indledte med at fastslaa, at den Forseelse, *Laugesen* efter Statssekretærens Oplysning som 13-aarig Dreng havde gjort sig skyldig i for 15 Aar siden, og som var bleven straffet med en Irettesættelse, hverken karakteriserede Manden eller havde givet Anledning til hans Udvisning. Han var kendt som en dygtig og tro Arbejder, havde i de sidste 5 Aar tjent i samme Forretning og af „*Deutscher Gastwirteverband*“ faaet Diplom for lang og tro Tjeneste. Udvisningen var, som Landraaden havde udtalt, udelukkende sket, fordi han havde giftet sig. Hans ligeledes hjemløse Nabo *Ammarius Hansen*, som havde været saa forsigtig ikke at gifte sig — skønt han har tre Børn paa 5, 3 og 1 Aar med sin Forlovede, kan leve frank og fri i Byen. Kæresten er tysk Statsborger, og Børnene har arvet hendes Statsborgerret!

Regeringen havde allerede for 14 Maaneder siden erklæret, at man vilde indlede Forhandlinger med Danmark om Spørgsmaalets Løsning. Men hvad var der sket siden den Tid? Forfølgelserne var bleven fortsat! Jeg henstillede indtrængende til Regeringen i hvert Fald at standse Forføl-

gelseerne, indtil de Forhandlinger, der var indledt, havde ført til et Resultat.

Statsminister *Dellbrück* svarede, at naar Forhandlingerne med Danmark endnu ikke havde ført til et Resultat, saa var Grunden selvindlysende: „Den danske Regering føler sig selvfølgelig ikke tilskyndet til at lade disse Forhandlinger nyde Fremme, saalænge dens Interesser varetages saa virksomt af Rigsdagsmand Hanssen.“

Ved Afstemningen var Bureauet atter i Tvivl om Flertallet stod eller sad. Der maatte atter foretages en Modprøve. Derpaa erklærede Præsidenten, at Ændringsforslaget var forkastet. Loven blev derefter vedtaget. Samme Aften skrev jeg hjem:

Berlin, den 25. Juni 1913.

„.... Det var et haardt Pust. Jeg kom til Flensborg sent i Aftes, gik straks i Seng, men maatte op Kl. 4 og videre til Berlin. I Neumünster saa jeg, at Statsborgerloven stod paa Dagsordenen i Dag. Mit Materiale var i den store Kuffert, der var ekspederet som Rejsegods. Det var derfor ikke muligt for mig at ordne noget undervejs. Klokken 12 $\frac{1}{2}$ kom jeg til Berlin. Mødet var sat til Klokken 1 præcis. Jeg foer til mit Hotel og derpaa tilbage til Rigsdagen, hvor jeg kom Kl. 1,10. Debatten var da i fuld Gang. Næppe var jeg kommet ind i Salen, før Statsminister *Dellbrück*, Landraad Dryanders Morbroder, lagde ud imod mig. Jeg maatte svare afjasket, træt og uden Forberedelse, men det gik nogenlunde. Jeg fik dog ikke saa meget ud af det, som jeg havde kunnet under heldigere Forhold, men Resultatet var vel blevet det samme. Forslaget blev, efter at der var foretaget Modprøve, forkastet med ringe Flertal. I Forvejen havde Ministeren erklæret, at Loven vilde være uantagelig for Regeringen, hvis det blev vedtaget. Dermed er jeg foreløbig færdig med denne Sag. Den ordnes altsaa ikke ved Lov, men den vil blive ordnet. Den offentlige Mening er her Administrationen for stærk. Det er Resultatet og trods alt et tilfredsstillende Resultat af mit Arbejde“

Et Par Dage efter, at Loven var vedtaget, meddelte Ministerialdirektør Dr. *Kriege* Rigsdagsmand Dr. *Blunck*, med hvem han vidste, at jeg stod paa en fortrolig Fod, at der ikke vilde forekomme flere Tilfælde, hvor Folk udvistes, fordi de havde giftet sig.

Paa et Vælgermøde i Arnum gjorde jeg et Par Uger senere Rede for, hvad der var opnaaet med Statsborgerloven. Forfølgelserne imod de Hjemløse er nu standset, konstaterede jeg. Mange af dem har faaet Bosættelsestiladelse.

De for os vigtigste nye Bestemmelser i Loven er: 1) Enker og fraskilte Koner, som har mistet deres tyske Borgerret ved at indgaa Ægteskab med en Udlænding, har nu sammen med deres umyndige Børn Ret til Naturalisation; 2) Personer, der som umyndige efter Ansøgning er bleven løst fra deres tyske Statsborgerforhold, har Ret til Naturalisation, naar de ansøger om det, inden de er fyldt 23 Aar; 3) Personer, som har mistet deres tyske Borgerret ved ti-aarigt Ophold i Udlandet, uden at erhverve Borgerret i en anden Stat, har Ret til Naturalisation; 4) Hjemløse faar efter mindst et Aars Tjeneste i Hæren eller Marinen Ret til Naturalisation.

Denne Bestemmelse, som ogsaa har tilbagevirkende Kraft, i Forbindelse med bindende Erklæringer, som Regeringen har afgivet i Udvalget, aabner de Hjemløse fra 22 Aars Alderen nedad Adgang til Naturalisation.

Mine Udtalelser vakte Opmærksomhed og blev meget omtalt baade i den tyske og den danske Presse, men ikke modsagt. En Korrespondent til den danske Provinspresse skrev i Tilslutning til Talen: „Forfølgelserne imod de danske Hjemløse er ophørt. Ved det Arbejde, der er gjort fra dansk Side, er der i nogen Udstrækning givet Adgang til Naturalisation, og der er i Tyskland rejst en saadan Stemning, at de unge Landraader er bleven nødt til at tøjle deres Forfølgelseslyster. Den tyske Forening har maattet give Køb. Det har atter vist sig, at selv om Voldspolitikken

Repræsentanter er stærke, er det muligt ved dansk Arbejde at hidføre Fremskridt i den rigtige Retning. Det Vaaben, Voldspolitikkerne hidtil har haft i Forfølgelsen af de Hjemløse, er i det væsentlige slaaet dem af Haanden. Det vil i Fremtiden være af ikke ringe Værdi.“

I en Tale, som jeg sidst i Oktober holdt ved Indvielsen af et Forsamlingshus i Ballum, gentog jeg disse Udtalelser med den Tilføjelse: „Da Xenofon førte sine 10,000 Grækere tilbage fra Asien, styrkede han deres Haab om et godt Udfald med de Ord: *„Vi er haardførere end vore Modstandere, og i os bor en ædlere Sans.“* Vi er ogsaa haardførere end vore Modstandere. Vi er tro imod vore Idealer og kæmper modigt for dem. Vi er ægte Sønner af de Fædre, der optog Kampen mod Slesvig-Holstenerne, mens deres Sønner har svigtet Fædrenes Idealer og nu findes i den preussiske Lejr. I os bor en ædlere Sans. Det fremgaar ogsaa af, at vi har kæmpet for de Hjemløses Ret til at bo og bygge i deres Fødeland, mens vore Modstandere stiltiende har set paa, ja endog i vid Udstrækning deltaget i Forfølgelserne imod de Værgeløse uden Hensyn til, at Tusinders Lykke stod paa Spil. Xenofon førte lykkeligt sine 10,000 tilbage til deres Fædreland. Vi tør vel haabe, at den Dag ogsaa vil komme, da en ny Morgenrøde oprinder for os, og vi naar frem til lykkeligere Kaar.“

Ved Aarsskiftet skrev jeg i „Hejmdal“: „Hjemløsheds-spørgsmaalet, som stod i Forgrunden i 1912, er sat af Dagsordenen i 1913. Forfølgelserne er standset. Hjemløses Giftermaal straffes ikke længere med Fængsel. Ældre Hjemløse faar uden Vanskelighed Bosættelsestilladelse og dermed Lov til at leve i Fred. Yngre Hjemløse kan melde sig til Lægdsrullen og har, hvis de findes brugbare til Militærtjeneste, efter et Aars Tjenestetid Ret til Naturalisation.“

LANDDAGSVALGET

I Foraaret 1913 stod vi atter overfor et Landdagsvalg. Valgsystemet var meget indviklet. Loven foreskrev Valg af Valgmænd, som atter valgte Landdagsmanden.

Landraaderne inddelte egenmægtigt Valgkredsen i Valgdistrikter med mindst 750 og højst 1749 Indbyggere. For hver 250 Indbyggere valgtes en Valgmand. Valgretten opnaedes med 24 Aars Alderen. Vælgerne deltes efter Skatteydelsen i tre Klasser. Delingen foretoges paa følgende Vis: Vælgerne opførtes med deres samlede Skat paa en Vælgerliste, saaledes at den højstbeskattede stod øverst, den lavest beskattede nederst paa Listen. Skatten blev derefter sammentalt og saa mange fra den højstbeskattede nedad, som betalte en Trediedel af Vælgernes samlede Skat, dannede *første*, saa mange videre nedad, som ligeledes betalte en Trediedel af Skatten, *anden*, og Resten *tredie* Klasse. Skulde der efter Indbyggerantallet vælges 3 eller 6 Valgmænd i Distriktet, valgte hver Klasse 1 eller 2 Valgmænd. Skulde der vælges 4 Valgmænd valgte anden Klasse 2, de andre Klasser hver 1 Valgmand. Skulde der vælges 5 Valgmænd valgte første og tredie Klasse hver 2, anden Klasse 1 Valgmand. Valget var mundtligt. Afgrænsningen af Valgdistrikterne satte Landraaderne i Stand til at øve betydelig, ofte afgørende Indflydelse paa Valgmandsvalgene. Ved efter omhyggelige Beregninger at give Distrikterne den for Regeringspartierne fordelagtigste Størrelse, kunde de sætte Oppositionspartierne ud af Spillet. Grove Misbrug gik her i Svang. I Tyskland

talte Demokratiet altid med Bitterhed om „den berygtede preussiske Valgeometri“, som kunde føre til de mest overraskende Resultater.

I 1908 blev der ved Landdagsvalget i Preussen afgivet:

243,402 St. eller 3,82 % af St. i 1. Klasse,
 1,065,292 St. eller 13,87 % af St. i 2. Klasse,
 6,324,079 St. eller 82,32 % af St. i 3. Klasse.

I hvor høj Grad Valgsystemet begunstigede de højst beskattede Vælgere fremgaar af, at der ved dette Valg blev afgivet 63,612 frikonservative og 598,522 socialdemokratiske Stemmer, men desuagtet valgt 60 frikonservative og kun 6 socialdemokratiske Landdagsmænd! Mens det frikonservative Parti saaledes fik en Landdagsmand for 1060 St., fik det socialdemokratiske Parti kun en Landdagsmand for 99,703 St. De konservative Partier i Provinsen Slesvig-Holsten havde, takket være Klassevalgene, i 1913 ikke færre end *syv* Repræsentanter i Landdagen, men derimod ikke en eneste Repræsentant i Rigsdagen, som fremgik af Valg, foretaget paa Grundlag af den almindelige, direkte og hemmelige Stemmeret.

Valgsystemet var ogsaa paa anden Vis urimeligt og uretfærdigt. Der blev saaledes i 1908 med fuld Føje spottet meget over, at Rigets højeste Embedsmand, Rigskansler Fyrst *Hohenlohe*, som betalte Skat af en Formue paa 6 Millioner Mark og af en Gage paa 100,000 Mk., desuagtet maatte stemme i 3. Klasse, fordi Rigskanslerpalæet dannede Valgdistrikt med Behrenstrasse, hvor de rige Bankierer og Mangemillionærer boede. I Berlins Arbejderkvarterer stemte Vælgere, som kun betalte 90 Mark i Skat derimod samme Dag i 1. Klasse! Med god Grund stempede den frisindede Fører, *Eugen Richter*, Valgsystemet som „det elendigste af alle Valgsystemer!“

Da vi efter Landdagsvalget i 1908 holdt Aarsmøde i Haderslev, opkastede jeg Spørgsmaalet: „Hvem var vor haardeste Modstander og værste Fjende under Valgkam-

pen?" — og uden Tøven svarede jeg, hilst af stormende Bifald: „*Afhængighedsfølelsen!*“ Indberetningerne havde vist, at mange Vælgere, fordi Stemmeafgivningen blev kontrolleret, havde følt sig afhængige af Embedsstillinger, Koncessioner, Veteranhjælp, Alders- og Invaliderenter, Fiskere fordi de havde faaet Statslaan til Motorer, ikke faa endog af Frygt for Slægtningers Udvisning, og derfor ikke vovet at stemme efter deres Overbevisning. Under Henviſning dertil foreslog jeg Oprettelsen af et *Arbejdersekretariat*, som skulde yde gratis Retshjælp, i Lighed med de Arbejdersekretariater, som Socialdemokraterne og Katolikerne havde oprettet i Tyskland med den Virkning, at Regeringspartierne i Kor raabte: Arbejdersekretæren og Kapellanen øver nu den stærkeste Indflydelse paa Valgene!

Jeg stod dengang i nøje Samarbejde med to yngre evnerige, tyske Arbejdersekretærer: Rigsdagsmændene *Severing*, som efter Revolutionen i en lang Aarrække var Indenrigsminister i Preussen, og *Buck*, som efter Republikens Oprettelse blev Statsminister i Sachsen. De var altid villige til at bistaa mig med Ordningen af vanskelige Spørgsmaal vedrørende den sociale Lovgivning, og jeg havde faaet den største Respekt for deres omfattende Viden. Vælgerforeningen vedtog mit Forslag. De samvirkende tyske Fagforeningers daværende Formand *Legien*, med hvem jeg raadførte mig, udpegede Arbejdersekretær, Rigsdagsmand *Wissel* i Lybæk, der iøvrigt ogsaa senere blev Minister, som særlig egnet til at vejlede mig ved Sekretariatets Oprettelse. Jeg traf derefter Aftale med *Wissel* og tog til Lybæk, hvor han meget imødekommende satte mig ind i alle Grene af hans vidtspændende Virksomhed. *Kr. Refslund Thomsen*, som specielt havde studeret Tysklands sociale Lovgivning, havde efter min Opfordring erklæret sig villig til at overtage Stillingen som Arbejdersekretær. Nu traf jeg endvidere Aftale om, at han skulde arbejde fjorten Dage under *Wissels* Ledelse for at sætte

sig ind i et vellede tysk Arbejdersekretariats Forretningsgang. Jeg skal ikke her fordybe mig i Enkeltheder, men kun henvise til en Afhandling om Arbejdersekretariatet, som jeg har offentliggjort i „Fra Kampaarene II“.

„Nordslesvigsk Arbejdersekretariat“, som begyndte sin Virksomhed 1. Oktober 1908, var nu saa godt indarbejdet, at det kunde gennemkrydse Landraadernes omhyggeligt forberedte Valggeomtri. I den tyske Administration følger man ligesom i den tyske Hær Grundsætningen: „*Vel forberedt er alt!*“ Vi tog Lære deraf og begyndte Valgets Forberedelse i god Tid. I Foraaret 1912 nedsatte Vælgerforeningen Udvalg i Aabenraa og Sønderborg Amter til Forberedelse af Valget i anden Valgkreds, som var truet. I November 1912 opstillede Foreningen de hidtilværende Landdagsmænd *Kloppenburg Skrumsager* og *Nis Nissen* som Kandidater i første og anden Valgkreds og noget senere Gdr. *N. J. Gotthardsen* som Kandidat i fjerde Valgkreds. I Januar 1913 afholdt Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad med Stedfortrædere, Æresmedlemmer og parlamentariske Repræsentanter, henved 60 Personer ialt, et Fællesmøde for at træffe videregaaende Bestemmelser om Valgets Forberedelse. Forhandlingerne sluttede med, at der nedsattes syv Fem-Mands Udvalg, som hver indenfor sit fast afgrænsede Omraade: Haderslev By, Haderslev Østeramt, Haderslev Vesteramt, Aabenraa Amt, Sønderborg Amt, Tønder Amt og Flensborg Amt skulde undersøge, om Valgdistrikternes Sammenlægning var i Overensstemmelse med Valglovens Bestemmelser, endvidere sørge for, at Vælgerlisterne blev afskrevet og Skatteangivelserne nøje kontrolleret. Imod urigtige Angivelser skulde der med Arbejdersekretariatets Bistand rettidigt nedlægges Protest. Udvalgene skulde endelig undersøge, om mulige Ændringer af de danske Vælgeres Skatteydelse kunde fremkalde en for os gunstigere Klasseinddeling og drage Omsorg for Afholdelsen af Valgmøder.

I en lille praktisk Haandbog „Vore Rettigheder III,

Valgretten til Landdagen“, som jeg udsendte i fjerde forbedrede Udgave, og Vælgerforeningen tilstillede alle Tillidsmænd, gav jeg kort og klar Besked om Valgloven, Valgreglementet og Valgarbejdet. Sidst i Marts indkaldte jeg henvend 150 Tillidsmænd fra de truede Valgdistrikter til et Oplysningskursus paa „Folkehjem“. Til Foredrag af *Nis Nissen, J. Smith, Kr. Refslund Thomsen* og mig om Valgarbejdet knyttede der sig en meget livlig Drøftelse, under hvilken mangfoldige Spørgsmaal blev besvaret. Valgkampen var meget livlig. Vælgerforeningen afholdt 58 Valgmøder, deraf 32 i den haardt truede anden Valgkreds.

Forud for Valget sporede der stærke Brydninger i den tyske Lejr. I flere Valgperioder havde en anset hjemmetysk Bonde, *Jep Hinrichsen* i Østerterp, været min Modkandidat i anden Valgkreds, som jeg repræsenterede i Landdagen fra 1896—1908. Jeg stod trods det politiske Modsætningsforhold personlig paa Forhandlingsfod med ham. Naar han, hvad der ikke saa sjældent skete, kom til Berlin, plejede han at opsøge mig. Vi drøftede da i al Fredsomlighed de foreliggende Spørgsmaal med hinanden. Men i 1903 blev han fortrængt af „Den tyske Forening“s ærgerrige og herskesyge Formand Dr. *Hahn*, der hævdede, at han udrustet med større agitatorisk Evne og bedre skaaret for Tungebaandet vilde kunne vinde Mandatet. I denne Anledning udtalte jeg i en Artikel i „Hejmdal“ min Beklagelse over, at en anset, rodfæstet Nordslesviger havde maattet vige Pladsen for en indvandret Stræber. *Jep Hinrichsen* skrev omgaaende til mig, at han var helt enig med mig i de Synspunkter, jeg havde gjort gældende i Artiklen. Af Hensyn til Brevskriveren behandlede jeg Brevet som strengt fortroligt, skønt dets Offentliggørelse vilde have tilføjet min Modkandidat et overordentlig føleligt Slag.

Efter *Johannes Tiedjes* Fremtræden og Fredsforeningens Oprettelse uddybedes i disse Aar Modsætningen. Dr. *Hahns* vilde og tøjlesløse Agitation, som bl. a. havde ind-

bragt ham en Tilrettevisning af det tyske Udenrigsministerium, vakte voksende Misstemning i mere besindige hjemmetyske Kredse. Men paa et Møde, som „Den tyske Forening“ først i April afholdt i Graasten, blev han, skønt flere Talere indtrængende advarede imod hans Genopstilling, alligevel, da Flertallet stemte for ham, opstillet som Tyskernes Kandidat i anden Valgkreds.

Flere Medlemmer af Fredsforeningen opfordrede i Foreningens Tidsskrift Medlemmerne til *ikke* at stemme paa Dr. Hahn, Bestyrelsen for Fredsforeningens Afdeling i Sønderborg offentliggjorde et Opraab, hvori det hed: „Dr. Hahns hele Arbejde har hidtil kun bidraget til at skærpe Modsætningerne. Vi ser deri en truende Fare for Tyskheden i Nordslesvig. Derfor er Dr. Hahn uantagelig for os som Landdagsmand i en nordslesvigsk Valgkreds.“

Skarpest blev hans Kandidatur angrebet af de to unge Hjemmetyskere *Erich Schlaikjer* og *Johannes Tiedje*. Da den tyske Grænsepresse lukkede sine Spalter for dem, gav jeg dem Adgang til at skrive i „Hejmdal“. De benyttede sig begge deraf, og *Johannes Tiedje* sluttede en længere Artikel med følgende Anvisning: „Vi bør ikke alle Vegne stemme med Danskerne. Men overalt, hvor Dr. Hahns Valgmænd vil blive valgt, hvis vi ikke stemmer paa de danske Valgmænd, bør vi stemme paa dem, ikke *fordi*, men *uagtet* de er Danske, og udelukkende, fordi de vil stemme paa en Landdagsmand, som er en ærlig og fuldt overbevist Tilhænger af en frisindet Valgreform.“ Fredsforeningens Formand, Pastor *Schmidt*, opfordrede derimod Tyskerne til at stemme paa Dr. Hahn!

Vore Valgudvalg arbejdede, Haand i Haand med Arbejdersekretariatet, støt og sikkert. Der var oparbejdet en Offervilje blandt danske Vælgere, som gav Udvalgene Mulighed for at fremkalde Forskydninger mellem Vælgerklasserne ved Køb eller Salg af Jord, Ejendomsoverdragelse m. m. I Aabenraa Amt fremtvang Udvalgene Ændringer af 3 Valgdistrikter, i Sønderborg Amt endog Ændringer i

17 af ialt 25 Valgdistrikter. Landraaderne havde denne Gang spændt Buen saa stramt, at den brast.

Valgmøderne maatte mange Steder afholdes i Telte, fordi Politimyndighederne efter Regeringspræsidentens Anvisning lukkede Kroerne, og Møder „under aaben Himmel“ ikke blev tilladt, men de var gennemgaaende stærkt besøgt. „Bindeloven“ — som senere vil blive omtalt — havde op-hidset Stemningen. Mange Vælgere gav deres Harmes krast Udtryk. En frejdig Ungdomsskare greb kraftigt ind i Valgkampen. Talrige nye Talere dukkede op og vakte Opmærksomhed.

Vælgerforeningens Bestyrelse erklærede i et Opraab, at den gennem Arbejdersekretariatet vilde yde Veteraner, Invalidere, Alderdoms- og Uheldsrentenydere al fornøden Hjælp til Varetagelse af deres Ret, og hvis de imod Lovens klare Bestemmelser mistede deres Rente eller en Del af den, fordi de havde stemt paa danske Valgmænd, vilde den holde dem skadesløse for ethvert Tab. Saaledes grundigt forberedt i alle Retninger bragte Valget os en glimrende Sejr.

Ved de foregaaende Landdagsvalg var der bleven valgt følgende Antal danske og tyske Valgmænd:

	1898		1903		1908	
	Dansk	Tysk	Dansk	Tysk	Dansk	Tysk
<i>1. Valgkreds.</i>						
Haderslev Amt	140	50	134	73	160	58
<i>2. Valgkreds.</i>						
Aabenraa Amt	43	58	40	67	40	72
Sønderborg Amt	81	32	78	42	86	40
<i>2. Valgkreds ialt</i>	124	90	118	109	126	112

Da Anlægget af Marinestationen i Sønderborg havde forøget Indbyggerantallet i en for os ugunstig Retning ved Indvandring sydfra, skulde der denne Gang vælges 265 Valgmænd i anden Kreds. For at sejre maatte vi altsaa ikke blot holde Stillingen, men hæve Antallet af danske Valgmænd fra 126 til mindst 133, altsaa vinde mindst 7 nye Valgmandsmater.

Udfaldet overtraf langt vore Forventninger

1. Valgkreds, Haderslev Amt valgte	179 danske,	50 tyske	Valgmænd
2. Valgkreds, Aabenraa Amt valgte	59 danske,	62 tyske	Valgmænd
Sønderborg „ „	94 „	50 „	„
2. Valgkreds valgte ialt	153 danske	112 tyske	Valgmænd

I 1. Valgkreds havde vi vundet 19, Tyskerne derimod tabt 8 Mandater. I 2. Valgkreds havde vi vundet 27 Mandater, Tyskerne derimod med Nød og næppe holdt Stillingen. I Sønderborg Amt havde vi vundet 8, Tyskerne takket være Marinestationen 10 Mandater. Særlig glimrende var Udfaldet i det haardt trængte Aabenraa Amt. Her havde vi vundet 19, Tyskerne derimod tabt 10 Mandater. I 1903 havde vi et Flertal af 9, 1908 et Flertal af 14, men i 1913 et Flertal af 41 Valgmænd i 2. Valgkreds!

I 1. Valgkreds blev *Kloppenborg Skrumsager* derefter valgt med 179 imod 50 Stemmer. I 2. Valgkreds udeblev de tyske Valgmænd paa Valgdagen. *Nis Nissen* blev som Følge deraf valgt enstemmigt med 153 Stemmer!

Valgkredsens tyske Blade skrev Dagen efter overensstemmende, at de tyske Valgmænds Udeblivelse paa Valgdagen skulde opfattes som en Demonstration imod — *Op-tanttraktaten!* Den tilskrev de Skylden for Nederlaget. Ret rammende skrev „Hamburger Nachrichten“: „Foruden glat at have hævdet begge Mandater har det danske Parti over hele Linjen opnaaet en stor Tilvækst og befæstet og skudd sine Stillinger frem lige til de sydlige Egne, især i det hidtil mest tyske Aabenraa Amt. Omvendt er Tyskheden delvis brudt sammen under det overordentlig heftige fjendtlige Angreb og har overalt tabt Modet. Fremtiden ligger meget dystert for Tyskheden efter den sorte 16. Maj.“

Faa Dage efter Valget samledes vi til Aarsmødet i Brede. Vore nationale Foreningers Aarsberetninger viste Fremgang over hele Linjen, og Stemningen var høj. Efter hævdvunden Skik holdt jeg paa Mødets sidste Dag et Foredrag

om den politiske Stilling¹⁾. I Foredraget fremsatte jeg følgende Udtalelser om Landdagsvalget:

„Vi var sejrssikre, da vi rykkede ud den 16. Maj. Men Sejren overtraf vore dristigste Forventninger. Den er stor, naar vi ser paa Valgmandstallene, men endnu større, naar vi ser paa Stemmetallene, paa de gennemgaaende stærke Flertal, som vore Valgmænd har samlet. Det Dybbøl, som Dr. *Hahn* storpralende stillede os i Udsigt i sin første Valgtale, blev ikke, som han havde ventet, et Dybbøl med 18. Aprils dybe, sviende Smerte, men et Trearskrigens Dybbøl med 28. Majs og 5. Junis lyse, jublende Sejrs-glæde.

Sejre kan vindes ved Overrumplinger, Sejre kan vindes ved Tilfældigheders Spil. Majsejren er heldigvis ikke af den Beskaffenhed, men omhyggeligt forberedt gennem aarelangt Arbejde og solidt underbygget i alle Retninger. Derfor vil den ogsaa blive staaende som en fast Mærkepæl i vor Udvikling.“

¹⁾ Foredraget er aftrykt i „Fra Kampaarene II“

TVANGSREGIMENTET SKÆRPES

Landdagsvalget i Nordslesvig vakte megen Opmærksomhed i Tyskland. De store Blade søgte i ledende Artikler at udforske Aarsagerne til vor Fremgang og Tyskernes Nederlag. Mens den konservative Presse gav *Optanttraktaten* Hovedskylden, henviste den liberale Presse til Voldspolitikens Fiasko, vor fortrinlige Organisation og vort energiske Valgarbejde.

Aarsmødet i Brede kort efter Valget henledte paany Opmærksomheden paa Nordslesvig. Vore nationale Foreningers Aarsberetninger med nøje Redegørelse for deres Indtægter og Udgifter var som sædvanlig bleven aflagt i fuld Offentlighed. Mange tyske Blade aftrykte længere Uddrag af Beretningerne og knyttede dertil kritiske Bemærkninger. Andre tog af Aarsmødet Anledning til paany at behandle Nationalitetskampen i Nordslesvig i ledende Artikler. Højrepartiernes Presse krævede med stor Enstemmighed Voldsregimentet skærpet. Den liberale Presse anslog derimod andre Streng. „Hamburger Fremdenblatt“ skrev saaledes:

„Det kan kun virke nedslaaende, at den preussiske Nordgrænselandspolitik er saa resultatløs, og at Danskerne systematisk formaar at befæste deres Stilling. Det er i højeste Grad interessant at se, *hvorledes* Danskerne i Nordslesvig fører Kampen, hvilke Ofre de bringer, hvorledes de i Hovedsagen smeder *aandelige Vaaben*, lægger Vægt paa den kulturelle Højnelse af deres Folkefæller gennem Efterskole- og Fagskolekursus, Højskoler, Undervisning og Læsning. Dermed knytter de ogsaa de fremadsøgende Elementer til

sig. Hvad om Tyskerne paa lignende Vis søgte at vinde Danskerne?"

„Hvor stor Trangen til Dannelse er i Nordslesvig, særlig blandt Befolkningens brede Lag,“ skrev „Berliner Tageblatt“, „fremgaar af, at der blandt de nordslesvigske Elever paa danske Højskoler i det sidste Aar var 70 Tjenestekarle og 115 Tjenestepiger.“

Først i Juli holdt „Den tyske Forening“ Bestyrelsesmøde i Graasten. Dr. *Hahn* indledede en Drøftelse af Landdagsvalget. Han indrømmede, at Tyskernes Tilbagegang var umiskendelig. Aarsagen var, at Hjemmetyskerne i stor Udstrækning var viet til Undergang. Værst var Tabene i den sydlige Del af Aabenraa Amt, hvor man hidtil havde regnet med, at Fortyskningen vilde ske af sig selv. Men efter den usalige Optanttraktat havde Danskerne begunstiget af Rigsforeningsloven i overmodig Følelse af at være paa Vej til Danmark styrket deres Stilling uendeligt.

Nordslesvig var nu mere dansk end nogensinde. Tyskerne var derimod forknytte og forbitrede, thi de fik ikke tilstrækkelig Understøttelse udefra og kunde derfor ikke modstaa Danskernes Stormangreb. Hjælp var tvingende nødvendig. Udenrigsministeriet maatte gribe ind. Dansk Indvandring burde umuliggøres, danske Demonstrationer bekæmpes, danske Folkehøjskoler hindres i at opfanatisere „preussisk Ungdom“, de danske Blade forbydes, tysk fjendtlige Foreninger opløses og tysk Kolonisation systematisk fremmes ud fra Grænsen og fra tyske Midtpunkter i Nordslesvig.

I det til Dr. *Hahns* Foredrag knyttede Ordskifte, gav Dr. *Langenheim*, Lybæk, Regeringen Skylden for Tyskernes Tilbagegang. Han opfordrede Foreningen til straks at henlede Kejserens, Rigskanslerens, Ministeriets, Herrehusets og Deputeretkamrets Opmærksomhed paa „Danskernes voldsomme Fremtrængen“. Redaktør *Strackerjan* sluttede sig til Dr. *Hahns* Program med den Tilføjelse, at Folkehøjskolerne var Nordslesvigs farligste Gift.

Regeringen fortjente ikke disse Bebrejdelser. Tvangsregimentet var allerede skærpet. Det tyske Udenrigsministerium havde forlængst, ganske vist modstræbende, bøjet sig for den lokale Administrations, af den tyske Forening paavirkede og af den preussiske Regering energisk frembaarne Krav og prisgivet den af Fyrst Bülow med Optanttraktaten indledte mildere Kurs.

Dette havde bl. a. faaet Udtryk i en af den tyske Gesandt i København *Brockdorff Rantzau* overfor det danske Udenrigsministerium rejst Klage om, at Undervisningsministeriet havde anbefalet Vilh. Østergaards: „Ungdommens Bog om vort Land“ som Læsebog i Folkeskolens ældre Klasser, skønt den i et Afsnit om Dybbølbjerg indeholdt Udtalelser, som maatte saare Tyskerne. Sagen blev fremdraget af et Hovedstadsblad og vakte betydelig Opsigt. Kultusministeriet meddelte Offentligheden, at det, efter at dets Opmærksomhed var bleven henledt paa Sagen, overfor dets Konsulent i Sager vedrørende Folkeskolen, hvis Erklæring havde ligget til Grund for Anbefalingen, havde beklaget, at visse Udsagn om Danmarks Forhold til Nordslesvig var affattet paa en Maade, som kunde mistydes.

Der rettedes i denne Anledning heftige Angreb paa Kultusminister *Jakob Appel*. Til Forsvar for ham skrev jeg i „Hejmdal“, at Klagen var bleven behandlet efter den internationalt gældende Regel, at en Stat, henholdsvis dens Embedsmænd, ikke maatte blande sig i andre Staters indre Anliggender. I denne Forbindelse henviste jeg til, at Østerrig kort i Forvejen paa lignende Vis havde nedlagt Indsigelse imod Udtalelser af den preussiske Finansminister *v. Rheinbaben*, hvis Berettigelse den tyske Rigskansler havde godkendt, og at Dr. *Hahn*, efter at man fra dansk Side venskabeligt havde paatalt hans ubeherskede og fornærmelige Angreb paa Danmark, havde faaet en Næse af det tyske Udenrigsministerium. — I Stedet for at angribe danske Myndigheder, skrev jeg i en anden Artikel, burde den danske Presse have forsøgt at gøre Hr. v. Brockdorff

Rantzau begribeligt, at man ikke fremmede et godt Forhold mellem Danmark og Tyskland med en saa smaalig, paa Posekiggeri bygget Indblanding i indre danske Anliggender.

Angrebene paa Jakob Appel fortsattes imidlertid og krænkede ham dybt. Man truede med at indkalde et Protestmøde, ja krævede endog, at han skulde træde tilbage som Kultusminister. Besindigheden vandt dog hurtigt Overhaand. Magister *H. V. Clausen* og Professor *H. F. Fejlberg* tog Jakob Appel varmt i Forsvar, og da man søgte at udnytte Affæren partipolitisk, viste den konservative Folketingsmand Dr. *H. L. Møller* Angrebene paa ham tilbage og erklærede, at Ministeren ikke havde kunnet handle anderledes i det foreliggende Tilfælde, mens den tidligere Direktør i Udenrigsministeriet, Kammerherre *P. R. Krag* udtalte sin Forbavselse over den Mangel paa Forstaaelse, der laa til Grund for Angrebene, som derefter ophørte.

Indadtil havde Regeringen ogsaa lagt Roret om. Efter Udvisningen af Lektor *H. V. Clausen* og Pastor *Albeck* i 1910 var der indtraadt en Pavsse. Men nu greb man atter til Udvisningsordren for at kue de genstridige Sønderjyder og afskære deres Forbindelser nordpaa. En af de først ramte var Fru *Ottesen*. Politisk set kunde der ikke indvendes noget imod hende, men „Krig er Krig,“ skrev „Hamburger Nachrichten“, „og den, der vover sig ud paa Slagmarken, maa tage Følgerne.“

Dermed var Kursen angivet. Koncertsangerinde Frk. *Ea Dinesen* og Frk. *Helene Prahl* blev, da de gav en Koncert for et privat Selskab i Sommersted, afhentet af en Gendarm og ført til Banegaarden med Ordre til straks at rejse ud af Landet uden at klæde sig om. Det blev forbudt *Herold* at give en Koncert, og Landraaden i Haderslev forbød *Peter Cornelius* at synge ved en Kirkekoncert i Frue Kirke. „Det er,“ skrev han i Motivering, „en Grundsætning, at det ikke skal tillades danske Statsborgere at optræde som Talere, Sangere o. s. v. i Nordslesvig.“

Større Opsigt vakte Udvisningen af den norske Godsejer, Løjtnant *Coucheron-Aamodt*, som vilde have holdt et Foredrag i Sønderborg om „Kina“. Det oplystes nemlig, at han havde tilegnet Storhertuginde af Baden, Kejser Wilhelm I's Datter, sin Bog „Durch das Land der Chinesen“ og Storhertugen af Baden sin Bog „Durch das Land der Japaner“. Fru *Andrea Franks* udvistes, da hun vilde tale om „Sømandsmissionen i Indien“, men da det viste sig, at hun var engelsk Statsborger, blev Udvisningsordren taget tilbage. Blandt de Udviste var ogsaa Folketingsmand *Th. Stauning*, som, da han efter Indbydelse kom til Flensborg for at holde et Foredrag, ved sin Ankomst modtog følgende Skrivelse: „Efter Ordre af Regeringspræsidenten udvises De hermed af det preussiske Statsomraade og har som Følge deraf at forlade Byen Flensborg *straks* og det preussiske Statsomraade inden 24 Timer. Efterkommer De ikke Opfordringen, vil De med Tvang blive bragt over Grænsen. Skulde De uden Tilladelse vende tilbage til det preussiske Statsomraade, vil De blive straffet efter Rigsstraffelovens § 361, 2. (Underskrift).“

Landraad *Schönberg* vakte pinlig Opmærksomhed ved at forbyde et Dampskib fra Horsens at afhente en dansk Ungdomsforening i Sønderborg. Da et Selskab fra *Fredericia* vilde gæste Byen, forbød han Skibet at landsætte Selskabet i Sønderborg By eller Amt. Samtidig fastsatte han en Bøde paa 150 Mark, henholdsvis 14 Dages Arrest, hvis man paa Skibet sang „forbudte Sange“ i Farvandene omkring Als! Et dansk Gymnastikhold paa 11 Mand, som paa Hjemrejsen fra „Verdenskongressen for legemlig Opdragelse i Paris“, hvor det vandt 1. Præmie, vilde give en Opvisning i Aabenraa, fik ved Ankomsten Ordre til atter at være ude af Byen inden 1 Time og ude af Landet inden 12 Timer!

Forbud hørte til Dagens Orden og gav mig under Arbejdet med Hjemløshedsspørgsmaalet og Landdagsvalget meget andet at tage Vare paa. Af Sangene i den af Sprog-

foreningen udgivne „Blaa Sangbog“, havde Professor *Schröder* i Haderslev, tilkaldt som Sagkyndig af Landsretten i Flensborg, betegnet ikke færre end 144 som „ophidsende og fornærmelige i national Henseende“. Blandt dem var H. A. Brorsons gribende Salme: „Her vil ties, her vil bies“ og Oehlenschlägers Begravelsessalme „Lær mig, o Skov at visne glad“. Foreslog man paa et Møde Forsamlingen at synge en Sang, som ikke hidtil havde været forbudt, kunde Politimyndighederne pludselig under Henvisning til, at det var „Opfordring til en strafbar Handling“, skride ind og opløse Mødet. Mads Hansens bekendte Sang „Jeg er en simpel Bondemand“ er oversat paa Tysk og optaget i en af Tyskerne i Nordslesvig benyttet Sangbog. Men dette forebyggede ikke, at en Mand fra Rødekroegnen blev anklaget, fordi han havde sunget den, og af Retten i Aabenraa idømt en Pengebøde. Paa Hjemvejen traf han gode Venner i Rødekro, og de hædrede ham med et Par Omgange. I løftet Stemning sang han da af fuldt Bryst: „Vi er kun faa, men det er det samme, vi er en Gren af den danske Stamme. Den visner ej, men den staar i Flor og bøjer sig mod det høje Nord“. I det samme traadte en Gendarm ind i Gæstestuen og forlangte, at han skulde opgive Navn og Adresse. Da udbrød han indigneret: „Nej holdt. Jeg kan fra nu af synge, hvad jeg vil, for jeg svarer Skat af det!“ Gendarmen havde imidlertid en anden Opfattelse af Pengebøden.

Efter Rigsforeningsloven var Friluftsmøder nu tilladt. Men Landraad *Schönberg* forbød desuagtet Ungdomsforeningerne paa Als at afholde et Friluftsmøde under Paa-skud af, at der var „Fare for den offentlige Sikkerhed“. Da Landraad *Dryander* med samme Motivering forbød et Friluftsmøde i Skærbæk var det klart nok, at disse retsstridige Forbud maatte føres tilbage til en Anordning af Regeringspræsidenten, som i Sommeren 1913 havde haft de nordslesvigske Landraader samlet til en Konference i Slesvig.

Paa Kajnæs og i Bylderup forbød Amtsforstanderen Frimenighedspræsterne at afholde Gudstjenester. I Aabenraa forbød Provst *Bade* den tyske Sognepræst *Tonnesen* i Hellevad at tale ved „Nordslesvigsk Afholdsforening“s Aarsmøde paa „Folkehjem“. Konsistoriet i Kiel forbød Sognepræsterne i Nordslesvig at prædike i Danmark og i danske Forsamlingshuse i Nordslesvig.

Ud paa Efteraaret forbød Regeringspræsident *Uckert Roald Amundsen* at holde Foredrag i Flensborg. Dette Forbud vakte forstaaeligt nok pinlig Opmærksomhed over hele Norden og ud over Evropa. „Episoden med Roald Amundsens norske Foredrag i Flensborg“, skrev „Aftenposten“ i Oslo, „fæster igen hele den nordgermanske Verdens Opmærksomhed paa Forholdene i Nordslesvig og paa Preussens hensynsløse Undertrykkelse af de fremmede Nationaliteter, det i Tidens Løb har taget under sit Styre“. Kritikken af Forbudet ikke blot i den nordiske, men ogsaa i Verdenspressen, i den liberale og socialdemokratiske tyske Presse og i Rigsdagen, var denne Gang saa hvas, at Indenrigsministeren saa sig nødsaget til atter at ophæve Forbudet. „Hamburger Nachrichten“ udstødte i denne Anledning følgende Hjertesuk: „Mens Danskerne jubler, vil der antagelig rinde mangen trofast stille Nordslesviger, som i Aarevis udholdende har kæmpet for Fædrelandet, en stille Fortvivlelsestaare over Kinden!“

Jernbanefunktionærer fik Ordre til kun at tale Tysk med Publikum. Da en Eskadre af den tyske Flaade løb ind til Aabenraa, blev der paa Krigsskibene opslaaet Lister over Byens danske Købmænd og under streng Straf forbudt Mandskabet at handle i deres Forretninger.

Statsadvokaterne fik Ordre til at føre skærpet Tilsyn med den danske Presse og skride ind imod Redaktørerne hver Gang, der var Mulighed for Sagsanlæg. En af „Den tyske Forening“ nedsat „Angiverkommission“ assisterede dem. Deres fælles Bestræbelser resulterede i usædvanlig mange Pressesager. „Hejmdal“ blev ramt haardt. Flere af

mine Medarbejdere blev idømt Bøder og Fængsel. Der blev rejst Sag imod *Kr. Refslund Thomsen*, fordi han havde paataalt lokale Myndigheders urigtige Angivelse af „Mordersmaalet“ paa Folketællingskortene. Under Forhandlingerne i Landsretten i Flensborg fremlagdes der Bevis for, at Læreren i Bevtoft havde opført *alle* Børn over 10 Aar som det tyske Sprog mægtig og fremlagt en af Borgmester Schindelhauer i Haderslev udstedt Anordning, hvorefter alle over 10 Aar gamle Skoledrenge og Skolepiger skulde betegnes som det tyske Sprog fuldkommen mægtig! Statsadvokaten foreslog desuagtet 2 Maaneders Fængsel. Retten idømte ham en Pengebøde paa 800 Mark. I en anden Sag gav Retten ham en Bøde paa 600 Mark, fordi han havde paataalt, at Konsistoriet hjalp „Den tyske Forening“ med at fortrænge det danske Sprog i Kirken, og i en tredie Sag 2 Maaneders Fængsel for under Valgbewægelsen at have fornærmet en Amtsforsstander! Red. *Niels Hansen* fik 1 Maanedes Fængsel for i en Artikel om *Coucheron-Aamodts* Udvisning at have fornærmet Landraad Schönberg. Jeg gik heller ikke Ram forbi. I en Valgtale havde jeg sammenlignet „Den tyske Forening“ med den onde Sintram i „Gösta Berlings Saga“. For Referatet af denne Tale fik Journalist *P. Møller* en Bøde paa 400 Mark og jeg en Bøde paa 200 Mark. De andre sønderjydske Blade havde tilsvarende Straffelister. Den tyske Presse var derimod heldigere stillet. Da Redaktør *Strackerjan* i sit Blad stemplede mig som „Landsforræder“, rejste jeg Sag. Han var i Forvejen straffet 13 Gange, hvad der efter den bestaaende Retspraksis maatte betragtes som et skærpene Moment. Men han fik desuagtet, da Retten antog, at han „havde handlet af noble Bevæggrunde“, kun en Bøde paa 500 Mark, og et Par Uger efter blev han be-naadet!

Da Kong Christian X. og Dronning Alexandrine i Februar 1913 aflagde et Besøg i Berlin, blev de modtaget med

store Hædersbevisninger. Danebrog vajede i flere Dage over Brandenburger Tor. Ved Gallataflet betegnede Kejser Wilhelm II. det som sit og sin Regerings „oprigtige Ønske og faste Vilje at pleje og udvikle Forholdet mellem vore Lande i gensidig Interesse og til begge Folks Vel“. Det var svært at faa Regeringens nordslesvigske Politik i 1913 til at rime sig med denne Udtalelse.

Kampen imod Politiforbudene, hvoraf mange var retsstridige, andre bevægede sig lige paa Lovens Grænse, lagde stærkt Beslag paa min Tid. Men „Nordslesvigsk Arbejdersekretariat“ under nuværende Amtmand *Kr. Refslund Thomsens* Ledelse og Vælgerforeningens Konsulent i kommunale Anliggender, nuværende Amtsforvalter *Smith* ydede mig her udmærket Bistand. Ved at føre Sagerne frem til de højeste Instanser, efter deres Beskaffenhed, *Rigsretten*, *Kammerretten* eller *Overforvaltningsretten* lykkedes det os at fremtvinge Ophævelsen af en Række Forbud.

I Rigsdagen bekæmpede jeg, velvilligt understøttet af Oppositionspartiernes Ordførere, samtidig andre Forbud. Til Belysning af mit Samarbejde med Partiførerne paa dette Felt gengiver jeg her — i Tilknytning til Brevene, som jeg har meddelt Uddrag af i Afsnittet om „Udvalgsarbejde“ — Uddrag af et Par Breve til mit Hjem:

D. 17. Juni 1913.

„Jeg har været i Rigsdagen fra Kl. 12—6¹/₂, studeret i Biblioteket og ordnet Materialet for Dr. *Frank*, som vil paatale Krigsskibenes Boykotning af de danske Købmænd i Aabenraa.

Dr. *Weill* fra Strassburg har meddelt mig, at næste Hæfte af Tidsskriftet „März“ i München vil bringe et Rigsdagsportræt af mig. Jeg er spændt paa, hvorledes det vil falde ud, da Forfatteren ikke kender mere til mig, end hvad han har hørt og set i Rigsdagen.“

D. 26. Novbr. 1913.

„I Altona hilste jeg paa Overpræsident *v. Bülow*. Han var meget formel. Da jeg senere gik ind i Spisevognen, sad han der. Ved Nabobordet sad Dr. *Blunck* og Dr. *Heckscher*. De modtog mig meget hjerteligt og begyndte straks uden Hensyn til Overpræsidenten at drive Løjer med Amundsen-Forbudet. Dr. Blunck er lige kommen hjem fra Haiti, hvor han har været som Udenrigsministeriets Repræsentant for at dømme i Handelsstridigheder.“

Dr. Frank benyttede mit Materiale med megen Virkning. I en stor Tale imod Militærboykotning fremdrog han under lydløs Opmærksomhed Affæren fra Aabenraa, hvor Cheferne paa Orlogsmændene „Westfalen“ og „Ostfriesland“, da Skibene kastede Anker paa Rheden, opslog „sorte Lister“ over Købmænd i Byen, som de forbød Mandskaberne at handle med. For at forebygge Gentagelse af den Art foreslog han en Resolution, hvori Rigsdagen i skarpe Udtryk brød Staven over Militærboykotningen. Der løftede sig ikke en eneste Røst til Forsvar for Marineofficererne. Resolutionen blev vedtaget med overvældende Flertal, og de „sorte Lister“ var dermed nedmanet.

Dr. *Blunck* og *Eduard Bernstein*, som havde ydet mig kraftig Støtte, da det gjaldt om at skaffe de Hjemløse Ret til at bo og bygge i deres Hjemstavn, var ogsaa sammen med andre fremstaaende Rigsdagsmænd medvirkende til, at Amundsen-Forbudet blev ophævet, inden Sagen blev paatalt i Rigsdagen.

Da jeg senere paatalte de mange retsstridige Forbud, som Politimyndighederne havde udstedt, sad *Erzberger* paa sin Plads lige ud for Talerstolen, travlt sysselsat med at skrive Artikler til de af ham ledede fire Korrespondancebureauer, som forsynede den katolske Provinspresse med Stof. Men næppe havde jeg nævnt Forbudet imod, at Frimenighedspræsterne afholdt Gudstjeneste, før han lagde Pennen, rejste sig fra sin Plads, gik hen til sin Parti-

fælle Dr. *Pfeiffer* og gav ham en kort Anvisning. Dr. *Pfeiffer*, som stod paa Talerlisten efter mig, stemplede derpaa i skarpe Udtryk disse Forbud som ulovlige og retsstridige og opfordrede Statssekretæren for de indre Anliggender, Dr. *Dellbrück*, til straks at tage Standpunkt til Sagen. Ministeren erklærede derpaa, at der vilde blive indledt en Undersøgelse, og hvis den viste, at min Fremstilling var rigtig, vilde Myndighederne skride ind og forebygge Gentagelser.

I de polske Landsdele blev der under Kampen om Jorden udstedt en Undtagelseslov, som gav Staten Ret til at expropriere polske Ejendomme for at udstykke dem til Tyskere. Da Rigsdagens polske Fraktion rettede en Forespørgsel til Regeringen om Lovens Anvendelse, udspandt der sig en heftig Debat. Først henimod Mødets Slutning lykkedes det mig at indfri mit Løfte til Polakkerne om at støtte dem under Forhandlingerne. Af min Tale gengiver jeg her efter Rigsdagens stenografiske Referat følgende ret karakteristiske Afsnit:

„Mine Herrer! Af Hensyn til det sene Tidspunkt vil jeg i Dag se bort fra at anføre retslige, etiske, humane og økonomiske Grunde imod Expropriationspolitikken. Det vilde desuden kun føre til Gentagelser. Jeg vil nøjes med ganske kort og nøgternt at spørge: Hvor er Resultaterne af den nu allerede i Aartier i de tyske Grænselands førte Denationaliseringspolitik?

Hvad Expropriationspolitikken angaar, er dette Spørgsmaal allerede bleven besvaret af Hr. Kollega Wendel og flere andre af de foregaaende Talere. De tidligere Erfaringer stadfæstes paany. Hvor er Kulturkampens Resultater? Hvor er Socialistlovens Resultater? (Tilraab fra Socialdemokraterne: De sidder her! Munterhed).

Mine Herrer! De er — som jeg hører — ikke udeblevne, men de er i hvert Fald ikke faldet saaledes ud, som Volds-

politikens Tilhængere dengang havde ventet det. (Meget rigtigt! hos Socialdemokraterne).

Saaledes forholder det sig ogsaa med Voldspolitikken imod de ikke-tyske Nationaliteter. Det er tilstrækkeligt at henvise til det Billede, som dens Tilhængere daglig fører os for Øje i den altske Presse: *Modsætningerne i Grænse-landene skærpes paa en helt utaalelig Maade, og Tyskheden gaar tilbage — det er Sangens stadig tilbagevendende Omkvæd!*“

Farligere end Politiforbudene var to imod os rettede Undtagelseslove. For at modvirke Folkehøjskolernes Indflydelse søgte Grev *Rantzau-Rastorf* 1911 Landbrugskamrets Tilslutning til et Forslag om Oprettelsen af kommunale Efterskoler med tvungen Skolepligt for den mandlige Ungdom til fyldt 18 Aars Alder. I Foraaret 1913 fremsatte Regeringen dette Forslag i Landdagen. Det blev energisk bekæmpet af Landdagsmændene *Kloppenborg-Skrumsager* og *Nis Nissen*, men til Slut vedtaget og i Efteraaret 1913 traadte Loven i Kraft.

Endnu farligere var Loven om „Ejendomsbefæstelse“ til „Styrkelse af Tyskheden i nogle Landsdele“, nemlig „de nationalt truede Dele af Provinserne Østpreussen, Pommern, Schlesien og *Slesvig-Holsten*.“ Til Fremme af dette Formaal bevilgede Landdagen samtidig med, at den vedtog Loven, 100 Millioner Mark.

Imod disse Tvangslove satte vi os kraftigt til Modværge.

KAMPEN OM JORDEN

Udvandringsperioden paaførte Nordslesvig et meget føleligt Folketab. Fra 1867—1895 udvandrede der, som statistisk paavist, 57,414 Personer fra de fire nordslesvigske Amter. Udvandringen paaførte dem et Kapitaltab paa over 100 Millioner Kroner. Af ialt 5,946 nordslesvigske Gaarde, det vil i denne Forbindelse sige: Landejendomme, som drives med mindst to Heste, blev desuagtet kun 64 solgt til Tyskere i Tiden fra 1864—1890. Men saa meldte Krisen sig for Alvor. Sønnerne var landflygtige, Fædrene døde, og mange Gaarde maatte nødtvungent sælges. Gaard-ejer *Jens Gram* i Københoved havde 8 Sønner, som var udvandrede for at undgaa den preussiske Militærtjeneste og derfor landflygtige. Deres gamle Fader blev siddende paa Gaarden. Højt oppe i Alderen døde han. Sønnerne fik allernaadigst Tilladelse til at komme hjem til hans Jordefærd. De mødte alle og bar ham til hans sidste Hvilested. Dagen efter maatte de atter rømme Landet. Kort efter solgtes Gaarden. I Haderslev Vesteramt skiftede $\frac{1}{5}$, i Frøs- og Kalvslund Herreder endog $\frac{1}{3}$ af Gaardene Ejere i de følgende Aar.

Denne Nødsituation søgte Preusserne at udnytte. Staten begyndte i Halvfemserne at opkøbe Gaarde. Indtil 1910 havde den anvendt 5,400,000 Mark til Opkøbet, som fortsattes indtil Verdenskrigen. Staten havde da ialt opkøbt 36 Landejendomme, forstørret en Del af dem med tilkøbte Arealer og derefter bortforpagtet dem som preussiske Domæneguarde, for det meste til indvandrede tyske Forpag-

tere. Forpagtningsafgiften var meget lav — i Reglen kun 2,3—3 % af Købesummen, men der krævedes til Gengæld, at Domæneforpagterne skulde være villige Redskaber i Fortyskningens Tjeneste.

Under Opkøbet fulgte man ligesom i de polske Landsdele en bestemt Strategi. De fleste Domænegaarde købtes i et Bælte tværs over Landsdelen lige Syd for Kongeaaen i Tilslutning til det store Opkøb af Bøndergaarde i Haderslev Vesteramt, som senere omtales. Af de 36 Domænegaarde laa saaledes 25 med 4,463,47 ha i Haderslev Amt, 4 med 780,17 ha i Aabenraa Amt, 4 med 700,48 ha i Sønderborg Amt, 3 med 455 ha i Tønder Amt. Man vilde paa den Vis bryde Forbindelsen mellem Sønderjylland og Moderlandet i Haab om dermed hurtigere at fremme Nordslesvigs Fortyskning.

I de samme Aar oprettedes der med Statsmyndighedernes Understøttelse fire, af preussiske Embedsmænd ledede, Organisationer med det Formaal at opkøbe nordslesvigsk Jord til tyske Nybyggere:

1. Nybyggerforeningen i Rødding,
2. Kreditbanken i Skærbæk,
3. Det slesvig-holstenske almennyttige Bosættelsesselskab,
4. Det almennyttige Smaanybyggerselskab.

Til at begynde med kunde disse Foreninger og Selskaber opvise anselige Resultater. Men ledet af Embedsmænd, som ukyndige i Landbrugsforhold ansvarløst satte sig ud over al sund Økonomi, i adskillige Tilfælde endog over Lands Lov og Ret, maatte de forholdsvis hurtigt indstille deres Virksomhed.

„Nybyggerforeningen i Rødding“ indkaldte og bosatte over halvtredie Hundrede Nybyggere fra alle tyske Lande i Haderslev Vesteramt. Men da en Nybygger, som følte sig forurettet, fremtvang en retslig Undersøgelse, viste det sig, at dens Virksomhed i vid Udstrækning havde været bygget paa Svindel og Bedrag. Formanden, Kaptajn

Thiermann, en afskediget preussisk Officer, der var bleven anbragt som Amtsforsander i Rødding, maatte nedlægge sit Embede og møde som Anklaget i Landsretten i Flensborg. Statsadvokaten foreslog ham straffet med Fængsel. Retten frikendte ham, i Virkeligheden af politiske Hensyn, formelt af Mangel paa Bevis, — og lagde Hovedskylden paa hans Sekretær *Brodersen*, som blev idømt 2 Aars Fængsel og 3 Aars Ærestab. En anden af Medarbejderne unddrog sig Straffen ved Flugt. Hr. Thiermann blev derefter under Henviisning til hans Fortjeneste af Tyskheden i Nordslesvig udnævnt til Bestyrer af — en Idiotanstalt!

Kreditbanken i Skærbæk, som blev stiftet og ledet af min Modkandidat i 1907, Overpræsident v. Köllers Bispemne, Pastor *Jacobsen*, havde en Aktiekapital paa 362,400 Mark. Staten støttede dens Virksomhed med et Laan paa 600,000 Mark. Efter Myndighedernes Anbefaling fik den endvidere et Laan paa 100,000 Mark hos en Bank i Berlin og et Laan paa 70,000 Mark hos Amtssparekassen i Haderslev. Men ligesom Nybyggerforeningen ledet af ukyndige og letsindige Mænd, som kun jagede efter ydre Resultater, ramlede Banken snart sammen. Pastor *Jacobsen* og hans højre Haand, Bankbestyrer Lassen, en forhenværende Gendarm, maatte ligeledes møde som Anklagede i Landsretten i Flensborg. Statsadvokaten krævede Pastor *Jacobsen* straffet med ialt 1 Aar, 7 Maaneders Fængsel og 2000 Mark i Bøde, men Retten tog ogsaa i dette Tilfælde politiske Hensyn, lod Naade gaa for Ret og frikendte ham, af Mangel paa Bevis! Han maatte imidlertid nedlægge sit Embede og blev derefter Præst for en lille tysk protestantisk Menighed i Sydtyrol.

Det slesvig-holstenske almennyttige Bosættelsesselskab blev stiftet af Grev *Rantzau-Rastorf* med det Formaal at „*rejse en Vold af tyske Kolonister tværs over Nordslesvig*“. Det grundlagdes med en Andelskapital af 524,000 Mark, hvoraf Staten, Provinsen, Amter, Byer og forskellige offentlige Institutioner tegnede 439,000 Mark, 70 Pri-

vatpersoner Resten 85,000 Mark. I Aarene 1909, 1910 og 1911 opkøbte det en Del nordslesvigske Ejendomme med tilsammen 693 ha, men i 1912 saa det sig allerede nødsaget til at likvidere. Det havde da solgt 5 Gaarde som fri Ejendom, oprettet 16 Rentegaarde til indvandrede Tyskere og bortforpagtet 2 Gaarde. Volden, som det fik rejst tværs over Nordslesvig, var saaledes ikke særlig faretruende.

Smaa-Nybyggerselskabet raadede kun over en Andelskapital paa 52,000 Mark. Men takket være Personalunionen mellem dets Formand og Formanden for Amtssparekassen i Haderslev, i begge Tilfælde Landraaden, arbejdede det uden at stille Sikkerhed med Sparekasselaan til $3\frac{1}{2}$ % Rente. Selskabet oprettede ialt 17 Smaaejendomme med kun Hus og Have, bestemt for Landarbejdere. Men denne Ejendomsform var ikke længere eftertragtet. Det lykkedes ikke at få de sidste Huse solgt. Selskabet indstillede derfor ligeledes Virksomheden i 1912.

Imod alle disse Forsøg paa at fraliste og fravryste den nordslesvigske Befolkning dens nedarvede Jord for at overgive den til indvandrede Tyskere, førte vi et energisk Forsvar. 1894 stiftede jeg et Selskab, som købte Dybbøl Mølle, 1896 et andet, som købte Gaarden „Lysholm“ paa Als, da Tyskerne var ude efter disse Ejendomme. I 1897 arbejdede jeg for Oprettelsen af en Hypothekforening, som skulde give Laan imod sekundært Pant i Landejendomme. Jeg fik en Del Aktier tegnet, men Tilslutningen var for ringe, og Sagen maatte udsættes. I 1898 oprettedes derpaa efter et energisk Arbejde af Skolebestyrer *Niels Hjort* og Landstingsmændene *Holger Petersen* og *Villars Lunn* Nord for Grænsen „*Oktoberforeningen*“ udrustet med en Kapital paa 600,000 Kr. og med Gdr. *J. H. Schmidt*, Vojensgaard, som Forretningsfører. Efter at den i en Aarrække havde ført Kampen med Held, startede vi, som omtalt i „Et Tilbageblik III“, 1909 „Nordslesvigsk Kreditforening“ med en i Nordslesvig tegnet Andelskapital paa 830,000 Mark, fordelt paa 1426 Andelshavere. Kreditfor-

eningens Formaal var at bevare dansk Jord i dansk Mands Eje ved at give yderlig staaende Laan i Landejendomme under særligt Hensyn til Laantagerens personlige Dygtighed, Vederhæftighed og nationale Paalidelighed. Vi havde nu atter en dansk Ungdom i Nordslesvig, og med Grosserer *Julius Nielsen* som Formand, Gaardejerne *J. H. Schmidt* og *M. Refslund Poulsen* som Forretningsførere udfoldede Kreditforeningen i Samvirke med Oktoberforeningen en overordentlig betydningsfuld Virksomhed i de følgende Aar. Takket være den, lykkedes det at tilbageerobre de fleste tabte Ejendomme i Haderslev Vesteramt og at opkøbe en Del større Gaarde i Sognene ned imod Flensborg Fjord.

Under Forsvaret imod Tyskernes Angreb paa vor Jord blev der fra 1895—1907 — da vi paa Grund af Udvandringen savnede det nødvendige Folkemateriale — nedlagt 711 selvstændige Landejendomme eller 3,8 % af samtlige Landejendomme i Nordslesvig. Denne Udvikling var beklagelig set fra et socialt Synspunkt. Men ved at lægge disse Ejendomme ind til bestaaende Gaarde forebyggede vi deres Besættelse med tyske Nybyggere og sikrede Jorden som dansk Eje.

Paa „Den tyske Forening“s Generalforsamling i 1913 opstillede Formanden, Dr. *Hahn*, følgende Program:

„For at naa til en virksom Fortyskning af Landdistrikterne i Nordslesvig er det nødvendigt, at der foretages en tysk Kolonisation i stor Stil. Landsdelen er endnu tyndt befolket og har Plads til Tusinder af Smaaabønder. I denne Kamp vil Danskerne ikke kunne følge med. Man bør imidlertid vogte sig for Strøgods og i Stedet for anlægge tyske Kolonier gruppevis. Opgaven tænkes løst paa følgende Maade:

Først tages det sydlige Bælte, det, der grænser ned mod den ved tysk Sindelag sikrede paalidelige Befolkning, under Bearbejdelse. Det drejer sig om den nordlige Del af Flensborg Amt, navnlig omkring Byerne Harreslev og

Frøslev i Flensborg Amt og et Bælte Medelby—Ladelund og Tinglev—Bylderup—Abild i Tønder Amt.

Dernæst bør man tage Sigte paa det mellemste Strøg: Løgumkloster—Aabenraa.

Endvidere de i Forvejen stærkt koloniserede Egne omkring Rødding, Jels og Skærbæk.

Endelig skabes med de fortyskede Stationsbyer fra Padborg til Sommersted som Udgangspunkt en Forbindelseslinje. Gennemføres denne Plan, vil der opstaa en sikker tysk Vold ved Nordgrænsen, og det danske Omraade, sprængt paa Kryds og tværs, vil miste sin Kraft.

Nybyggerne deles i tre Grupper: a) Hjemmetyskere, b) Angelboere og Ditmarskere, c) Folk fra andre tyske Egne.

Oprettelsen af Domæner og Dannelse af Rentegaarde bør gaa Haand i Haand.

Eftersom Fortyskningen saaledes skrider frem, staar kun to Ting tilbage: Kirkens Fortyskning og Dannelsen af et særligt Armékorps med Nordgrænsen for Øje. Et saadant vil blandt andet ogsaa have stor national og økonomisk Betydning.“

Mens denne Plan overvejedes af vore Modstandere i Nordslesvig, rettede Regeringen et nyt farligt Angreb paa vor Jord.

BINDELOVEN

Fra midt i Firserne til Verdenskrigens Udbrud bevilgede den preussiske Landdag efter Regeringens Forslag 950 Millioner Mark til Opkøb af Jord i de polske Landsdele, som kun maatte udstykkes til Tyskere.

Polakkerne satte sig kraftigt til Modværge. Under Overledelse af Landdagsmand, Prælat *Wawrcinsky*, organiserede de et beundringsværdigt Forsvar. Fra Berlin, hvor jeg stod i nøje Samarbejde med deres ledende Politikere, fulgte jeg Jordkampen ved Preussens Østgrænse med Opmærksomhed. Før Aarhundredskiftet var Polakkerne i Defensiven, men efter Aarhundredskiftet var de stærke nok til at gribe Offensiven. Regeringen besvarede deres Fremrykning med skærpede Undtagelseslove. Stærke Kræfter sattes i Bevægelse for at faa disse Tvangslove udstrakt til Nordslesvig, hvad jeg af al Evne søgte at forebygge. Mine Bestræbelser i denne Retning, som bl. a. gav sig Udslag i, at jeg fraraadede en unødigt udfordrende Optræden, især hvad Agitationen med Pragfredens § 5 angik — jævnfør mit Foredrag paa Askovmødet i 1907 („Et Tilbageblik“ II) — blev hjemme i Nordslesvig misbilliget af Protestpolitikens Tilhængere, men var ikke resultatløse. Indtil 1912 blev Nordslesvig faktisk skaanet for disse Tvangslove. Men efter at de private, tyske Organisationer, der havde ført Jordkampen i Nordslesvig, var sat ud af Spillet, krævede Slesvig-Holstenerne, kraftigt støttet af de tyske Regeringspartier, saa lidenskabeligt Statshjælp, at Nordslesvig blev revet med ind under den polske Undtagelseslovgivning.

Det begyndte med, at Regeringen i Foraaret 1912 stillede Forslag om Bevilling af 100 Millioner Mark „til *Styrkelse af Tyskheden i nogle Landsdele*“. Pengene skulde i Følge Lovforslagets § 1 anvendes i „de nationalt truede Dele af Provinserne Østpreussen, Pommern, Schlesien og *Slesvig-Holsten* til at

1. købe Landejendomme, saavel Bøndergaarde som større Godser, og sælge dem som Renteejendomme, udelt eller under visse Omstændigheder ogsaa stykkevis imod fuldstændig Skadesløsholdelse af Staten, til *tyske Landmænd og Arbejdere*.
2. lade Staten overtage Andele i almennyttige Selskaber, der som Mellemed ved Rentegaardsdannelsen kunde garantere Statens Skadesløsholdelse.

I Motiverne, som ledsagede Lovforslaget, paastod Regeringen, at Polakkerne og Danskerne gik angrebsvis frem imod Tyskerne.

„I de nordslesvigske Amter Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg,“ hed det ordret i Motiveringen „optegnes Forskydningerne mellem Danske og Tyske paa Landejendommenes Omraade først nogenlunde paalideligt siden Begyndelsen af 1910. Resultatet i Aarene 1910 og 1911 har været, at *Tyskerne har haft et rent Tab af 10 Ejendomme med 322 Hektar* ved en Omsætning af 201 Ejendomme med 3,259 Hektar. At Forskellen mellem Brutto- og Nettotabet er saa stor, viser, med hvilken Heflighed de to Nationaliteter fører Kampen om Jorden, og hvilken Betydning de tillægger Herredømmet over den under den nationale Magtkamp.“

Efter derpaa at have gjort Rede for Tyskernes Tab under Kampen om Jorden i de østlige Provinser udviklede Regeringen, at Tyskernes Tab skyldtes daarligt ordnede Kreditforhold, Polakkernes og Danskernes Vinding „tilstrækkelig Kredit, god Raadgivning, Understøttelse ved Ejendoms køb ved Hjælp af et tæt Net af Kreditorganisa-

tioner og især Købernes Tilbøjelighed til i givet Fald at betale Landejendommene med betydelige Overpriser.“

Støttet paa de under Jordkampen i de polske Landsdele indvundne Erfaringer, regnede Regeringen med, at naar der af den foreslaaede Hundrede-Millionbevilling blev anvendt 5 Millioner Mark til Forretningsandele i Selskaber, som skulde medvirke ved Ejendommenes Befæstelse, 25 Millioner til Befæstelsen af Godser og 70 Millioner til Befæstelsen af Bøndergaarde, vilde Staten ialt kunne befæste 76,000 ha Herregaardsjord og 150,000 ha Bondejord.

I Landdagen rejste Lovforslaget en heftig Debat. De konservative og det national-liberale Partis Ordførere anbefalede under stærke Udfald imod Danskerne og Polakkerne varmt Forslagets Vedtagelse. Centrum, det frisindede Partis og Socialdemokraternes Talere bekæmpede det derimod energisk ud fra forskellige Synspunkter. Vi tre danske Parlamentarikere stod i udmærket Samarbejde. Naar en større Sag stod paa Dagsordenen, lagde vi i Fællesskab Slagplanen og forsynede hinanden med Materiale. Landdagsmand *Kloppenborg Skrumager* talte under Paa kaldelse af Tilhørernes Retfærdighedsfølelse og politiske Klogskab alvorsfuldt og myndigt imod Loven. „Jeg beder Dem, mine Herrer,“ sluttede han, „forkast denne Undertagelseslov. Den vil kun bringe Ulykker. Den vil ikke gavne Tyskheden, men kun skærpe Modsætningerne og i mange Hjerter vække Længslen efter at komme bort fra et Land, hvor Behandlingen er saa uvenlig. Andet kan De ikke vente. Embedsvejen er spærret for os. Nu vil De ogsaa fordrive os fra Jorden, os Ætlinger af Slægter, som i over et Aartusinde har boet i Nordslesvig. Hold op med denne Politik. Lad os prøve frit Kappestræb med aandelige Vaaben. Det vil være til Fordel for begge Parter, og kun dermed kan Tyskland vinde Tillid i Norden.“

Da Dr. *Schifferer*, Kiel, som Ordfører for det national-liberale Parti holdt en meget udfordrende Tale, kom det til et skarpt Sammenstød. Den socialdemokratiske Land-

dagsmand *Borchardt* afbrød Taleren med hidsige Tilraab. Præsidenten kaldte ham gentagne Gange til Orden. Da han ikke tog Hensyn dertil, udelukkede Præsidenten ham fra Mødet. Skønt gentagne Gange opfordret til at forlade Salen blev han siddende paa sin Plads. Præsidenten udsatte derefter Mødet og tilkaldte Politiet. Et Par Betjente greb efter Præsidentens Anvisning den modstræbende Landdagsmand og førte ham med Magt ud af Salen, mens hans Partifælle *Hoffmann* raabte Hurra!

Mødet blev genoptaget. Kort efter sad *Borchardt* atter paa sin Plads. Politiet blev paany tilkaldt. Fire Betjente under Kommando af en Politiofficer slæbte ham atter ud af Salen, mens Huset var i vildt Oprør, *Hoffmann* raabte: „Deutschland in der Welt voran!“ og Tilhørerne paa Tribunerne rejste sig og klappede som forrykt. Præsidenten truede med at lade Tribunerne rømme. Dørene fra Sidegangene ind i Salen blev aflaaet og to Politibetjente posteret ved Hovedindgangen. De Konservative foreslog under Oppositionspartiernes Protest Debatten afsluttet. I et følgende Møde fik Landdagsmand *Nis Nissen* dog endnu Lejlighed til energisk at tilbagevise Angrebene paa den danske Befolkning i Nordslesvig. Men til Slut blev Forslaget vedtaget. Loven traadte straks i Kraft, og vi var dermed slaaet i Hartkorn med Polakkerne.

I Preussen havde man allerede paa dette Tidspunkt i et Par Aartier søgt at fremme Jordens Udstykning ved Oprettelsen af „Rentegaarde“. Ved Lov af 1890 blev det tilladt at sælge Jord til Oprettelse af nye Landejendomme imod en aarlig Afgift. Afgiften, „Renten“, kunde ydes i Korn eller Penge og afløses efter gensidig Overenskomst med det 20—25-dobbelte Beløb. Ved Lov af 1891 gik Regeringen et Skridt videre ved at aabne Rentegaardsejerne Adgang til Statskredit. Efter denne Lov kunde Sælgeren af en Rentegaard faa det 27-dobbelte Beløb af Renten udbetalt i $3\frac{1}{2}\%$ eller det $23\frac{2}{3}$ -dobbelte i 4% Rentebreve, imod at Køberen lod denne Sum indføre som Prioritet i

Ejendommen med Forpligtelse til at forrente den med Rentebrevens Paalydende og at afdrage den med $\frac{1}{2}$ % aarlig, saaledes at Købesummen blev fuldt udbetalt i Løbet af 60 Aar. Paa lignende Vis kunde Køberen laane $\frac{3}{4}$ af de nødvendige Bygningers Brandkasseværdis, men han skulde eftervise, at han af egne Midler kunde betale Besætningen, det nødvendige Inventar og $\frac{1}{4}$ af, hvad Bygningerne kostede. Rentegaarden oprettedes ved en Kontrakt som kunde indeholde Indgreb i Ejendomsretten.

I 1895 rejste Højrepartierne Opposition imod Loven. De paastod, at Myndighederne antog Rentegaarde til altfor høje Priser og godkendte Rentegaardsejere med anløben Fortid. Landbrugsministeriet bestemte derefter, at Generalkommissionen, før Oprettelsen af Rentegaarde godkendes, skulde raadføre sig med sagkyndige Tillidsmænd. Ved Lov af 1896 bestemtes det, at der skulde indføres *Hovedarvingsret*, saakaldt „Anerbenrecht“, paa alle Rentegaarde. Endvidere, at Frasalg af Jord fra Rentegaarden og dens Overdragelse til en Person, der ikke var lovlig Arving, kun kunde finde Sted med Generalkommissionens Tilladelse.

Denne Udvikling førtes nu videre med Loven om „Styrkelse af Tyskheden i nogle Landsdele ved Ejendomsbefæstelse“. Vi stod dermed overfor et nyt farligt Angreb paa vor Jord. Indtil 1912 kunde kun *ny oprettede* Landejendomme blive Rentegaarde. Da der i denne Periode af før omtalte Grunde ikke oprettedes mange nye Ejendomme i Nordslesvig, havde de hidtil udstedte Rentegaardslove ikke været farlige. Men efter den sidste Lov kunde ogsaa *bestaaende* Ejendomme omdannes til Rentegaarde. „Ejendomsbefæstelsen“ foregik saaledes: Ejeren af Gaarden, som skulde befæstes, gav en Regeringskommissær Generalfuldmagt. Kommissæren gav Staten Skøde paa Gaarden. Gældsforholdene blev derpaa ordnet af en dertil beskikket Kommission. Der blev optaget en 1. Prioritet i en Kreditforening og indført et billigt, yderligstaaende Statslaan

som 2. Prioritet. Af Statslaanet var 1 Rigsmark — 88½ Øre — *uopsigeligt*. Til denne Mark var der knyttet en *Genkøbsret* for Staten. Paa Ejendommen indførtes der endvidere en *Gældsgrænse* og *Hovedarvingsret*. Efter at Ejendommen dermed var bleven *Rentegaard*, fik den tidligere Ejer atter Skøde paa Gaarden. Genkøbsretten blev virksom ved Ejerskifte. Staten var da berettiget til at overtage Gaarden til 85—90 % af den „efter Regeringspræsidentens ensidige og frie Skøn“ fastsatte Værdi, som atter kunde ligge betydeligt under Salgsprisen i fri Handel. Benyttede Staten ikke Genkøbsretten, traadte Hovedarvingsretten i Kraft. Hovedarvingen — i Reglen den ældste Søn eller ældste Datter — fik da 1) forlods $\frac{1}{3}$ af hele Arven, 2) lige Part med sine Søkende ved Delingen af Resten og 3) Gaarden udleveret til dens Udbytteværdi, som i Reglen udgjorde $\frac{3}{4}$ af dens Salgsværdi. Som Vederlag for det billige Statslaan sikrede Staten sig dermed en Overejendomsret og i Forbindelse dermed en meget i Enkeltheder gaaende Ret til at føre Tilsyn med Gaardens Drift. For fribaarne Bønder var dette haarde Vilkaar, men i Nød griber druknende Mand efter et Halmstraa.

Til Fremme af Rentegaardsdannelsen oprettede den preussiske Regering i August 1913 „*Höfebank*“ i Kiel med en Andelskapital paa 1 Million Mark. Provinsen, Amter, Byer, forskellige Institutioner i Provinsen og et lille Antal Privatpersoner tegnede Andele, men *Staten* beholdt en Andel, som gav den sikkert Overtag paa Generalforsamlingen og dermed gjorde Banken til Statsmyndighedernes Organ. Dens Opgave var, meddeltes det officielt, „at støtte Tyskerne i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og den nordlige Del af Tønder Amt samt i Bov, Hanved og Oversø Sogne i Flensborg Amt i deres haarde Kamp imod Danskerne, som søger at tilrive sig Jord og Grund“.

LANDEVÆRNET

Bindeloven vakte stærkt Røre i Nordslesvig. Man var klar over, at Angrebet var farligt. Paa Valgmøderne forud for Landdagsvalget gav Uviljen og Harmen sig bl. a. Udtryk i, at man angreb Loven under følgende Navne: Musefældeloven, Brændemærkeloven, Skruestikloven, Pestloven, Lænkehundsloven, Fortabelsesloven, Opgivelsesloven, Rakkerloven, Jordfortyskningsloven, Hængeloven, Snyderloven, Trælleloven, Slaveloven, Stavnsbaandsloven, Ruinloven, Jordtvangsloven, Surreloven, Hildeloven, Statskontrolloven, Trækhestloven, Hundeloven og *Bindeloven*. De mange Navne, hvormed vort Modersmaal i disse Sommermaaneder blev beriget, afspejler Stemningen. Med Demonstrationer kunde Sagen imidlertid ikke klares. Skulde Angrebet afværges og uskadeliggøres, var en videre Udbygning af vort nationale Værn tvingende nødvendig.

Jeg drøftede Sagen indgaaende med *Julius Nielsen*, *Haderslev*, *J. H. Schmidt*, *Vojensgaard*, og *M. Refslund Poulsen*, *Bovlund*, som var sagkyndige i alt, hvad der vedrørte Jordspørgsmaalet. Vi blev enige om, ved Samvirken mellem „Nordslesvigsk Kreditforening“ og „Vælgerforeningen“ at oprette en ny Organisation, som var særlig egnet til virkningsfuldt at imødegaa Angrebet. Et Udvalg paa 11 Medlemmer, hvoraf Kreditforeningen skulde vælge 6, Vælgerforeningen 5 Medlemmer, skulde udføre det forberedende Arbejde. De to Foreninger gav deres Tilslutning, Vælgerforeningen, som det ses af Protokollen, paa et Fællesmøde d. 25. September. Kreditforeningen valgte Gdr.

J. H. Schmidt, Vojensgaard, Landdagsmand Kloppenborg Skrumsager, Gdr. Carsten Outzen, Ellum, Gdr. Jørgen Hansen, Kliplev, Gdr. Hans Bladt, Lysabild, og Grosserer Lorenz Paulsen, Flensborg; Vælgerforeningen Gdr. Martin Wiuff, Sillerup, Gdr. Olav Fink, Brændstrup, Gdr. Carsten Gregersen, Frøslev, Lensgreve O. D. Schack-Schackenberg og mig til Medlemmer af Udvalget. Arbejdet fremmedes nu hurtigt. Den 4. Oktober konstitueredes Udvalget med *mig* som Formand, Grev *Schack* som Næstformand og *J. H. Schmidt* som Sekretær. Efter at Sagen var drøftet og Retningslinjerne fastlagt, blev det paalagt os at udarbejde Vedtægterne. Vi tog straks fat paa Arbejdet. Fjorten Dage efter forelagde vi Udvalget et Forslag, som med et Par ubetydelige Ændringer blev vedtaget. Udvalget indbød samme Dag Kreditforeningens og Vælgerforeningens samlede Bestyrelse og Tilsynsraad, vore Landboforeningers Formænd og enkelte andre, i Jordspørgsmaalet særlig kyndige og interesserede, til Stiftelsesmøde paa „Folkehjem“ d. 21. Oktober. Efter at jeg som Formand for Udvalget havde omdelt og nærmere forklaret Udkastet til Vedtægterne, foreslog jeg Oprettelsen af „Landeværnet“ med det Formaal at „bevare den nordslesvigske Jord som fri Jord i fri Mands Haand“.

Der førtes derefter en meget livlig Forhandling. Paa Talerlisten, som er opbevaret, er der opført 78 Navne. De fleste forekommer dog flere Gange, mit saaledes ikke færre end 14 Gange. Men Vedtægterne blev med et Par ubetydelige Tilføjelser til Slut enstemmigt vedtaget.

Foreningen skulde ledes af en Bestyrelse paa 3 og et Tilsynsraad paa 18 Medlemmer, repræsenterende alle Egne af Nordslesvig. Første Gang skulde de vælges paa Stiftelsesmødet, senere af Generalforsamlingen. Under det forberedende Arbejde var der tilsyneladende Enighed om, at jeg burde overtage Formandsposten. Jeg vægrede mig ved at modtage Valget, thi jeg var i Forvejen overlæsset med Arbejde. Desuden gjaldt det efter min Mening om at faa nye

Mænd frem i Fronten. Fra dette Synspunkt havde jeg foreslaaet og gennemført Grev *Schacks* Valg. Paa Stiftelsesmødet øvedes der imidlertid et saa stærkt Tryk paa mig, at jeg gav efter. Bestyrelsen kom derefter til at bestaa af *mig* som Formand, Gdr. *P. Fuglsang*, Maugstrup, som Næstformand og Grev *Schack* som Sekretær. Til Tilsynsraadet valgtes der 3 Medlemmer fra Haderslev Østeramt, 3 fra Haderslev Vesteramt, 3 fra Aabenraa Amt, 3 fra Sønderborg Amt, 3 fra Tønder Amt og 3 fra Flensborg Amt. Det konstituerede sig senere med *Julius Nielsen* som Formand og *P. J. Refshauge* som Næstformand. Baade Bestyrelsen og Tilsynsraadet blev enstemmigt valgt.

Dagen efter skrev jeg til en af mine Venner: „Jeg blev valgt til Formand og modtog Valget. Men det har ikke været let for mig at naa frem til denne Beslutning. Tanken om at træde ind i Landeværnets Bestyrelse eller Tilsynsraad laa mig fra først af fjern. Da et Medlem af Udvalget betegnede mig som selvskreven til at beklæde Formandsposten, vægrede jeg mig med Hænder og Fødder. Mine Betæneligheder var mange og svære. Jeg har i Forvejen altfor mange Jern i Ilden. Det gaar ikke blot i høj Grad ud over min Familie, men jeg kan ikke passe dem alle. Nogle bliver kolde. Dernæst hylder jeg Grundsætningen: Nye Mænd frem i Fronten! Men der var under det forberedende Arbejde stor Enighed om, at jeg burde paatage mig Hvervet, og ved roligt at gennemtænke Forslaget paa kryds og tværs kom jeg alligevel til det Resultat, at jeg ikke burde undslaa mig og sagde saa, som jeg plejer, ren Besked fremfor at gøre mange Omsvøb.

Afgørende for mig var følgende: Efter at Vælgerforeningen og Kreditforeningen har sat Sagen i Gang, maa der slaas et alvorligt Slag. Men skal det slaas, saa det batter, maa der udføres et vidtspændende Organisationsarbejde. Da man i Udvalget hævdede, at jeg paa dette Omraade sad inde med en Erfaring, en Viden og et Personalkendskab, som gjorde mig særlig egnet til at lede Arbejdet, kunde jeg

ikke som ærlig Mand modsige det. Resultatet blev derfor kort sagt, at jeg følte mig forpligtet til at overtage Formandsposten.“

Vedtægterne bestemte, at Foreningen især skulde søge at fremme sit Formaal ved:

„1) at vække og skærpe Befolkningens Ansvarfølelse overfor den fra Fædrene nedarvede frie Jord;

2) at udsprede sund og sand Oplysning om Farerne og Tabene ved bunden Jord;

3) at udarbejde gratis Forslag til en muligst billig og betryggende Ordning af Prioritetsgæld og til sikkert, frugtbringende Anlæg af Kapitaler;

4) at oprette stedlige Sammenslutninger, som indenfor bestemt afstukne Grænser forpligtes til at vaage over, at ingen fri Jord bliver bundet ved Ejendomsbefæstelse, Rentegaardsdannelse eller Salg;

5) at sikre den danske Befolkning Hede- og Mosearealer til Opdyrkning og Bebyggelse.“

I Tilslutning til Vedtægterne havde jeg udarbejdet en Arbejdsplan, som senere blev vedtaget. Efter den skulde Landeværnet især sørge for at faa enkelte i Sagen interesserede virksomme Medlemmer i alle nordslesvigske Sogne. Bestyrelsen skulde afholde Møder den første Lørdag i hver anden Maaned og desuden Fællesmøder med Tilsynsraadet tre Gange aarlig. Foreningen skulde nedsætte *staaende* Udvalg, som selvstændigt skulde fremme enkelte Grene af dens Virksomhed, og *Udvalg*, som skulde løse særlige Opgaver indenfor en kortere Tidsfrist.

I Henhold dertil nedsatte Landeværnet paa sit første Fællesmøde et *Nimands-Udvalg*, som skulde løse den i Vedtægternes § 3, Punkt 1 og 2, nævnte Opgave ved Hjælp af Flyveskrifter, Artikler, Foredrag og personlig Paavirkning, med Forpagter *Jens Høyer*, Billeslund, som Formand og et *Femmands-Udvalg*, som skulde varetage den i § 3, Punkt 5,

nævnte Opgave, med Gdr. *Jens Hørlück*, Skodborg, som Formand.

Arbejdet blev nu fremmet med megen Energi. Det bestemtes, at den i Punkt 3 nævnte Opgave, Udarbejdelsen af gratis Forslag til en muligst billig og betryggende Ordning af Prioritetsgælden, skulde overtages af „Nordslesvigsk Kreditforening“, og at der til Fremme af den i Punkt 4 nævnte Opgave skulde oprettes *Sogneværn*.

Midt i November blev det første Sogneværn oprettet i *Skrave Sogn*. I Protokollen, som blev optaget paa Stiftelsesmødet, hedder det: „I de sidste Aar er der gennem Domænekøb, Rentegaardsdannelse og nu sidst ved Ejendomsbefæstelsesloven stadig søgt at faa de frie Ejendomme fortrængt. Vi Sogneboere i Skrave træder derfor sammen i et Forbund til Værn for Landbostandens Selvstændighed, da vi frygter for, at den Opkomst, vor Stand har været i siden Stavnsbaandets Løsning, vilde være forbi, naar vi atter kom ind under Afhængighed og tabte Ejendomsretten til Jorden. Vi tror, at vi bedst fremmer vor Stands Velfærd ved at bevare Fædrenejorden som fri Ejendom for vore Efterkommere. Vi agter derfor at sætte Skulder mod Skulder og danne et Sogneværn med efterstaaende Vedtægter.“

Vedtægterne bestemte, at det var Sogneværnets Formaal at værne den personlige Frihed, bevare Jorden som fri Jord i fri Mands Haand og iøvrigt varetage Sogneboernes Interesser. Alle over 18 Aar gamle Personer kunde blive Medlemmer imod at underskrive følgende Erklæring: „Vi undertegnede lover herved hinanden, at vi aldrig vil sælge vor Ejendom til Domæner, Rentegaarde, Ejendomsbefæstelse eller afstaa dem paa en saadan Maade, at der er Grund til Frygt for, at de kan ophøre med at være frie Ejendomme. Endvidere lover vi hinanden, at vi vil være med til at værne om, at ingen Jord indenfor Skrave Sogn skal udgaa af de frie Ejendommers Række. Dette Løfte afgiver vi i Følelsen af Forpligtelsen til at bevare vor Jord

som fri Ejendom, saaledes som vi modtog den fra vore Fædre.“

Den 1. December oprettedes det næste Sogneværn i *Østerløgum* i Aabenraa Amt, og nu skred Organisationen hurtigt fremad. Den 9. December oprettedes der Sogneværn i *Øsby, Halk* og *Grarup*, den 11. December i *Dybbøl, Felsted* og *Broager*, den 12. December i *Nordborg, Oksbøl* og *Havnbjerg* Sogne, og derpaa gik det videre Slag i Slag.

Ved Nytaarstid havde Landeværnet allerede henved 300 Tillidsmænd og 37 Sogneværn omfattende 39 Sogne. Den 29. Maj 1914 afholdt Landeværnet sin første Generalforsamling. Sekretæren, Grev *Schack*, aflagde Aarsberetningen. Af den fremgik det, at *Bindeloven* — et Navn, som hurtigt vandt Hævd — havde Gyldighed i 113 Sogne omfattende 433 nordslesvigske Kommuner¹⁾. I 375 af disse Kommuner var Landeværnet organiseret med 460 Tillidsmænd og 84 Sogneværn, som tilsammen omfattede 93 Sogne med 6713 Medlemmer. I en Del af de mest truede Sogne, *Arrild, Højst, Ravsted, Hostrup, Bylderup, Tinglev, Uge, Bjolderup* og *Kliplev*, var det endnu ikke lykkedes at faa Sogneværn oprettet. I Flensborg Amt, hvor *Bindeloven* havde Gyldighed i 25 Kommuner, var det heller ikke lykkedes at faa Sogneværn oprettet, men i 13 Kommuner i Flensborg Amt støttedes Virksomheden af 13 Tillidsmænd.

Haand i Haand med dette Organisationsarbejde havde *Oplysningsudvalget* udfoldet en betydelig Virksomhed. Der var afholdt mange Møder med oplysende Foredrag, udsendt Artikler til Dagspressen m. m. Som Led i dette Arbejde udsendte jeg den 1. November første Hefte af „*Landeværnets Arkiv*“. Det blev trykt i et Oplag paa 4000 Eksp., men de blev snart revet bort, og der maatte trykkes et nyt Oplag paa 6000 Eksp. De følgende Hefter Nr. 2, 3 og 4 af „*Landeværnets Arkiv*“ tryktes derefter i Op-

¹⁾ I den tyske Tid dannede hver enkelt Landsby i Reglen en selvstændig Kommune.

lag paa 10,000 Ekspl. De smaa røde Hefter var vedvarende meget efterspurgt, thi ved at sprede Oplysning om alle Forhold vedrørende Jordkampen, særlig Bindelovens Fare for Danskheden, udrustede de Tillidsmændene og Sogneværnene med kærkomne Vaaben. Det lykkedes mig endnu at udsende et paa Tysk affattet grønt Hæfte om „Besitzbefestigung“, som af unge Tillidsmænd blev udbredt i Mellemlesvig, inden Verdenskrigen brat standsede Landeværnets Arbejde.

Hede- og Moseudvalget udfoldede samtidig et betydeligt Arbejde og fik oprettet flere Afvandings- og Plantningselskaber. Efter Samraad med min frisindede Kollega Dr. *Krüger* i Berlin, som var Syndikus for de tyske Andelselskaber, udarbejdede jeg Mønsterstatutter for saadanne Selskaber, som trykt stilledes til Raadighed for Udvalget. Det gjaldt her om ved pinlig Iagttagelse af Lovens Forskrifter at forebygge den os fjendtligt sindede preussiske Administrations Indgriben og dog samtidig sikre os den størst mulige Bevægelsesfrihed.

Faa Uger før Verdenskrigens Udbrud var jeg med Udvalget paa Rømø, der var udsat for farlige tyske Angreb. Vi købte her et større Hedeareal, saavidt jeg husker 118 ha tværs over Øen, som det var vor Agt at tilplante. Dette Arbejde skulde ledes af *Michael Steffensen*. Han havde i Foraaret 1913 forladt Landbohøjskolen som Landbrugs-kandidat med en fin 1. Karakter og meldte sig straks til Tjeneste. Før han overtog Stillingen som Konsulent i Hede- og Mosekultur, skulde han dog søge praktisk Uddannelse under Hedeselskabet. Efter Udvalgets Ønske tog han imidlertid med til Rømø, stærkt optaget af den Arbejds-mark, der her ventede paa ham. Jeg mindes endnu klart vort Samvær med ham i disse Dage og hans Glæde over, at Arbejdet blev ham betroet. Saa kom Verdenskrigen. Han var i Sikkerhed i Jylland, da Indkaldelsesordren kom. Venner deroppe søgte at holde ham tilbage, men han rejste straks sydpaa. Hjemkommen sagde han: „Her er jeg

født, og her er jeg vokset op, her bor de Mennesker, jeg holder af, her har jeg tænkt at skulle have min Virksomhed, og det vil jeg sætte mit Liv ind for.“ — Michael Stefensen var en af de mange udmærkede unge Sønderjyder, der ikke kom tilbage fra den store Krig.

Landeværnet besluttede i 1914 at indsamle nøje Oplysninger om alle nordslesvigske Landejendomme. Bestyrelsen udarbejdede i dette Øjemed Spørgeskemaer, som skulde udfyldes af Sogneværnene, henholdsvis Tillidsmændene. Paa denne Vis vilde vi samle en *Jordebog*, som kunde sætte os i Stand til at holde alle nordslesvigske Ejendomme under stadigt Tilsyn og at gribe rask ind, hvor det var nødvendigt. Skemaerne var trykt, men endnu ikke udsendt, da Verdenskrigen udbrød og standsede Landeværnets Virksomhed.

LANDRAADER

I Efteraaret 1913 blev Landraaden i Aabenraa pensioneret og Landraaden i Haderslev forfremmet til Gehejme-Regeringsraad i Berlin.

Landraaden i Aabenraa Raphael Posé Perfecto v. Uslar var født i Mexico. Faderen var en indvandret tysk Adelsmand, Moderen en indfødt Mexikanerinde af spansk Æt. Sønnen vendte tilbage til Tyskland, blev efter aftjent Værnepligt Reserveofficer i Kavaleriet og ægtede en anset preussisk Generals Datter. Midt i Firserne købte han Gaarden „Buskmose“ i Ringenæs. Men da han var en daarlig Landmand, og hans Formue var anbragt i Gaarden, stod han snart paa bar Bund. Regeringen tog ham imidlertid under Armen. Efter at han havde været Amtsforstander i fem Aar og dermed opfyldt Lovens mindste Krav til ikke fagdannede Landraader, blev han i 1894 udnævnt til Landraad i Aabenraa Amt.

Landraad v. Uslar manglede saaledes den fagligt uddannede preussiske Landraads Kundskaber og Indsigt i Administrationen. Hans Viden var saa overfladisk, at han ofte stødte an imod Lands Lov og Ret. Men hvad han manglede i Fagdannelse, søgte han at erstatte med Iver i Fortyskningens Tjeneste. Han vandt snart Overpræsident v. Köllers Velvilje, ikke mindst fordi han med sine Indberetninger støttede Köllerpolitiken.

Forud for Rigsdagsvalget i 1903 truede han Kromændene i Amtet med, at de vilde miste deres Koncession, hvis de aabnede deres Lokaler for danske Valgmøder. Paa en

Forespørgsel af vor Valgkandidat, Fabrikant *M. Andresen*, tog han skriftligt Afstand fra Boykotningen, men samme Dag sendte han Afskrifter af Svaret til Andresen til Amtets Politimestre med Ordre til ikke at tage Hensyn dertil, men „forsigtigt og behændigt“ fortsætte Boykotningen. Dette for hans Administration karakteristiske Aktstykke fandt Vej til den danske Presse og vakte berettiget Opsigt.

Til Hr. v. Uslars Bedrifter i Nordslesvig hørte Udvisningen af Kapt. *C. C. Fischer* i Aabenraa. Landraaden stemplede ham som Optant og udviste ham samme Dag, skønt han i 1867 var bleven anerkendt som preussisk Statsborger og i over tredive Aar havde udøvet en preussisk Statsborgers Rettigheder. Overlandsretten i Kiel ophævede senere som højeste Instans Udvisningsordren med den Motivering, at Kaptajn Fischer var preussisk Statsborger og derfor ikke kunde udvises! Landraaden maatte derefter finde sig i, at Kapt. Fischer blev boende i sin Fødeby, men, støttet af Overpræsident v. Köller, hindrede han ham vedvarende i Udøvelsen af hans statsborgerlige Rettigheder! Da jeg i den tyske Rigsdag fremdrog Sagen og paaviste, hvor urimeligt og uretfærdigt det var, at en gammel Sønderjyde, hvis Oldefader, Bedstefader og Fader før ham havde ført deres Skibe fra Aabenraa ud over de store Have, og som ifølge Højesteretskendelse var preussisk Statsborger, blev behandlet som Udlænding og Landsfremmed af en indvandret Mexikaner, fik jeg stærk Tilslutning. Men Administrationen fastholdt sit Standpunkt indtil Tysklands Sammenbrud.

I Januar 1913 var jeg bleven valgt til Kredsmand (Amsraadsmedlem) i Aabenraa Amt. Amsraadsmedlemmerne valgtes af Valgmænd i Valgekredse, som omfattede et af Landraaden vilkaarligt sammenlagt Antal Kommuner. I hver Kommune valgte Kommunerepræsentationen i Reglen en, hvis Indbyggerantallet oversteg en vis Højde to, sjælden flere Valgmænd. Kommunerepræsentationen bestod i Reglen af seks Medlemmer valgt efter Skatte-

ydelsen i tre Klasser samt af Kommuneforstanderen og hans Stedfortræder, hvis Valg skulde stadfæstes af Regeringen, og som derfor var tysksindet. Hvis Tyskerne sejrede i en enkelt Klasse, havde de Flertallet i Kommune-repræsentationen, thi Kommuneforstanderens Stemme var afgørende i Tilfælde af Stemmelighed. I det vanskelige Aabenraa Amt havde vi paa Grund af denne kunstige Valgmaade kun to sikre Valgkredse ved Kredsdaysvalget i 1913. De danske Kredsdaysmænd kunde under disse Forhold kun vinde Indflydelse ved at øve Kritik. Kredsdaysmændene skulde vælges mellem Valgkredsens Grundejere. Da Forhandlingerne paa Kredsdaysen førtes paa Tysk, var der følelig Mangel paa valgbare Mænd, som var egnet til virkningsfuldt at optage Kampen mod Landraaden og det store tyske Flertal. Min Sommerbolig laa i en af de sikre Valgkredse. Jeg var derfor valgbar, og efter indtrængende Opfordring af Valgmændene overtog jeg det ene Mandat.

Det viste sig snart, at der var god Brug for min Kritik. Det lykkedes mig at afsløre store Svindlerier, der var begaaet af Lederen af Arbejdet i en Grusgrav, som Amtet ejede. — Landraad v. Uslar vilde gerne have en Bil. Da hans Formuesomstændigheder ikke tillod ham at anskaffe den for egen Regning, foreslog han, at Amtet skulde anskaffe Bilen til Tjenestebrug. Forslaget sattes under Drøftelse i Kredsdaysen. Jeg foreslog skriftlig Afstemning. Dette blev vedtaget, og Købet af Bilen blev forkastet med 11 imod 8 Stemmer. En Regeringsassessor, som repræsenterede Landraaden under denne Sags Behandling, vilde redde Bilen og krævede meget naivt Afstemningen gentaget ved mundtlig Afstemning. Jeg svarede med et Ændringsforslag, hvorefter Afstemningen saa skulde foretages med Navneopraab. Assessoren søgte at forebygge en truende Skandale med en Henvisning til, at mit Forslag maatte støttes af mindst tre Medlemmer. Foruden min danske Kollega og mig rejste en tysk Kredsdaysmand sig. Saa maatte Assessoren sætte Forslaget under Afstemning. Det

vedtoges med kneben Majoritet. Derpaa stemtes der atter om Købet af Landraadens Bil, og nu skete det vidunderlige: Købet af Bilen blev vedtaget med 12 Ja imod 7 Nej! Fire Kredsdaysmænd, som ved den skriftlige Afstemning havde stemt *imod* Købet af Bilen, følte sig saa afhængige af Landraaden, at de nu stemte *for* Købet!

Sagen vakte Opsigt, fordi den kastede et skarpt Strejflys over Landraadsregimentet. Da jeg to Dage efter Kredsdaysmødet, lige ankommen til Berlin, gik over Potsdamerplatz, raabte en Mand paa lang Afstand: Hanssen! Hanssen! Jeg standsede, og *Hans Leuss*, en bekendt Journalist, kom leende hen til mig og ønskede mig til Lykke med „Landraadens Bil“. Det viste sig, at den liberale tyske Presse havde behandlet Sagen indgaaende under dette Mærke. I Rigsdagen modtog jeg mange Lovord, fordi det var lykkedes mig at afsløre Kredsdaysmændenes Afhængighed af Landraaderne og dermed at føre et kraftigt Stød imod det i liberale og demokratiske Kredse forhadte Valg-system.

Mest bekendt blev Landraad *v. Uslar* ved sit Arbejde med Ønskekvissten. Han befattede sig meget med at „vise Vand“. Regeringen sendte ham til Østafrika for at „vise Vand“ i de vandfattige tyske Kolonier. Eksperimentet faldt daarligt ud. Efter sin Hjemkomst fortsatte han endnu i nogle Aar som Landraad. Men derpaa fik han et Vink og søgte sin Afsked. Uden Sang og Klang forlod han nu Nordslesvig.

Landraaden i Haderslev *Dryander* var en Mand af helt anden Støbning. Haderslev Amt var i henved en Snes Aar bleven administreret af unge Regeringsassessorer, der var bestemt for den højere Administration. Landraad *Dryander*, en Søn af Overhofpræst Dryander i Berlin, var den tredje i Rækken. Udgaet fra et Hjem, som var nær knyttet til Hoffet, og tilhørende en Slægt, som var vidt forgrenet i det højere preussiske Bureaukrati — Minister *Delbrück* var saaledes hans Morbroder — raadede han over

gode Forbindelser, som han forstod at udnytte. Dryanders Uddannelse var den for Embedsmænd i den højere Administration foreskrevne: Juridisk Embedseksamen, derefter Referendar med flere Aars praktisk Uddannelse paa Landraads- og Regeringskontorer, Assessoreksamen og derefter flere Aars Arbejde som Regeringsassessor, delvis i selvstændige, ansvarlige Stillinger. Han mødte saaledes vel-skolet som administrativ Embedsmand. Men Landraads-embedet var for ham kun et Gennemgangsled til den højere Administration, og nu var hans Læretid som Landraad omme. Centraladministrationen havde Brug for ham.

Mens Landraad *v. Uslar* forsvandt stille og ubemærket, blev der holdt en stor Afskedsfest for Landraad Dryander. Hans Forgænger, Landraad *Becherer*, var bleven hædret paa samme Vis, da han i 1908 rystede det nordslesvigske Støv af sine Fødder og ved Festen — under den saakaldte „mildere Kurs“ — holdt en Tale, som dengang vakte megen Opmærksomhed.

„Efter flere Læreaar under min højtærede Chef Hr. Overpræsident *v. Köller*,“ udtalte Landraad *Becherer* ved denne Lejlighed, „kom jeg til Haderslev som en varm og begejstret Tilhænger af hans Politik, fast bestemt paa at omsætte dens Grundsætninger i Handlinger. Denne Politik er bleven angrebet med Urette, thi fri for al Sentimentalitet var den udelukkende baseret paa den Grundsætning, at enhver er Herre i sit eget Hus. Efter denne Grundsætning,“ fortsatte Landraaden, „har jeg forvaltet Kredsen. Naar jeg ikke kunde undgaa det, har jeg grebet til Radikalmidler, og jeg angrer det ikke i mindste Maade. Jeg er den Dag i Dag overbevist om, at den Politik, Hr. *v. Köller* førte, vedvarende er den eneste rigtige Politik . . . Men nu er alt bleven anderledes, og jeg *passer ikke mere til de herværende Forhold*. Derfor var det en Selvfølge, at jeg bad mine Foresatte om at anvise mig en anden Virkekreds.“

Saaledes kendetegnede Landraad *Becherer* den politiske Situation i Nordslesvig i Efteraaret 1908, da Regerings-

assessor Dryander udnævntes til Landraad i Haderslev. Statsregeringen havde begyndt at fravige den Politik, som Overpræsident *v. Bülow* efter højere Anvisning havde proklameret i 1907 i sin berømte Haderslevtale. Men Landraad Becherers Afskedstale viste, at Köllerpolitiken desuagtet maatte betragtes som skrinlagt, og at det vedvarende var Regeringens Hensigt at administrere Nordslesvig efter humanere Grundsætninger.

Opmærksomheden samlede sig nu ganske naturligt om Landraad Becherers Efterfølger. Regeringsassessor *Dryander* var paa dette Tidspunkt velkendt i Nordslesvig, til hvis Administration han havde været knyttet i flere Aar, først som Regeringsassessor i Haderslev, dernæst som konstitueret Landraad i Aabenraa, mens Hr. *v. Uslar* „viste Vand“ i Afrikas Sandørkener. Han havde vundet almindelig Anerkendelse som en evnerig ung Embedsmand, ikke fri for Junkernykker, men snild og foretagsom, flittig og energisk. Under sin Virksomhed i Aabenraa havde han i de foregaaende Aar gentagne Gange fundet Lejlighed til overfor ansete tyske Borgere at udtale, at han af personlig Overbevisning sluttede sig til Overpræsidentens og Statsregeringens Politik. Han syntes derfor velskikket til at gennemføre den Politik, Landraad Becherer havde taget saa energisk Afstand fra i sin Afskedstale. Men da dette antydedes fra dansk Side og vakte synlig Uro i den altsynske Andegaard, erklærede han højtideligt, at han var „Becherers Elev“.

Dette var en meget uklog Udtalelse. Om han brugte disse Ord som Udtryk for en intim Overensstemmelse med Hr. Becherer i Opfattelsen af de politiske Forhold i Nordslesvig eller for fint diplomatisk at virke beroligende paa de ophidsede Gemytter ved at minde om det tidligere Forhold mellem Landraaden og Assessoren, er mig uklart. Men hvad enten det ene eller det andet har været Tilfældet, vilde Hr. Dryander have gjort klogere i ikke at tænke denne Tanke højt, thi den forpligtede ham stærkere, end han sikkert selv

ønskede det, overfor Köllerpolitikens blinde Tilhængere, og skærpede fra første Færd af ganske unødvendigt Danskernes Mistanke, Misstemning og Uvilje imod hans Forvaltning.

De danske Kredsdomsmænd deltog derfor heller ikke i Afskedsfesten. Regeringspræsident *Uckert* fra Slesvig mødte derimod og holdt Festtalen. „De, højtærede Hr. Landraad,“ sagde han henvendt til Dryander, „skal ikke lade deres Minder fra Haderslev Amt formørkes af vore politiske Modstandere, som har tabt al Retfærdighedsfølelse. De tager nu Afsked fra Nordslesvig i en særlig alvorlig Tid, en Tid, da ikke blot Tyskerne i Haderslev Amt, men Provinsen Slesvig-Holstens samlede Befolkning, saavidt den da føler nationalt, raaber efter Forholdsregler, som kan tøjle den vilde danske Agitation og styrke Tyskheden.“ Efter derpaa at have forherliget Landraad Dryanders Virksomhed fortsatte Regeringspræsidenten med i ægte, uforfalsket altysk Kraftstil at angribe Optantraktaaten. Han truede ikke blot Danskerne med skærpede Politiforholdsregler, men med „Jernhaand“, ja førte endog helt umotiveret „vor krigsberedte Hær og vor krigsberedte Flaade“ i Marken og anslog dermed en for en høj preussisk Embedsmand uværdig Tone overfor lovlydige preussiske Statsborgere. Hans Tale var ikke blot udfordrende og udæskende, men tillige usømmelig og fornærmelig, hans Overdrivelser saa urimelige, at Talen helt forfejlede den tilsigtede Virkning.

„Vi har hørt Overpræsident *v. Köller* tale i Haderslev, vi har hørt Overpræsident *v. Bülow* tale i Haderslev. Nu har vi ogsaa hørt Regeringspræsident *Uckert* tale i Haderslev — og dermed gaar vi over til Dagsordenen,“ skrev jeg Dagen efter i „Hejmdal“. „Men paa Dagsordenen staar Landraad Dryanders Tale. Landraadens Svar er noget af en Overraskelse, men hans Tale træffer os ikke helt uforberedt. Det har længe været os klart, at Hr. Dryander var i Færd med at omvurdere forskellige Værdier. Før Dr.

Hahn sidste Gang blev opstillet som Landdagskandidat, erfarede vi af et paalideligt Ørenvidne, at Landraad Dryander havde udtalt sig meget skarpt imod hans Kandidatur. Det var os en virkelig Overraskelse. Men snart opdagede vi, at han ogsaa stod kritisk overfor andre Foreteelser i vort politiske Liv. Efter at Landraaden forleden ved Krigerfesten i Haderslev havde talt om de vanskelige Forhold i Nordslesvig, kunde det ventes, at han vilde uddybe dette Emne i sin Afskedstale.

Og dog har Talen overrasket os. Baade fordi det er en virkelig betydelig Tale, præget af en selvstændigt tænkende Mands møjsommeligt indvundne Erfaringer og modne Overvejelser, og fordi den staar saa underligt skarpt som Svartale paa Regeringspræsidentens, for Landraaden personlig meget smigrende, men iøvrigt tarvelige, tanketomme og aandsfattige Skræmmetale.

Da Landraaden som ung Regeringsassessor kommer til Nordslesvig, er det ham — siger han — især paafaldende, i hvilken Grad Tyskerne er upaavirkede af de stærke aandelige, politiske og religiøse Strømninger, der i nyere Tid er gaaet hen over Tyskland. Som Landraad betragter han det derfor som en vigtig Opgave at fremme Forbindelsen sydpaa og udvikle Undervisningsvæsnet saaledes, at der dannes faste Midtpunkter for det tyske Aandsliv i selve Nordslesvig.

Men jo mere han derefter fordyber sig i disse Opgaver, desto tydeligere ser han, at vor Tids Nationalitetskampe ikke udelukkende er afhængig af de rent ydre Magtforhold, men tillige i overordentlig høj Grad af de stridende Folkestammers Dygtighed, Sejghed og Modstandskraft, i sidste Instans af Personernes Karakterstyrke. Staten kan, som han udtrykker sig, bygge stolte Skolepaladser, oprette Rentegaarde, udføre Kultiveringsarbejder og bygge Havne, men om *Tysklands Stilling* styrkes og forbedres ad den Vej afhænger af den tyske Befolknings Klogskab, Dygtighed og Evne til at udnytte Statens Arbejde.

I samme Grad, siger Hr. Dryander videre, som den moderne Nationalitetskamp breder sig langt ud over de egentlige politiske Omraader, griber Sindene og præger Opfattelsen af aandelige, sædelige og religiøse Spørgsmaal, ja bestemmer *Livsanskuelserne*, træder Statens, endsige Politiets Magtmidler i Baggrunden, thi Ideer kan kun bekæmpes med Ideer, aandelige Strømninger med aandelige Vaaben.

Landraad Dryander er dermed naaet frem til en Opfattelse af Nationalitetskampen, som er nær beslægtet med den, der ligger til Grund for Johannes Tiedjes og Erich Schlaikjers, Pastor Tonnesens, Pastor Schmidts, Dr. Kreys og andre Fredsforeningsmænds Indlæg i den nationale Kamp, — hvor meget der end iøvrigt vedvarende skiller ham fra alle disse Mænd. Og han har dermed stillet sig paa et Standpunkt, som kun kan aftvinge os Respekt.

Vi betragter denne Selvbekendelse som Kernen i Landraadens Tale, men den indeholder tillige andet af videregaende Interesse. Vi nævner for det første hans overordentlige skarpe Undsigelse til „den næsten utrolige *Grænseagitation*“. Ved Omtalen af den bruger han Udtryk som „tysk Husret“, „energisk konsekvent Strenghed“ og „Jernhaand“, Udtryk, som viser, at Hr. Dryander endnu vil tildele Politiet en særlig Opgave paa dette specielle Omraade.

Vi tager vel næppe fejl, naar vi gaar ud fra, at Landraad Dryander med „Grænseagitationen“ sigter til de Sangere, Skuespillere og Foredragsholdere nordfra, der nu og da gæster Nordslesvig. Udvisningerne af Pastor Albeck og Fru Ottesen, Forbudene imod Peter Cornelius' Sang i Frue Kirke i Haderslev og nu sidst Roald Amundsens Foredrag i Flensborg peger i hvert Fald i denne Retning.

Men Landraaden kæmper her imod Vejrmøller. Idet Politiet, som disse Navne viser, i Reglen rammer helt sagesløse Personer, faar Kampen Bivirkninger, som i høj Grad skader Statsinteressen. Og i bedste Fald kan Politiet kun

ramme *Personerne*, derimod ikke *Aandsstrømningerne* nordfra, som de formentlig er Bærere af, thi de breder sig mest under Forfølgelserne. De vil bane og om fornødent bryde sig Vej ved deres egen Kraft, thi her gælder Skriftens Ord: Vinden blæser, hvor den vil, og Du hører dens Susen, men Du ved ikke, hvorfra den kommer, og hvorhen den gaar!

Interessant i Talen er endelig Landraad Dryanders Vurdering af Germanisatorerne. Efter i Forvejen at have advaret indtrængende imod ensidigt at give Regeringen Skylden for de nuværende Tilstande i Nordslesvig, udvikler Landraaden, hvem han betragter som Nordslesvigs *bedste* Fortrykningsmænd. Det er dem, der samler den tyske Ungdom og vækker dens Nationalfølelse, som stilfærdigt hjælper Nybyggerne med Raad og Daad og altid er rede til uden mange Omsvøb at løse patriotiske Opgaver, — de Mænd, for hvem den tyske Sag i Nordslesvig er en stor og hellig Sag.

De *daarligste* Germanisatorer, udvikler Landraaden derpaa videre, er derimod de Mænd, der stiller de tyske Opgaver i deres personlige Interesses, i deres Forfængeligheds Tjeneste og udtømmer deres nationale Virksomhed i øde, overfladisk Kritik. Efterhaanden, som Forholdene bliver vanskeligere og mere indviklede, vil de ogsaa være Genstand for afvigende Domme. Men den tyske Befolkning maa lære at taale og værdsætte afvigende Meninger, naar Anskuelserne blot er rodfæstede i ærlig uselvisk Kærlighed til Tyskheden i Nordslesvig.

Landraad Becherers Politik var „fri for al Sentimentalitet“, som han udtrykte sig i sin Afskedstale. Det vil sige højt hævet over al Moral, al Etik, kun bundet af hans rent personlige Opfattelse af Statsinteressens Krav.

Landraad Dryander har ikke drevet det saa vidt i Machiavellisme. Indtrykkene fra Hjemmet og Kredsene, som har præget hans Barndom og første Ungdom, har i hvert Fald efterladt *nogen* „Sentimentalitet“. Det har været svært at faa Øje paa den under hans Kamp imod Mads

Egholm. Men der er alligevel et dybt Svælg mellem Dryanders Optræden overfor de Hjemløse og Becherers Optræden overfor Thiermann-Brodersen eller i den berygtede 2000 Marks-Affære!

Landraad Becherer var Materialist. Al Tale om moralske Erobringer eller aandelige Vaaben lød i hans Øren som forlorne Fraser. Hans Løsen var Knytnævepolitik, hans Universalmidler Vold og Guld.

Landraad Dryander har ogsaa arbejdet flittigt med Vold og med Guld, men han mødte paa Kamppladsen med vaagen Sans for aandelige Værdier. Og i de fem Aar, han har været i Haderslev, har han lært overraskende meget. Naar han nu forkynder den Lære: „Ideer kan kun bekæmpes med Ideer, aandelige Strømninger med aandelige Vaaben,“ staar han ikke længere som Becherers Elev, men som Fredsforeningens Hospitant.

Dr. Mauve, Becherer, Dryander — tre preussiske Stjerner af lige Rang, tre højtbegavede, energisk fremadskridende unge Embedsmænd, for hvem Nordslesvig i nyere Tid har været en Slags Kraftmaaler, en interessant Forsøgsmark, et lærerigt bureaukratisk Laboratorium.

I Halvfjerdserne og Firserne blev de nordslesvigske Kredse administreret af Mænd som *v. Rosen, v. Levetzau, v. Bonin*, ældre, besindige og erfarne Forvaltningsembedsmænd. Vi behøver blot at nævne disse tre Navne for at vise Forskellen mellem før og nu, mellem den gamle og den nye Tids Landraader.

Hvis vi havde frit Valg mellem disse to Typer af Landraader, vilde Valget ikke falde os svært. Vi vilde vælge Mændene af den gamle Skole, fordi de ogsaa havde Respekt for Lands Lov og Ret, hvor den er de Undertryktes Værn, fordi de omfattede vore historiske Minder med Ærbødighed og behandlede vore nationale Ejendommeligheder med Agtelse, fordi deres Opfattelse af Embedsstillingen og Embedspligten faldt meget mere sammen med vor, og — fordi de var Gentlemen, og deres Noblesse overfor politiske

Modstandere berørte os behageligt. Men vi har ikke Valget, — og Nordslesvig vil vedvarende blive behandlet som en Forsøgsmark for unge fremadstræbende Bureaukrater.

Dr. Mauve, Becherer, Dryander — af disse tre Landraader var Dr. Mauve den betydeligste, Becherer den hensynsløseste, Dryander den ungdommeligste, men tillige den lærvilligste. Dr. Mauve var Köllerpolitikens fejrede Ophavsmand. Becherers Navn er knyttet til dens vildeste Udskejelser og ynkelige Sammenbrud, Dryanders til dens mislykkede Genoplivelse. Dr. Mauve forlod Nordslesvig som Triumfator paa et Tidspunkt, hvor Vildtyskerne endnu blændede af Köllerpolitikens Fakkelskin, troede, at den havde løst det nordslesvigske Spørgsmaal. Becherer forlod Nordslesvig under harmdirrende Protest, idet han stolt som en Romer fralagde sig alt Ansvar for Köllerpolitikens forsmædelige Nederlag.

Dryander forstod ikke sin Besøgelsestid, men hejste sin Stander paa en synkende Skude og forlader nu Vraget, ældet og tvivlende, men rigere paa Erfaringer.

„Tiden omkring ved 1908,“ siger Hr. Dryander i sin Haderslevtale, „hører ubestridt til den vanskeligste i den nordslesvigske Udvikling.“ Javel, men ogsaa til den forjættelsesfuldeste. Hvis Hr. Dryander dengang havde sidet inde med de Erfaringer, som han har nedlagt i sin Haderslevtale, hvis han da havde forstaaet sin Besøgelsestid og haft Mod til at stemme Brystet mod den stride altsynlige Strøm, saa vilde han have kunnet føre Udviklingen i Nordslesvig ind i et langt sundere Spor og dog samtidig fremme vigtige Statsinteresser. Saa vilde han have kunnet løse en politisk Opgave af Rang.

Rigskansler *v. Bülow* havde dengang i nøje Overensstemmelse med Kejsereens Ønsker søgt at gennemføre en forstandigere nordslesvigske Politik. Grundtanken var nærmest følgende: Grænsespørgsmaalet er hævet over enhver Diskussion. Lovstridige Handlinger taales ikke. Men Tanker er toldfrie. Længsler og Haab, som har deres Rod i

Fortiden, kan ikke bekæmpes med Politimagt. Naalestikspolitik er kun skadelig. Al unyttig Undertrykkelse af nedarvede Folkeejendommeligheder bør undgaaes. Et muligt godt Naboforhold til Danmark bør tilstræbes.

Imod denne Politik, der satte sin første Frugt i Optanttraktaten, og som Overpræsident v. Bülow nogle Maaneder senere efter højere Anvisning proklamerede i sin Haderslevtale, blæste Slesvig-Holstenerne Generalstorm. Regeringen var svag og veg tilbage, men fastholdt dog — som Landraad Becherers Afskedstale viser — endnu i 1908 enkelte Positioner. Var Landraad Dryander dengang gaaet imod Strømmen, saa vilde han have sat dybe Spor i Nord-slesvigs Udvikling. Men han svækkede paa Forhaand sin Stilling ved at betegne sig som „Becherers Elev“ og gav i de følgende Aar med sine Indberetninger den mildere Kurs Dødsstødet. Beviset for, at dette har fremmet Statsinteressen, er endnu ikke ført. Og det vil næppe nogen Sinde kunne føres.

Men var det paa dette Tidspunkt muligt at fastholde en mildere Kurs overfor den voldsomme altyske Agitation? Utvivlsomt. Tiedjes Fremtræden og den Sangbund, hans Kritik af Voldsregimentet fandt i vide tyske Kredse, Fredsforeningens og Præsteforeningens Stiftelse, det frisindede Partis Tilslutning og meget andet viser tydeligt nok, at denne Politik ikke savnede stærke Støttepunkter, naar Bureaukratiet blot forstod at udnytte dem. Men Bureaukratiet var, som saa ofte før, tungnem og kortsynet. Landraad Dryander valgte Voldspolitikken med Beskæring af dens hæsligste Udvækster, og *han* har i de sidste fem Aar faktisk mere end nogen anden bestemt Preussens nordslesviske Politik.

Hvad Landraad Dryander efter eget Sigende især har lagt Vægt paa i disse fem Aar er dels Udviklingen af Samfærdselsmidlerne med særligt Henblik paa Forbindelsen sydpaa, dels Udviklingen af Undervisningsvæsnet med det Formaal at skaffe det tyske Aandsliv faste Midtpunkter i

Nordslesvig. Han burde have tilføjet: Endelig har jeg af al Evne søgt at afskære den *aandelige Forbindelse mellem Danmark og Nordslesvig*. Saa har vi i store Træk Billedet af hans Embedsførelse.

Festtalernes Røgtelse og Frasernes Flom viser, at vore Modstandere foreløbig er blændet af de rent ydre Resultater, som Hr. Dryander kan pege paa. Men Landraaden staar selv spørgende, ja tvivlende overfor deres varige Betydning i Nationalitetskampen: „Staten kan bygge stolte Skolepaladser, oprette Rentegaarde, udføre Kultiveringsarbejder og bygge Havne,“ siger han, „men om *Tyskernes* Stilling styrkes og forbedres ad den Vej afhænger af den tyske Befolknings Klogskab, Dygtighed og Evne til at udnytte Statens Arbejde.“ Ja, det er Sagen. Og Hr. Dryanders Tanker sysselsætter sig øjensynlig allerede med Spørgsmaalet: Styrkes og forbedres *Danskernes* Stilling i Grunden ikke ved, at den danske Befolkning har Klogskab, Dygtighed og Evne nok til at udnytte Statens Arbejde?

Svaret er nærliggende. Selvfølgelig er vi Danske intelligente og foretagsomme nok til at udnytte Statens Arbejder paa de økonomiske Omraader. Selvfølgelig udnytter vi baade Havne og Jernbaner. Selvfølgelig drager vi al den Fordel, vi kan, af bedre Jernbaneforbindelser sydpaa, hvor vort Hovedmarked ligger. Selvfølgelig udnytter vi Statens Hjælpekilder under vore Kultiveringsarbejder, og selvfølgelig styrker det vor Stilling. Men vore fribaarne Selvejerbønder vil ligesaa selvfølgelig vægre sig til det yderste imod Bureautiets Forsøg paa at deklassere dem til afhængige Domæneforpagtere, Rentegaardsejere eller Fæstebønder. De vil ikke som den trætte hjemmetyske Esau lade sig friste af den listige Jakob og sælge deres Førstefødselsret for en Ret Linser!

Unge Bureaukrater har en stor Svaghed for synlige Resultater. Dr. Mauve satte sig et synligt, men sørgeligt Minde i Smaabanegaardene. Eksperimentet kostede Amtet en halv Million Mark og skæmmer den Dag i Dag — som

den kunstforstandige Landraad Rogge i Tønder sikkert er villig til at indrømme — det nordslesvigske Landskab. Landraad Dryander har, som en Festtaler oplyste, rejst henvend 30 store Skolepaladser i Haderslev Amt i de sidste fem Aar. Men det tjener til hans Ære, at Skolens ydre Rammer ikke er ham nok. Hans Tanker arbejder febrilsk med Spørgsmaalet: Hvor er de Mænd, der har Evne til at gøre mine Skoler til de eftertragtede Midtpunkter for tysk Aandsliv? Hvor er de tørstige Sjæle, der vil trænge sig til mine sprudlende Kilder? Og alt imens ser han, at Vinden vedvarende holder sig i Nord. Skolepaladserne i Nordslesvig ligner endnu det døde Hav. Men hinsides Grænsen ligger den Bethesda Dam med de rørte Vande, som vore Syge søger, og hvor de finder Lægedøm.

Og forbitret vender Hr. Dryander sig imod „Grænseagitationen“. Ak! Hvor kortsynet. Kammersanger Peter Cornelius maa ikke synge i Frue Kirke, Roald Amundsen maa ikke tale Norsk i Flensborg! Den Slags Mænd skal holdes borte fra Nordslesvig, for at Landraadernes Centralsteder for tysk Aandsliv kan straae stærkere! Hvor naivt. Man forstaar, at et norsk Blad har hilst Forbudet imod Roald Amundsens Foredrag med Udbruddet: „Siden Köpenick-Affæren har Verden ikke moret sig mere over det tyske Bureaukratis vidunderlige Paafund!“

Kampen imod Grænseagitationen har ikke skadet os. Men den har unægtelig skadet det preussiske Bureaukratis Anseelse, og den har skadet Tysklands Interesser i de nordiske Lande. Vi behøver blot at henvise til den nordiske Presses enstemmige Udtalelser i disse Dage. Vi har tvertimod klaret os særdeles godt i den Efter-Köllerske Periode. Trykket udefra har atter svejset os fastere sammen. Jordan hævdes overfor Statens Angreb. Offervilligheden overfor de nationale Opgaver vokser. Foreningslivet blomstrer, og Stemmetallene viser Fremgang.

Landraad Dryander kan, naar han nu forlader Nordslesvig, ikke glæde sig ved ligesaa tilfredsstillende Resultater

af sin Politik. Han har personlig indlagt sig varig Fortjeneste af Presseforholdene i Aabenraa og Haderslev. Men iøvrigt har han ikke haft en lykkelig Haand i den nationale Kamp. Tyskerne staar splittet. Hjemmetyskerne er i Opløsning. Mange synker ned i afhængige Stillinger, andre slutter sig til os. Slaget imod de Hjemløse er tabt. Lærerflugten og Præstemanglen vedvarer. Statens vældige Pengeofre er som øst i Danaidernes Kar. Der skrives fremdeles efter Vold og Guld. Stemmetallene viser Tilbagegang. Og udadtil har Voldspolitikens Genoplivelse og Kampen imod „Grænseagitationen“ atter ødelagt, hvad Rigskansler v. Bülow efter Kejserens Tilskyndelse møjsommeligt byggede op efter Köllerpolitikens Sammenbrud.

Stillingen er saaledes ikke særlig opmuntrende for Voldspolitikens Tilhængere. Det er derfor ogsaa forstaaeligt, at Hr. Dryander ligesom Hr. v. Köller under sin Embedsvirksomhed er naaet til det Resultat, at „Forholdene i Nordslesvig er og bliver vanskelige“, og at han i sin Afskedstale gør sin Tillid til den nordslesvigske Tyskheds Fremtid afhængig af et — *Naar* —“

SLESVIG-HOLSTENSK GENERAL- STORM

„Provinsen Slesvig-Holstens samlede Befolkning, saavidt den da føler nationalt,“ sagde Regeringspræsident *Uckert* i Haderslev, „raaber efter Forholdsregler, som kan tøjle den vilde danske Agitation og styrke Tyskheden.“

Regeringspræsidenten viste sig vel underrettet om, hvad der var i Gære, thi kort efter opløftedes Raabene, saa de hørtes vidt og bredt. I et til „Slesvig-Holstenerne“ rettet Opraab opfordrede 144 fremtrædende Medlemmer af det national-liberale og de konservative Partier, repræsenterende alle Amter i Provinsen, indtrængende alle nationalsindede Slesvig-Holstenerne til at møde i Flensborg den 14. December for at kræve en kraftig maalbevidst nordslesvigsk Politik.

Den tyske Forening satte alle sine Lokalafdelinger i Bevægelse. Trommen rørtes og Kampluren gjaldede fra Kongeaaen til Elben. Nederlaget ved Landdagsvalget skulde hævnes og udviskes med et kraftigt Fremstød. Sindene viste sig modtagelige for Foreningens skrupelløse Agitation. Da Dagen oprandt, havde Mødet efter tyske Opgivelser samlet ca. 6000 Deltagere. To store Lokaler maatte afspærres af Politiet, fordi de var overfyldt. Et tredje Møde blev derfor samtidig afholdt under aaben Himmel.

Hovedmødet blev aabnet af Gehejme-Justitsraad Dr. *Rendtorf* fra Kiel med en Velkomsttale, som gentagne Gange blev afbrudt af ophidsede Raab: „Dänen hinaus!

Dänen hinaus!“ Et Par danske Journalister forlod under en Skylle af Ukvemsord Salen, en tredje, som blev tilbage, da Ordstyreren havde sagt til ham, at Referenter kunde overvære Mødet, maatte kort efter samme Vej under Skældsord og Haandgribeligheder. Indlederen bad derefter Grev *Reventlow-Damp* om at overtage Præsidiet.

Grev *Reventlow* svarede, at han som Søn af en Mand, der modig havde lidt og stridt for Slesvig-Holsten, trods fremrykket Alder følte sig forpligtet til at overtage Hvervet, en Udtalelse, som besvaredes med stærke Bravoraab og Haandklap. Efter at han derpaa havde udbragt et Leve for Kejseren, gav han Ordet til Hovedtaleren.

Professor Dr. *Reuter* fra Lybæk: „I Tyskland har vi i Aarets Løb fejret glimrende Fester til Minde om Frihedskampen for hundrede Aar siden. I Slesvig-Holsten kan vi om faa Uger begynde med Fester til Minde om Frigørelsen for Fremmedaaget for halvhundrede Aar siden. Men endnu er Tyskheden haardt trængt i Nordslesvig.

Bismarck sagde paa sit Dødsleje: „Glem ikke Polen og Danmark!“ Men husker vi det? Hvad Tilstandene i Nordslesvig angaar giver ikke blot den tyske Presse, men ogsaa fremragende Videnskabsmænd som Professorerne *Hans Dellbrück* og *Martin Rade* vildledende Skildringer. I en Aarrække udvandrede Ungdommen i Nordslesvig for at undgaa den preussiske Militærtjeneste. De danske Stemmetal sank fra Valg til Valg. Landdagsmændene vægrede sig ved at aflægge Forfatningseden, „indtil Hans Peter Hansen, Stifteren af den danske Vælgerforening, ogsaa overvandt disse Betænkeligheder og aflagde Ed paa, at han vilde være Hs. Majestæt Kongen af Preussen tro og lydig, skønt han havde erklæret: „Ingen Forholdsregler vedrørende Indførelse af dansk Sprog i Kirke, Skole og Administration vil tilfredsstille mig og afholde mig fra Agitation. Nordslesvigs varige Adskillelse fra Tyskland er mine Ønshers Maal.“ (Bifald og stærk Bevægelse.)

Taleren revsede derpaa Rigskansler Caprivis eftergiveness-

de nordslesvigske Politik overfor Optanterne og skildrede Folkehøjskolernes, Sprogforeningens og Skoleforeningens Virksomhed, der havde bragt Tyskheden i Nordslesvig i en vanskelig Stilling, indtil Overpræsident *v. Köller* greb ind med fast Haand (Stærke Haaklap) og fremtvang en glædelig Ændring af Regeringens nordslesvigske Politik. Da ogsaa uskyldige ramtes af Udvisninger, opløftedes der høje Skrig af Partier, efter hvis Grundsætninger der ikke maa krummes et Haar paa fremmede Urostifteres Hoveder.

Saa kom Optanttraktaten 1907. Hvorledes den har virket, viser Rigsdagsvalget i 1912, som gav Danskerne en Tilvækst af 1400 Stemmer. I Mellemtiden var Tyskernes Stilling bleven daarligere som Følge af et stadig videre udspændt tæt Net af danske Foreninger. Vi protesterer energisk imod, at man nu ogsaa udleverer Danskerne det Vaaben, vi har i de Hjemløses Stilling. Hjælp er tvingende nødvendig, hvis en halv Provins ikke skal gaa tabt i Fredstid! (Bragende Bifald.)

Sanitetsraad Dr. *Martens* fra Haderslev: „Regeringen maa vende tilbage til Köllertidens konsekvente, maalbevidste Politik. Forleden talte Regeringspræsidenten kraftige tyske Ord i Haderslev, men faa Dage efter oplevede vi den sørgelige Amundsen-Historie. Tilliden til Regeringen er fløjten, men vi vil kæmpe videre for Slesvig-Holsten „up ewig ungedeelt tosammen“!“

Forpagter *Jacobsen*, Rumohrsgaard, Als: „Eftergivenhed nytter ikke. Det har Optanttraktaten lært os. Kun maalbevidste Forholdsregler paa politisk, økonomisk og kulturelt Omraade kan hjælpe os. Gid Mødet maa bidrage til, at man i vort store tyske Fædreland forstaar dette og hjælper os til Sejr.“

Professor Dr. *Herting* fra Aabenraa: „Der er Fare paa Færde. Danskerne isolerer sig. I Tyskland kender man ikke Nordslesvig. Det er heller ikke let. Naar jeg fra Syden kommer til Flensborg, har jeg paa Følelsen, at jeg er — ved Verdens Ende og maa vende om for at blive i Tyskland.

Faren er stor. Siden Ulykkesaaret 1907 er alt forandret. Hvor vi før hørte en lystig Fanfare, hører vi nu en modløs Chamade. Da jeg i 1904 kom til Nordslesvig, var der overalt unge, indvandrede tyske Landmænd, som havde købt Ejendomme. Mange af dem er atter rejst sydpaa, fordi Danskerne chikanerede dem, og Regeringen ikke ydede dem Støtte. Vore Krav maa opfyldes, saa der kan komme en Tid, hvor det atter lyder i Nordslesvig: Her er godt tysk alle Vegne!“ (Stormende Bifald.)

Landdagsmand Dr. *Schifferer* fra Kiel: „Tønder Amt er særlig haardt ramt af den Politik, der i 1907 blev indledt med Optanttraktaten. Danskernes Maal er Nordslesvigs Genforening med Danmark. For at naa det, øver de dansk, politisk, økonomisk og kulturelt Arbejde indenfor vore Grænser. Paa den Vis søger de at udvikle et inderligt dansk Folk og Land, som er modent til Genforening med Danmark, naar Tyskland — hvad Gud forbyde — engang efter en ulykkelig Krig faar Afstaaelsen paatvunget ved Fredsslutningen.

Regeringens Svaghed og Eftergivenhed, dens Zik-Zak-Kurs har gjort umaadelig Fortræd. Uden nærmere at gaa ind paa Amundsen-Forbudet eller andre Enkeltheder konstaterer jeg, at vi kræver en fast, energisk og værdig Politik, som fri for Chikaner og Naalestik ikke lader Tvivl tilbage om, at statsfjendtlige Bestræbelser indenfor Rigets Grænser ikke taales, en Politik, som hverken tager ilde anbragte udenrigspolitiske Hensyn eller bestemmes af Hofkets Interesser. Det tyske Folk maa slutte op om Tyskerne i Nordslesvig og styrke dem i deres haarde Kamp som Vogtere af den tyske Nordmark!“ (Stormende, længe vedvarende Bifald.)

Grev *Rantzau-Rastorf*: „Vi har to Formaal med dette Møde: Vi vil *protestere* og *demonstrere*:

Vi *protesterer* imod den danske Propaganda i Nordslesvig.

Vi *protesterer* imod tyske Slesvig-Holstenere, som me-

ner, at den danske Agitation kan brydes ved Eftergivenhed, Imødekommenhed og Forsoning.

Vi *protesterer* imod, at Statsregeringen ikke værner Tykkerne i Nordslesvig tilstrækkeligt. Optanttraktaten var et groft politisk Fejlgreb. Vi vil ikke finde os i en Gentagelse af Fejlgrebet i Form af en Hjemløshedstraktat. Jeg advarer Regeringen imod at sætte de tro Slesvig-Holstenere paa en saa haard Prøve, at den sidste Rest af Tillid tabes.

Vi *protesterer* imod, at Statsregeringen ikke fremmer Tyskheden i Nordslesvig i hurtigere Tempo.

Mødet er en *Demonstration*. Det skal vise den brede Ofentlighed, at Slesvig-Holsten er Nordslesvig tro. Ligesom Slesvig-Holstenere rejste sig i 1848 til blodig Befrielseskamp, saaledes vil vi nu stille os ved Siden af vore haardt prøvede tyske Nordslesvigere. Forsvarskampen imod Danckerne maa fremtidig samle os i to Partigrupper: Paa den ene Side Danskerne og de med dem allierede Socialdemokrater, paa den anden Side alle andre Slesvig-Holstenere. Tro indtil sidste Blodsdraabe vil vi følge vort elskede blaa-hvid-røde Banner!“ (Stormende, endeløst Bifald.)

Sanitetsraad Dr. *Jespersen Preetz* foreslog derefter følgende Resolution:

Vi forlanger:

1. at den preussiske Stat foranlediger den danske Stat til at opfylde de Forpligtelser, den har overtaget med Optanttraktaten, og at den ogsaa undgaar Skin af at til-lade og støtte den danske Propaganda;
2. at den preussiske Statsregering fast og uden at vakle træder op imod den danske Propaganda i Nordslesvig. Vi beklager dybt den hidindtil altfor ofte iagttagne Zik-Zak-Kurs. Vi ønsker ingen Chikaner og Naalestik, men Retfærdighed og Strenghed, en fast Haands Politik;
3. at den kongelige Statsregering i Spørgsmaalet om de Hjemløse forbliver fast og ikke lader det komme til et nyt Oplag af Optantbørntraktaten:

4. at den kgl. Statsregering kulturelt og økonomisk fremmer den for sin Eksistens haardt kæmpende Tyskhed i Nordslesvig med alle de Midler, som en maalbevidst Politik, der er fri for al Bureaukratisme, byder.

Vi udtaler det indtrængende Ønske:

at Myndigheder og Private kommer til Forstaaelse af, at en eftergivende Forsoningspolitik kun bliver udlagt som Svaghed af Danskerne og styrker deres Agitations Stødkraft. Ogsaa vi vil Fred og Forsoning, men vi er overbevist om, at dette Maal kun kan naas gennem værdig Fasthed. Nordslesvig er tysk, Tyskheden er Herre i Huset, og hvem der ellers vil bo der, maa respektere den tyske Husret og føje sig efter den.

Resolutionen blev derefter enstemmigt vedtaget. Paa de andre Møder anslog en lang Række Talere lignende Strenge. Optanttraktaten maatte især holde for. „Før 1907, da den blev afsluttet,“ sagde bl. a. Rektor *Petersen* fra Løgumkloster, „var der saa godt som ingen stedlige danske Foreninger i Tønder Amt. Men nu i 1913 har vi 40 lokale danske Foreninger i Amtet, som i Aarets Løb har afholdt over 250 Møder.“ Forsamlingshusene var især Taleren en slem Torn i Øjet.

Domæneforpagter *Lempelius* fra Nygaard mente, at det vilde styrke Tyskheden gevaltigt, hvis der blev posteret Gendarmer ved alle danske Forsamlingshuse! Videre Enkeltheder skal ikke fremdrages. De citerede Udtalelser paa Møderne er tilstrækkelige til at kendetegne Stemningen. Resolutionen blev ogsaa paa disse Møder enstemmigt vedtaget.

Af Forhandlingerne paa Møderne blev der optaget en stenografisk Beretning, som efter Nytaar blev tilstillet Regeringen og alle Rigsdagens, Forbundsraadets og Landdagens Medlemmer af „Det forretningsførende Udvalg til Understøttelse af de i haard Kamp imod den fremtræn-

gende Danskhed staaende Tyskere i Nordslesvig“: Præsident Grev *Reventlow-Damp*, Medlem af Herrehuset, Bankier Dr. *Ahlmann*, Handelskammerpræsidenten *Chr. Andersen*, Landsdommer Dr. *Hahn*, Dr. med. *Lange*, Pastor *Mau*, Advokat *Müllenhof*, Geh.-Sanitetsraad Dr. *Neuber*, Medlem af Herrehuset, Geh.-Justitsraad Dr. *Rendtorf* og Landdagsmand Dr. *Schifferer*, alle fra Kiel, Grev *Rantzau-Rastorf*, Medlem af Herrehuset, og Grev *v. Waldersee*, Neverstorff.

Fredsforeningens Mænd, der var bleven haardt angrebet og overøst med Haan og Spot paa Mødet, tog til Genmæle paa et „Protestmøde“, som blev afholdt i Flensborg d. 18. Decbr.

Mødet samlede henved 500 Deltagere. Præsterne *Schmidt* fra Vodder, *Vogel* fra Holebøl, *Tiedje* fra Ravsted, Dr. *Krey* og Lærer *Jørgensen* fra Sønderborg protesterede her energisk imod, at man paa Demonstrationsmødet i Flensborg havde taget sig den Frihed at tale paa den samlede nordslesvigske Tyskheds Vegne. Pastor *Tiedje* vandt stærk Tilslutning, da han stemplede „Köllropolitiken“ som den største Ulykke, der havde ramt Nordslesvig, og Pastor *Vogel*, da han erklærede, at han vilde skamme sig som Tysker, hvis det med Voldsforholdsregler lykkedes at tilvejebringe Kirkegaardsro i Nordslesvig. Da han endvidere erklærede Demonstrationsmødets Udtalelser som „*Tyskhedens Bankeroterklæring*“, blev han afbrudt af bragende Bifald og længe vedvarende Haandklap. — Under Mødet indløb der Telegrammer fra flere frisindede holstenske Rigsdagsmænd, som sluttede sig til Protesten imod Demonstrationsmødet.

Mens vi støt og sikkert organiserede Landeværnet og saa at sige daglig oprettede nye Sogneværn, fortsatte Højrepartierne deres Aktion med en Forpostfægtning i *Landdagen* og et kraftigt Fremstød i *Herrehuset*, hvor Nordslesvig ikke var repræsenteret.

Indenfor de konservative Partier var Landraad *Brütt* i

Rendsborg en af de faa Landdagsmænd, som jeg stod i Forbindelse med. Vi rejste tidt sammen til og fra Berlin. Kritisk indstillet udtalte han sig da ofte meget aabent om Forholdene. Om Landraaderne *Dryander* i Haderslev og Hr. *v. Uslars* Efterfølger *Siemon* i Aabenraa sagde han engang til mig: „Indenfor den preussiske Administration gælder, som De ved, Grundsætningen „Fri Bane for den dygtige!“, men derfor er det alligevel godt at have en Morbroder i Regeringen!“ *Dryanders* Morbroder var Minister, *Siemons* Morbroder Understatssekretær i Indenrigsministeriet. Da vi efter Nytaar rejste til Berlin, spottede han over Overpræsident *v. Bülow*, hans Partifælle, fordi han offentligt „havde sluttet sig til Regeringspræsident *Uckerts* Program“. Overfor mig lagde han ikke Skjul paa, at Overpræsidenten var en altfor ubetydelig Personlighed til at beklæde en saa høj Embedsstilling. Brütt var det frikonservative Partis Ordfører i Jernbanespørgsmaal. Østkystbanen var sat paa Dagsordenen. I denne Anledning aflagde jeg ham et Besøg i Landdagen. Om det finder jeg følgende Notits i et Brev:

Berlin, d. 15. Januar 1914.

„... Jeg har i Dag haft en meget interessant Samtale med Landraad *Brütt* fra Rendsborg. Jeg opsøgte ham i Landdagen for at tale med ham om Østbanen. Han var som sædvanlig meget venlig og forekommende. Han meddelte mig fortrolig, at han var en bestemt Modstander af Flensborgmødet, og at han havde sagt dette til Indenrigsminister *v. Dallwitz*. Endvidere udtalte han sig meget ringeagtende om Hr. *v. Köller* og gav mig fortroligt meget interessante Meddelelser om Fyrst *v. Bülows* nedsættende Udtalelser om Overpræsidenten.

Landdagen er og bliver en bedre Basis for vor Politik end Rigsdagen, fordi man i den altid kan naa ind til de højeste Embedsmænd. Jeg skal nu søge at knytte Forbindelsen med *Brütt* fastere.“

Brütts Partifælle, Landdagsmand, Landraad *v. Bonin* i Wandsbeck, som i Halvfemserne opgav Landraadseembedet i Aabenraa, fordi han misbilligede Kurssvingningen over til Köllerpolitiken delte hans Opfattelse af det nordslesvigske Spørgsmaal. Gennem Brütt, som atter blev støttet af *v. Bonin*, var det mig nu til en vis Grad muligt at modvirke Flensborgmødets, Provinsregeringens og den lokale Administrations Indflydelse paa Indenrigsministeren.

De konservative og det national-liberale Parti fortsatte Aktionen i Landdagens Finansudvalg med en Interpellation om Regeringens nordslesvigske Politik. Indenrigsminister *v. Dallwitz* besvarede Forespørgslen: Den danske Agitation skulde holdes nede med de Midler, Lovene stillede til Raadighed, og Tyskheden støttes og fremmes baade økonomisk og kulturelt. Flensborgmødets Talere havde imidlertid gjort sig skyldig i Overdrivelser.

Oprørt over denne Paastand krævede Grev *Rantzau* i et aabent Brev til Ministeren, at han skulde tage sine Ord tilbage. Hr. *v. Dallwitz* tog ikke Notits af Opfordringen, og Flensborgmødets Mænd forberedte, støttet af den lokale Administration, en „*Danskerdebat*“ i Landdagen. Vi besluttede at gribe Offensiven. Vore Landdagsmænd var rede til en Dyst, og jeg søgte at støtte dem med mit rigeholdige Materiale, hvoraf jeg ogsaa stillede en Del til Raadighed for Oppositionspartiernes Ordførere. Jeg gengiver et Par Uddrag af Breve:

Berlin, d. 29. Januar 1914.

„... I Dag mødte jeg Landraad *Dryander* i Foyeren, hvor han gik og talte med sin Morbroder, Statsminister *Dellbrück*. Han venter nok paa mig. Jeg førte just tre Holændere rundt i Rigsdagen, som underligt nok havde henvendt sig til mig om Adgangskort. — Jeg har ellers i Dag haft lange politiske Samtaler med fremstaende Politikere, deriblandt med Dr. *Ludwig Franck*, med hvem jeg sympatiserer stærkt.“

Berlin, d. 4. Februar 1914.

„... Jeg har meldt mig til Ordet, men faar det næppe før i Morgen. Ventetiden er altid kedelig, thi man kan ikke forlade sin Plads, fordi man maa følge Forhandlingerne. Ved Ministerbordet sidder Dryander. Han har store, tykke Mapper med sig og er aabenbart rede til at hugge ind, naar han da ellers faar Lov til det.“

Berlin, d. 5. Februar 1914.

„... Jeg har nu talt. Dryander var synlig nervøs, før jeg fik Ordet. Hans Stilling var heller ikke saa morsom, da hans Samvittighed var daarlig. Bagefter spurgte Dr. *Weill* mig, hvem det var ved Ministerbordet, jeg havde sat i saa stærkt Oprør. Hvad der især ophidsede ham var en Udtalelse om, at naar Regeringsbladet støttet paa Myndighedernes Indberetninger havde motiveret Amundsen-Forbudet med tysk fjendtlige Demonstrationer under Herold-Koncerten, var dette bevidst Usandhed. Dryander foer i denne Anledning rundt og vilde have mig kaldt til Orden, men blev afvist af Præsidenten. Jeg skaanede ham iøvrigt ved ikke at nævne hans Navn, og de fleste kendte ham ikke. — Det er ikke nemt at holde det gaaende til alle Sider, mens jeg skrev det foregaaende, blev jeg kaldt til Telefonen af „Hejmdal“, og mens jeg var ude, angreb Ministerialraad Dr. *Lewald* mig, uden at jeg ved, hvad han har sagt.“

Berlin, d. 10. Februar 1914.

„... Vicepræsident *Dove* fortalte mig i Dag, at Dryander, da jeg sigtede Regeringsbladet for bevidst Usandhed, havde henvendt sig til den bajerske Gesandt for at bevæge ham til som Medlem af Forbundsraadet at faa mig kaldt til Orden. Men Gesandten havde, idet han pegede paa *Dove*, svaret: „Mit dem ist nichts zu tun!“ hvad *Dove* havde hørt og moret sig kosteligt over.

Strackerjan har nu udarbejdet et nyt Smædeskrift imod mig, som skal omdeles til alle Rigsdagens Medlemmer den 16. Febr. Det er saa groft, at en Tysker, som har læst det, sagde til mig: „Manden er jo forrykt!““

Berlin, d. 12. Februar 1914.

„... Danskerdebatten i Landdagen skulde allerede have fundet Sted i Gaar, men saa talte Socialdemokraten *Hoffmann* i 6 Timer, og nu gaar det næppe løs før paa Fredag.“

Berlin, d. 13. Februar 1914.

„... Her sidder vi stadig og venter paa Danskerdebatten. I Aftes omdeltes det stenografiske Referat af Flensborgmødets Forhandlinger i Rigsdagen og Landdagen. Der drives her en stærk Underhaandsagitation, som det ikke er let at faa fat i. Men Øjeblikkets Stemning er ikke vore Modstandere gunstig.

Det værste er næsten min Korrespondance, som svulmer op og tager altfor megen Tid, skønt jeg jo nok kan skrive Breve i en Fart. En amerikansk Journalist var hos mig for at faa Stof til en Artikel om Nordslesvig til store amerikanske Blade. Dr. *Breitscheid* har faaet Materiale til et Foredrag i Flensborg. Jeg arbejder paa et nyt Hæfte af „Landeværnets Arkiv“, men kan ikke samle mig om det, da jeg maa have en Finger med i Spillet i Landdagen. Det er iøvrigt meget velgørende, at baade *Kloppenburg* og *Nis Nissen* er saa uforknytte og modige. De kender ikke til Nervøsitet. Kampen er dem næsten en Fest. For *Julius Nielsen* var den derimod i høj Grad ubehagelig. Han blev nervøs og var i daarligt Humør, naar han skulde frem. „I Morgen skal jeg paa Skafottet,“ kunde han da sige med et ondt Blik til Talerstolen.“

Berlin, d. 19. Februar 1914.

„... *Brütt* meddelte mig forleden, at baade han og *v. Bonin* var bestemte Modstandere af de paa Flensborgmødet rejste Krav. „Vi har meddelt Indenrigsminister *v. Dallwitz* dette og opfordret ham til ikke at give efter for det Tryk, som man øver fra anden Side,“ sagde han. „Hr. *v. Dallwitz* følger dette Raad, hvad Dr. *Schifferer*, Grev *Rantzau-Rastorf* og Konsorter er meget utilfreds med.“

Midt i Februar kom saa Danskerdebatten i Landdagen. Omkvædet var: Vold og Guld, Vold imod Danskerne, Guld til Tyskerne i Nordslesvig. De fleste Talere travede de kendte Gangere fra Flensborgmødet. Optanttraktaten og Zik-Zak-Kursen maatte atter holde for. Resolutionen fra Flensborgmødet krævedes gennemført. Ud over den stillede Dr. *Schifferer* to nye Krav: Forbud imod Brugen af det danske Sprog paa offentlige Møder i Tønder Amt og Boycotning af danske Landmænd, som søgte Kreditforeningslaan. Det sidste Krav motiverede han med, at der ialt var ydet Kreditforeningslaan i 618 Gaarde i Haderslev Amt, deraf i 488 Gaarde, som var i dansk, og kun 120 Gaarde, som var i tysk Eje.

Vore Landdagsmænd svarede, støttet paa fyldigt aktmæssigt Materiale, med et kraftigt Angreb paa Regeringens Politik, som den havde givet sig Udslag i Udvisninger og Forfølgelser imod de Hjemløse, retsstridige Politiforbud, Angreb paa Jorden m. m. og blev støttet af det frisindede og det socialdemokratiske Partis Ordførere.

Indenrigsminister *v. Dallwitz* stadfæstede, at den danske Agitation i de senere Aar var tiltaget i Omfang og Styrke, men den blev bekæmpet af Regeringen med de Midler, Lovene stillede til Raadighed. Danskernes Klager over Overgreb vilde blive prøvet, naar de naaede frem til ham ad Instansvejen. Regeringen lagde Vægt paa at afskære Danskerne Forbindelsen med udenlandske Agitatorer. Folke-

tingmand Staunings Udvisning var berettiget, Ophævelsen af Amundsen-Forbudet — som var bleven haardt angrebet — ligeledes. Han gentog sine Udtalelser i Finansudvalget om Statsadvokaternes Kontrol med danske Aviser, Foreninger og Forsamlinger. Talrige Penge- og Fængselsstraffe viste, at Kontrollen ikke havde været forgæves. Vigtigere end Tvangsforanstaltninger var Omsorgen for Tyskhedens Udvikling. Der var ved Hjælp af Statstilskud oprettet Folkebiblioteker og Folkehøjskoler efter dansk Mønster, endvidere flere Husholdningsskoler og en Landbrugsskole i Haderslev. Oprettelsen af en Haandværkerskole og andre Undervisningsanstalter forberedtes. Østkystbanen vilde blive bygget. Statens Domænekøb i Haderslev Amt fortsat, „Höfebank“ i Kiel var oprettet for at støtte Udstykningen og Ejendomsbefæstelsen. Alt det viste, at Regeringen energisk søgte at støtte og fremme Tyskheden i Nordslesvig.

Debatten fortsattes. Højrepartiernes Ordførere erklærede Ministerens Tale for utilfredsstillende og krævede vedvarende Flensborg-Mødets Krav opfyldt. Da Kong *Christian* og Dronning *Alexandrine* et Par Uger senere aflagde et officielt Besøg i Berlin, hvor Kongeparret efter Keiserens Befaling blev modtaget med udsøgt Opmærksomhed og store Hædersbevisninger, lagde det forbigaaende en Dæmper paa de danskfjendtlige Strømninger, men snart blussede Kampen op paany.

Vi fortsatte med Modangreb i Rigsdagen og Landdagen, hver Gang der aabnede sig Mulighed for at faa Ordet. Da der i Rigsdagen blev stillet Forslag om en Bevilling til de olympiske Lege, fik jeg Lejlighed til at paatale Forbudene imod, at Personer under 18 Aar, ja endog under 21 Aar drev Gymnastik. Jeg henledte Rigsdagens Opmærksomhed paa, at Kammerretten nylig havde afsagt en Kendelse, hvorefter Forbudene imod Gymnastik i Henhold til Forordningen af 1808, Instruksen af 1817 og Skole-reskripterne af 1834 og 1839 vedrørende Privatundervis-

ning kunde udstrækkes til „Personer, som trængte til Værn“, og det vilde atter sige Personer under 21 Aar!

Rigsdagsmand *Heine*, Socialdemokraternes bedste Jurist, tog straks Ordet og sagde: Rigsdagsmand Hanssen har her meddelt vigtige Ting. Skønt jeg er Specialist paa dette Omraade, har jeg først nu faaet Kendskab til dem. De Tildragelser, han har skildret, er et Slag i Ansigtet paa Retfærdighed og Sandhed. Unge Mennesker over 18 Aar har Ret til at deltage i politiske Forsamlinger. Forbyder man dem af politiske Grunde at drive Gymnastik, er det en Retsfordrejelse og et krast Retsbrud!

I Landdagen angreb *Kloppenburg Skrumsager* og *Nis Nissen* i de følgende Maaneder gentagne Gange virkningsfuldt Regeringens Politik. Sidst i April afholdt det frisindede Parti Aarsmøde i Kiel, hvor Landdagsmand *Wittrock* fra Flensborg indledte en Drøftelse af det nordslesvigske Spørgsmaal. Jeg havde efter Anmodning forsynet Talerne med Materiale. Blandt dem var Dr. *Blunck*, som citerede Rigskansler *Bethmann-Holweg's* Ord om, at det tyske Folk desværre endnu ikke havde lært, at hvad der var erobret med Vold, ikke kunde fastholdes med Vold. Forsamlingen sluttede Forhandlingerne med Vedtagelse af en Resolution, hvori den erklærede Danskernes Bestræbelser for at bevare deres Modersmaal og nedarvede Nationalitet for berettiget, Boycotning af politiske Modstandere for et uværdigt Vaaben, at kun en forstandig, rolig og retfærdig Politik kunne hidføre fredeligere Tilstande, og at Tyskerne maatte støttes baade økonomisk og kulturelt.

Utilfreds med, hvad der hidtil var opnaaet, rettede Flensborgmødets Mænd i Maj et nyt voldsomt Angreb paa Regeringens nordslesvigske Poltik, denne Gang i det preussiske Herrehus, hvor Nordslesvig ikke var repræsenteret. Debatten rejstes med en af Grev *Rantzau-Rastorf*, Overborgmester Dr. *Todsen* og Sanitetsraad Dr. *Neuber* stillet Interpellation „om Fjernelse af den af Nationalitets-

kampen opstaaede Uro i den nordslesvigske Befolkning“. Grev *Rantzau* indledte med, at Interpellationen var underskrevet af de tre Overpræsidenter, der havde administreret Slesvig-Holsten, inden Regeringen begyndte den med Optanttraktaten indledte usalige Forsoningspolitik, endvidere af Formændene for Provinsudvalget, Provinslanddagen, Provinssynoden, Landbrugskamret, Universitetet i Kiel og Overborgmestrene i Provinsens tre største Byer. Derefter fremførte han de kendte Klager med særlig Brod imod Indenrigsminister v. Dallwitz.

Dr. *Todsen* sagde bl. a.: I 1907 havde de tre store nationale danske Foreninger tilsammen 10,000 Medlemmer og en Aarsindtægt paa 24,000 Mk. I Fjor havde de over 25,000 Medlemmer og en Aarsindtægt paa 94,000 Mk. I 1907 havde Danskerne 30, i Dag har de 51 Forsamlingshuse, som er rejst med en Bekostning af ca. 1 Million Mk. De har oprettet Kreditforeninger, Banker og Sparekasser, men søger vedblivende Laan hos de af Kongen af Preussen privilegerede Kreditforeninger i Kiel. For at hindre Ejendomsbefæstelsen har de allerede oprettet et Landeværn og 84 Sogneværn. Imod denne Baggrund maatte man se Flensborgmødets Krav. Provinslanddagen havde lige bevilliget 100,000 Mk. til Tyskhedens Fremme i Nordslesvig og som Følge deraf set sig nødsaget til at forhøje Skatten med $\frac{1}{2}$ %. Nu maatte Statsregeringen ikke staa tilbage.

Rigskansler *Bethmann-Holweg* indrømmede, at Tilstandene i Nordslesvig var utilfredsstillende. Men Statsregeringen, fortsatte han, imødegaar den danske Agitation med alle lovlige Vaaben og understøtter Tyskheden med meget betydelige Midler. Den danske Regering har altid været lydhor overfor Klager om Officerers og Embedsmænds Deltagelse i Agitationen, og det vil den sikkert vedblivende være. Om Hjemløshedsspørgsmaalet er der indledt Forhandlinger. Sagen vil blive nøje prøvet af Regeringen. Overfor Flensborgmødets Udtalelser maa jeg fastholde Grundlinjerne i Statsregeringens Politik, som

Indenrigsministeren allerede har klarlagt i Landdagen. I den faste Overbevisning at Drømmen om Nordslesvigs Genforening med Danmark aldrig vil blive virkeliggjort, haaber jeg, at den tyske Befolkning i Nordslesvig med Regeringens Bistand vil overvinde Vanskelighederne og naa frem til Sejr.

Hertug *Ernst Günther* af Augustenborg: I de sidste 6—7 Aar har Forholdene i Nordslesvig udviklet sig meget ugunstigt. I denne Aarrække har de danske Folkehøjskoler været besøgt af 30,000 Tyskere! Danskerne er nu i Offensiven.

En Hovedaarsag til Tyskhedens Tilbagegang maa søges i Gejstlighedens Holdning. En anden Grund maa søges i Danskernes fortrinlige Ordning af Kreditforholdene. Om faa Dage fejrer vi Dybbøl-Festen. Ingen af os kan tænke sig, at dette Land nogensinde skulde blive dansk Ejendom!

Dagen efter talte Indenrigsminister *v. Loebell*, som i Mellemtiden havde afløst Hr. *v. Dallwitz*, i Tilslutning til Rigskansleren: „Regeringen vil,“ sluttede han, „fremdeles betragte det som sin Opgave at holde den danske Agitation nede med den preussiske Stats stærke Arm og at stille Tyskerne i Nordslesvig rige Midler til Raadighed til Fremme af økonomiske og kulturelle Formaal.“

Dermed aflæstes Slesvig-Holstenernes Generalstorm. Talerne havde alle været enige om, at Danskerne var vel organiseret og i hurtig Fremrykning over hele Linien. „Berliner Tageblatt“ skrev, at Rigskansleren havde givet Tvangspolitikkerne en umiskendelig Kurv. „Leipz. Neueste Nachrichten“ karakteriserede derimod Rigskanslerens Tale som „en smuk Frase, intet andet“ og krævede, „Lakskoen maa sættes til Side og Bismarcks Kyrassérstøvler paany træde i Aktion“.

Da den første Frugt af Fremstødet viste sig: Kreditforeningens Boycotning af danske Laansøgere, stod vi rede til at foretage et kraftigt Modstød.

KREDITFORENINGEN I KIEL

Naar nordslesvigske Landmænd søgte Kreditforeningslaan, var de indtil Verdenskrigen henvist til to Kreditforeninger: „Schleswig-Holsteinische Landschaft“ og „Landwirtschaftlicher Kreditverband für die Provinz Schleswig-Holstein“, begge med Sæde i Kiel.

Den førstnævnte Forening var grundlagt af en Sammenslutning af adelige Godser og Klostre og stod under det preussiske Landbrugsministeriums Overledelse. Den sidstnævnte Forening var oprettet med Provinsens Garanti og stod under Statstilsyn. Men dens Direktion og Tilsynsraad blev valgt af Generalforsamlingen, paa hvilken alle Laantagere havde Stemmeret.

I 1912 havde „Landschaft“ ydet Laan til et samlet Beløb af ca. 62 Millioner Mark, deraf kun 16 Millioner Mark i nordslesvigske Landejendomme, „Kreditverband“ ca. 65 Millioner Mark, men deraf ikke færre end 45 Millioner Mark i nordslesvigske Landejendomme. Kreditforeningernes Forretningsgang havde indtil dette Tidspunkt ikke givet Anledning til Klager. De indsendte Laaneandragender blev behandlet rent sagligt uden Hensyn til Laansøgerens nationale Sindelag. Men som et Led i Jordkampen søgte den tyske Agitation nu at spærre dansksindede Landmænd Adgangen til at faa Kreditforeningslaan.

Angrebet blev indledt af Landdagsmand Dr. *Schifferer*, som, da Stillingen i Nordslesvig ved Nytaarstid 1914 blev drøftet, i Landdagen erklærede: „Det er paatrængende nødvendigt, at den kgl. Statsregering drager Omsorg for,

at „Schleswig-Holsteinische Landschaft“ ikke mere i samme Omfang som hidtil sætter Penge i Danskernes Gaarde.“ Landbrugsministeriet fulgte villigt Henstillingen. Derefter øvedes der et stærkt Tryk i samme Retning paa „Landwirtschaftlicher Kreditverband für die Provinz Schleswig-Holstein“.

Virkningerne sporedes snart. I Februar 1914 meddelte *M. Refslund Poulsen* mig, at Kreditforeningen havde nægtet en Laansøger Laanet med følgende Motivering: „Paa Deres Andragende af (Datum) om Bevilling af et Laan beklager vi at maatte meddele Dem, at samme ikke kan bevilges af politiske Grunde. Hr. Thuesen fra Skovrup er for det første dansk Kredsdagsmand, for det andet modarbejder han det tyske Regimente i enhver Retning. Saa-danne Folk skal ikke nyde godt af de Fordele, som de slesvig-holstenske Pantebreve byder. — Videre Forhandling er udelukket.“

Refslund Poulsen tilføjede: „J. H. Schmidt og jeg har drøftet Sagen. Vi er af den Mening, at der efter dette bør laves en Aktion, helst ved, at i saa stor Stilhed som muligt en ordentlig Flok nordslesvigske Medlemmer rejser til Kiel til Foreningens Generalforsamling for at protestere og eventuelt nægte Decharge, naar Direktionen ikke haler i Land.“

Fra de andre Amter fik jeg lignende Meddelelser. Fra Tønder Amt meddelte man mig, at en Laansøger i Brede havde faaet Afslag med den Motivering: „Holt har overtaget Gaarden efter sin Fader, en kras Dansker“. — En Laansøger fra Aabenraa Amt meddelte mig, at han efter at have faaet Afslag paa sit Laaneandragende havde spurgt Kreditforeningens Direktion om Grunden. Direktionen svarede: „dass laut Beschluss der letzten Generalversammlung alle diejenigen von einer Beleihung auszuschliessen sind, welche dänische Gesinnung erkennen lassen.“ Dansksindede kunde ifølge Generalforsamlingens Beslutning ikke faa Laan! Dermed var Stillingen klarlagt.

Af Vælgerforeningens Protokol ser jeg, at jeg allerede i Januar 1913 har holdt et Foredrag for Bestyrelsen og Tilsynsraadet om Gældsforholdene i de fire nordslesvigske Amter. I Foredraget oplyste jeg, at Amternes Landejendomme paa dette Tidspunkt havde en Prioritetsgæld paa 170 Millioner Mark. Sparekasseindskudene var fra 1905—1909 vokset med 22 Millioner Mark. I Tilslutning dertil gav jeg en Oversigt over Laanene i „Landwirtschaftlicher Kreditverband“ med den Tilføjelse: „Da $\frac{3}{4}$ af Laantagerne i Kreditforeningen er fra Nordslesvig, bør vi forsøge at skaffe os Indflydelse paa Foreningens Anliggender ved at lade os repræsentere i Tilsynsraadet, som bestaar af 9 Medlemmer. I Protokollen hedder det videre: „Hanssen foreslog en Aktion i den Retning, saaledes at de tilstedeværende Laantagere valgte et Udvalg paa tre Mand, som atter skulde supplere sig med et Par særlig Sagkyndige. Udvalget blev nedsat og kom til at bestaa af Landdagsmand *Kloppenborg Skrumsager*, Gdr. *Nis Nissen*, Nordborg, og Gdr. *Martin Simonsen*, Flovt.

Efter at H. P. Hanssen havde givet en udtømmende Skildring af Pengeinstitutterne i Nordslesvig med Hensyn til Sættelse, Indskud og Forvaltning, udspandt der sig en indgaaende Drøftelse, som resulterede i, at der nedsattes et Udvalg, som skulde søge at oplyse, hvad der kunde gøres for, at vore Banker og Sparekasser i bedste Forstand kunde blive Sugeapparater for dansk Kapital, saa denne ikke, hvad der paaviselig for Tiden delvis var Tilfældet, kom under tysk Administration. Udvalget kom til at bestaa af *N. K. Nielsen*, Mjang, *Kr. Iversen*, Avnbøl, og *A. P. Callø*, Rødding.“

Saavidt Vælgerforeningens Protokol. Kreditforeningens Boycotning af danske Laansøgere traf os saaledes ikke uforberedt. Da Stillingen var klarlagt, iværksatte jeg straks den foreslaaede Aktion. Generalforsamlingen var fastsat til den 14. Maj. Udvalget havde en fuldstændig Fortegnelse over Kreditforeningens danske Medlemmer. I al Stilhed

blev de opfordret til at møde i Kiel til Kreditforeningens Generalforsamling for at sætte danske Medlemmer ind i Tilsynsraadet. Opfordringen blev villigt fulgt. Parolen lød paa, at Deltagerne skulde tage med Morgentoget til Kiel, hvor man derefter skulde samles i „Kolosseum“ for at blive enig om Slagplanen. Da Morgentoget afgik fra Haderslev, kneb det med at skaffe Plads til de mange uventede Rejsende. Paa alle Stationer ned over Nordslesvig stødte nye Skarer til. I Flensborg var Stormkolonnen bleven saa stærk, at der maatte kobles flere Vogne til Toget. Stemningen var høj, thi med Henblik paa Mindeaarets mange tyske Udfordringer fandt Deltagerne „Stormen paa Kiel“ tiltalende og oplivende.

I Kiel vakte Danskerne almindelig Opsigt. Rygtet om deres Ankomst fløj som en Løbeild ud over Byen. I Flok og Følge gik de fra Banegaarden til „Kolosseum“ og senere derfra til „Haus der Landwirte“, hvor Generalforsamlingen skulde afholdes. Paa det forberedende Møde blev man hurtig enig om, at der skulde rejses skarp Protest imod den skandaløse Boycotning af politiske Modstandere, og til Medlemmer af Tilsynsraadet foreslaas en dansk Kandidat fra hvert Amt.

Da Generalforsamlingen aabnedes, var der mødt henved 200 stemmeberettigede danske Medlemmer. Formanden aflagde Aarsberetningen. Bankdirektør *Rossen* fra Tønder indledte Drøftelsen med en skarp Paatale af Direktionens Afvisning af Dansksindedes Laaneandragender. Han opfordrede Direktionen til at udtale sig nærmere om Ændringen af den hidtil fulgte Forretningsgang.

Direktør *Vett* svarede, at Kreditforeningen var oprettet for at styrke det hjemlige Landbrug. Naar Direktionen havde handlet som sket, var det, for at Penge, som var indsamlet i Riget ved Udstedelse af Pantebreve, ikke skulde flyde i Kilder, hvor de efter Direktionens Mening ikke hørte hjemme.

Kloppenborg Skrumsager beklagede, at økonomiske

Grunde ikke længere som hidtil var afgørende ved Behandlingen af Laaneandragender. Kreditforeningen var dermed kommen ind i et meget uheldigt Spor. De nordslesvigske Medlemmer var mødt saa talstærke til Generalforsamlingen for at gøre deres Rettigheder gældende og om muligt atter at føre Foreningen ind paa et sundt Spor. Lykkedes dette ikke, saa maatte den danske Befolkning gaa andre Veje og oprette egne Pengeinstitutter.

Direktør *Vett* svarede: Gør De blot det! Det staar Dem frit. Men De kan ikke forlange, at vi skal gaa til højre i Dag og til venstre i Morgen.

Gdr. *Peter Grau*: Med hvad Ret sætter Direktionen sig til Doms over Folks Sindelag. Det er i Virkeligheden en Boycotning af værste Art. Direktionen maa vende tilbage til den hidtil fulgte Forretningsgang og kun tage saglige Hensyn.

Gdr. *J. H. Schmidt*, *Vojensgaard*: Direktør *Vett* siger, at der ikke skal gives Penge til danske Agitatorer. Efter hans Opfattelse er alle dansksindede Nordslesvigere øjensynlig Agitatorer. Men for Nordslesvigs danske Befolkning gælder ogsaa Ordet: „Hvad Du har arvet fra Dine Fædre, erhverv det for at eje det.“ Hvis De, mine Herrer, ikke gjorde det samme, var De ikke værd at kaldes Ty-skere! Vi protesterer energisk imod, at Direktionen afviser Laaneandragender af politiske Grunde og kræver af Tilsynsraadet, at det fører Forretningsgangen tilbage i det gamle Spor.

Direktør *Süsseuhl*: Kreditforeningen er en af den preussiske Konge koncessioneret offentlig Institution med Ret til at udstede Pantebreve. Den staar under Statstilsyn, og Tilsynet udføres af Overpræsidenten. Den er derfor nødt til at tage Hensyn til, hvad der fremmer Preussens Vel. En Forening af denne Art kan ikke give Laan, som den danske Agitation udnytter til politiske Formaal. Forebygger vi ikke dette, kan Retten til at udstede Pantebreve blive os frataget.

Debatten fortsattes. En af Kloppenborg Skrumsager

foreslaaet Resolution afvistes af Direktionen, fordi den efter Vedtægterne skulde have været indleveret nogen Tid i Forvejen. Derefter kom Styrkeprøven ved Valgene. Der skulde vælges fire Medlemmer til Tilsynsraadet. Direktionen foreslog Genvalg. Gdr. *P. J. Retfshauge* foreslog Gaardejerne *Adolf Sørensen*, *Emmerlev*, *Hans Andresen*, *Skelde*, *Falle Lildholdt*, *Løjt kirkeby*, og *N. J. Hørlück*, *Rurup*. Resultatet var, at de fire af *Retfshauge* foreslaaede danske Tillidsmænd valgtes med hver 190 Stemmer, mens Direktionens Kandidater kun fik 38 Stemmer. De valgte, som alle var tilstede, modtog Valget.

Tilbage stod endnu et Forslag om, at Kreditforeningen skulde tage Andele i den af Regeringen som Led i Jordkampen oprettede „Höfebank“ i Kiel. Men det kom man nemt over, idet Tilsynsraadets Formand foreslog at lade det udgaa af Dagsordenen. „Jeg antager,“ sagde han, „at der ikke er Stemning i Forsamlingen for denne Sag, og jeg er heller ikke selv stemt for den.“ Denne Udtalelse blev modtaget med kraftige Bravoraab!

Formanden takkede Medlemmerne, fordi de havde givet saa talrigt Møde, og særligt henvendt til Danskerne sagde han: „Jeg beundrer Deres Sammenhold. Det fortjener Anerkendelse.“

To andre Medlemmer af Tilsynsraadet udtalte efter Generalforsamlingen, at de sympatiserede med Nordslesvigerne. „*Kieler Zeitung*“ skrev Dagen efter: „Hvis det atter om to Aar lykkes Danskerne at sætte deres Kandidater igennem, saa vil „*Landwirtschaftlicher Kreditverband für die Provinz Schleswig-Holstein*“ være under dansk Ledelse.“

Efter vel udført Gerning drog Danskerne atter i straalende Humør nordpaa. Over hele Nordslesvig glædede man sig over, at vi takket være vort gode Sammenhold og vor faste Organisation havde slaaet Fjenden i hans egen Borg. Virkningerne deraf sporedes paa Aarsmødet i Haderslev.

VORT NATIONALE VÆRN

I 1907 udgav Professor *Ludwig Bernhard* en Bog, til-egnet Professor *Harnack*, om „Det polske Samfund i den preussiske Stat“ (Das polnische Gemeinwesen im preussischen Staat). Bogen vakte megen Opmærksomhed, thi den indeholdt en paa indgaaende Studier af polske saavel som tyske officielle Kilder bygget, med vægtigt Talmateriale og oplysende Kort forsynet Fremstilling af Polakernes af den preussiske Voldspolitik fremtvungne ypperlige Organisation.

I 1914 vilde man have kunnet skrive en lignende Bog om „Det danske Samfund i den preussiske Stat“, thi i Sønderjylland havde Preusserne med deres Angreb paa vor Nationalitet, vort Sprog og vor Jord paa samme Vis fremtvunget de Organisationer, som de i Aarene før Verdenskrigen beklagede sig saa stærkt over, og i hvis Arbejde de søgte Hovedgrunden til vor støtte Fremgang under Voldsregimentet.

Det er paa sin Plads her at give en kort samlet Oversigt over vore politiske, kirkelige, sociale og økonomiske Organisationer paa dette Tidspunkt.

I Spidsen stod *Vælgerforeningen*, vor politiske Organisation, oprettet i 1888. Vælgerforeningen havde en Bestyrelse paa 3 og et Tilsynsraad paa 25 Medlemmer med 25 Stedfortrædere, som valgtes i fast afgrænsede Enkeltmandskredse ud over den danske Del af Sønderjylland. Endvidere var Rigsdagsmanden, de to Landdagsmænd og enkelte Æresmedlemmer selvskrevne Medlemmer af Tilsynsraadet. Naar vigtige Spørgsmaal stod paa Dagorde-

nen blev der afholdt Fællesmøder, hvor disse henved 60. hver paa sin Egn indflydelsesrige Mænd da med fuld Føje kunde fatte vigtige og afgørende Beslutninger som en fuldgyldig Folkerepræsentation.

Vælgerforeningen havde ved Verdenskrigens Udbrud 8,214 Medlemmer og Tillidsmænd i alle Sogne ned til den nuværende Grænse, i Flensborg og spredt i et mindre Antal dansktalende Landsbyer i Mellemslesvig. Knyttet til Vælgerforeningen var „*Nordslesvigsk Arbejdersekretariat*“, som ydede gratis Retshjælp med særligt Henblik paa de tyske Arbejderforsikringslove, og en *Konsulent i kommunale Anliggender*. Arbejdersekretariatet behandlede i 1913 over tusinde Retssager. Hvert Efteraar afholdt Vælgerforeningen et stærkt besøgt, otte Dages „*Socialpolitisk Kursus*“ paa Folkehjem. Paa dette Kursus blev der daglig holdt 5 Foredrag, deraf 2 med tilknyttede Samtaletimer. Emnerne, som behandlede, valgtes under Hensyn til de Spørgsmaal, der indenfor Lovgivningen var særlig aktuelle, i 1913 f. Ex. Jordspørgsmaalet, Kreditforholdene, den nye tyske Indfødsretslov, Loven om Tvangsefterskoler og de sidste Skattelove. Under Vælgerforeningen stod endelig *Jernfondet*, oprettet efter polsk Mønster som en fast Reserve for de nationale Foreninger, der kun maatte angribes i Nødstider, og hvis Kapital, for at sikre den imod Beslaglæggelse, var anbragt Nord for Grænsen. Jernfondet, som var samlet ved frivillige Bidrag, raadede i 1914 over en Kapital paa 66,465 Mk.

Sprogforeningen, stiftet 1880, da det første alvorlige Angreb var bleven rettet imod Undervisningen paa Modersmaalet i vore Folkeskoler, tog sig især af Bogsagen, men støttede ogsaa Bygningen af Forsamlingshuse i de truede Egne og det dertil knyttede Ungdomsarbejde. Sprogforeningen havde inddelt den danske Del af Sønderjylland i 244 Kredse med hver sin Kredsformand. Tilsammen havde disse Kredse i 1914 6,354 Medlemmer. Foreningens Virksomhed lededes af en Bestyrelse paa 3 og et Tilsynsraad

paa 15 Medlemmer, valgt af Generalforsamlingen. Sprogforeningen havde, da Preusserne under Köllerpolitiken spærrede alle offentlige Lokaler for danske Møder, købt og senere ombygget „*Folkehjem*“ i Aabenraa, med Centralboglager og Kontor for Sekretæren. Herfra ledes ved Verdenskrigens Udbrud 172 Biblioteker med 26 Filialer, ialt 198 Udlaanssteder, hvor Befolkningen gratis kunde laane danske Bøger. Fra 1890—1912 udsendte Sprogforeningen 210,000 Bøger og 76,000 Billeder og Kort. I Aaret 1913 udsendte den 7365 Bind til Bibliotekerne og 22,376 Bøger og Julehæfter som Boggaver, deriblandt en med den sønderjydske Ungdom for Øje udarbejdet Bog „Gennem femten Hundrede Aar“ som Gave til 1606 fra de fortyskede Skoler udgaaede danske Konfirmander. Endvidere udsendte den samme Aar, som Tilskyndelse og Opmuntring til Hjemmeundervisning 3,449 Bøger som Stilpræmier for de bedste Stile, som sønderjydske Børn efter Opfordring i det af Foreningen udgivne Børneblad havde skrevet i Hjemmene. Foreningens Virksomhed var paa dette Tidspunkt bleven saa omfattende, at den ansatte to unge, fagdannede Assistentter som Sekretærens Medhjælpere med den særlige Opgave at revidere og reorganisere Bibliotekerne.

Sprogforeningen udgav den „*Blaa Sangbog*“, som indtil Verdenskrigen var bleven udbredt i Sønderjylland i 56,000 Expl., endvidere „*Sprogforeningens Almanak*“, som aarlig tryktes i et Oplag paa 12,000 Expl., „*Illustreret Børneblad for Nordslesvig*“, der fulgte som gratis Tillæg med de danske Dagblade, og forskellige til Hjemmeundervisning bestemte Skolebøger. Under Sprogforeningens Tilsyn stod vort *Arkiv*, som var anbragt i et brandsikkert Rum paa Folkehjem.

Skoleforeningen blev oprettet i 1892, et Par Aar efter at Preusserne havde ophævet Undervisningen i Dansk i vore Folkeskoler. Dens Formaal var at hjælpe ubemidlede Sønderjyder til videregaaende Undervisning paa Skoler i

Danmark, efter at de var naaet ud over den skolepligtige Alder. Foreningen blev ledet af en Bestyrelse paa 3 og kontrolleret af et Tilsynsraad paa 15 Medlemmer, valgt af Generalforsamlingen. Landsdelen var inddelt i Kredse med hver sin Kredsformand. I 1914 havde Foreningen 11,431 Medlemmer. I 1913 understøttede den 465 Elever til Ophold paa danske Skoler. Deraf var 40 Haandværks-svende og Lærlinge, 112 Tjenestepiger, 77 Tjenestekarle og 63 Tjenestedrenge, et Bevis paa Foreningens sociale Indstilling. Ialt muliggjorde den fra 1892—1913 5673 unge Sønderjyders Undervisning paa danske Skoler.

Det danske Aarsmøde blev afholdt hver Sommer, skiftevis paa forskellige Steder i Nordslesvig og vandt stigende Tilslutning. Højdepunktet naaedes 1914 i Haderslev, da det samlede ca. 10,000 Deltagere. Mødet varede to Dage, Lørdag og Søndag. Paa Aarsmødet afholdt Sprogforeningen, Skoleforeningen og Vælgerforeningen deres Generalforsamlinger, paa hvilke Aarsberetningerne blev drøftet indgaaende. Paa Aarsmødets sidste Dag holdt jeg som Rigsdagsmand efter hævdvunden Skik et Foredrag om den foreliggende politiske Situation.

Paa det *kirkelige Omraade* vandt den grundtvigske Retning stigende Tilslutning og Indre Mission var i rig Udvikling under en inderligere Tilknytning til Indre Mission Nord for Grænsen. Den grundtvigske Retning samlede sig i Frimenigheder, som i Løbet af faa Aar byggede Frimenighedskirker i Rødding, Bovlund, Haderslev, Aabenraa, Sundeved og Skærbæk. Frimenighedspræsterne samlede endvidere i Aarene før Verdenskrigen 18 mindre Menighedskredse til Gudstjeneste i Forsamlingshuse.

Indre Mission kom som kirkelig Retning til Nordslesvig nordfra, men blev under tyske Sognepræsters Førerskab bragt i nær Forbindelse med beslægtede kirkelige Retninger i Sydslesvig og efterhaanden meget tyskpræget. Imod dette rejste nationalsindede Mænd indenfor Retningen, som vedvarende følte sig knyttet til Indre Mission i Dan-

mark, efter Aarhundredskiftet i stigende Grad Opposition. Stærke indre Brydninger i Aarene før Verdenskrigen endte med, at Retningen sprængtes paa det nationale Spørgsmaal. Et Mindretal under Ledelse af tolv tyske Præster organiserede sig som „*Det gamle Budskabs Mission*“ og fortsatte Marchen sydpaa, mens Flertallet, senere organiseret som „*Kirkeligt Lægmandsforbund*“ og for Ungdommens Vedkommende i *K. F. U. M.* og *K. F. U. K.*, søgte inderligere Tilknytning til Dansk Indre Mission.

„*Udvalget for kristelig Virksomhed i Nordslesvig*“ søgte ved Afholdelse af kirkelige Møder med Talere fra Danmark at opretholde og udvikle Forbindelsen nordpaa. Som særlig Opgave uddannede og ansatte det *danske Sygeplejersker*. Indtil Aarhundredskiftet var der ved de tyske Sognepræsters Indflydelse næsten udelukkende ansat tyske Diakonisser som Sygeplejersker i dansktalende Sogne, men takket være Udvalgets Arbejde var der ved Verdenskrigens Udbrud ansat henved 40 danske Sygeplejersker i Nordslesvig.

I nær Tilknytning til Sognemenighederne bestod der fra ældre Tid en Del ikke nationalt prægede lokale Velgørenhedsforeninger i Byerne. Men selv paa dette Omraade fremtvang Voldsregimentet en Udvikling i national Retning.

Ved at spærre alle offentlige Lokaler for danske Møder fremtvang Politimyndighederne Bygningen af *danske Forsamlingshuse*. Indtil 1914 var der i Nordslesvig bygget 54 Forsamlingshuse af ligesaa mange med dette Formaal oprettede Andelsselskaber. Omkostningerne ved Opførelsen havde gennemsnitlig været ca. 18,000 Mk. Men de var af meget ulige Størrelse, hvert enkelt afpasset efter den foreliggende Trang. Flere centralt beliggende Forsamlingshuse havde foruden den store Forsamlingsaal, mindre Forsamlingslokaler, Biblioteksværelse, Læsestue og Gæsteværelser. De aneligste var „Folkehjem“ i Aabenraa, som kostede 125,000 Mk., „Sønderborghus“ 140,000 Mk., „Højskole-

hjemmet" i Haderslev 59,000 Mk., „Frej“ i Christiansfelt 55,000 Mk. og „Forsamlingsgaarden“ i Sundeved 45,000 Mk. Ialt var der indtil 1914 anvendt ca. 1,050,000 Mk., udelukkende tilvejebragt i Nordslesvig, til Bygning af Forsamlingshuse.

Omkring Forsamlingshusene grupperede der sig talrige *stedlige danske Foreninger*: Foredragsforeninger, Sangforeninger, Ungdomsforeninger, Gymnastikforeninger, selskabelige Foreninger og Afholdsforeninger. Af disse Foreninger var en Del sammensluttet i Fællesorganisationer, som omfattede hele Landsdelen. Saaledes opstod „*Nordslesvigsk Fællessangforening*“, „*Nordslesvigsk Idrætsforbund*“ og „*Nordslesvigsk Afholdsforening*“.

For at hjælpe ubemidlede Elever, der med Skoleforeningens Understøttelse kom paa danske Skoler, med Sengetøj og Rejsepenge og endvidere syge Børn fra fattige Hjem til Sanatorieophold oprettedes „*Nordslesvigsk Kvindeforening*“.

For at vække og vedligeholde Interessen for Kunst oprettedes „*Nordslesvigsk Kunst- og Haandværkerforening*“ med det særlige Formaal at afholde Kunstudstillinger og forberede Oprettelsen af et nordslesvigsk Kunstmuseum.

Paa de økonomiske Omraader fremtvang Myndighedernes Boykotningsforsøg en tilsvarende Udvikling. „*Nordslesvigsk Fælleslandboforening*“ omfattede 15 lokale Landboforeninger. Foreningen ansatte og lønnede Konsulenter i Planteavl, Kvægavl, Dræning og Hede- og Mosekultur, afholdt Fællesdyrskuer og udgav „*Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende*“.

„*Nordslesvigsk Mejeriforening*“ omfattede 82 Andelsmejerier. Foreningen arbejdede med en Mejerikonsulent og afholdt Smørudstillinger. I Tilknytning til den oprettedes der Smørsalgsforeninger i Haderslev og Sønderborg Amter. „*Dansk Arbejderforening for Nordslesvig*“ søgte at varetage Arbejdernes særlige Interesse. „*Nordslesvigsk Bivavlerforening*“ var en S sammenslutning af et Antal

lokale Foreninger. „*Nordslesvigsk Frøavlerforening*“ samlede Frøavlere fra hele Landsdelen og varetog deres Fællesinteresser.

Fra ældre Tid bestod der et betydeligt Antal *Sparekasser* i Nordslesvig. De var i Reglen oprettet af et mindre Antal „*Garanter*“, som administrerede Sparekassen. Af Overskudet blev en Del anvendt til velgørende Formaal. Da den nye tyske borgerlige Lov ved Aarhundredskiftet blev indført i Nordslesvig, fremtvang den vore Sparekassers Omorganisation. I „*Et Tilbageblik II*“, Side 254 ff. har jeg gjort Rede for det dermed forbundne Arbejde. Garanterne havde ikke Ejendomsret til Sparekassens opsparede Fonds, men kun Dispositionsret over dem. Vi gennemførte dengang 24 Sparekassers Omdannelse til „*Selskaber med begrænset Hæftelse*“ og førte dermed Reservefonds til et samlet Beløb af over 2 Millioner Mark over i sikkert dansk Eje. Paa et Tidspunkt, hvor energiske Finansministre i Preussen utrættelig søgte at drage Sparekasserne ind under Administrationens Magt og Mynighed for at udnytte dem til Fordel for Statens Finanser, lykkedes det os, takket være Overpræsident v. Köllers Kortsynethed, under Overvindelse af store Vanskeligheder at udvide deres Uafhængighed af Staten og dermed styrke vor økonomiske og nationale Stilling.

I 1914 havde vi 30 danske Sparekasser i Nordslesvig med et samlet Indskud paa over 50 Millioner Mark og Reservefonds paa over 3 Millioner Mark. Efter Tilskyndelse af Vælgerforeningen havde et Udvalg af særlig kyndige Mænd indenfor Sparekassernes Bestyrelse i 1913 samlet de under dansk Ledelse staaende Sparekasser i „*Nordslesvigsk Sparekasseforening*“ med det Formaal at varetage Fællesinteresser i frugtbart Samarbejde.

I de fire nordslesvigske Byer havde vi 4 danske *Banker*, som var i hurtig Udvikling. Deraf var to oprettet efter Aarhundredskiftet. Under Kampen om Jorden oprettedes „*Nordslesvigsk Kreditforening*“ med en udelukkende i

Nordslesvig tegnet Andelskapital paa 840,000 Mark. Dens Virksomhed er omtalt andet Steds i dette Bind.

Det samme gælder om „Landeværnet“, hvis Oprettelse „Bindeloven“ fremtvang i 1913, og som ved Verdenskrigens Udbrud allerede stod stærkt rustet til Kampen om Jorden, nærmere herom Side 110 o. f. 179.

Sammenfatter man alle disse Foreninger, har man Billedet af „Det danske Samfund i den preussiske Stat“, som det var organiseret ved Verdenskrigens Udbrud.

FOREDRAGSVIRKSOMHED

Ved Bygningen af vort nationale Værn var jeg medvirkende. Jeg havde specielt studeret den preussiske For- enings- og Forsamlingsret og allerede i 1891 udgivet en kommenteret Udgave af Loven i Form af en lille praktisk Haandbog. I de følgende Tider blev jeg som Vælgerfor- eningens Sekretær meget søgt som Raadgiver og Vejleder ved Oprettelsen, henholdsvis Omorganisationen af For- eninger og Selskaber, som faldt ind under Lovens Bestem- melser.

I Berlin havde jeg i Rigsdagen let Adgang til i Me- ningsudveksling med fremragende Jurister, særlig med Socialdemokraternes og Polakkernes Sagkyndige paa For- enings- og Forsamlingsrettens Omraade, at udvide min Sagkundskab. Besværinger over Politimyndighedernes Overgreb kunde, naar de ad Instansvejen var bleven af- vist af Regeringspræsidenten, i Form af Klager over hans Afgørelse føres videre til *Overforvaltningsretten* i Berlin, hvor man kunde optræde som Klagernes Befuldmægtigede uden at være Sagfører. Dette udnyttede jeg tidligt — iøv- rigt ogsaa paa andre Omraader — jeg har i Aarenes Løb ført ikke saa faa Sager for Overforvaltningsretten som Befuldmægtiget for danske Foreninger. Andre Sager, som faldt ind under de borgerlige Domstole, blev — naar der forelaa Principspørgsmaal — overtaget af Vælgerforenin- gen, og det faldt da i min Lod at engagere og instruere de tyske Sagførere, der overtog Forsvaret.

Da Rigsregeringen i Samlingen 1907—08 stillede For- slag om en Rigsforeningslov, som skulde sætte alle tyske

Staters bestaaende Foreningslove ud af Kraft, vurderede mine Kolleger indenfor de tyske Oppositionspartier min Sagkundskab paa dette specielle Omraade saa højt, at jeg kunde øve Indflydelse paa Loven. I 1908 udgav jeg derefter en kommenteret Udgave af Rigsforeningsloven. Af Socialdemokraternes særlige Sagkyndige, Rigsdagsmand Advokat *Heine* — senere Rigsjustitsminister — med hvem jeg havde staaet i intimt Samarbejde under Lovens Tilblivelse, fik jeg tilsendt Korrekturaftryk af hans Udgave af Loven, før den udkom, for at jeg ogsaa kunde benytte hans Kommentarer ved Udarbejdelsen af min Haandbog.

Jeg har — selvfølgelig i Samraad og Samarbejde med Stifterne eller, hvad Omorganisationen af bestaaende Foreninger angik, med Bestyrelserne — ikke blot udarbejdet, henholdsvis omarbejdet, Vedtægterne for vore store nationale Foreninger, men bl. a. ogsaa for „Fælleslandboforeningen“, de fleste nordslesvigske Sparekasser, „Nordslesvigsk Kreditforening“, „Landeværnet“, mange Selskaber, som har bygget Forsamlingshuse, Foredragsforeninger, Ungdomsforeninger m. m. Denne Gren af min Virksomhed har særlig i Perioder, hvor Administrationen anvendte de utroligste Midler for at sprænge vore Organisationer, lagt megen Beslag paa min Tid.

Med Foreningernes Oprettelse var mit Arbejde selvfølgelig ikke afsluttet. Der blev ofte kaldt paa mig, bl. a. som Foredragsholder. Nogle Ord om denne Gren af min Virksomhed, som ogsaa førte mig Nord for Kongeaaen og Øst for Bælterne, tilføjer jeg her.

Forleden blev jeg spurgt om, hvor mange Foredrag jeg i Grunden havde holdt. „Det kan jeg ikke sige,“ svarede jeg, „thi jeg har ikke som min Ven *Holger Begtrup* ført Bog over min Virksomhed som Foredragsholder.“ Men, tilføjede jeg: „Det bliver i hvert Fald over to Tusinde.“

Det er i Aar 48 Aar siden, jeg foretog min første Foredragsrejse. Den førte mig over Aarhus, Grenaa, Randers, Viborg, Thy, Mors, Salling, Himmerland, Samsø til Fyn.

Jeg holdt paa denne Rejse 22 Foredrag i 21 Dage. Indtil Verdenskrigen holdt jeg derefter gennemsnitlig halvhundrede Foredrag aarlig. Der er kun faa Sogne i Nordslesvig og faa Egne i Danmark, hvor jeg ikke i dette Tidsrum har holdt Foredrag. Emnerne, som jeg behandlede, stod i nøje Forbindelse med min Virksomhed i Sønderjylland og Tyskland.

Under Verdenskrigen satte jeg ikke min Fod Nord for Kongeaaen, men rundt omkring i Nordslesvig samlede jeg vore Tillidsmænd til lukkede Smaamøder i Hjemmene for at holde dem underrettet om mine Iagttagelser i Berlin vedrørende Krigens Gang og Forholdenes Udvikling.

Efter Verdenskrigen blev jeg atter taget stærkt i Brug som Foredragsholder baade hjemme og ude. Jeg naaede da atter op paa over halvhundrede Foredrag om Aaret. I de senere Aar har svækket Helbred nødsaget mig til at tage Reb i Sejlene, men i 1933 har jeg dog paa Grund af de urolige Forhold holdt 81 Foredrag, spredt fra Flensborg Fjord til Vendsyssel og fra Esbjerg til Falster.

Til denne Gren af min Virksomhed knytter der sig mange Minder. I min Ungdom var Samfærdselsforholdene i Nordslesvig daarlige. Fra 1888—1893 boede jeg i Sønderborg. Byen havde dengang ingen Jernbaneforbindelse. Nord for Tinglev—Tønder-Linjen fandtes der ingen Tværbaner. Som Sekretær for Vælgerforeningen var jeg tidt paa Farten. Rejserne var besværlige. Dampskibe og Daggovne maatte benyttes i udstrakt Grad. For at spare Tid og Penge holdt jeg da i Reglen 4—5 Foredrag i lige saa mange Dage paa samme Egn. Paa denne Maade kom jeg i nær Berøring med store Dele af Befolkningen. Efter Mødet tog jeg i Reglen hjem med en af Egnens Tillidsmænd og boede hos ham. Næste Dag samledes Naboer og Venner i Hjemmet for at drøfte Dagens Emner med mig. Henad Aften kørte min Vært mig derpaa til et af Nabosognene, hvor jeg samlede en ny Tilhørerkreds og efter Mødet tog hjem med en anden Tillidsmand. Saaledes gik det videre.

Ad den Vej fik jeg udstrakte personlige Bekendtskaber. I Halvfemserne var der kun faa mere fremstaaende Personer i Nordslesvig, med hvem jeg ikke var kommen i personlig Berøring. Jeg erhvervede mig paa disse Rejser indgaaende Kendskab til Slægternes indbyrdes Forhold. Ofte har jeg i disse Aar forbavset Folk med min Viden om Familie- og Formueforhold paa saa at sige alle Strøg af Landsdelen.

Forenings- og Forsamlingsretten var indtil midt i Firserne ikke taget meget i Brug i Nordslesvig. Politimyndighederne optraadte meget vilkaarligt, ofte mere af Ukyndighed end af ond Vilje. Retsmidlerne var sjældent bleven benyttet. Man var tilbøjelig til at bøje og føje sig efter Politimyndighedernes Anordninger uden at benytte sig af den bestaaende Klageret. Jeg maatte føre mange haarde Kampe med Politimyndighederne, før de lærte at respektere vor lovlige Forenings- og Forsamlingsret.

Efter preussisk Ret maatte Kvinder ikke være Medlemmer af politiske Foreninger eller deltage i politiske Foreningers Møder. Derimod indeholdt Loven ikke et Forbud imod, at Kvinder deltog i politiske Møder, som ikke var Foreningsmøder. Jeg anmeldte da for egen Regning politiske Møder og indbød baade Kvinder og Mænd til at deltage i dem. Politimyndighederne skred ind, forlangte at Kvinderne straks skulde forlade Forsamlingen og opløste Møderne, naar Ordren ikke blev fulgt. Jeg klagede, blev afvist ved de underste Instanser, men førte Sagen helt op til Kammerretten, henholdsvis Overforvaltningsretten i Berlin og vandt den. Desuagtet varede det Aar og Dag, inden vi fik vor lovlige Forsamlingsret godkendt af alle nordslesvigske Politimyndigheder.

Da det altid var ubehageligt at faa et Møde opløst, naar Folk langvejs fra var kommen sammen, søgte jeg gentagne Gange med Held at undgaa det ved Hjælp af et af Lasalle ofte benyttet Trick. Engang havde jeg saaledes indbudt til et politisk Møde i Fjelstrup. Der var mødt mange Kvinder. Herredsfoged *Jensen* fra Christiansfelt var mødt med

et Par Gendarmere for at overvaage Mødet. Jeg slog indledende stærkt paa de politiske Strengene. Herredsfogden rejste sig og erklærede, at Mødet vilde blive opløst, hvis Kvinderne ikke straks forlod Forsamlingslokalet. Jeg afparerede Angrebet ved at erklære, at jeg foreløbig vilde bøje mig for Herredsfogdens Afgørelse, men ganske vist senere klage, da jeg betragtede den som retsstridig. For at Kvinderne kunde deltage i Mødet, vilde jeg imidlertid skifte Emne og holde et upolitisk Foredrag. Det slog Herredsfogden sig til Ro med. Jeg slog derpaa ind paa et andet Emne, men gled efter fem Minutters Forløb, uden at Herredsfogden mærkede det, langsomt ind paa mit oprindelige national-politiske Foredrag. Dagen efter roste den lokale Presse mig i højen Sky, fordi jeg helt uforberedt havde holdt et helt andet Foredrag!

I en lignende Situation befandt jeg mig engang i Bredebro, hvor Herredsfoged *Reiff* truede med at opløse Mødet, hvis de tilstedeværende Kvinder ikke straks forlod Salen. Det lykkedes mig ogsaa her at vildlede Politiet. Da Foredraget var endt, tog jeg Plads ved Siden af Herredsfogden og søgte, iøvrigt forgæves, ved Hjælp af en anset tysk kommenteret Udgave af Foreningsloven at overbevise ham om, at jeg havde Ret. Bagefter sagde min gamle Ven, *Laust Berthelsen* i Teuring, hvis Haandtryk altid var saa hjertelige, at de efterlod Mærker paa mine Fingre: „Jeg forstaar ikke, Hanssen, at De kunde tale saa rolig med den Karl. Hvis det havde været mig, han var traadt saaledes paa Tærne, saa havde jeg slaaet ham ned i sorten Jord!“

Møderne kunde blive sprængt under vidunderlige Paa-skud. I Bevtoft fik jeg saaledes to Møder opløst, fordi den kommissariske Amtsforstander, en tidligere Officer, opdagede en Revne i Gipsloftet og deraf drog den Slutning, at Forsamlingshuset kunde ramle sammen over Hovedet paa Tilhørerne! Efter preussisk Ret kunde et Møde opløses, naar der i Forsamlingen blev opfordret til strafbare Handlinger. Dette voldte mig mange Vanskeligheder. Efter en

gammel, i Firserne opfrisket Politiforordning af 1865 var det forbudt at synge „danske Sange af fornærmeligt eller ophidsende Indhold i national Henseende“. I Henhold til denne Anordning stemplede Politimyndighederne stadig flere Sange som forbudt. Blev en Fædrelandssang fore-slaaet, gav Forslaget ofte Politimyndighederne et kærkomment Paaskud til at opløse Forsamlingen, idet de stemp-lede det som „Opfordring til en strafbar Handling“.

Efter Rigsarkivar A. D. Jørgensens Død blev der holdt en Mindefest for ham i Rødning. Jeg var indbudt til at holde Festtalen og overtog Ledelsen af Mødet. For at gaa sikkert foreslog jeg Forsamlingen at synge Bjørnstjerne Bjørnsons herlige Fædrelandssang „Jeg vil væрге mit Land“. Men næppe havde jeg nævnt Sangen, før Politimester, Kap-tajn *Thiermann* opløste Mødet, fordi jeg havde „opfor-dret til en strafbar Handling“. Salen maatte derefter røm-mes. Dagen efter dikterede Politimesteren mig en større Pengebøde. Jeg forlangte retslig Afgørelse. I Retten hæv-dede jeg, at det drejede sig om en *norsk* Sang, som tilmed hverken var „*ophidsende* eller *fornærmelig* i national Hen-seende“. Den offentlige Anklager svarede, at „Jeg vil væрге mit Land“ i eminent Grad var en dansk Sang af ophid-sende Indhold; at den var dansk, viste Sproget, og „naar det i Sangen hed: „ifra Grænsen og ud til de drivende Garn“, kunde der ikke være mindste Tvivl om, at Digteren med Garnene havde sigtet til de danske Øer“! Jeg svarede, maa-ske nok noget spydigt: „Det var dog en højst ejendommelig Fortolkning!“ I det samme sprang Dommeren op som stuk-ken af en Brems og dikterede mig en Bøde paa 50 Mark for „utilbørlig Optræden i Retssalen“. Forhandlingerne fortsattes, men endte med, at jeg endvidere blev idømt en større Pengebøde, fordi jeg havde „opfordret til en straf-bar Handling“.

Fra den Dag var det forbudt at synge „Jeg vil væрге mit Land“. Stadig flere hidtil sungne Sange blev forbudt. Da

Brorsons gribende Salme „Her vil ties, her vil bies“ var bleven forbudt, opkastede jeg Spørgsmaalet, om vi herefter kunde risikere at synge Luthers Salme „Vor Gud han er saa fast en Borg“, thi hvad vilde preussiske Politimyndigheder og Dommere ikke kunne lægge ind i Ordene: „Den gamle Fjende led, er nu for Alvor vred — —“

Foredragsholdere kunde i de Dage ogsaa let strande paa andre Skær. Møderne skulde anmeldes til Politiet, som straks skulde meddele Kvittering for Anmeldelsen. Forud for et Møde, som jeg holdt i Sundeved, havde Amtsforsander *P. Kjer* undladt dette. Jeg paatalte skarpt denne Forsømmelse i Amtsforsanderens Nærværelse og tilraabte ham: „Saadanne Uefterretteligheder frabeder jeg mig i Fremtiden!“ Disse Ord blev refereret i „Hejmdal“ og „Dybbølposten“, og Statsadvokaten anlagde derpaa Sag imod de to Blades ansvarshavende Redaktører og imod mig som den egentlige Gerningsmand. Jeg indgav straks Besværing over Amtsforsanderen. Regeringen i Slesvig svarede, at Klagen var berettiget. Da Sagen kom til Forhandling i Landsretten, hævdede jeg under Henvisning dertil, at jeg havde varetaget „berettigede Interesser“ i Henhold til Straffelovens § 193. Dette gav Retten mig trods Statsadvokatens Protest Medhold i. Skønt jeg var Ophavsmanden, blev jeg derfor til almindelig Forbavselse og megen Moro frikendt, mens Redaktørerne Andresen og Moldt blev idømt Pengebøder!

I Møgeltønder sagde jeg engang i en politisk Tale, at Genforeningen med Danmark var „vore Ønskers Maal“. I den Anledning blev der indledt en Højförræderiproces imod mig. For Højförræderi var den laveste Straf 3 Aars Tugthus eller, naar der forelaa noble Grunde, 3 Aars Fæstningsarrest. Under Henvisning til denne haarde Straf blev jeg anholdt paa Grund af „Fluchtverdacht“. Jeg sad derefter tre Dage arresteret i et Tyvehul. Saa gav Statsadvokaten Ordre til, at jeg skulde sættes paa fri Fod. Kort efter

slog Rigsadvokaten i Leipzig — Rigsretten er eneste Instans i Højforræderisager — Sagen ned, fordi der ikke forelaa Grund til Anklage.

Jeg plejede aarlig at holde 25—30 Foredrag i Kongeriget, dels paa Højskolerne og i grundtvigske Kredse ud over Landet, dels i de sønderjydske Foreninger i Byerne. Til disse Foredragsrejser knytter der sig ogsaa mange Minder. Jeg kan ikke modstaa Fristelsen til at fremdrage et enkelt. Højskoleforstander *Georg Himmelstrup*, dengang paa Mors, havde gentagne Gange opfordret mig til at holde en Række Foredrag i det nordlige Jylland. Jeg gik omsider ind paa at holde 15 Foredrag i femten paa hinanden følgende Dage i Januar Maaned, og han ordnede derpaa Rejsen. Jeg begyndte i Salling, fortsatte over Mors op gennem Thy og skulde ende i Klim. Det var bidende koldt. Limfjorden var islagt. Jeg kørte fra Sted til Sted i aaben Vogn, sov for det meste i iskolde Gæstekamre om Natten og døde meget af Kulde, indtil jeg naaede op til Thisted. Her boede jeg i flere Dage hos en ung Landbrugskonsulent, hos hvem jeg havde det som Blommen i et Æg. Min Vært kørte mig i egen Befordring godt nedpakket ud til Møderne, og jeg tog atter med ham hjem. Den sidste Dag kørte han mig efter Aftale til „Bjerget“, en Kro et Par Mils Vej Nord for Thisted. Derfra skulde jeg afhentes til Øsløs, hvor jeg skulde holde Foredrag samme Aften. I Kroen holdt en Husmand med en lille Fjælleavn, forspændt med en radmager Helmis, som var lejet til at befordre mig videre. Jeg satte mig op paa Halmknippet ved Siden af ham. Han fik Pисken i Gang og gav sig straks i Snak med mig.

„Det maa dog være en udmærket Forretning saaledes at rejse rundt og holde Foredrag,“ begyndte han. „Ja, den er ikke saa daarlig,“ svarede jeg imødekommende. „Nej, det kan jeg nok tænke,“ fortsatte han, „thi se, der er nu *Maltesen fra Vrigsted*. Han holdt Foredrag for os forleden. Da han stod op paa Talerstolen, lagde han straks Uret foran sig. Det gjorde et skidt Indtryk. Vi skulde tydeligt nok

ikke have mere end lige til Minuttet. Da han saa var færdig, spurgte vi: Hvad skal Du nu have for det, Maltesen? Ti Kroner! svarede han minsandten. Ti Kroner for at tale i en lille Times Tid! Saa sagde vi rigtignok til hinanden, at naar han var uforskammet nok til at tage ti Kroner i Time-løn, saa kunde han i hvert Fald gerne have beholdt sit Ur i Lommen og givet os noget i Tilgift!“

Vi fortsatte vor hyggelige Samtale. Piskene maatte bruges flittigt. Smaat gik det, og koldt var det, men omsider naaede vi dog til Vejs Ende. Der var mødt en ret talrig Forsamling, men Mødets Aabning trak ud. Indbyderne var urolige, thi Sognepræsten, som plejede at lede Møderne, glimrede ved sin Fraværelse. Dette var, viste det sig senere, en ret kilden Sag. Foredragsholderne plejede nemlig at bo i Præstegaarden. Men uheldigvis var Præsten raget uklar med sine Sognebørn om en helt anden Sag, og nu hævnede han sig ved at sætte dem i Forlegenhed. Da Mødet var endt, vidste man ikke, hvad man skulde gøre af mig. Der opstod en livlig Diskussion. Den ene søgte at prakke mig paa den anden, men ingen vilde huse mig om Natten. Jeg fulgte ganske naturligt Ordskiftet med Interesse, thi ude var det en forrygende Snesorm, og der var et Par Mil til den nærmeste Kro. Udsigterne var saaledes ikke gode. Tonen blev efterhaanden bitter. De overbød hinanden i krasse Udtalelser om, at de umulig kunde tage mig med hjem. Jeg var forberedt paa at blive bortliciteret til den lavest bydende. Men omsider forbarmede en Lærer sig over mig og sagde: „Min Kone er desværre ikke rask og har derfor ikke deltaget i Mødet, men hvis De vil tage til Takke, faar vi det nok alligevel ordnet saaledes, at De kan bo hos os.“

Jeg takkede, og vi fulgtes derefter til Fods til hans Hjem i bidende Østenvind og stærkt Snefog. Lærerens Kone modtog os med Hovedet indsvøbt i et stort Klæde. Kinden var ophovnet af Tandpine. Hun skulde bage Dagen efter og havde af Hensyn til Kulden sat Dejgtruget ind i Daglig-

stuen. Skønt det under disse Forhold ikke var morsomt at modtage en fremmed Gæst efter Sengetid, modtog hun mig meget venligt. Vi kom straks i Samtale. Det viste sig, at hun havde været paa Højskole med en af mine Søstre, og hun havde meget at spørge om. Et Par Børn blev taget op af en Seng og anbragt hos Far og Mor. Jeg kom derefter i den endnu varme Seng og faldt hurtigt i Søvn.

Næste Dag skulde man efter Aftale køre mig videre efter Klim, hvorfra en Vogn skulde hente mig paa Halvvejen. Men Snestormen rasede videre. Ingen vilde køre med mig. Per henviste til Povl og Povl til Esbern. Sammen med Læreren, som støttede mig af al Evne, gik jeg Tiggergang fra Gaard til Gaard, men fik Nej allevegne. Jeg opgav da Klim og søgte at leje en Vogn tilbage til „Bjerget“, men det var ikke muligt. Ingen vilde køre for mig i det Herrens Vejr. Jeg skulde imidlertid hjem til et vigtigt Bestyrelsesmøde i Vælgerforeningen. For ikke helt at sne inde lejede jeg saa en Daglejer til at bære mit Rejsetøj og ledsage mig til Fods til „Bjerget“. Vi skød Genvej over en Vig af den islagte Limfjord og naaede ud paa Eftermiddagen ret forkomne til „Bjerget“, hvor det for gode Ord og Betaling lykkedes mig at faa Kromanden til at køre mig til Thisted. Hertil naaede jeg henimod Aften, lige før Toget afgik sydpaa. Snestormen vedvarede. Et Par Gange havde Toget svært ved at arbejde sig gennem Snedriverne, og kort før Snedsted sad det fast. Forinden havde jeg været forudseende nok til at orientere mig ved Hjælp af Konduktøren. Næppe havde han meddelt Passagererne, at Toget sad fast, før jeg derfor sprang ud med mit Rejsetøj for gennem Snedriverne at arbejde mig hen til Stationskroen. Her ankom jeg som første Mand og lagde straks Beslag paa en af de fire Senge, der stod til de Rejsendes Raadighed.

Næste Dag var Snestormen ophørt, men al Trafik var standset. Sammen med tre Handelsrejsende, som ogsaa skulde frem, lejede jeg ved Middagstid en Kane til Struer. Vi fik et Par Arbejdere med til at hjælpe os gennem de

værste Snedriver. Henad Aften naaede vi efter mange Genvordigheder Struer — en halv Time før Toget nordfra kørte ind paa Stationen. Jeg rejste straks videre med Nattoget sydpaa og naaede lykkeligt i rette Tid hjem til Vælforeningens Møde.

Spandt man ikke Silke paa disse Togter — et Foredrag honoreredes i Reglen med 10—15 Kr., hvoraf Rejseudgifterne skulde afholdes — saa havde jeg dog mange interessante Oplevelser, som det bagefter er morsomt at tænke tilbage paa. Værdifuldere er det, at jeg paa disse Rejser fik Indblik i mange lykkelige Hjem og lærte mange udmærkede Mænd og Kvinder at kende. Jeg har paa disse Foredragsrejser knyttet Forbindelser, som er bleven opretholdt til den Dag i Dag, og som jeg har haft megen Gavn og Glæde af i Aarenes Løb. At det ogsaa i nogen Grad lykkedes mig at opnaa mit egentlige Formaal med disse Rejser: at sprede Oplysning om Forholdene i Sønderjylland og styrke Haabet om en Oprejsningens Dag, har jeg faaet mange Beviser paa.

MINDEAARET

Da der i 1889 var gaaet 25 Aar siden Hertugdømmernes Løsrivelse fra Danmark, havde Slesvig-Holstenerne planlagt store Mindefester. Men fra Berlin blæste der efter Bismarcks Fald en mildere Vind. Regeringen vinkede af og bestemte, at der ikke maatte afholdes Mindefester, som kunde saare Befolkningens Følelser og vække Misstemninger i Danmark. Denne Anvisning fulgtes.

I 1914 var der gaaet 50 Aar siden Ulykkesaaret 1864. Nu blæste der en skarpere Vind fra Berlin og en Brandstorm Nord for Elben. Slesvig-Holstenerne rustede sig derfor til at fejre fire og tres Aars Minderne med store Festligheder, der skulde kulminere med en storstilet Veteranfest paa Dybbøl Banke. Til Afholdelse af denne Fest bevilgede Provinslanddagen 15,000 Mk. Alle endnu levende tyske Veteraner fra Kampene ved Dybbøl blev indbudt til Festen. Staten gav fri Rejse til og fra Dybbøl, og Festkomiteen sørgede for frit Ophold.

Mindefesterne forberedtes med Agitationsmøder, som var prægede af Tonen fra Flensborgmødet. Dr. *Hahn* rasede som ingensinde før. Paa Møder rundt om i Riget forkyndte han, at Danmark, naar det første Kanonskud lød i en kommende Krig, vilde slutte sig til Tysklands Fjender og derfor straks ved Krigens Udbrud burde besættes af tyske Tropper. „Man bilder sig ind,“ raabte han ophidset paa et Møde i Berlin, „at Danmark i Tilfælde af Krig vil lukke Bælterne, og gør derfor Kur til det nordiske Kongerige. Af den Grund har man ladet den velsignelsesrige Köllerpolitik falde, afsluttet Optanttraktaten og

tvunget Tyskerne i Knæ for Danmark. Den Mand i Berlin, som har bragt denne Overenskomst i Stand, vil end ikke i Graven kunne finde Fred for Samvittighedsnag!“

I Artikler, som den nationalliberale og konservative Presse fik tilsendt fra Nordslesvig, førtes der et ligesaa udfordrende Sprog. Der gaves dog hæderlige Undtagelser. Af *Altyskerne*, som i disse Aar opflammede Krigsliden-skaberne med deres hensynsløse Agitation, indtog en Fløj allerede dengang en anden Holdning. I Januar 1914 udsendte „En Altysker“ saaledes under Titlen „Hannover, Elsass, Nordmark frei“, et germansk Krav til Preussen¹⁾, en Brochure, som vakte berettiget Opmærksomhed. Han udtalte sin Sympati med den nordslesvigske Befolkning og krævede Nordslesvig adskilt fra Preussen som et Hertugdømme Nordslesvig med Kongen af Preussen som Hertug, men iøvrigt kun i Personalunion med Preussen. Det skulde have udstrakt Selvstyre med egen Landdag, egen Regering og egen Repræsentant i Forbundsraadet. Det var dengang kun en Røst i Ørkenen, men alligevel Udtryk for Stemninger, som brød stærkere frem under Verdenskrigen og endnu findes indenfor Nationalsocialismen.

Voldspolitikken skærpedes yderligere. Hertug Ernst Günthers Angreb paa Gejstligheden bar Frugt. Regeringen gik haardt frem imod tyske Sognepræster, som stillede sig forstaaende overfor Befolkningens Troskab mod nedarvet Sprog, Sæd og Skik. Kultusministeren udstedte saaledes et Reskript, hvorefter det var Præster og Lærere forbudt at tale og i det hele at besøge danske Forsamlingshuse. Provst *Bade* i Aabenraa forbød i Henhold dertil Pastor *Tonnesen*, Hoptrup, og Sekretær *Kylling* at tale ved Missionsmøder i danske Forsamlingshuse. Konsistoriet i Kiel stadfæstede Forbudet. Kirkeældste, som havde besøgt Frimenighedernes Gudstjeneste, blev afsat. Klokkeringning ved Jordfæstelse af Medlemmer af Frimenighederne blev forbudt. Det blev endvidere Frimenighedspræsterne

¹⁾ Udkom paa Forlaget „Concordia Deutsche Verlagsanstalt, Berlin“.

forbudt at foretage Jordpaakastelse paa Kirkegaarden, ja endog at bede en Bøn over Graven.

Loven om *Tvangsefterskoler* traadte i Kraft og indførte fra Efteraaret 1914 Skolepligt for den mandlige Ungdom til det fyldte 18 Aar. Angrebet paa Jorden organiseredes nu i Henhold til Bindeloven. „*Höfebank*“ i Kiel, der i 1912 blev oprettet af Staten, som sikrede sig Aktiemajoriteten, for at finansiere Ejendomsbefæstelsen og Opkøbet af Jord, søgte at vinde Indflydelse paa nordslesvigske Sparekasser. Udvisninger hørte til Dagens Orden. I Februar begyndte Slesvig-Holstenerne allerede at afholde Mindefester, som var præget af Tonen fra Flensborgmødet og yderligere opflammede vore Modstanderes Lidenskaber.

Men alt imens arbejdede vi støt og sikkert. I Rigsdagen og Landdagen angreb vi Regeringens Politik, hver Gang der var Mulighed for at faa Ordet. Paa *Provstisynoderne* stillede vi Andragender om 2 Timers Undervisning i Dansk ugentlig i vore Folkeskoler, som blev vedtaget med betydelige Flertal. I *Provinssynoden* i Rendsborg, hvor de nordslesvigske Provstier var repræsenteret af danske Lægmænd og af Sognepræster, som paa en enkelt Undtagelse nær havde stemt for Sprogandragendet paa *Provstisynoderne*, blev det forkastet med 42 imod 40 Stemmer. Mens Generalsuperintendenterne i Slesvig, Holsten og Lauenborg — som Hertug Ernst Günther havde sat i Krigshumør med sit Angreb paa Gejstligheden — stemte for Andragendet, stemte Provst *Bade* i Aabenraa, skønt han var Provst i et danskstalende Provsti, imod det og bragte det dermed til Fald!

For at vise Udviklingen af vor Forsvarskamp offentliggjorde Regeringen en Statistik, hvorefter der var afholdt 508 danske til Politiet anmeldte Møder i 1909, 544 i 1910, 520 i 1911, 782 i 1912 og 922 i 1913. I 1914 bestod der, oplystes det officielt, 265 under Politimyndighedernes Kontrol staaende danske Foreninger i Nordslesvig. Vi var, som disse Tal ogsaa viste, i Fremgang over hele Linien. Lande-

værnets Organisation skred hurtigt fremad. Hver Dag meldtes der om Oprettelse af Sogneværn. Jordkampen blev ført med stigende Held. Vi erobrede flere Ejendomme fra Tyskerne, end vi tabte til dem. „Stormen paa Kiel“ viste Slesvig-Holstenerne, at vi ikke var bange for at optage Kampen med dem paa nye Felter.

I Sommerens Løb indviede vi flere nye Forsamlingshuse, deriblandt Nordslesvigs hidtil største — *Sønderborg-hus* — bygget af Raadhusets Arkitekt *Martin Nyrop*. Endelig havde vi, hvad der aabnede lyse Fremtidsudsigter, en Ungdom, som var brændende i Aanden og med Begejstring greb ind i Nationalitetskampen. Dertil kom endelig Opmuntringer af anden Art. I Moderlandet fejrede vore Venner Mindeaaret med at iværksætte en Indsamling til Støtte af vort nationale Arbejde, og i *Holland* traadte en Komité af ansete Hollændere, deriblandt 14 Universitetsprofessorer, sammen og opfordrede deres Landsmænd til at yde „Bidrag til Opretholdelse af dansk Sprog og Kultur i Nordslesvig“.

Under disse Forhold samledes vi midt i Juni i bedste Stemning til *Aarsmøde i Haderslev*. Deltagelsen var overordentlig stor. Aarsmødet blev ikke blot det største, men ogsaa det betydningsfuldeste, vi har afholdt. De store nationale Foreningers Aarsberetninger viste, at Fremgangs-linjen fra 1907 fortsattes med stigende Fart. Efter at Foreningens Generalforsamlinger var afsluttet, talte jeg efter hævdvunden Skik om Stillingen. Mit Foredrag formede sig som et Opgør med Slesvig-Holstenerne og det med dem allierede Bureaukrati. Skønt det har været trykt før, gengives det her som vort Svar paa vore Modstanderes Udfordringer i Mindeaaret:

„Det Aar, der adskiller os fra vort sidste Aarsmøde, har været et Mindeaar, et Kampaar og et Arbejdsaar.

Der er allerede blevet henvist til *Mindeaarets* Betydning, — men jeg vil endnu føje nogle Ord til det, der lige er bleven sagt i Teltet.

Vore Modstandere fejrer Hertugdømmernes Løsrivelse fra Danmark med megen Brask og Bram, med Fakkeltog, Kommers og Halløj.

Det falder os ikke ind at nægte dem Ret og Adkomst til at holde Sejrsfester til Minde om de Sejre, som de faktisk vandt for halvtreds Aar siden, men vi finder, at de kunde fejre dem paa en hensynsfuldere og værdigere Maade.

Hvad vi i Dag vil paatale skarpt, hvad vi i Dag vil protestere imod og protestere energisk imod, det er den paa deres Fester atter og atter tilbagevendende hule Tale om, at vi i 1864 er bleven befriet fra et dansk Aag, et dansk Voldsregimente eller, som Byraadet i Slesvig har udtrykt det, fra dansk Trældom.

Vi vil i Dag — her hvor vi staar samlet i Tusindtal fra alle Strøg af Nordslesvig — stemple denne Tale som en løs, falsk og uvederheftig Paastand. Vi vil i Dag vidne, saa det kan høres over hele Norden og dybt ned i Tyskland:

Den nordslesvigske Befolkning har aldrig følt sig tynget af et dansk Aag, den nordslesvigske Befolkning har aldrig sukket under et dansk Voldsregimente, den nordslesvigske Befolkning har aldrig baaret dansk Trældomsmærke!

Vore Fædre har tværtimod haft blide Kaar under det milde danske Regimente. Det kunde Preusserne ved deres Ankomst se af vor Landsdels høje Kultur, dens sunde sociale Forhold, dens betydelige Velstand.

Vore Fædre har kunnet glæde sig ved stor personlig Frihed i den danske Tid. Det kan de indvandrede preussiske Bureaukrater den Dag i Dag spore i vor ranke Ryg og vort stive Sind, i vor kraftige Vilje og vort høje Mod.

Vore Fædre følte sig derfor ogsaa lykkelige under det danske Styre. De betragtede for halvtredsindstyve Aar siden Løsrivelsen fra Danmark, som de var fast knyttet til med Modersmaalets Baand, med tusindaarige Minder og med Hjertets dybe Følelser, som den største Ulykke, der kunde times vort Land.

Dette er den historiske Sandhed, som ingen tyske Festtalere uimodsagt skal faa Lov til at tilsløre.

Aaret har været et *Kampaar*. Voldspolitikken er bleven skærpet i alle Retninger. Hver Dag har bragt nye Udvisninger, hver Uge nye Forbud. Ungdomsforeningerne er lyst i Ban. Gymnastikforeningerne forfølges. Foredragsforeninger hæmmes og hindres i deres Virksomhed. Domæneforpagter Lempelius's Ideal: en Gendarm posteret ved hvert Forsamlingshus i Nordslesvig er ved at blive virkeliggjort. Statsadvokaterne har faaet Ordre til at føre skarperne Kontrol med den danske Presse. Fængselsdørene staar vidt aabne for danske Journalister. Præsternes Mundkurv er bleven spændt strammere. Pastor Tonnesens opbyggelige Møder forbydes eller opløses. Og alt dette efter den bekendte Recept: en streng, retfærdig og konsekvent Politik — uden Naalestik!

Streng har det sidste Aars Politik været. Det skal vi villigt indrømme. Men retfærdig har den ikke været. Den har tværtimod været skrigende uretfærdig. Med hvilken Konsekvens den vil blive gennemført i de kommende Aar, vil vi ganske roligt afvente.

Ingen Naalestikspolitik? Ja, hvad hører og ser vi? Den ene Dag udvises en dansk Kok, fordi han lærer tyske Damer at koge, den næste en Opvartningspige, fordi hun har overværet en dansk Dilettantforestilling, den følgende maa en Farversvend forlade Landet, fordi han har været Medlem af en Fodboldklub, og der gaar ikke en Uge, uden at vi hører om Tjenestekarle, der udvises, fordi de har været i danske Forsamlingshuse. Om Morgenen forbyder Politimyndighederne et Foredrag om Flueplagen, om Middagen straffer de Folk, fordi de har sunget Sangen: „Jeg er en simpel Bondemand“, om Aftenen hindrer de unge Folk under 21 Aar i at drive Gymnastik. Ja, hvis dette ikke er Udslag af en smaalig, ussel og uværdig Naalestikspolitik, ved jeg ikke, hvad Naalestikspolitik er.

Men hvad der især har tildraget sig almindelig Opmærk-

somhed i det sidste Aar, det er dog vore Modstanderes frysende Harmе, deres ubeherskede Angreb paa den danske Stat, deres Raseri over vor Fremgang, deres ynkelige Klager over Tyskhedens Nød, deres høje Skrig efter Vold, deres hæse Raab efter Guld.

Hvad har fremkaldt dette Raserianfald? Hvad er det for Kendsgerninger, der foranlediger dem til at føre et saadant Sprog? Spinder vi maaske Rænker imod det tyske Rige? Forbereder vi Oprør imod den preussiske Stat? Nægter vi at give Kejseren, hvad Kejserens er?

De svarer med et tusindstemmigt Nej, og Svaret kan kun være et klart og tydeligt Nej. I 50 Aar har vi nu staaet under tysk Regimente. Men i dette lange Tidsrum har vore Modstandere, Politimyndighederne og Statsadvokaterne ikke kunnet samle Stof til en eneste Højforræderiproces, en eneste Spionageproces, i de sidste 30 Aar heller ikke til en eneste Majestætsfornærmelsesproces.

Saa pligtopfyldende og loyal er den danske Befolkning i Nordslesvig.

Er det da maaske Faren for en mildere Kurs, der har sat dem i Oprør? Nej, det kan der heller ikke være Tale om. Rigskansler Fyrst *Bülows* havde i Efteraaret 1906 planlagt en mildere, humanere og retfærdigere nordslesvigsk Politik. Den signaliseredes gennem Overpræsident *v. Bülow's* bekendte Haderslevtale, men den blev aldrig udført. Med Fyrst *Bülow's* Fald som tysk Rigskansler blev den atter sat af Dagsordenen. Overpræsidenten kapitulerede straks for Grev Rantzau og Konsorter, stillede sig allerede i Efteraaret 1907 paa Rødekroprogrammet, og har for nogle Uger siden erklæret, at han nu i alt væsentligt deler det Standpunkt, som Regeringspræsident *Uckert* præciserede her i Haderslev ved Afskedsfesten for Landraad *Dryander*. Alle Tidens Tegn peger i Retning af Voldspolitikens Skærpelse. Det kan derfor heller ikke være Faren for en mildere Kurs, der har ophidset vore Modstandere.

Der er i Virkeligheden kun en eneste Kendsgerning af

Rang, som forklarer deres Nervøsitet, Ophidselse og Raseri: *Det er Voldspolitikens nær forestaaende Bankerot.*

Vore Modstandere overbyder hinanden i Klager over Tyskhedens Tilbagegang. De konstaterer selv ved enhver given Lejlighed, at Voldspolitikken er resultatløs. Og som Klagerne lyder her ved det tyske Riges Nordgrænse, saa lyder de ogsaa ved dets Vestgrænse, saa lyder de især ved dets Østgrænse. Og saaledes lyder Magthavernes Klager ogsaa i Rusland, i Østerrig, i Ungarn, paa Balkanhalvøen. Den historiske Udvikling viser Dag for Dag tydeligere, at de undertrykte Nationaliteter ikke gaar til Grunde, men at de lever og trives, at deres Folkeliv styrkes og højnes under Tvangsregimentet. Men en Politik, som ikke blot er skrigende uretfærdig og moralsk forkastelig, men ogsaa *resultatløs*, kan ikke opretholdes i Længden. Derfor er Voldspolitikken Bankerot uundgaaelig.

Vore Modstandere lukker endnu krampagtig Øjnene for denne Kendsgerning De forkynder den Lære, at Voldsregimentet blot er resultatløst, fordi det ikke er haardt nok, ikke er brutalt nok. Dette har formet Klager og Krav, som de har fremsat paa Demonstrationsmødet i Flensborg og under Debatterne i Deputeretkamret og Herrehuset. Jeg forbigaar deres ynkelige og uværdige Klynken over Tyskhedens indbildte Nød og Elendighed og agter i det hele ikke at polemisere imod Flensborgmødets Talere. Kun en enkelt Bemærkning til Hovedtaleren, Professor *Reuter* i Lybæk.

„Endog danske Agitatorer,“ paastod Professor Reuter i Flensborg, „har aabent erklæret, at hvis Köllerpolitikken blot var bleven fortsat i tre Aar til, saa havde det nord-slesvigske Spørgsmaal været løst.“

Denne Paastand minder mig om et lille karakteristisk Træk. I 1889 fik den gamle Provst Gøttig i Aabenraa Besøg af en Skoleraad fra Flensborg. Provsten ytrede sine Betænkeligheder ved Anvisningen af 18. Decbr. 1888, som lige var traadt i Kraft. Skoleraaden forsvarede den med

megen Iver. „Om 20 Aar er det nordslesvigske Spørgsmaal løst,“ udrød han. „Setzen Sie nur ruhig ein Nul hinzu,“ svarede den gamle Provst tørt! Og som en af de mest udskregne danske Agitatorer fra Köllerpolitikens Dage vil jeg gerne benytte Lejligheden til at tilraabe Professor Reuter et: Sæt kun ganske rolig et Par Nuller bag Deres Tretal, Hr. Professor!

Hvad Debatterne i Landdagen angaar, studser man især over Hovedtalernes bristende Sagkundskab. Debatten i Herrehuset bragte ikke meget nyt, og det, der var nyt, er misvisende, urigtigt og usandt. Saaledes Grev *Rantzaus* Paastand om, at den nordslesvigske Kvindeforening i 1910 med en Bekostning af 34,000 Mk. har sendt 419 Elever paa danske Højskoler, saaledes Hertug *Ernst Günthers* latterlige Paastand, at de danske Højskoler i de sidste 5—6 Aar har haft 30,000 Elever fra Tyskland, som oven i Købet næsten alle er vendt tilbage som danske Agitatorer! Saaledes Overborgmester *Todsens* Krøniker om vore to Kreditforeninger og vore Blade. Kun Repræsentanten for Universitetet i Kiel, den gamle Dr. *Neuber*, var klog nok til ikke at opvarte med Tal. Han fortalte i Stedet for Anekdoter fra gamle Dage. Det var endog forekommet, fortalte han bl. a., at en Guvernante dengang var bleven straffet med en Bøde paa 10 Daler, fordi hun bar et Halsbaand i mistænkelige Farver!

Jeg vil trøste den gamle Herre med, at det ikke altid gik saa strengt til i den danske Tid. Da *Hans Helgesen* sad som Kommandant i Frederiksstad, meldte Adjudanten en Dag, at en Del unge Piger tre og tre, Arm i Arm, klædt i røde, hvide og blaa Dragter, demonstrativt spadserede frem og tilbage foran hans Bolig, idet han samtidig spurgte, hvad Forholdsregler han havde at tage: „Byd de blaa Pigebørn op til en Kop Chokolade,“ svarede *Hans Helgesen*, „og lad de røde og hvide rolig fortsætte deres Spadseregang.“ Jeg stiller Historien, som viser, at Danskerne ogsaa kunde være ridderlige og galante imod demonstre-

rende Damer, til Dr. Neubers Raadighed i kommende Tilfælde.

Vi tager Notits af disse Taler, fordi de viser, med hvilken Fanatisme, med hvilken Hadefuldhed Agitationen imod os, og vi kan tillige tilføje imod det danske Folk og den danske Stat, for Tiden drives i visse tyske Kredse. Iøvrigt lønner det sig ikke at opholde sig ved dem, da de kun fremtræder som et tarveligt Opkog af Redaktør Strackerjans Skrifter og Artikler.

I Modsætning dertil har den Tale, som Rigskansleren, Rigets første Embedsmand, forleden holdt i Herrehuset, selvfølgelig Krav paa vor fulde Opmærksomhed.

Hr. v. *Bethmann-Holweg* har sikkert ikke uden Betænkeligheder opgivet den mildere, humanere og retfærdigere Politik, som det var hans Forgængers Hensigt at føre overfor Nordslesvig. Han er for god en Iagttager og for meget af en Tænkter til udelukkende at stole paa den raa Magt og det blanke Guld. Det viser tydeligt nok det Brev, som Rigskansleren den 21. Juni 1912 skrev til den berømte tyske Historiker Lamprecht, og som Lamprecht ved Juletid offentliggjorde i „Vossische Zeitung“.

I dette Brev henviser Rigskansleren til den betydningsfulde Kulturpropaganda, som England og Frankrig driver i Udlandet, og betegner det som nødvendigt for Tyskland at følge deres Eksempel. „Vi er et ungt Folk,“ fortsætter han derpaa, „har maaske alt for meget af den naive Tro paa Magten, undervurderer de finere Midler og ved endnu ikke, at det, som Magten erhverver, vil den aldrig ene kunne bevare.“ Disse Ord giver Manden og hans Standpunkt overfor de ikke-tyske Nationaliteter.

I sin Herrehustale betegner han det som Hovedsagen at støtte Provinsen økonomisk og kulturelt og at vise enhver imod Tyskheden rettet Agitation rolig men energisk tilbage. Hvad Forholdet til Danmark angaar, betoner han meget stærkt, at Danmark og Tyskland er ligeberettigede Stater. Han konstaterer videre, at den danske Regering

altid er optraadt korrekt, og ønsker, at Forholdet mellem de to Stater stadig maa forbedres, advarer i al Almindelighed imod en skadelig Chauvinisme og bringer til Slut de ophidsede Interpellanter vore Hjemløse som et Slags Forsoningsoffer. — Talen bringer ingen Overraskelser. Indtrykket er, at de senere Aars Politik vil blive fortsat med Tendens i Retning af Politiregimentets Skærpelse. Men Rigskansleren er for klog til at vente sig store Resultater deraf.

Økonomiske Foretagender som Vesterhavsdiget og Østkystbanen vinder ogsaa Danskernes Bifald paa de Strøg, der har Fordel deraf, og vi er kun Modstandere af tyske kulturelle Bestræbelser, naar de er forbunden med Voldsforholdsregler og Kulturtvang overfor os. Udadtil skaber Talen større Klarhed. At Danmark og Tyskland er ligeberettigede Stater, overser vore Modstandere kun altfor tit. Rigskanslerens stærke Betoning af Ligeberettigelsen berører derfor behageligt. Hans Advarsel imod en skadelig Chauvinisme er ikke blot rettet udadtil, men ogsaa indadtil og derfor paa sin Plads. At det var lykkedes den vilde tyske Agitation at faa Forhandlingerne om en Hjemløshedstraktat til at strande, har længe været klart.

Vigtigere endnu end det, Rigskansleren sagde, er det, som han ikke sagde ved denne Lejlighed. Grev Rantzaus Paastand om, at Danmark var forpligtet til at praktisere den preussiske Udvisningspraksis, har Rigskansleren ignoreret, og Indenrigsminister *v. Loebell* ligefrem afvist. Danske Statsborgeres Ret til privat at støtte vore Bestræbelser for at opretholde vort Modersmaal, vor Nationalitet og vor Kultur har Rigskansleren ikke bestridt. Paa dette Omraade, hvor vore Angribere i Landdagen ikke har villet anerkende Ligeberettigelsen, har de lidt et afgørende Nederlag.

Og det kunde jo ikke være anderledes! Hvorledes skulde Tyskland overfor en ligeberettiget Stat kunne paatale Bestræbelser, som det selv holder for ønskelige og beretti-

gede, naar de udfoldes til bedste for Tyskerne i Udlandet?

Der bestaar som bekendt i Tyskland en „Forening for Tyskheden i Udlandet“, som lige har udsendt sin Aarsberetning for 1913. Det fremgaar deraf, at Foreningen i det sidste Aar har ydet Understøttelser til et samlet Beløb af 225,000 Mk., hvoraf over 95,000 Mk. er ydet til Tyskere i Østerrig, i Landsdele, hvor de maa kæmpe paa lignende Vis for deres nedarvede Nationalitet som vi her i Nord-slesvig. Og mellem denne Forenings 56,000 Medlemmer findes der ikke blot talrige Officerer og høje Embedsmænd, men ogsaa et Antal regerende tyske Fyrster, mens over 200 tyske Kommuner hører til dens faste Bidragydere, og det preussiske Kultusministerium regelmæssig er repræsenteret paa dens Aarsmøder! Kun vildt ophidsede altsynske Hjerner kan tro, at en Regering, som ikke blot taaler, men ogsaa støtter og fremmer den Slags Bestræbelser i Indlandet, med Virkning kan paatale, hæmme, ja undertrykke tilsvarende Bestræbelser i Udlandet.

Rigskanslerens Tale har fremkaldt Forhandlinger i det danske Folketing, som yderligere klarlægger Forholdet mellem Danmark og Tyskland paa en Maade, som vi i alt væsentligt kan billige og godkende. Vi fører og har altid ført vor Politik paa egen Haand. Vi kræver ingen Støtte af, men ønsker heller ingen Indblanding i vore politiske Bestræbelser. Vore Venner i Danmark forstaar og respekterer fuldtud dette saavel for os som for den danske Stat eneste korrekte og forsvarlige Standpunkt. Dette udelukker ganske vist ikke, at der nu og da, især i stærkt bevægede, paa Udfordringer rige Tider stundom kan falde mindre vel overvejede Ytringer. Men i denne Henseende har Tyskland virkelig ikke noget at lade andre Nationer høre. Hvad de Ytringer, der tillægges danske Officerer, angaar, er de f. Eks. ganske intetsigende i Sammenligning med det udfordrende Sprog, som de for Flaade- og Værneforeningen agiterende tyske Generaler og Admiraler til-

lader sig overfor Udlandet. Og hvad denne eller hin danske Embedsmand lejlighedsvis skal have tilladt sig at sige, er, sammenholdt med de Taler, som Dr. Hahn og nu sidst Borgmester Dohrn har holdt, den sidste tilmed i Overpræsidentens Paahør, som Kattekillingers fredelige Mjaven imod Løvers krigeriske Brøl.

Lige saa bestemt, som vi frabeder os enhver Indblanding i vore politiske Forhold, lige saa taknemmelige er vi for ethvert venligt Ord, ethvert trofast Haandtryk, enhver Sympatitilkendegivelse, enhver Støtte af de Bestræbelser, som vi udfolder for at bevare vort Modersmaal og vor nedarvede Nationalitet.

Vi vil derfor ogsaa her i Dag udtale vor varmtføjte Tak for de mange venlige Ord, der er talt om os og til os i Mindeaaret. Og særlig vil vi takke alle dem, der har undertegnet eller understøttet Opraabene om at yde Bidrag til dansk Sprogs, dansk Kulturs og dansk Kirkelivs Fremme i Nordslesvig. En særlig Tak vil vi bringe de varmtfølede højsindede *Venner i Holland*, der ihukommende deres eget Folks Lidelser og berømmelige Kampe for dets Frihed, dets Tro og dets nedarvede Nationalitet, i Aar har bevidnet os deres varme Sympati og rakt os en trofast Vennehaand.

Aaret har endelig været et *Arbejdsaar*. Aarsmødets Tal har i disse Dage talt deres klare og tydelige Sprog om vore store nationale Foreningers Vækst og Virke. „Nordslesvigsk Kreditforening“s, „Landeværnet“s og „Nordslesvigsk Kvindeforening“s Generalforsamlinger har givet andre Talrækker, som peger i samme Retning. Ved Siden af Arbejdet i alle disse store nationale Foreninger og i vore Forsamlingshuse har vi fortsat vor Byggevirksomhed. Vi har indviet *nye Forsamlingshuse* i Dybbøl, i Vonsbæk og Sønderborg. Vi bygger videre i Nustrup og i Tinglev og forbereder yderligere Oprettelsen af Forsamlingshuse i Ravsted og i Løjt kirkeby.

Vi har i Aarets Løb oprettet danske *Sparekasser*, til

Dels i nye, tidssvarende Former, i Fol, Jejsing og Møgeltønder. Oprettelsen af flere andre Sparekasser er under Forberedelse. Vi har gennemført Sygekassevalgene paa en heldig Maade og dermed sikret os en værdifuld Indflydelse paa de store Sygekassers Administration. Vi har endvidere i Aarets Løb opsøgt nye Arbejdsmarker og udfoldet betydningsfulde sociale, humane og kirkelige Bestræbelser. I denne Forbindelse vil jeg blot ganske kort pege paa Oprettelsen af *Børnenes Helsehjem* og Stiftelsen af *Kirkeligt Lægmandsforbund*, som sikkert i de kommende Aar vil øve stærk Indflydelse paa Udviklingen af vore kirkelige Forhold.

Det er dog fremfor alt *Kampen om Jorden*, der i det forløbne Aar har lagt Beslag paa vor Opmærksomhed. Staten har i de senere Aar skærpet vore Modstanderes Angrebskraft med Tvangslove og Millionbevillinger. Vi har derfor siden sidste Aarsmøde opført Landeværnet som et nyt Hovedfort i vor Forsvarslinie og flankeret det med over 80 Sogneværn. Mens vi paa denne Vis søger at afvise vore Modstanderes Angreb paa vor frie Jord, meldes der især her fra Haderslev Amt, at danske Landmænd viser stigende Tilbøjelighed til at sælge deres Ejendomme for derefter at gaa til Kongeriget med deres Kapitaler. Det bør siges her i Dag klart og skarpt fra dette Sted: De Mænd, der handler saaledes, svækker vor Stilling og paatager sig et tungt Ansvar overfor vor Folkesag!

Med Landeværnets Oprettelse synes vor Organisation endnu ikke at skulle afsluttes. Vi staar allerede overfor hidsige Angreb af anden Art. Vore Modstandere har i Kiel nedsat et staaende Agitationsudvalg med Dr. Hahn, Grev Rantzau og Dr. Schifferer i Spidsen. Vi sporer ikke blot disse Agitatorers Virksomhed i Flensborgmødet og Landdagsdebatterne, men ogsaa i den Aktion, der med Mænd som Johannsen, Sophienhof, og Hertug Ernst Günther som fremskudte Personer, er indledt imod Kirkestyrelsen og Gejstligheden, og i de Boykotningsbestræbel-

ser, som Dr. Schifferer gjorde sig til Talsmand for i Landdagen, og som senere er bleven udfoldet fra Kiel.

Kirkestyrelsen har bragt Statsmagten store Ofre i nyere Tid. Jeg behøver kun at henvise til dens Stilling overfor Statens ukirkelige Forsøg paa at afskaffe Modersmaalet som Grundlag for Religionsundervisningen, eller paa at hindre, fortrænge og afskaffe danske Gudstjenester i Nordslesvig. Navne som Augustenborg og Tinglev fylder sørgelige Blade i vor nyere Kirkehistorie. Navne som Holebøl og Hoptrup viser, hvor ringe Værn nordslesvigske Præster finder hos Kirkestyrelsen, naar de forfølges af opfanatiserede Politikere. Kirkegaardsforbudet og Præstemundkurven viser, hvor utaalsom og frihedsfjendsk den Aand er, der raader i Konsistoriet.

Biskop *Kaftan* træder atter stærkere frem; han føler øjensynlig, at en alvorlig Krise er uundgaaelig. Biskoppen kender fra sin Barndom, Ungdom og første Manddomstid Nordslesvig. Men han begik for 25 Aar siden en helt utilgivelig Fejl, idet han i Modstrid med al Tradition bosatte sig udenfor sit Bispedømme. Siden da har han staaet i løsere Rapport til Nordslesvig og været under stærkere Paavirkning baade af det preussiske Kirkeregimentes centraliserende Tendenser og af Statsmagtens rent hedenske, national-politiske Synspunkter end heldigt er. Biskoppen har nylig i et tysk kirkeligt Blad givet den danske Presse Skylden for, at saa faa danske Nordslesvigere føler sig kaldet til at træde i Statskirkens Tjeneste. Hr. Kaftan bør ikke gaa over Aaen efter Vand. Et Kirkeregimente, der villigt følger sig efter Hertug Ernst Günthers Ønsker, men forbyder Pastor Tonnesen at afholde opbyggelige Møder, hvor han holder det for tjenligt til Guds Riges Fremme, bør ikke undre sig over, at Statskirken mister sin Tiltrækningskraft. Dets Holdning overfor den sidste fra Kiel indledte Aktion imod den nordslesvigske Gejstlighed vil kunne forhale, men ogsaa fremskynde en Krise, som Konsistoriets frihedsfjendske og utaalsomme Holdning over-

for de kirkelige Strømninger i Nordslesvig synes at gøre uundgaaelig, og hvis Følger maa betegnes som helt uberegnelige.

Agitationsudvalget i Kiel har, som antydet, endvidere indledt den af Dr. Schifferer i Landdagen signaliserede Aktion, der har ført til, at Kreditforeningen i Kiel har boykottet danske Laansøgere. Om Tilsynsmyndighederne, Overpræsidenten og Regeringspræsidenten godkender Kreditforeningens Fremgangsmaade er endnu ikke helt klart. Gør de det, har Administrationen dermed indført økonomisk Boykotning som politisk Vaaben i Nordslesvig.

Vi har præciseret vor Stilling overfor økonomisk Boykotning i Vælgerforeningens bekendte Erklæring. Vi holder den for et daarligt Vaaben i det lange Løb og agter derfor ikke letsindigt og overilet at følge vore Modstandere paa den anviste Vej. Men vi har taget Notits af deres Forholdsregler og raabt et kraftigt: Varsko! Vi har ingen Ønsker om at bryde et Samarbejde, som i et kvart Aarhundrede er bleven ført til begge Parters Tilfredshed og i begge Parters Interesse. Derfor afventer vi rolig Forholdenes videre Udvikling.

Men bryder vore Modstandere ogsaa paa dette Omraade Samarbejdet, nuvel! Saa gaar vi frejdigt vor egen Vej. Vore Prioriteter er gode, sikre og attraaværdige for Kapitalen, den tyske saavel som den internationale. At drage den til Nordslesvig er derfor kun et Organisationsspørgsmaal. Opgaven er ikke større, end at den kan løses. Og den vil blive løst paa en forstandig og for Befolkningen nyttebringende Maade, hvis det viser sig nødvendigt.

Vore Modstandere har nu Ordet. De kan faa Samarbejde eller Skilsmisse, ganske som de ønsker det; men vælger de Skilsmissen, saa frabeder vi os bestemt deres Klager over Konsekvenserne.

Erfaringen lærer dem, at der staar Mænd bag vore Ord. Statsmagtens Angreb har fremkaldt vore store nationale Foreninger. Hr. v. Köller spærrede de offentlige Lokaler

for os. Svaret fra vor Side har været Rejsningen af 54 Forsamlingshuse. Grev Rantzau vilde med Nybyggerforeningen rejse en Vold af tyske Kolonister tværs over Nordslesvig. Svaret var „Nordslesvigsk Kreditforening“. I Fjor sattes Bestræbelserne for at binde vor nedarvede frie Jord i System. Svaret var „Landeværnet“s Oprettelse. Saadan har vi Gang efter Gang givet vore Modstandere Svar paa Tiltale, og det agter vi ogsaa at gøre i Fremtiden.

Vi har megen Virketrang, vi har Kræfter nok til vor Raadighed. Administrationen har lukket os ude fra Selvforvaltningen overalt, hvor det er muligt. Men her gælder Ordet: De Sten, Administrationen vragede, er bleven til Hovedhjørnesten i vore frie, Landet omspændende Organisationer. Og vi har endnu Sten, Hjørnesten og Hovedhjørnesten nok til fortsat Byggearbejde.

Vi er en ældgammel, men endnu sund og livskraftig Folkestamme. Vi har mer end tusindaarig Odelsret her, hvor vore Fædres Ben hviler i brune Kæmpehøje, og hvor vi bor og bygger. Og som vor Kamp imod Stormfloden sydfra gaar langt tilbage i Tiden, saaledes vil den ogsaa strække sig langt ud i Fremtiden, thi vi har Liv til Sag og Kraft til Kamp. Vi har Virkelyst og Virketrang. Vi har Varme og Begejstring. Vi har Tro paa vor Folkestammes Fremtid.

Og derfor vil vi som Svar paa vore Modstanderes larmende Sejrsfester tilraabe dem Slutningsstroferne af det storslaaede Digt, som Hostrup for 50 Aar siden skrev til Fjenden:

„Du kan vel kro Dig af Døgnets Kaar
og af Sejren, de har Dig skabt;
men Du fører en Kamp imod tusind Aar,
og i den har Du visselig tabt!“

Om Indtrykket af min Tale skrev Redaktør *Adolf Svensson* Dagen efter i „Dybbøl-Posten“:

„Her nede i Dalbunden stod nu i den solvarme Sommerdag, mens en ganske svag Luftning strøg hen over de omliggende Marker, Nordslesvigs Rigsdagsmand og talte under lydløs Stilhed til en Skare, der talte Tusinder og atter Tusinder. Om 7—8000, hvad der vel er det rimeligste, eller de fulde 10,000, som der ogsaa blev sagt bagefter, er ret ligegyldigt. Vi er forlængst naaet saa langt med Deltagelsen i vore Aarsmøder, at et Tusind fra eller til ikke gør saa meget. Men det var et Hav af Mennesker, der lejrede sig op ad Skrænterne og fortsatte ud over dem, og der var en Vælde i Sengen, et Brag, da den tog fat, som var af en mægtig og betagende Virkning. Aldrig har i Tiden efter 64 saa mange danske Nordslesvigere været samlet til Møde paa en Gang, aldrig har Bifaldsraabene tordnet Taleren i Møde, som her, og aldrig er der vel talt bedre end ved denne Lejlighed. Med en beundringsværdig Kraft og Klarhed talte H. P. Hanssen her i omkring ved en Time, og hvert Ord, han sagde, naede ud over den praktisk talt talløse Tilhørmængde. Og hvert Ord fængede. Den stejle Trods, den stolte Bevidsthed om egen Styrke, den ætsende Satire og den vækkende Ild, der skiftevis prægede den stort anlagte Tale, alt fandt tonende Sangbund, alt blev lynsnart forstaaet. Her sad et Folk, løftet af sin Førers Tale, ud over Hverdagen, ind i et af de store Øjeblikke med „Fortid og Fremtid i Hob for Dit Syn“, her stod en Mand, baaret af sit Folk frem til det største, frem til at være Tolk for dets Tanker og Længsler, dets Livsmød og Livsvilje. Her fandt, tidt hvasse Uvenner i Gæringsaar og Brydningstider, det ene danske Sind det andet, kampviede til samme Sag, lykkeviede til samme Sejr. —

Saaledes blev Friluftsmødet den egentlige Oplevelse ved Aarsstævnet i Haderslev 1914.“

PARLAMENTARIKERE

Vi lever i en Tid, hvor det næsten hører til god Tone at tale nedsættende om Rigsdagsmænd. Man er i vid Udstrækning enig om at ødsle onde Ord paa dem. De fremstilles som Egoister, der kun tænker paa at mele deres egen Kage, som „Bengnavere“, der kun pønser paa at tilrive sig saa mange „Ben“ som muligt og samvittighedsløst tilsidesætter Samfundets Tarv for at varetage deres egne snævre, økonomiske Interesser.

Forholdene har medført, at jeg er kommen i nær Berøring med mange Parlamentarikere. Jeg har i 12½ Aar haft Sæde i den preussiske Landdag og i tre Valgperioder haft Lejlighed til at studere dens 433 Medlemmer paa nært Hold. Jeg har derefter i 13 Aar haft Sæde i den tyske Rigsdag og ligeledes i tre Valgperioder haft Lejlighed til at iagttage dens 397 Medlemmer. Derefter har jeg siddet to Aar i det danske Folketing og har saaledes ogsaa haft Lejlighed til at lære et betydeligt Antal danske Rigsdagsmænd at kende. Jeg taler derfor ikke her som den blinde om Farverne.

Jeg har i Parlamenterne lært utiltalende Embedsjægere at kende, men de har været sjældne Undtagelser. Jeg mindes en ung Landraad, som tildrog sig almindelig Opmærksomhed i den preussiske Landdag. Naar hans høje Foresatte, Indenrigsministeren havde talt, tog han altid Ordet for paa en yderst frastødende Maade at indynde sig ved kraftigt at betone, hvor betydningsfulde Ministerens Udtalelser var, og indsmigrende at give dem sin varme Tilslutning.

Efter længe at have ærgret mig over dette modbydelige Øjentjeneri, sagde jeg en Dag til min Sidemand *Gustav Johannsen*: Hr. Zchoppe — saaledes hed Landraaden — minder mig om Laust Heggelmand, da han sad i Graasten og havde besluttet, at han vilde køre hjem til Blans med Hr. Boysen fra Ballegaard. Laust var Kludekrømmer og noget forfalden, men et fiffigt Hoved. Boysen var Proprietær, havde fine Fornemmelser og saa ham over Hovedet. Da Laust havde set, at Boysens flotte Jagtvogn stod i Hottellets Køreport, listede han sig ind i Gæstestuen og tog beskedent Plads i det ene Hjørne. Ved Hovedbordet sad Boysen omgivet af nogle Teglværksejere fra Egersund og fortalte utrolige Historier om sine vældige Bedrifter som Reserveløjtnant i Krigen 1870—71. Hans Bordfæller rystede paa Hovedet og spurgte tvivlende, om han ikke overdrev. Men saa rejste Laust Heggelmand sig, traadte hen til Selskabet og sagde, idet han understregede hvert Ord ved at slaa med Knoerne i Bordet: „Det er Fanden ta' mig sandt, hvad Boysen siger — Hr. Boysen!“ tilføjede han, da han vidste, at Boysen lagde Vægt paa en høflig Tiltale. De Ord faldt i god Jord. „Goddag Laust,“ — bestil Dem en Puns paa min Regning,“ sagde Boysen, og saa fortalte han videre om endnu større Bedrifter. Men hver Gang en af Selskabet tillod sig en kritisk Bemærkning om, at han overdrev, traadte Laust atter hen til Bordet og gentog: „Jo, det er Fanden ta' mig sandt, hvad Boysen siger — Hr. Boysen!“ Taknemmelig for denne Assistance af en Sagkyndig blev Hr. Boysen mere og mere venlig: „Er De til Fods Laust,“ henkastede han, da Laust havde bekræftet hans Ord nogle Gange, „saa kan De godt køre med mig hjem!“ Dermed havde den snilde Laust opnaaet, hvad han vilde. „Jeg er spændt paa, om Hr. Zchoppe ogsaa opnaar, hvad han vil,“ sagde jeg til *Gustav Johannsen*. Fra den Dag af kunde Hr. Zchoppe ikke tage Ordet i Landdagen, uden at *Gustav Johannsen* trommede paa Pulsen og sagde: „Jo, det er Fanden ta' mig sandt, hvad Mini-

steren siger — Hr. Minister!“ — Hr. Zchoppe havde samme Held som Laust. Han blev snart udnævnt til Overregeringsraad og opgav dermed sin parlamentariske Virksomhed.

Den Slags Typer har jeg kendt flere af, baade her og der, men de har, gentager jeg, været sjældne Undtagelser. Derimod har jeg kendt Hundreder af Parlamentarikere, som har sat deres egne Interesser til Side for efter bedste Overbevisning at varetage Samfundets Vel. Kun faa har høstet Guld og grønne Skove ad den Vej. Det ligger nær for mig her at dvæle et Øjeblik ved vore sønderjydske Folkerepræsentanter.

Peter Hiort Lorenzen blev økonomisk ruineret af sine bitre Modstandere, efter at han var optraadt som Danskerne Ordfører i Stændersalen. *Laurids Skau* blev kun reddet fra økonomisk Ruin ved at blive udnævnt til Amtsforvalter. Brevene til hans Sønner viser, i hvilken Grad han vedvarende var trykket af økonomiske Sorger. *H. A. Kryger* begyndte sin politiske Virksomhed som en velstaaende Mand, der ejede flere store Ejendomme. I Halvfjerdserne maatte der foretages en Landsindsamling for at forebygge, at hans sidste Ejendom gik til Tvangsauktion. *Hans Lassen* sad paa en mindre, men god og gældfri Gaard, da han begyndte sin politiske Virksomhed som Provinslanddagsmand. Han blev senere overlæst med ulønnede Æreshverv, og det endte meget sørgeligt. *Gustav Johannsen* sad i 1864 i et godt Lærerembede i Angel og havde dengang en Privatformue paa 16,000 Rigsdaler. Preusserne jagede ham fra Hus og Hjem. Han satte sig til Modværge og slog sig ned i Flensborg, kastede sig ind i Nationalitetskampen og tabte sin Formue. Efter hans Død indsamlede vi ca. 20,000 Mark til en beskeden Livrente til hans Hustru. *J. P. Junggreen* og *Red. Jessen* var kun i faa Aar Rigsdagsmænd, men de maatte vitterlig nok begge tage deres Privatformue til Hjælp for at dække

Omkostningerne ved deres parlamentariske Virksomhed. Det samme gælder om *Julius Nielsen*, men han var en saa velstaaende Mand, at det ikke generede ham. *Kloppenburg-Skrumsager* og *Nis Nissen* sad lunt inden Døre paa deres Gaarde, da de blev Landdagsmænd, men ingen tør paastaa, at de har spundet Silke ved deres parlamentariske Virksomhed.

Et Blik ned over denne Række af nordslesvigske Folke-repræsentanter er tilstrækkeligt til at vise, at den parlamentariske Virksomhed i Sønderjylland ikke har været tillokkende „for den som Guld begær“. Jeg har foran citeret en Udtalelse af Redaktør Strackerjan, der i 1910 mente, „at mine Betingelser for at modtage Genvalg, vilde faa en metallisk Biklang,“ thi, tilføjede han, „med 3000 Mark Diæter kommer man ikke vidt i Berlin, naar man tilmed maa forsømme sin Forretning hjemme“. Det laa mig dog fjernt at stille Krav af den Art. Fra min tidlige Ungdom af havde jeg stillet mig paa Lasalles Standpunkt, at man ikke burde lade sig betale for politisk Arbejde, og denne Grundsætning har jeg saavidt muligt søgt at fastholde, ofte under Forhold, hvor mine Venner hævdede, at jeg blev misbrugt.

Jeg har i andet Bind af „Et Tilbageblik“ kort omtalt mine økonomiske Forhold i de Aar jeg boede i Sønderborg. Efter min Faders Død i 1892 fik jeg min Fædrearv udbetalt. Ved Hjælp af den købte jeg den Ejendom i Aabenraa, som jeg senere har beboet, og endnu samme Efteraar „Hejmdal“. Til Købet af Bladet laante min gentagne Gange omtalte Farbroder i London mig 10,000 Mk. Dette Laan blev senere bragt i Fradrag, da det efter hans Død viste sig, at han havde testamenteret mig 20,000 Mk. Til Anskaffelse af nye Maskiner til „Hejmdal“s Trykkeri optog jeg sidst i Halvfemserne imod Kaution af en Kreds af Venner i København et Laan paa 10,000 Kr., som jeg derefter forrentede og aarlig amortiserede med 400 Kr. til

1906. Jeg modtog da, efter at have afsonet en tre Maaneders Fængselsstraf i Neumünster, en Kvittering, som viste, at mine Venner havde betalt Restbeløbet.

Landdagsmændene fik, i den Tid jeg var i Landdagen, 1896—1908, Rejsen fra deres Hjem til Berlin i Efteraaret betalt efter 1. Klasses Jernbanebillet og ligesaa, naar Samlingen i Forsommeren var endt, Rejsen fra Berlin til deres Hjem. Aflagde de under Samlingen Besøg i deres Hjem, og det var selvfølgelig uundgaaeligt, maatte de selv betale Rejseudgifterne af deres egen Lomme. I Diæter fik vi 15 Mark (13 Kr. 33 Øre daglig). Naar vi udeblev fra Møderne, maatte vi søge Orlov, og saa bortfaldt Diæterne. Drejede det sig kun om et Par Dage, blev der i Reglen ikke søgt om Orlov. Det var en Slags stiltiende Overenskomst med Bureauet, at det var tilladt. Men vi maatte ogsaa i denne Henseende vaage nøje over, at vi ikke gav vore bitre Modstandere Angrebspunkter.

Berlin var en ret dyr By, især hvad Boligforholdene angik. Megen Forsigtighed var her paabudt, hvis man ikke ved at bo privat eller i mindre Hoteller i den indre By vilde udsætte sig for at komme i slet Selskab. Landdagens Bureau advarede imod at bo privat, hvor Forholdene ikke i Forvejen var undersøgt af Bureauets Embedsmænd, som i det hele førte Kontrol med, hvor vi boede. Jeg boede i Reglen i større Hoteller, i de sidste 12 Aar i „Hotel Fürstenhof“, Potsdamerplatz. Det var forholdsvis dyrt. Tidt er det hændt mig, at Bekendte fra Danmark, som besøgte mig under deres Ophold, undrede sig over, at jeg boede paa et saa dyrt Hotel. De boede paa et af de mindre Hoteller i Friedrichstrasses Sidegader for under den halve Pris. De anede ikke, at disse Hoteller stod i daarligt Ry og drog Udlændinge til sig med lave Priser for at dække over en lyssky Virksomhed, som var deres Hovedforretning. En Parlamentariker kunde ikke bo i disse Hoteller uden at miste sit gode Omdømme og udsætte sig for sjofle Angreb.

Rigsdagsmændene var endnu daarligere stillet end Landdagsmændene. De havde ganske vist Frikort fra Berlin til deres Hjem, fra otte Dage før Rigsdagen traadte sammen, til otte Dage efter at Samlingen var sluttet, men de fik ingen Diæter. I „Opholdsgodtgørelse“ fik de 3000 Mk. (2666 Kroner) aarlig med Fradrag af 20 Mark for hver Dag og 20 Mark for hver Afstemning med Navneopraab, som de forsømte. Der blev ført streng Kontrol. Foran Indgangen til Plenarsalen stod der et Par Pulte. Paa dem blev der ved Mødets Aabning fremlagt Lister med alle Medlemmers trykte Navne. Bag det trykte Navn skulde hver Rigsdagsmand under Mødet egenhændig skrive sit Navn. Skete det ikke, kostede det ham 20 Mark. Blev en Rigsdagsmand syg i Berlin, maatte han bøde 20 Mark for hver Sygedag! Min Kollega *Gothein* var en Dag første Taler i Rigsdagen. Da Listerne i Reglen var stærkt belejret ved Mødets Aabning, fik han sig ikke indtegnet, før han fik Ordet. Han blev derefter indviklet i en heftig Debat. Den stenografiske Beretning viste, at han under Mødet havde haft Ordet seks Gange. Men i Stridens Hede havde han glemt at indføre sit Navn i Listen. Han maatte derfor alligevel bøde med 20 Mark, fordi han — ikke havde deltaget i Mødet! Med Skaden fik man i saadanne Tilfælde tillige Spotten! Selv om man var meget samvittighedsfuld og paapassende, undgik man dog ikke, at der under Samlingen blev trukket flere Hundrede Mark fra den knebne „Opholdsgodtgørelse“, thi der kunde uventet blive foretaget Afstemninger. Min „Opholdsgodtgørelse“ som Rigsdagsmand har, saavidt jeg husker, aldrig naaet op over 2400 Kroner i den normale otte Maaneders Samling.

De tyske Valgkredse var store. En Rigsdagsvalgkreds skulde efter Forfatningen have 100,000 Indbyggere. Ved et Rigsdagsvalg var der derfor flere Kandidater at vælge imellem end i Danmark, hvor en Folketingsvalgkreds efter Grundloven normalt skulde have 16,000 Indbyggere. De store Afstande i Riget i Forbindelse med den knapt til-

maalte „Opholdsgodtgørelse“ vanskeliggjorde Personer, som ikke havde Privatformue, Overtagelsen af parlamentariske Mandater. Rigsdagsmændene var — naar en Del af Socialdemokraterne undtages — derfor gennemgaaende velstillede, adskillige endog rige. Milieuet, som vi bevægede os i, var præget deraf. Hvis man vilde vinde Indflydelse, kunde man ikke isolere sig selskabelig set. Det var noget af et Kunststykke her, hvor Livet i offentlige Lokaler spillede en i Danmark ukendt Rolle, at optræde og blive respekteret som Ligemand uden at leve over Evne. Jeg gennemførte imidlertid, hvad jeg af Hensyn til mine øvrige Indtægter var nødt til, fra første Færd af den Grundsætning, at mine Diæter, henholdsvis min Opholdsgodtgørelse maatte gaa til, men ogsaa skulde slaa til. Havde man i en Uge brugt for mange Penge, maatte man, for at gennemføre det, sætte Tæring efter Næring indtil Balancen var genoprettet.

Mine øvrige Indtægter var ret beskedne. Indtil 1899 var jeg Eneejer af „Hejmdal“. Men da Overpræsident *v. Köller*, aabent udtalte, at jeg hørte til de „fanatiske Principaler“, som han vilde ruinere økonomisk, blev „Hejmdal“ efter mine Venners Raad og med deres Hjælp omdannet til et Aktieselskab. Jeg beholdt en større Andel i Bladet og sikrede mig ved Salget den politiske saavel som den økonomiske Overledelse af Bladet for et Tidsrum af 20 Aar imod en aarlig Løn af 4000 Mk. (3555 Kr.). Imod denne Løn var jeg Forretningsfører og ledende Redaktør af Bladet, indtil Verdenskrigen var endt. Min Løn som Redaktør af „Sønderjydske Aarbøger“ var 300 Mk. aarlig. Lidt tjente jeg ved Tidsskriftartikler. Honorarerne for mine Foredrag var i Reglen saa beskedne, at de slugtes af Rejseudgifterne. Et Par Hundrede Kroner aarlig tjente jeg dog ogsaa paa den Vis.

Da min Familie blev større, søgte jeg at hæve mine Indtægter ved at overtage Inkassationsforretningen i Sønderjylland for Livsforsikringsselskabet „Hafnia“, men da jeg

maatte lønne en Kontorist til at føre de daglige Forretninger under min Fraværelse, halverede det min Provision. I Berlin havde man tudet Regeringen Ørerne fulde med, at jeg gennem „Hafnia“ modtog Subsidier for at staa til den danske Regerings Tjeneste i Tyskland. Dette gav Anledning til, at der en Dag uanmeldt mødte to høje Embedsmænd fra Regeringen i Berlin paa mit Kontor for at revidere min Korrespondance og mine Regnskaber med „Hafnia“. Jeg lagde med megen Tilfredshed alle Kort paa Bordet, deriblandt den samlede Korrespondance flere Aar tilbage i Tiden, og de indsaa snart, at der ikke kunde snos et Reb til mig af den Hamp. Forbavset over de smaa Indtægter, Forretningen gav mig, flove og med mange Undskyldninger for deres til at begynde med ret brydske og udfordrende Optræden forlod de mit Kontor.

Bortset fra „Opholdsgodtgørelsen“, jeg som Rigsdagsmand modtog af Statskassen, oversteg mine samlede Indtægter indtil Verdenskrigens Slutning ikke 6000 Kr. aarlig. Uden den Arv, jeg fik efter mine Forældre og senere efter min Farbroder, vilde jeg ikke kunne have overtaget et parlamentarisk Mandat.

Naar jeg nu lader de Hundreder af tyske Parlamentarikere, som jeg har lært at kende paa nært Hold, passere Revu, standser jeg ved mange karakterfulde, overbevisningstro Mænd, som har sat meget ind paa at fremme Udviklingen saaledes, som det efter deres Overbevisning tjente deres Folk og Fædreland bedst. Adskillige af dem havde paa Grund af deres politiske Virksomhed været dømt til Døden, andre havde tilbragt mange Aar i Landflygtighed. Endnu flere havde i Aarevis siddet indespærret paa Fæstninger og i Fængsler. Jeg standser ved Mænd, som har ofret betydelige Privatformuer for at fremme deres politiske Idealer, og ved andre, som vederlagsfrit har stillet deres Viden og Kunnen til fattige Partifællers Raadighed, deriblandt fremragende Sagførere, for hvem det betød store Indtægtstab. I Mængden af dem, der saaledes har sat

deres egne økonomiske Interesser til Side for efter bedste Overbevisning at fremme Samfundets Tarv, forsvinder de faatallige Stræbere, mest administrative Embedsmænd, som søgte at udnytte Mandatet til Fremme af deres egne økonomiske Interesser. Støttet paa mangeaarig personlig Erfaring hævder jeg derfor, at Parlamentarikerne etisk set staar langt højere og i det hele er langt bedre, end deres offentlige Omdømme i vor Tid, da det næsten er bleven en Modesag at rakke ned paa Rigsdagsmændene, frakende dem al ærlig Stræben og give dem Skylden for Tidens Brøst.

TYSKE POLITIKERE

I de 23 Aar, fra 1896—1919, jeg har været Medlem af den preussiske Landdag og den tyske Rigsdag, har jeg staaet i Forbindelse, til Tider i Samarbejde, med mange tyske Politikere.

Naar man er Løsgænger i et stort Parlament — Landdagen havde dengang 433, Rigsdagen 397 Medlemmer — har man mange Vanskeligheder at kæmpe med. Ofte føler man sig ensom, magtesløs og derfor nedtrykt. Men optræder man med fornøden Takt, har man Mulighed for at knytte Forbindelser med saa at sige alle politiske Lejre. Man mødes med større Tillid end partibundne Parlamentsmedlemmer, og misbruger man den ikke, er man i Aarenes Løb i Stand til at vinde vidt forskellige Politikeres Fortrolighed. Hos alvorlige Mænd indenfor alle Lejre opdager man da de samme almenmenneskelige Følelser som Drivkraften i deres Virke. Skønt Maalene, de stiler imod, tilsyneladende er helt forskellige, ja ikke sjældent kan synes diametralt modsatte, søger de dog, hver efter sin bedste Overbevisning at fremme Folkets og Fædrelandets Vel. Man lærer ved nærmere Bekendtskab at værdsætte deres Uselvished, deres Offervilje. Man glæder sig over det fine noble Sindelag, der under bitre, tidt lidenskabelige politiske Kampe ofte skjules af en haard Skal, glemmer at dømme, men søger at forstaa. Naar jeg nu kaster Blikket tilbage over de mange tyske Politikere, som jeg i Aarenes Løb har været i nær Berøring med, standser jeg ved mange udmærkede Mænd, hvis Meninger jeg ikke har delt, hvis

Bestræbelser jeg tidt har misbilliget, men som jeg desuagtet omfatter med Højagtelse.

Jeg har set og hørt alle tyske Rigskanslere fra Bismarck til Ebert. De to første *Bismarck* og *Caprivi* var udtraadt af Statstjenesten, inden jeg blev Landdagsmand. Men under mine Studieophold i Berlin, kom jeg tidt i Rigsdagen, hvor jeg har hørt og set dem begge. Jeg var i Rigsdagen den Dag, *Bismarck* strunk og stram i sin hvide Kyrassér-uniform, tiljublet af endeløst Bifald, overmodigt udslyngede det bevingede Ord: „*Vi Tyskere frygter kun Gud, men ellers intet i Verden!*“ Da stod han paa Magtens Tinde. Men jeg var ogsaa i Rigsdagen den Dag, da han dybt nedbøjet, bevæget, med næsten graadkvalt Stemme meddelte det tyske Folks Repræsentanter, at gamle Kejser Wilhelm var afgaaet ved Døden. Da vidste den magtkære Statsmand, at hans Dage som Rigskansler var talt.

Under de seks følgende Rigskanslere: Fyrst *Hohenlohe*, Fyrst *Bülow*, v. *Bethmann-Hollweg*, *Michaelis*, Grev *Hertling* og Prins *Max* af Baden har jeg haft Sæde først 12¹/₂ Aar i den preussiske Landdag, derefter 13 Aar i den tyske Rigsdag. Som Følge deraf har jeg haft Lejlighed til at studere dem paa nært Hold. Rigskanslernes Gage var 100,000 Mk., fri Embedsbolig og ubegrænsede Repræsentationsudgifter. Preussiske Ministres Gage var 36,000 Mk., dertil fri, af Staten fuldt monteret Embedsbolig med store Repræsentationslokaler og 14,000 Mk. til Dækning af Repræsentationsudgifter. Af Rigskanslerne blev Parlamentariskere, som ved Samlingens Begyndelse afgav deres Kort, flere Gange, i Fyrst *Bülows* Tid endog næsten maanedlig indbudt til „parlamentariske Aftener“, af Ministrene i Reglen en Gang i hver Samling. Jeg afleverede altid mit Kort ved Samlingens Aabning. Hvis man opfyldte denne Høflighedspligt, blev man, naar man ønskede at drøfte en Sag, som hørte til den paagældende Ministers Ressort, altid modtaget af ham personlig. Opfyldte man den ikke, betragtedes det som Udtryk for, at man ikke ønskede at træde i person-

lig Forbindelse med Ministeren, og man var saa henvist til at forebringe sine Klager, Krav og Ønsker for en af Ministeriets højere Embedsmænd.

Til „parlamentariske Aftener“ blev der ikke blot indbudt Rigsdags- og Landdagsmænd, men ogsaa Repræsentanter for det højere Bureaukrati, Højfinansens, Videnskaben, Kunsten, Litteraturen og Journalistikken. Der var saaledes Lejlighed til at stifte interessante Bekendtskaber og at knytte Forbindelser til mange Sider.

Jeg har i „Et Tilbageblik II“ Side 195 gengivet mit Indtryk af Fyrst *Hohenlohe* og Side 308 skildret en parlamentarisk Aften hos Fyrst *Bülow*. En videre Karakteristik af Fyrsten har jeg givet i „Et Tilbageblik III“. Jeg skal derfor her fatte mig kort.

Fyrst *Bülow* var 13 Aar gammel, da hans Fader i 1862 udtraadte af dansk Statstjeneste, fordi han forudsaa Ejderpolitikens Sammenbrud. Det vakte megen Munterhed i Rigsdagen, da jeg engang ved Behandlingen af Optantspørgsmaalet henviste til, at han havde dansk Indfødsret, og at den vilde blive virksom, hvis han bosatte sig i Danmark. Det var af Betydning for os, at han var knyttet til Danmark med gode Slægtsminder. I sine Erindringer fortæller han, at Kong Christian IX ved en Hoffest sagde til den tyske Gesandt: „Jeg maa have set Statssekretær v. *Bülow* som Dreng her hos sin Fader. Det var en betydelig Mand og Karakter. Desværre har man ikke hørt paa ham her i Danmark, og da man stadig ikke vilde høre paa ham, gik han bort, først til Mecklenburg og saa til Berlin. Jeg erindrer endnu, hvorledes den gamle Kejser Wilhelm efter hans Død overfor mig beklagede det uerstattelige Tab, han havde lidt.“ — Med en vis Stolthed fortæller han videre, at han som Dreng har leget med de danske Prinsesser, han senere som Rigskansler mødte som Dronning *Alexandra* og Kejserinde *Dagmar*. Hans Bedstemoder var dansksindet til sin Dødsdag, og kun en Gang, fortæller han, var hans to Fastre tilfreds med ham. Det var, da han — var bleven

Ridder af Elefanten! At Fyrst Bülow med sin Slægts Traditioner og med Barneminder var knyttet til Danmark, var sikkert ikke uden Indflydelse paa hans danskvenlige Politik før og efter Optanttraktatens Vedtagelse.

Med den fjerde Rigskansler, *v. Bethmann-Hollweg*, havde jeg allerede haft Lejlighed til at drøfte Tysklands nordslesvigske Politik i 1907, da han endnu var Indenrigsminister. Optanttraktaten var vedtaget. Optanternes Sønner fik dermed Ret til Naturalisation. Men med statsborgerlige Rettigheder fik de ogsaa statsborgerlige Pligter. Dertil hørte Værnepligten. Mange af dem var allerede gift og hjemfarne. Det var derfor haardt, hvis de nu blev indkaldt til aktiv Militærtjeneste. Jeg gik da til Indenrigsminister *v. Bethmann-Hollweg* for at udvirke en muligst skaaksom Behandling. Samtalen, som jeg da havde med ham, er refereret i „Et Tilbageblik III“ S. 127 og skal derfor ikke gentages her. Jeg fandt ham til at begynde med kølig og noget mistænksom, men han tøede hurtigt op, blev mere tillidsfuld og viste sig imødekommende, saa jeg opnaede mere, end jeg paa Forhaand havde ventet. Mit første Indtryk var, at han var en alvorligt overvejende, retsindig Statsmand, som, tynget af Ansvaret, havde vanskeligt ved at fatte afgørende Beslutninger. Dette Indtryk fæstnedes og uddybedes med Aarene. Han var noget af en Grubler, klog og indsigtfuld, men ogsaa tynget af sin Viden. Som Rigskansler og preussisk Ministerpræsident gik han kun nødvendig med til en Skærpelse af Tvangsregimentet. I et Brev til Historikeren *Lambrecht* skrev han: „Vi er et ungt Folk, har maaske altfor meget af den naive Tro paa Magten, undervurderer de finere Midler og ved endnu ikke, at det, som Magten erhverver, vil den aldrig kunne bevare.“ Men da han øste sin Viden om Tilstandene i Nordslesvig af det preussiske Indenrigsministeriums Beretninger, var han, om end modstræbende, eftergivende overfor Administrationens Krav. I mine Bøger „Fra Krigstiden“ har jeg gentagne Gange omtalt ham og bl. a. skildret de bevægede Dage

i 1917, da han faldt som Rigskansler. Hans Svaghed var, at „Beslutningens medfødte Ungdomsrødme døde i det gule gustne Overlæg“. Jeg har tidt, særlig i Krigstiden, haft det Indtryk, at han samvittighedsfuld og tynget af Ansvarret talte paa sine Knapper: Skal jeg? Skal jeg ikke? inden han omsider traf Afgørelsen, og det var selvfølgelig farligt i en Tid, hvor der maatte handles og handles hurtigt.

Men da han var bleven styrtet ved Samvirken af mange forskellige Kræfter, og hans Efterfølger *Michaelis* havde præsenteret sig for Rigsdagen, lød det fra Mand til Mand: „Theobald! kehre bald zurück!“ og Stemningen udløstes i Ordet: „Vi har mistet en Statsmand og faaet en Embedsmand i Stedet.“

Af Udenrigsministrene har *v. Tschirsky*, *v. Schoen* og *v. Kiderlen-Wächter* i min Tid øvet Indflydelse paa Tysklands nordslesvigske Politik. De to førstnævnte var os velvillig stemt. For dem var det nordslesvigske Spørgsmaal et Bagatelspørgsmaal, hvis Behandling ikke maatte gribe forstyrrende ind i Rigets, af Tysklands samlede Interesser bestemte Udenrigspolitik. Gentagne Gange stødte de — især Hr. *v. Schoen* — haardt sammen med det preussiske Indenrigsministerium. Centraladministrationen betragtede nemlig Spørgsmaalet som et Politianliggende, Udenrigsministeriet skulde holde sine Fingre fra. Jeg har før karakteriseret disse Ministre og vil derfor her kun sige et Par Ord om Hr. *v. Kiderlen-Wächter*.

Da Rigskansler *v. Bethmann-Hollweg* ikke som hans Forgængere var fremgaaet af Diplomatiets men af Administrationen, holdt han det for nødvendigt at overdrage Udenrigsministeriet til en kyndig, velskolet Diplomat. Valget faldt paa den daværende Gesandt i Rumænien *v. Kiderlen-Wächter*, hvis Evner efter min Mening dengang i høj Grad blev overvurderet. I Halvfemserne havde han staaet i høj Kurs hos Kejseren og bl. a. aarlig været hans Led-sager paa Sommerturene til de norske Fjorde, men derpaa

var han, dels paa Grund af hensynsløse Angreb i Vittighedsbladet „Kladderadatsch“, mere vistnok paa Grund af sin uærbødige Kritik af Kejsers Person i Breve, som hans Modstandere spillede Kejseren i Hænde, falden i Unaade, og i ti Aar bleven holdt nede paa en Post, som mange mente ikke svarede til hans Betydning i en for Tyskland paa fremragende Diplomater fattig Tid. Rigs-kansler *Bülow* havde søgt at bane ham Vej til Udenrigsministeriet, men var stødt paa uovervindelig Modstand hos Kejseren. Bethmann-Hollweg satte imidlertid sin Vilje igennem.

Under Köllerpolitiken havde v. Kiderlen-Wächter været tysk Gesandt i København. Han saa derfor Forholdene i Nordslesvig gennem Hr. v. Köllers Brillen. Af ham kunde vi saaledes ikke vente Modstand imod en skarpere Kurs. Jeg studerede ham nøje, naar han talte i Rigsdagen, og da han var lavmælet, havde en grov, grødet Stemme og tilmed talte med udpræget schwabisk Tonefald, posterede jeg mig i Reglen i Nærheden af ham, naar han tog Ordet, og var vel nok en af hans opmærksomste Tilhørere.

Ernst Jäckh har for nogle Aar siden udgivet et to Bind stærkt Værk om v. Kiderlen-Wächter. Han beundrer hans Politik, der ganske vist paa visse Omraader følger Linjer, som man kun kan yde Anerkendelse, men som Helhed var vovet og negativ. Det skal jeg ikke dvæle ved indenfor denne Ramme. Men man faar ved at læse dette Værk, der bl. a. indeholdt Uddrag af flere Hundrede Breve til hans mangeaarige Elskerinde, et godt Indtryk af hans robuste, kyniske Personlighed og især ogsaa af hans grove Mund. Fyrst *Bülow* omtaler han saaledes vedvarende som „Aalen“, Bethmann-Hollweg som „Regnormen“ o. s. v. Danske Ord, som er indflettede i Brevene, viser, at han havde lært Sproget, men man søger forgæves efter et venligt Ord om Danmark, et anerkendende Ord om danske Tilstande.

Som Udenrigsminister søgte han ikke som sine Forgængere at holde Voldsregimentet indenfor rimelige Grænser,

men overlod den Sag til det preussiske Indenrigsministerium. Hans Ministertid varede kun i halvtredje Aar. Ved Juletid 1912 døde han. For os var det ikke et Tab.

Af de preussiske Ministre, jeg har været i personlig Børøring med, var Finansminister *Miquel* den betydeligste. Der var for mig ikke Grund til at gribe ind i Debatten om hans Virksomhed som Finansminister, men han var tillige Vicekansler og stedfortrædende preussisk Ministerpræsident, og i denne dobbelte Egenskab øvede han betydelig, til Tider afgørende Indflydelse paa Tysklands nordlesvigske Politik. Om mit første Indtryk af ham har jeg i et Brev skrevet: „Skønt jeg har megen Antipati imod *Miquel*, finder jeg dog, at der er noget tiltalende ved ham. Der er en Skælm i hans Øje og et godmodigt Smil om hans Mund, som virker behageligt.“

Dette Indtryk fæstnede sig med Aarene, skønt han var en af vore farligste Modstandere, Drivkraften i Preussens polske Politik og Köllerpotitikens Opmuntrer og Afstiver i Regeringen. Under vort Angreb paa Köllerpolitiken i Landdagen, som indledtes af Dr. *Barth*, gennemførte han en saa snild Taktik, at 6 Talere, deriblandt 3 Ministre, fik Ordet for voldsomme Angreb paa os, inden jeg — tilmed udelukkende ved Eugen Richters Velvilje — fik Ordet for at vise Angrebene tilbage. Da jeg første Gang havde Ordet i Landdagen, talte jeg fra min Plads. *Miquel* forlod da Ministerbordet og stillede sig i Nærheden af mig for nøjere at studere denne nye Fremtoning. I de følgende Aar tog han gentagne Gange Ordet imod mig. Repliken varieredes ikke meget. En kort, forholdsvis maedeholdende Afvisning af mine Klager udmundende i en Henvisning til, at Tysklands Politik overfor ikke-tyske Nationaliteter var human og liberal sammenlignet med Frankrigs Politik overfor ikke-franske Nationaliteter indenfor Statsgrænsen. Som Bevis anførte han, at det franske Deputeretkammer efter Forslag af det radikale Ministerium Bourgeois enstemmigt havde vedtaget en Lov, hvorefter

„alle paa et fremmed Sprog i Frankrig udkommende Blade er udenlandske Blade“. Faa Dage efter, at Loven var vedtaget, var det store italienske Blad „Pensiero“, som udkom i Nizza og var Organ for den italiensktalende Befolkning i Sydfrankrig, bleven forbudt. „Vi maa overveje,“ sluttede han truende med et ondt Blik til mig, „om det ikke er paa Tide, at vi vedtager en lignende tysk Lov!“

Af de øvrige preussiske Ministre har jeg, som tidligere omtalt, sat særlig Pris paa Friherre *v. Hammerstein*. Udgaaet fra en welfisksindet Familie i Hannover mødte han mig altid med Forstaaelse, modtog mine Klager med Velvilje og greb ikke sjældnen ind for at afhjælpe dem. Opsøgte jeg ham i Ministeriet, havde han altid Tid tilovers. Hyppigt indlod han sig, efter at jeg havde forrettet mit Ærinde, i lange Samtaler med mig. Han yndede da at drage Paralleller mellem Welferne og Sønderjyderne og fandt, at vi burde følge hans Eksempel og udsone os med det preussiske Regimente, hvad jeg afviste med, at vi jo ikke som Welferne var af tysk Nationalitet.

I en længere Aarrække førte jeg, som ligeledes omtalt andet Steds, mine Forhandlinger med Indenrigsministeriet med Ministerialdirektør Dr. *Peters*, som efter sin Udnævnelse til Præsident for Overforvaltningsretten anbefalede mig til Minster *v. Hammerstein*. Dr. *Peters* havde, da Hertugdømmerne endnu hørte til det danske Monarki, været Advokat i Altona og var derfor nøje kendt med deres særlige Lovgivning. Han var en retsindig, velvilligt imødekommende Embedsmand, som hjalp mig virksomt med at faa mange Sager, særlig vedrørende enkelte Personers statsborgerlige Forhold, ordnede paa tilfredsstillende Maade. Efter særlig Opfordring udarbejdede jeg en længere Betænkning til ham om Optantspørgsmaalet.

Med Højrepartierne, som stod stejlt afvisende overfor alle vore Krav, har jeg kun haft faa Forbindelser. Jeg mindes med Tak de to preussiske Junkere Hr. *v. Köllerkantreck* og Hr. *Jordan v. Kröcher*, der var Præsidenter

i Landdagen i de tolv Aar, jeg var Medlem af det høje Hus. Den førstnævnte, Overpræsident v. Köllers ældre Broder, var overordentlig hensynsfuld overfor min Ven Julius Nielsen og mig. Vi kvitterede derfor ved til almindelig Forbavelse — det var under Köllerpolitiken — at deltage i en Festmiddag til Ære for ham, da han fyldte halvfjerds Aar. — Om Hr. Jordan v. Kröchers velmenende Nægtelse af Orlov til mig med deraf følgende for mig behagelige Konsekvenser, da jeg skulde afsone tre Maaneders Fængsel i Neumünster, har jeg fortalt i andet Bind af „Et Tilbageblik“. For disse to karakterfulde gamle Junkere, der værdigt repræsenterede de af Demokratiet i Tyskland saa forhadte, preussiske Junkeres bedste og virkelig fremragende Egenskaber, har jeg næret Højagtelse.

I det frikonservative Parti har jeg haft nøje Forbindelse med Landraad *Brütt* i Rendsborg og gennem ham ogsaa med Landraad v. *Bonin* i Stormarn. De stod begge meget kritisk overfor Regeringens nordslesvigske Politik og gennem dem kunde jeg ogsaa til Tider paavirke Partiets Formand, Friherre v. *Zedlitz*, en Søn af Civilkommissær v. *Zedlitz*, som sammen med Østerrigeren Grev *Revertera* overtog Civiladministrationen i Sønderjylland i 1864. De var begge Tilhængere af en mildere Kurs og optraadte, som *Brütt* fortrolig meddelte mig, i de Aar Optanttraktaten stod paa Dagsordenen, ofte som Regeringens Talefører. Hr. v. *Bonin*, en Søn af General v. *Bonin*, som førte Overkommandoen ved *Fredericia* i 1849, var Landraad i *Aabenraa* fra 1889—94, men fik derpaa efter eget Ønske et Embede længere sydpaa, fordi han misbilligede den Kurssvingning i Preussens nordslesvigske Politik, der indtraadte efter Rigskansler *Caprivi*s Fald. Med Landraad *Brütt*, som var Landdagsmand, rejste jeg ofte sammen til og fra *Berlin*. Paa disse Rejser var der god Lejlighed til Meningsudveksling. Ugift, havde han indrettet sig saaledes, at han havde egen Bolig i *Berlin* saavel som i *Rendsborg*. Undervejs indbød han mig stundom til at spise

Frokost med sig af hans medbragte Mad, altid udsøgte Delikatesser, hvortil han serverede en sjælden fin Cognac og en Havannacigar. Han udtalte sig da ofte meget kritisk om Regeringens nordslesvigske Politik. Jeg vil senere komme tilbage til fortrolige Meddelelser, som han i 1912 gav mig paa en Spadseretur i Thiergarten.

Da jeg i 1896 blev Landdagsmand, var det polsktalende Øvreschlesien udelukkende repræsenteret af Centrums-mænd, for det meste polsktalende, men tysksindede Embedsmænd og Gejstlige. Med dem stod vi paa en udmærket Fod, thi de hævdede Modersmaalets Ret og var altid villige til at støtte vore Bestræbelser paa det sproglige Omraade. Men Kulturkampen havde i Halvfjerdsenerne op-hidset Katolikkerne, og da den i Øvreschlesien udmun-dede i en polsk Undertrykkelsespolitik, sporede der snart en national Folkevækkelse. Efter Valget i 1903 mødte *Korfanty* som den første polske Folkerepræsentant fra Øvreschlesien i Berlin, hvor han i Landdagen fik anvist Plads ved Siden af mig.

Fra Aarhundredskiftet til Verdenskrigen stod Dr. *Spahn* som Centrums betydeligste parlamentariske Fører. Han havde været Overlandsretspræsident i Kiel og kunde lige-som hans Forgænger, Justitsminister *Beseler*, sige, at han „fra sin Embedsvirksomhed i Kiel vidste, at Regeringen havde begaaet mange Dumheder i Nordslesvig“. Centrum var altid villig til at støtte vore Bestræbelser paa Skolens og Kirkens Omraade. Forhaandsaftaler var sjældent nød-vendige. Med Spahn kom jeg først i personlig Forbindelse, efter at jeg var bleven Rigsdagsmand. Jeg tildrog mig hans særlige Opmærksomhed og Velvilje med en Tale om Forældreretssagerne under en af hans Fraktion paa et ret spinkelt Grundlag rejst Debat. Senere kom jeg under For-handlingerne om „Rigsforeningsloven“ og „Loven om Er-hverv og Tab af Statsborgerretten“ til at staa i Kamp-front mod Centrum, og da jeg ogsaa sad inde med særlig Sagkundskab paa disse Omraader, førte det til videre

Samarbejde bl. a. om Hjemløshedsspørgsmaalets Løsning.

I 1917 blev Dr. Spahn udnævnt til Justitsminister. Jeg drog da Nytte af hans Velvilje og udvirkede bl. a., at Advokat Ravn i Flensborg, trods energisk Modstand fra Landsretten i Flensborg og Overlandsretten i Kiel, atter fik Notariatet, som Justitsministeriet tidligere havde nægtet ham af national-politiske Grunde.

Da jeg første Gang efter Genforeningen aflagde et Besøg i den tyske Rigsdag, var jeg fast bestemt paa kun at genoptage mit tidligere Forhold til de Rigsdagsmænd, der ved at gøre det første Skridt overfor mig, lod mig forstaa, at de ønskede det fortsat. Mine frisindede og socialdemokratiske tidligere Kolleger modtog mig uden Undtagelse med Velvilje. Det var kun, hvad jeg havde ventet, thi de havde i vid Udstrækning støttet mine Bestræbelser. Men jeg var spændt paa, hvorledes Centrum, og da navnlig Dr. Spahn, vilde stille sig. Næppe havde han imidlertid faaet Øje paa mig i Rigsdagens Restauration, hvor jeg sad i Samtale med Indenrigsminister Severing og min personlige Ven Dr. Breitscheid, før han rejste sig fra sin Plads, kom hen til mig, bød mig Velkommen i Rigsdagen og udtalte sin Glæde over, at jeg vilde opretholde Forbindelsen med mine tidligere Kolleger. Jeg kan ikke nægte, at jeg følte det som en ærefuld Udmærkelse, da Spahn modtog mig paa denne Maade.

Den Rigsdagsmand af Centrum, med hvem jeg har staaet i det frugtbareste Samarbejde, er *Erzberger*, som jeg hyppigt har omtalt i mine Krigsdagbøger. *Mathias Erzberger* var først Lærer, derefter Journalist og Redaktør i Württemberg, men slog sig allerede i 1903, da han kun 28 Aar gammel blev Rigsdagsmand, ned i Berlin. Her udfoldede han en meget betydelig Virksomhed, først og fremmest som Parlamentariker, dernæst som Forfatter og Journalist. Han har udgivet et 9 Bind stærkt Værk om „Centrumspolitik im Reichstage“ og ledte fra Berlin flere

Korrespondancebureauer til Partiblade. Fire Damer havde nok at gøre med at skrive efter hans Diktat, som de modtog i Diktafon. I 1918 blev Erzberger Statssekretær og Formand for Vaabenstilstandskommissionen. 1919—20 var han Rigsfinansminister og stedfortrædende Ministerpræsident. 1920 traadte han ud af Regeringen for at føre en politisk Proces imod Statssekretær *Helfferich*, der havde rejst meget ærekrænkende Sigtelser imod ham for at slaa ham, den af Reaktionen mest hadede og frygtede tyske Politiker, ned som Statsmand. Kort efter Nytaar 1920 blev der øvet et første Attentat imod ham. Skønt saaret, overvandt han snart Følgerne. Processen rensede ham for det Snavs, Republikkens Dødsfjender havde søgt at tilsøle ham med. Men da han stod rede til atter at indtage en ledende Stilling i Republikkens Regering, blev han i August 1921 paa en Spadseretur dræbt af Snigmordere.

Erzberger var i Besiddelse af en ukuelig Energi, en meget omfattende Viden og en utrolig Arbejdsevne. Af de Rigsdagsmænd, jeg har lært at kende, kunde kun Eugen Richter i denne Henseende maale sig med ham. Fælles for dem begge var Evnen til samtidig at arbejde med flere Sager. Man saa dem aldrig ledig eller blot lyttende paa deres Plads. Travlt sysselsat med at læse eller skrive Artikler, fulgte de dog, som sikkert rammende Tilraab hyppigt viste, nøje Forhandlingernes Gang. En Dag talte jeg i Rigsdagen om Politiovergreb imod nordslesvigske Frimenigheder. I denne Forbindelse paatalte jeg Opløsningen af et kirkeligt Møde paa Als. Set fra den tyske Rigsdag var det en ret ubetydelig Sag, men den rummede alligevel et Principspørgsmaal. Foran mig sad Erzberger bøjet ned over sin Pult, som sædvanlig sysselsat med at skrive. Men da jeg omtalte denne Sag, rejste han sig fra sin Plads, gik hen til sin Partifælle Dr. *Pfeiffer*, som stod paa Talerlisten efter mig, og gav ham, som jeg formodede, en kort Instruks. Min Formodning slog til. Dr. *Pfeiffer* gik straks ind paa denne Sags principielle Betydning og

ydede mig, som Ordfører for det mægtige Centrumsparti, dermed værdifuld Støtte.

I August 1914 kaldte Erzberger mig telegrafisk til Berlin for at raadføre sig med mig om Tysklands Propaganda i de nordiske Lande. Han sad da med meget stor Indflydelse og støttede mig beredvillig i mine Bestræbelser for at faa Fangerne frigivet og den sønderjydske Presse udgivet paany. Da jeg har omtalt dette Samarbejde i „Fra Krigstiden“, skal jeg ikke komme nærmere ind paa det her.

Erzberger var i Aarene før og under Verdenskrigen efter min Mening Tysklands betydeligste Parlamentariker. Under Julikrisen i 1917 var det i Virkeligheden ham, der samlede og førte Oppositionen. Eftertiden viste, at han saa rigtigt, da han dengang havde Mod til at sige: „Der tales om en „tysk Fred“, om „en Forsoningsfred“, om „en Scheidemannfred“. Jeg spørger blot: Er der virkelig Udsigt til, at vi ad Aare kan faa en *bedre* Fred, end vi kan faa nu? Dette er det afgørende Spørgsmaal. Jeg viger ikke tilbage fra at sige: *Jeg tror ikke, at vi kan faa en bedre Fred ad Aare!* Jeg holder det for min Pligt at sige dette ganske aabent.“ Han motiverede dette Standpunkt indgaaende og hævdede, at et Aars Krig til vilde koste Tyskland mindst 200,000 Faldne og forøge Rigets Gæld med mindst 50 Milliarder Mk. uden andet Resultat, end at Tyskland fik en endnu daarligere Fred!

Denne Tale blev med Rette betegnet som en Daad. Der skulde Mod til at sige Sandheden i de Dage. En Tid lang syntes hans Opfattelse at skulle sejre. Men saa kom den første russiske Revolution. Endnu en Gang fik hans bitre, uforsonlige Modstander, *Helfferich*, Overtaget, og Krigen blev fortsat, til den endte med Versaillesfreden!

Af andre fremragende Centrumsmænd vil jeg endnu kun nævne den tidligere Rigskansler, Dr. *Joseph Wirth*, som stod Erzberger meget nær. Wirth er Badenser. Han studerede Matematik og Nationaløkonomi, blev Professor og

Byraadsmedlem i Freiburg, Landdagsmand i Baden og 1914 Rigsdagsmand, 1918 Finansminister i Baden, 1920 Rigsfinansminister, 1921 Rigskansler, 1929 Rigsminister for de besatte Omraader og 1930—31 Rigsindenrigsminister. Wirth er en myndig Mand, kundskabsrig, klarttænkende og veltalende, en Politiker, som har sine Meningers Mod og aldrig har været bange for at gaa imod Strømmen, heller ikke indenfor sit eget Parti. I Krigsaarene fulgte han Erzberger, hvis Politik han senere fortsatte som Fører for Centrums venstre Fløj. Under Krigen stod jeg denne Retning nær. Efter Republikkens Oprettelse er jeg — skønt ikke længere tysk Parlamentariker — kommen paa en ret venskabelig Fod med Wirth. Vi har gentagne Gange mødt hinanden paa internationale Kongresser, og han hører til den Kreds af tyske Folkerepræsentanter, som jeg staar i personlig Forbindelse med og saavidt muligt søger Lejlighed til at udveksle Meninger med, naar jeg kommer til Berlin. Da vi i 1925 mødtes som Deltagere i den „Interparlamentariske Union“s Konference i Washington, hvor de tyske Parlamentarikere endnu følte sig isoleret, bad Wirth mig om at gøre ham og andre tidligere Kolleger bekendt med nordiske Parlamentarikere, et Hverv, som jeg med Glæde overtog. Bl. a. forestillede jeg Wirth for daværende Medlem af Folketinget, Fru *Mathilde Hauschultz*. Fruen udtrykte ved denne Lejlighed sin Glæde over at hilse paa en saa bekendt Kollega. „Kollega — wie so?“ udbrød Wirth. „Ja, jeg er Sagfører,“ sagde Fru Hauschultz, „og saa vidt jeg ved, er De ogsaa det!“ „Nein,“ svarede han smilende, „Höchstens bin ich Linksanwalt! Herr Hanssen weiss schon, was ich meine!“ Han benyttede her et Ordspil. „Linksanwalt“ betyder Vinkelskriver, men kan tillige betyde Sagfører for Venstre, og det var denne Betydning, han her lagde i Ordet, ved at henvise til, at han stadig som god Demokrat havde staaet som Forsvarer af Centrums Samarbejde med Venstrepartierne.

Indenfor det *national-liberale* Parti havde jeg bitre Mod-

standere, men ogsaa forstaaende Kollegaer. Ejendommeligt var mit Forhold til Landdagsmand Gehejme-Justitsraad *Jürgensen* i Husum, en flittig, paa økonomiske Omraader indsigtfuld og kundskabsrig Politiker, en født Nordslesviger, hvem Hjemstavnsens Ve og Vel laa stærkt paa Sinde. *Christian Jacob Jürgensen* var født i Stubbæk ved Aabenraa. Faderen, en klog og dygtig Bonde, som sad paa en gammel Slægtsgaard, havde i Brydningstiden sluttet sig til Slesvig-Holstenerne. Men han holdt sit sønderjydske Maal i Ære, nedarvet Sæd og Skik i Hævd og tog indtil Trearskrigen ikke videre Del i det offentlige Liv. Da hændte der en Begivenhed, som blev afgørende for Sønnens senere Løbebane.

Da jeg en Dag fortalte *Jürgensen*, at *Chr. Finnemann*, som han kendte, var bleven stemplet som Optant og udvist, udbød han: „Nu gaar de mig Helvedes vidt! Dette er Uret. Nu er det kun rimeligt, at han sætter haardt imod haardt.“ Derpaa fortalte han mig, hvorledes hans Fader var bleven behandlet af en dansk Amtmand.

Nogle Dage før Slaget ved Isted blev en Drift Kvæg, som var bestemt til Hæren, ført gennem Stubbæk. En Kvie løb bort fra Flokken og ind paa hans Mark. Ingen vidste, hvor den var kommen fra. Ved næste Kirkestævne lod han efter Egnens Skik og Brug kundgøre, at der opholdt sig en fremmed Kvie blandt hans Kvæg, hvor Ejeren kunde afhente den. Der meldte sig imidlertid ingen.

Noget efter blev Kvien gennem Amtmand Heltzen i Aabenraa efterlyst af Militæret og funden paa *Jürgensens* Mark. Ukendt med hævdvunden Skik og Brug sigtede Amtmanden den ansete, ærekære Bonde for uretmæssigt at have tilegnet sig Kvien. „Aber dann wurde der Alte bockbeinig!“ udbød *Jürgensen* ophidset, da han fortalte mig Tildragelsen. Han satte haardt imod haardt, og nogle Uger senere blev jeg 11 Aar gammel sendt til Glückstadt for at faa en ren tysk Uddannelse.“

Efter at have taget Studentereksamen, studerede *Jürgen-*

sen Jura ved Universiteterne i Kiel og Berlin, tog derefter juridisk Embedseksamen ved Overappellationsretten i Kiel og nedsatte sig 1863 som Advokat i Altona. Skønt han fra Tolvaarsalderen af kun havde tilbragt Ferierne i sit Hjem, var han dog besjælet af en varm Hjemstavnsfølelse. Under Krigen 1864 vendte han tilbage til Nordslesvig, var et Par Maaneder Amtssekretær i Haderslev og blev derefter konstitueret som Herredsfoged i Toftlund, hvor han afløste Herredsfoged *Frederiksen*, som Civilkommissærerne havde afskediget. „Ved Overtagelsen af Embedet,“ skriver han i et Brev til mig, „lod jeg mig lede af den Grundsætning, at Embedsmændene er til for Befolkningen. Jeg opfattede det som min Pligt at være Beboernes Ven og Hjælper. Denne Grundsætning er jeg bleven tro til den Dag i Dag.“

Med Beboerne talte Jürgensen, ligesom Generalsuperintendent *Godt*, med Forkærlighed Sønderjyds. Det faldt ham som nordslesvigsk Bondesøn naturligt at stille sig paa en kammeratlig Fod med Omegnens Bønder. Herredsfoged *Frederiksen*, som velvilligt havde indbudt Jürgensen til at bo hos sig, iagttog dette med Uvilje. En Dag kaldte han Jürgensen til Side og sagde: „Hvis De vil følge mit velmente Raad, saa brug ikke Folkemaalet og stil Dem ikke paa en saa kammeratlig Fod med Bønderne. De bør vaage over, at der altid er tilbørlig Afstand mellem Dem som Embedsmand og Herredets Beboere.“ Da Jürgensen erklærede, at han ikke delte Herredsfogdens Opfattelse, udbrød *Frederiksen*: „Ja, De har maaske politiske Formaal med Deres Optræden. I saa Fald kan De blive en farlig Mand.“

Skønt Egnen var udpræget dansksindet, lærte Beboerne snart at sætte Pris paa Jürgensen, der var en god Hjælper i den vanskelige Overgangstid. Han var kyndig og indsigtfuld i alt, hvad der vedrørte gamle Rets- og Skatteforhold, interesserede sig for Befolkningens økonomiske Anliggender, var jævn og ligefrem i sin Optræden og i Besiddelse af megen sund Sans. De nationale Modsætning-

ger gjorde sig i disse Aar stærkt gældende, men han søgte ikke uden Held at afsvale Lidenskaberne. Karakteristisk er følgende Træk: Jürgensen var bleven indbudt til et Bryllup, hvor saa godt som alle Gæster var dansksindet. Ud paa Aftenen trængte en brøsig Mand, som havde drukket for meget, sig ind paa ham og raabte udfordrende: „Jürgensen, nu skal De synge „Dengang jeg drog afsted!“ Bryllupsgæsterne følte sig ilde berørt, da Sangen var forbuddt. Jürgensen tog imidlertid Sagen med Ro og afviste Manden med et Par spøgende Bemærkninger. Men saa blev han grov og gentog paa en fornærmelig Maade Opfordringen. Et skarpt Sammenstød syntes uundgaaeligt. Men da rejste Jürgensen sig smilende og sagde: „Den foreslaaede Vise kan jeg ikke, men jeg vil synge en anden,“ og dermed istemte han:

Jeg har forsvoret at drikke Brændevin,
 jeg har forsvoret at spille Kort,
 men jeg har kysset en Alsing-Pige —
 det er det værste, som jeg har gjort. —

og dermed udløste Stemningen sig i en befriende Latter.

Da Retsvæsenet efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen blev skilt fra Administrationen, blev Jürgensen udnævnt til *Amtsdommer* i Rødding. Her kom han, trods sit udprægede tyske Sindelag, ligeledes snart til at staa paa en kammeratlig Fod med en Del af Omegnens Bønder, deriblandt ogsaa den gamle, djærve Foregangsmand *Hans Diderik Kloppenborg* i Københoved. En Dag besøgte Jürgensen efter særlig Indbydelse Kloppenborg paa Bejstrupgaard, hvor han havde malet alt rødt og hvidt for at demonstrere sit danske Sindelag. Idet han nu førte Jürgensen rundt, pegede han paa Ledstolper, Havelaager, Døre, Vinduer m. m. og spurgte Gang efter Gang godmodigt drillende: „Er det ikke smukt, Jürgensen? Tager det sig ikke godt ud, Jürgensen?“ Da han havde varieret dette Spørgsmaal en halv Snes Gange, vendte Jürgensen sig al-

vorligt om imod ham og sagde: „Jo, det tager sig brillant ud, Kloppenborg, men jeg savner endnu noget: Du bør anskaffe dig et Par Bukser, hvoraf det ene Ben er hvidt, det andet rødt. Saa er alt hos dig komplet!“

Af Hensyn til sine Sønner søgte Jürgensen 1880 Amtsdommerembedet i Husum, hvor der var et Gymnasium. Her blev han allerede i 1882 af det national-liberale Parti opstillet og valgt til Landdagsmand. I Landdagen stødte han snart haardt sammen med *Gustav Johannsen*. Fjendskabet skyldtes oprindelig en Misforstaaelse. Gustav Johannsen havde paa et politisk Møde sagt, at det store tyske Folk ikke maatte bedømmes efter de daarlige Elementer, der kom til Nordslesvig. De var kun at ligne ved det Snavs, Havet kastede op paa Stranden. I et Avisreferat blev „daarlige Elementer“ ombyttet med „Hjemmetyskerne“, og som Søn af en anset hjemmetysk Slægt følte Jürgensen sig dybt krænket, da han læste Referatet. I denne Stemning rettede han i Landdagen et heftigt Angreb paa Gustav Johannsen og bestred bl. a. hans Ret til at tale om sit „danske Modersmaal“, da hans Mor havde talt Tysk med ham. Han fik Svar paa Tiltale, og Ordskiftet gik nu videre med nærgaaende, personlige Angreb fra begge Sider, som efterhaanden trængte Jürgensen over i en saa kras Opposition imod de nordslesvigske Repræsentanter, at ethvert Samarbejde, selv paa Omraader, som ikke direkte berørte de nationale Forhold, blev umuliggjort.

Da jeg i 1896 var bleven Landdagsmand, søgte Jürgensen forgæves at drive en Kile ind imellem Gustav Johannsen og mig. Staaende overfor et Enten-Eller stillede jeg mig selvfølgelig ved Gustav Johannsens Side, men iøvrigt beklagede jeg Krigstilstanden. Jeg følte mig nemlig overbevist om, at det ikke blot var muligt at tæmme Jürgensens Kamplyst, men endog at vinde hans Bistand i visse Retninger.

I en Afhandling om „Gustav Johannsen som Parlamentariker“, som jeg skrev i „Sønderjydske Aarbøger“ efter hans Død, søgte jeg at skifte Sol og Vind lige mellem ham og hans bitre Modstander. Jeg udtalte mig anerkendende om Jürgensens Embedsvirksomhed i Nordslesvig, fremhævede hans Kyndighed, Hjælpsomhed og stærke Hjemstavnsfølelse og udtalte, at han utvivlsomt paa sin Vis mente det godt med den nordslesvigske Befolkning. Jürgensen glædede sig meget over denne Omtale, fik den i Oversættelse optaget i „Hamburger Nachrichten“ og forelæste den for en Del Kolleger i Rigsdagen, deriblandt ogsaa Gustav Johannsens mangeaarige Ven, Overlandsretsraad *Schmieder* fra Breslau. Dagen efter sagde *Schmieder*, som i anden Forbindelse omtalt, til *Jessen*, at Jürgensen og jeg tilsyneladende havde begravet Stridsøksen. Dertil svarede *Jessen*, efter hvad han selv meddelte mig, at han betragtede det som urigtigt, at jeg havde udtalt mig saa gunstigt om Jürgensen. „Sig ikke det,“ svarede den gamle Højesteretsdommer: „For det første er det *nobelt* af Hanssen at behandle en Modstander saaledes, og for det andet er det *klogt*. Det vil sikkert komme ham til gode.“

Denne Spaadom gik i Opfyldelse. Bismarck har sagt: Politik er *Kunsten at opnaa det mulige*. Men Politik er ogsaa, som Fyrst Bülow stærkt fremhævede: *Kunsten at omgaas Mennesker!* — et Ord, der passende kan staa som Overskrift over Skildringen af mit Forhold til Jürgensen efter Gustav Johannsens Død. Jeg følte mig overbevist om, at det vilde være muligt at afvæbne ham som farlig Modstander og i Stedet for vinde ham som værdifuld Støtte under mit Arbejde med Optantsagen, og indrettede min Holdning derefter. Det lykkedes mig at overbevise ham om, at der i enkelte Optantsager blev øvet soleklar Uret. For at faa dem ordnet i Stilhed, anbefalede han mig til den indflydelsesrige Ministerialdirektør i Indenrigsministeriet Dr. *Peters*, med hvem han stod i Venskabs-

forhold fra Tiden før Krigen, da de begge havde været unge Advokater i Altona. Overfor Dr. Peters og Indenrigsminister v. Hammerstein kunde jeg altid regne med Jürgensens Bistand. Da „Den tyske Forening“s Bestyrelse senere opdagede Dr. Peters' Efterfølger, Geheime-Overregeringsraad *Heinrichs* og søgte at ophidse ham imod mig, neutraliserede Jürgensen efter min Anmodning dette Angreb. Indenfor Statsministeriet paavirkede han især Justitsminister *Beseler* til Gunst for os.

Udviklingen af mit Forhold til Jürgensen kan jeg bedst skildre ved Uddrag af nogle Breve:

Berlin (udateret) 1897.

„Naar jeg arbejder i Biblioteket, tager Jürgensen Plads i Nærheden af mig for at kontrollere mig.“

Berlin, den 9. Marts 1898.

„Da Jürgensen i Dag talte imod Gustav Johannsen, var han næsten sort i Ansigtet af Vrede. Landretsdirektør Kirsch af Centrum sagde, uden at ane at jeg sad lige bag ved ham, til en Partifælle: „Lad ham hellere tale Dansk. Det Sprog, han taler, er jo alligevel halvt Dansk.“ — Den sønderjydske Accent hørtes gennem hans tyske Sprog.“

Berlin, den 12. Februar 1899.

„Jürgensen kom i Gaar hen til mig og var overordentlig flink og venlig. Jeg kan komme til at staa paa en god Fod med ham, hvis jeg vil, og som Forholdene nu stiller sig, er det maaske rigtigt. Det maa imidlertid komme lidt efter lidt. Han er ikke ond, kan godt lide den nordslesvigske Befolkning og sagde atter i Gaar, at han ikke vilde være Medlem af „Den tyske Forening for Nordslesvig“.

Berlin, den 19. April 1899.

„Aviserne er fulde af Angreb paa mig, fordi Nævningere-
retten har frikendt Redaktør *Janke*, der havde sigtet mig
for Edsbrud. Jürgensen kom straks hen til mig i Land-
dagen og talte venligt med mig — om andre Ting.“

Berlin (udateret) 1901.

„Jürgensen og Bachmann deltog ikke i Debatten i Dag.
Jeg har med deres Samtykke bugseret Optantsagen ud af
den brændende Politik og knyttet Forbindelse med Mini-
sterialraad Dr. Peters.“

Berlin, den 8. Januar 1902.

„Mit Forhold til Jürgensen er ret ejendommeligt: Dag-
lige Trætter som stiger til lidenskabeligt Ordskifte og dog
gemytligt Kammeratskab med fortrolige Samtaler om Folk
i Aabenraa og Omegn.“

Berlin, den 13. Januar 1902.

„Der er stærkt Tale om, at Dr. Peters bliver udnævnt
til Præsident for Overforvaltningsretten. Jürgensen var-
skoede mig i Gaar og raadede mig til at fremskynde For-
handlingerne om Optantsagen.“

Berlin, den 4. Februar 1902.

„Jeg holder Jürgensen under stadig Bearbejdelse, hvad
Optantsagen angaar.“

Berlin, den 10. Februar 1902.

„Jeg fører en ejendommelig Politik. Jeg lader Jürge-
sen se i mine Papirer, fordi jeg holder det for rigtigst.
Han bliver bedre rustet — men det ligger i min Interesse,
thi jo før de Indvendinger, man fra tysk Side kan rejse
imod mine Anskuelser, kommer frem, desto bedre Tid har
jeg til at forberede Forsvaret.“

Berlin, den 12. Februar 1902.

„I Dag har Jürgensen faaet Overforvaltningsrettens sidste Dom og en Tilbage trædelseserklæring af mig. Dem sidder han nu og studerer.“

Berlin, den 21. Februar 1902.

„Dr. Barth tilbød mig i Dag sin Plads. Dermed rykkede jeg frem fra Nr. 12 til Nr. 3 paa Talerlisten. Jürgensen kom og sagde: „De faar ikke Ordet i Dag.“ „Jo,“ svarede jeg, „om et Øjeblik.“ „Død og Kritte!“ udbød han, „saa maa vi se at faa Bachmann frem.“ „De kan sige til Bachmann, at jeg ikke rører ved ham.“ „Godt.“ Bachmann fik Besked, Dr. Peters ligeledes. Dr. Peters svarede kort.“

Berlin, den 12. Januar 1904.

„Jürgensen hjælper mig med at samle Materiale til Paul Svejstrup. Han fortalte mig Historier om, hvordan han drillede Amtsdommer Lindemann¹⁾, som jo nu er ansat ved Amtsretten i Husum. Han kunde ikke faa ham den Grundsætning indprentet, at Dommeren var til for Folket. Naar han dømte for haardt, kaldt han ham „Blutrichter“.“

Berlin, den 6. Februar 1904.

„I Gaar Aftes var Nielsen og jeg sammen med Jürgensen og Studenterne Simonsen og Jensen fra Røddingegnen. Vi havde en meget hyggelig Sammenkomst, drak Øl, fortalte Historier og snakkede kun Sønderjydk.“

Berlin, den 28. Juni 1905.

„Jürgensen kom straks og gav mig en Del fortrolige Meddelelser om Samtaler, som han i min Fraværelse har

¹⁾ Amtsdommer Lindemann, Ophavsmand til Forældreretssagerne og Bismarckstaarnet paa Knivsbjerg, et af den tyske Forenings virksomste Medlemmer, blev tvangsforflyttet til Husum, fordi han udfordrede sin Kollega Amtsdommer Clausen, Aabenraa, paa Pistoler.

haft med Minister v. Hammerstein og Gehejmeregeringsraad Heinrichs om Optantsagen. Han har nu faaet Blod paa Tanden. Ad Aare haaber jeg, at han ogsaa optræder offentligt i Landdagen, naar Optantsagen kommer paa Tale.“

Berlin, den 5. December 1905.

„Jürgensen kom i Dag straks hen til mig og sagde, at han ikke billigede den Dom, jeg havde faaet. Der burde absolut ikke have været idømt Fængselsstraf.“

Berlin, den 10. Februar 1908.

„Jürgensen meddelte mig i Gaar, at han havde haft en Samtale om Optantsagen med Justitsminister *Beseler*, overfor hvem han havde udtalt sin Tilfredshed med Traktaten. Beseler svarede, at det var paa Tide, at disse gamle Historier blev ordnede. Han havde som Overlandretspræsident i Kiel set, at man havde lavet mange dumme Historier i Nordslesvig.“

Berlin, den 13. Juni 1908.

„Gehejmeregeringsraad Heinrichs er bleven Regeringspræsident i Lüneburg. Han var imødekommende overfor mig, indtil jeg stødte haardt sammen med ham i Finne-mannsagen. Kort efter blev han opdaget af Kliken i Haderslev, som søgte at øve Indflydelse paa ham, et Trik, som jeg har søgt at modvirke ved Gang efter Gang at pudse Jürgensen paa ham.“

Berlin, den 5. November 1908.

„Jürgensen har lige aflagt mig et Besøg. Han har siddet og talt med mig i to Timer. Strackerjan og Dr. Hahn faar ham hverken kyst eller bøjet.“

Berlin, den 6. November 1908.

„Jürgensen har faaet Brev fra en Tysker i Haderslev, som udtaler sin Tilslutning til ham og retter skarpe Angreb paa Strackerjan og Konsorter. Han er ved frejdigt Mod, giver sig ikke, men vil nu for Alvor bekæmpe Banden om end foreløbig ikke overfor Offentligheden.“

Berlin, den 3. December 1908.

„Der iværksættes en formelig Klapjagt paa Jürgensen. Bestyrelsen for den national-liberale Forening i Altona har rettet en Henvendelse til Partiets Centralbestyrelse, hvori den paastaar, at Jürgensens Optræden er egnet til at skade den tyske Sag i Nordslesvig paa det alvorligste. De National-Liberale i Vestslesvig og Vestholsten tager ham imidlertid i Forsvar.“

Berlin, den 7. December 1908.

„Det er mærkeligt, som Jürgensens Forhold til mig udvikler sig. Han kommer daglig enten i Rigsdagen eller Café „Victoria“ for at tale med mig og betragter mig som sin Trøster og Raadgiver, ja stundom taler han næsten til mig, som om jeg var hans Fader. I Dag kom han straalende hen til mig i Rigsdagen for at fortælle mig, at Forsøgene paa at ophidse Fraktionen imod ham, kunde betragtes som strandet. Den har vedtaget en Erklæring, som udmunder i, at der ikke er Anledning til at foretage noget imod ham. I Gaar havde han truffet Professor H. Delbrück, som takkede ham for hans Artikel og i et og alt var enig med ham.“

Berlin, den 5. Februar 1909.

Jürgensens Død kom meget uventet. Af Dr. Leonhart fik jeg i Dag en sidste Hilsen fra ham med Bøn om at besøge ham paa Sygehuset, da han gerne vilde tale med mig.“

Berlin, den 8. Februar 1909.

„Kloppenborg, Nis Nissen og jeg fulgte i Gaar Jürgensen til hans sidste Hvilested. Der blev holdt en Tale ved Graven af hans gamle Ven *Fürbringer*. Vi stod lige overfor ham. Dette gav vistnok Anledning til, at han i Mindetalen behandlede os lige med Tyskerne, tog Standpunkt imod „Den tyske Forening“ og erklærede: „Dänen wie Deutsche scharen sich jetzt erfreulicherweise um sein Grab.“ „Unglaublich,“ udbrød et Par frikonservative hollandske Landdagsmænd, som stod lige bag mig.“

Berlin, den 9. Februar 1909.

„Schleswigsche Grenzpost“ har Ret i, at Jürgensen har været under min Indflydelse siden Gustav Johannsens Død. Hans sidste Ord til mig for en halv Snes Dage siden her i Rigsdagen var: „Sørg dog endelig for, at Resolutionen imod Dr. Hahn¹⁾ hver Gang den vedtages, sendes til Berlin til Justitsministeriet.“

Efter Jürgensens Død skrev hans Enke til mig, takkede mig paa sine Sønners og egne Vegne for det Eftermæle, jeg havde givet hendes afdøde Mand i „Hejmdal“, og fortsatte: „Da han den 14. Januar forberedte sig til at rejse til Berlin, tog han kort forinden det Eksemplar af Deres Avis, hvori De har skrevet en Artikel i Anledning af hans 70 Aars Fødselsdag frem. Efter at han endnu en Gang havde læst Artiklen for os og smilende havde udtrykt sin Tilfredshed med Slutningen, gemte han atter Bladet omhyggeligt i sit Skrivebord. Vi er alle dem hjerteligt taknemmelige, der har vist vor elskede Fader Venskab, mens han var i Live, denne varme Følelse ytrer sig ikke mindst overfor Dem, ærede Hr. Hanssen, saavel som overfor Hr. Kloppenborg og Hr. Nissen, fordi de viste den Afdøde den sidste Ære.“

¹⁾ Resolutionen, som blev vedtaget enstemmigt paa mange Møder, havde følgende Ordlyd: „Vi erklærer hermed, at vi ikke mere har Tillid til Landretsdommer Dr. Hahn der er hildet som Dommer i politiske Retssager.“

Vi hørte til de frisindede Partiers Valggruppe, havde Adgang til deres Stambord, blev altid indbudt til deres selskabelige Sammenkomster og færdedes mest i Selskab med dem udenfor Tingene. I Landdagen raadede de dengang kun over 22 af 433, i Rigsdagen over 37 af 397 Mandater. Ialt var der knap halvhundrede frisindede Parlamentarikere i Berlin, thi Førerne sad for det meste inde med Dobbeltmandater.

Naar Rigsdagen og Landdagen om Efteraaret traadte sammen, blev der altid af Fraktionen truffet Aftale med en centralt beliggende Restauration om at reservere Parti-gruppen et godt, helst lidt afsides staaende „Stambord“ hver Aften under hele Samlingen. Ved Stambordet kunde man altid træffe en større Kreds af frisindede Parlamentarikere. Enhver kunde komme og gaa efter Behag. Stundom var Underholdningen kun, som tidligere omtalt, en trættende Tyggen Drøv over Dagens Begivenheder. Men i bevægede Tider kunde den være interessant, oplysende og lærerig. Repræsentanter for de betydeligste Partiblade og fremstaaende Tillidsmænd fra Provinserne dukkede da op ved Stambordet for at indhente Informationer og ydede samtidig deres Bidrag til Underholdningen.

Med de frisindede Partiers Tilbagegang var der foretaget en Sigtning af Medlemmerne. Førerne var valgt i de sikreste Valgkredse. Det var gennemgaaende ældre, men betydelige Mænd, der var tilbage, Politikere, som sad inde med rig Erfaring, men savnede Initiativ Der var noget stift over de fleste af dem, ikke mindst over Hovedføreren Eugen Richter, som, Dogmatiker til Fingerspidserne, stod underligt uforstaaende og i sin Politik upaavirket af de nye Tidens sociale Brydninger.

Eugen Richter var født i Düsseldorf, hvor hans Fader var Militærlæge. Knap 30 Aar gammel fik han, efter at Regeringen havde afskediget ham af Statstjenesten, fordi han havde tilladt sig at kritisere Administrationen, Sæde i Rigsdagen, hvor han hurtigt tørnede voldsomt sammen med

Bismarck og vandt en fremskudt Stilling som Fører for Fremskridtspartiet.

Med Eugen Richter har jeg ikke været i nær personlig Forbindelse, men jeg har staaet i fælles Kampfront med ham i en lang Aarrække. Gentagne Gange har han i kritiske Situationer i Landdagen ydet mig Haandsrækninger. Under Köllerpolitiken aabnede han mig Adgang til at skrive i hans Organ „Freisinnige Zeitung“. Jeg fik dermed Lejlighed til at fremdrage og paatale Hr. v. Köllers værste Udskejelser overfor en større tysk Læsekreds. Stundom var dette meget virkningsfuldt. I December 1899 opfordrede Landraaden i Sønderborg Amt alle Forældre i Sundved, som havde voksne Børn paa danske Højskoler, til at tage dem hjem inden Jul. Skete det ikke, tilføjede han, vilde alle Optanter i de paagældende Kommuner blive udvist! Da jeg ud paa Aftenen modtog denne haarrejsende Efterretning i Berlin, sprang jeg straks i en Droske og kørte til „Freisinnige Zeitung“s Redaktion. Efter at have meddelt Bladets ledende Redaktør Efterretningen, dikterede jeg efter hans Opfordring en Artikel, som havde baade Næb og Klør. Næste Morgen stod den i Bladet. Sagen vakte megen Opsigt. Artiklen blev optaget i andre store liberale Blade. Regeringspressen kunde ikke forbigaa den i Tavshed. Den paavirkede saaledes den offentlige Mening og var med til at paaføre Köllerpolitiken et afgørende Nederlag i Rigsdagen¹⁾.

Med Gustav Johannsens Venner kom jeg meget sammen. Efter hans Død fortsatte flere af dem den venskabelige Forbindelse med mig. Forrest blandt dem stod Overlandsretsraad *Schmieder* fra Breslau (omtalt i „Et Tilbageblik II“ S. 194). Vi boede efter hans Opfordring i en halv Snes Aar paa samme Hotel. Til dem hørte ogsaa Rigsdagens Vicepræsident *Schmidt*, Elberfeld, hvem jeg har omtalt under min Kamp imod Sprogforbudet, og Advokat *Lenzmann*, en af Tysklands store Advokater. Af

¹⁾ Eugen Richter, se videre Et Tilbageblik II. Side 290 til Side 292.

Overlandsretsraad *Schmieder*, som havde været aktiv Politiker siden 1848 og var en kyndig Jurist, har jeg høstet megen Belæring.

Med *Lenzmann*, den første tyske Parlamentariker, som Gustav Johannsen førte mig sammen med, tilbragte jeg ofte efter Opfordring Aftenen i en Restauration, som han satte særlig Pris paa. I en lang Aarrække var Lenzmann, som var en meget betydelig Jurist, Ordfører i Rigsdagens Justitskommission. Regeringen udnævnte ham til Medlem af Udvalget, der forberedte en ny Straffelov. Som Forsvarer i Straffesager, særlig i politiske Retssager, var han søgt over hele Tyskland. Ret betegnende i denne Henseende er følgende Episode:

Som Forsvarer i en politisk Retssag stødte han et Par Gange haardt sammen med Statsadvokaten, hvis udfordrende partipolitisk prægede Optræden han revsede skarpt. „Forsvareren bor i Lüdenscheidt,“ udbød Statsadvokaten haanligt. „Jeg har slaaet efter i et Leksikon for at se, hvor det er. Det er et lille Hul i Westfalen, som ikke engang har en Landsret. Hans Erfaringer betyder derfor ikke stort.“ — „Hvad min Bopæl angaar, har Statsadvokaten Ret,“ svarede Lenzmann, „men jeg ser af hans Personalier, at han aldrig er optraadt som Statsadvokat udenfor denne Domstol. Jeg er derimod optraadt som Forsvarer ved 67 andre preussiske Landsretter og er derfor, skønt jeg bor i det lille Hul Lüdenscheidt, ikke helt uerfaren i andre Domstoles Praksis.“ — Da der kun var 74 Landsretter i Preussen dengang, viser det, hvor anset og søgt han var som Forsvarer.

Særlig Anerkendelse høstede han som Forsvarer for Grev *Lippe-Bisterfeld* i Processen om Arvefølgen i Fyrstendømmet Lippe-Detmold. Greven var den nærmeste Tronfølger, men Kejserens Svoger bestred, støttet af Kejseren, hans Arveret under Henvisning til, at en af hans Forfædre havde været gift med en Dame af borgerlig Æt. Da Lenzmann en Aften, vi sad ene sammen, fortalte mig

dette, udbød jeg: „Men det samme gælder jo om den tyske Kronprins!“ — „Kan De bevise det? spurgte Lenzmann meget interesseret. „Ikke paa staaende Fod,“ svarede jeg, „men jeg skal skaffe Dem Beviset.“ Nogle Dage efter forelagde jeg ham følgende Stamtavle:

S Ø R E N M A T H I E S E N

Regnskabsfører og Klokker ved Trinitatiskirken i København,
født 1653, død 1740, gift med Maren Nielsdatter Banner,
født 1670, død 1719.

Mette Mathiesen, f. 1694, d. 1719. ~ Ulrik v. Kaas, Admiral, Stiftamtmand, f. 1677, d. 1746 i Bergen.

Frederik Christian v. Kaas, ~ Edel Sophie v. Kaas.
f. 1727, d. 1803.

Henriette Valentine v. Kaas, ~ Christian Konrad Sophus Greve
f. 1778. Danneskjold Samsøe, f. 1774,
d. 1823.

Louise Sophie Komtesse Danne- ~ Christian Carl Friedrich August,
skjold Samsøe. Hertug til Slesvig-Holsten-Søn-
derborg-Augustenburg, f. 1798,
d. 1869.

Friedrich Christian August, ~ Adelheid, Prinsesse af Hohen-
Prins af Slesvig-Holsten-Søn- lohe-Langenburg.
derborg-Augustenburg, f. 1829,
d. 1880.

Auguste Victoria, Prinsesse af ~ Kejser Wilhelm II, tysk Kejser.
Slesvig-Holsten-Sønderborg-
Augustenburg.

Kronprins Wilhelm af Hohenzollern.

Lenzmann takkede for den Haandsrækning, jeg dermed havde givet ham, og gav Stamtavlen videre til Eugen Richter, som aftrykte den i „Freisinnige Zeitung“. Offentlig-

gørelsen fortørnede, fortæller Fyrst *Bülow* i sine Erindringer, i høj Grad Kejseren, som erklærede, at „naar Richter sysselsatte sig videre med den kejslerlige Familie, vilde han sende ham to Fløjadjudanter, som med Revolveren i Haanden skulde aftvinge ham en Undskyldning“. General Kessel udtalte overfor *Bülow*, at det ikke var umuligt, at Kejseren gjorde Alvor af Truslen. Offentliggørelsen bevirkede imidlertid, at Grevens Modstandere trak sig ud af Ordskiftet om hans Afstamning, og Lenzmann vandt Processen.

Lenzmann var endnu dengang Socialdemokraternes Sagfører i vanskelige Retssager. Senere fik de selv fremragende Sagførere. Jeg nævner blot Rigsdagsmændene *Heine*, Dr. *Frank* og *Landsberg*. Heine blev efter Revolutionen Justitsminister. Landsberg var en af de seks Folkekommissærer. Med Heine arbejdede jeg Haand i Haand, da Rigsforeningsloven stod til Forhandling. Med Landsberg havde jeg vigtige Forhandlinger efter Revolutionen. Lenzmann førte Socialdemokraternes Sag under den store Bjergmandsstrejke og ligeledes i den højpolitiske Proces, Hr. *v. Köller* som Indenrigsminister rejste imod Partiets Hovedbestyrelse for at sprænge Partiorganisationen.

De socialdemokratiske Førere med *Bebel* i Spidsen sad da paa Anklagebænken. Forhandlingerne varede i henved fjorten Dage. Der blev afhørt flere Hundrede Vidner fra alle Egne af Tyskland. Statsadvokaten foreslog Hovedbestyrelsen idømt Fængsel og høje Pengebøder, Organisation opløst og Partikassen beslaglagt, eventuelt ved Husundersøgelse i *Bebels* Hjem. Da Strafandragendet var stillet, nikkede *Bebel* næsten umærkeligt til Lenzmann, som straks forstod halvkvæden *Vise* og bad Retten om at udsætte Forhandlingerne i ti Minutter, for at han kunde raadføre sig med sin Klient, inden han tog Standpunkt til Statsadvokatens Strafandragende. Retten udsatte Forhandlingerne. Lenzmann trak sig med *Bebel* tilbage til Advokatværelset. Her meddelte *Bebel*, at han havde Partikassen hos

sig. „Lad dem saa bare foretage Husundersøgelsen,“ sagde Lenzmann. „Ja, men jeg er bange for, at de arresterer mig, naar Dommen er forkyndt,“ svarede Bebel, „og saa vil de finde Kassen ved Visitationen.“ — „Saa lad mig bare faa den indtil videre.“ Bebel gav ham Bankbog og Værdipapirer, over 400,000 Mark. Lenzmann stak dem i Lommen, og de gik atter ind i Retssalen. Forhandlingerne genoptoges. Bebel nægtede at udlevere Partikassen. Retten besluttede at foretage en Husundersøgelse. Den var resultatløs. Pengene var bjerget. Ved højeste Instans vandt Lenzmann Processen. Organisationerne blev bestaaende.

Lenzmann var ligeledes *Polakkernes* Forsvarer i politiske Retssager af større Betydning, i disse Aar saaledes i en stor Proces, som var beregnet paa at sprænge de polske Organisationer. Hr. v. *Kocielski*¹⁾ stod da som Polakkernes Hovedfører. Ved sin Tilbagekomst fra Posen efter at have ført og vundet denne Proces fortalte Lenzmann mig, hvad han havde oplevet. Hr. v. *Kocielski* tilhørte den polske Højadel og var ved sit Ægteskab med en polsk Bankiers Datter bleven meget rig. Lenzmann blev paa Banegaarden afhentet i en Ekvipage forspændt med fire arabiske Hingste og ført til Hr. v. *Kocielski*'s prægtige Slot. I Parken, som omgav det, var der opstillet Statuer af polske Førere, udført af fremragende polske Billedhuggere. I Slottet var den polske Kunst rigt repræsenteret af de betydeligste polske Malere. En udsøgt Kreds af fremragende Polakker gav ham en festlig Modtagelse.

Dagen efter aabnedes Retsforhandlingen under stærk Tilstrømning af interesserede Polakker. Meget stod paa Spil for dem. Forhandlingerne varede flere Dage. En Mængde Vidner blev afhørt. Da Statsadvokaten omsider fik Ordet for at stille Strafandragendet, lød det ligesom overfor Socialdemokraterne paa haarde Straffe for Bestyrelserne, Opløsning af Organisationerne og Beslaglæggelse af deres

¹⁾ En Biografi af Joseph v. *Kocielski* findes i „*Fra Kampaarene I*“ S. 319.

Formuer. Saa fik Lenzmann Ordet. Hans Forsvarstale varede i fire Timer. Retten trak sig tilbage og raadslog længe. Endelig vendte den tilbage, og Præsidenten forkyndte under stor Spænding Dommen: Den lød paa Frifindelse! I det samme styrtede en ung, smuk, elegant klædt Dame hen til Lenzmann og udrød bevæget: „Hr. Justitsraad, hele Polen kysser Dem!“ Lenzmann bukkede høfligt, smilede, udbredte sine Arme og udrød: „Naa, naa, smukke Frøken, saa gør De bare Begyndelsen!“

Med Gustav Johannsen, hvis spillende Vid og glimrende Humør Lenzmann følte sig meget tiltalt af, sluttede han tidlig varmt Venskab. De var Dusbrødre og kom næsten daglig sammen. Efter Gustav Johannsens Død fortalte han mig ofte morsomme Smaatræk fra dette Samvær. „En Dag,“ fortalte han, „vilde vi tage en Droske, men da Johannsen steg op, vendte den gamle Droskehest betænksomt Hovedet, vejede Johannsen med Øjnene og nikkede bebrejdede til mig, som om den vilde sige: „Der ganze Johannsen auf ein Mal!“

Han var ligesom Gustav Johannsen en meget før Mand og drev ofte Løjer dermed. „Engang,“ fortalte han ved en anden Lejlighed, „var Johannsen og jeg sammen i en Kolonialudstilling, hvor der var en Trup Hereroer. Da de sorte Fyre saa os to velnærede Mænd, smaskede de med Munden og grinte, saa den trak sig op til begge Øren. Nu Du først, sagde jeg til Johannsen, — saa er de mætte, inden Turen kommer til mig.“

Men det var langt fra alt Spøg. Da Köllerpolitiken-brød ind over os, og det trak sammen til den store Udvisningsdebat i Rigsdagen, kom Lenzmann uopfordret til mig og sagde: „Min gamle Ven Johannsen staar nu overfor en svær Opgave. Jeg vil bistaa ham i Debatten. Men jeg kender jo ikke noget til Forholdene i Nordslesvig. Vil De være saa venlig at samle Materiale til mig, saa skal jeg slaa et alvorligt Slag imod Hr. v. Köller og hans Voldspolitik.“ — Jeg samlede Materialet og bad ham om særlig at tage

Sigte paa Forældreretssagerne, som paa det Tidspunkt generede os stærkt.

Debatten aabnedes. Gustav Johannsen, som endnu var mat efter et længere Sygeleje, begyndte at tale fra sin Plads. Højrepartierne raabte „Tribune!“ Da stod Lenzmann med sit kække, trodsige Blik pludselig ved hans Side, og med Armen støttet paa hans Skulder vandrede Johannsen, hvis syge Fod efter en alvorlig Operation endnu smertede ved hvert Skridt, hen til Talerstolen. Selv tog han med korslagte Arme og sit hvasse Blik vendt ud imod Højrepartierne Plads foran den. Bagefter tog han med Staalhandsker fat paa Köllerpolitiken og førte et saa dræbende Slag imod Forældreretssagerne, at de ikke rejste sig mere.

Lenzmann var senere altid rede til at støtte mig med Raad og Daad. Efter at „Den tyske Forening i Nordslesvig“ havde opdaget, at jeg havde en værdifuld Støtte i ham, søgte dens ledende Mænd at sværte mig overfor ham. Men han lod sig som erfaren Politiker ikke paavirke deraf. Gentagne Gange viste han mig de Breve, han modtog fra Hr. Strackerjan og andre altyske Fanatikere, før han kastede dem i Papirkurven. Jeg havde vundet hans Tillid, og den kunde jeg glæde mig ved til det sidste.

Der var andre af disse gamle frisindede Veteraner, som jeg satte megen Pris paa. Jeg har før i „Et Tilbageblik I“ omtalt *Munckel*, en anden af Tysklands „store Advokater“, og Landretsdirektør *Worzewski*. Professor *Virchow* var en stille Lærd, en verdenskendt Videnskabsmand, men tillige glødende frisindet Politiker, vor gode Ven, altid rede til at støtte os. Advokat *Albert Träger*, som havde en poetisk Aare, har jeg omtalt under Rigsforeningsloven. En sikker Støtte havde vi altid i Formanden for Byraadet i Berlin Dr. *Langerhans*. Med megen Velvilje blev jeg i de bevægede Aar 1912—1919, som foran omtalt, behandlet af Rigsdagens Præsident Dr. *Kämpf* og dens anden Vicepræsident Dr. *Dove*.

De følgende Valg førte nogle yngre frisindede Politikere ind i Rigsdagen. Fælles for dem var en dybere Forstaaelse af de sociale Spørgsmaal, men de blev foreløbig holdt nede af Eugen Richters store Autoritet. Betydeligst var *Oeser*, Chefredaktør af „Frankfurter Zeitung“, hvis Venkab jeg vandt ved et ejendommeligt Tilfælde. Før Verdenskrigen stillede han i kritiske Tider Bladets Spalter til min Raadighed i Kampen mod Voldsregimentet. Under Verdenskrigen hørte han til den Kreds af tyske Rigsdagsmænd, der med Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark, hvordan end Krigens Udfald blev, ønskede at bane Vej for et godt Forhold mellem Tyskland og de nordiske Folk. I mine Dagbogsoptegnelser fra Krigstiden har jeg noteret, at han i Marts 1918, før den store Foraarsoffensiv brød løs, overbevist om at den vilde ende med Tysklands Sejr, raadede mig til at rejse det nordslesvigske Spørgsmaal. „Tiden til at handle er nu inde,“ sagde han dengang. „Jeg vil indtrængende raade Dem til hurtigst muligt at tale med *Scheidemann* og *Erzberger* om Sagen. De har for Tiden meget stor Indflydelse. Jeg holder det for rigtigst, at De træffer bindende Aftaler med dem, før Offensiven bryder løs. Tidspunktet til at handle er inde; er Offensiven først gennemført, vil en Overenskomst være vanskeligere.“ — Jeg delte ikke hans Tro paa Tysklands Sejr og fulgte derfor heller ikke hans Opfordring. Men jeg var taknemmelig for dette Venneraad i en mørk Tid. — *Oeser* var fra 1919—21 Jernbaneminister i Preussen og indlagde sig senere som Rigsjernbaneminister i 1923—24 store Fortjenester af det tyske Trafikvæsens Omorganisation.

En paalidelig og velmenende Kollega fandt jeg i *Fischbeck*, Raadmand i Berlin, Handelsminister i Prins Max's Regering. I 1919, da Nordslesvigs Genforening med Danmark kunde betragtes som afgjort, besøgte jeg ham i Ministeriet. Han var synlig glad for Besøget og modtog mig med overstrømmende Venlighed. Jeg har ogsaa senere haft

Forbindelse med ham. Vort Forhold har været lige saa venskabeligt efter som før Genforeningen.

Oftede tænker jeg paa min morsomme og vittige Kollega Dr. *Krieger*, Havneingeniør i Königsberg, der lod sit Lune spille frit i Parlamentsbreve til „Königsberger Harttung-sche Zeitung“. Han interesserede sig især for Landdagens Originaler. Fik han Øje paa, at en af dem stod paa Talerstolen, kaldte han altid paa mig, for at vi kunde nyde ham i Fællesskab. En Dag holdt en ærværdig, gammel Junker, som Tiden var løbet fra, en bekymret, salvesfuld Tale om Landbrugets Mangel paa Rentabilitet. „Hvad skyldes den, mine Herrer?“ spurgte han, og efter en Kunstpause udbrød han pathetisk: „Gaaseavlens Tilbagegang!“ Efter derpaa med Velbehag at have skildret de store Gaaseflokke, som han i sin Ungdom havde set, naar han kørte ud over Brandenburg, spurgte han videre: „Og hvad skyldes Tilbagegangen? — Fjerkrækoleraen! — og det er en meget farlig Sygdom, thi Smitten kan overføres med Spurve og Duer.“ For atter at gøre Landbruget rentabelt, udviklede han videre, maatte Gaaseavlens fremmes, og det var kun muligt, naar man bekæmpede den farlige Sygdom ved at spærre Grænsen for Indførsel af russiske Gæs.

Da den gamle Junker sluttede, meldte Dr. *Krieger* sig til Ordet. „Den højtærede Taler,“ sagde han i samme dybe, bekymrede, salvesfulde Tone, „har overbevist mig om, hvor nødvendigt det er at fremme Gaaseavlens for atter at gøre Landbruget rentabelt. Med dette for Øje er det sikkert ogsaa nødvendigt, at vi spærrer Grænsen for Indførsel af russiske Gæs. Men da Smitten ogsaa, efter hvad vi hørte, kan overføres af Spurve og Duer, tillader jeg mig at spørge: „Hvor høje mener den højtærede Taler, at Toldmurene ved den russiske Grænse skal være, for at Spurve og Duerne ikke kan flyve over med den fordømte Fjerkrækolera?““ Dermed forlod han under stormende Munterhed Talerstolen.

Af en helt anden Kaliber var Dr. *Krüger*, Syndikus for de tyske Andelsselskaber, der paa dette specielle Omraade sad inde med en meget omfattende Viden, som han altid beredvilligt stillede til min Raadighed. Jeg benyttede mig deraf og søgte ofte Raad hos ham, bl. a. da „Den borgerlige Lov“ nødvendiggjorde vore Sparekassers Omorganisation. Pastor Jacobsens tyske Svindelforetagender i Skærbæk gennemskuede han hurtigt med sit skarpe Blik, og han var med til at give dem Dødsstødet.

Dr. *Th. Barth*, Udgiver af Tidsskriftet „Die Nation“, var som Medlem af Landdagen altid rede til at yde mig en Haandsrækning. Under Köllerpolitiken rejste han — dengang valgt i Kiel — med en Interpellation i Landdagen den tidligere omtalte Debat. Senere har han gentagne Gange støttet mig, dels ved at gribe ind i Ordskriftet om nordslesvigske Forhold, dels ved at stille sin Plads til min Raadighed for at give mig bedre Lejlighed til at føre et virksomt Forsvar.

Dr. Barth var en kyndig og indsigtfuld Politiker, en elskværdig Personlighed, en Mand, i hvem der ikke fandtes Svig. Hans Interesser var vidtspændende. Han var Æresmedlem af Cobden-Klubben. Dansk Fredsforening udnævnte ham til Æresmedlem i Anerkendelse af hans Arbejde for Fredssagen som Formand for den Interparlamentariske Unions tyske Gruppe. Sammen med *H. v. Gerlach* og Dr. *Rud. Breitscheid* stiftede han 1908 det demokratiske Parti, som imidlertid atter opløstes i 1912.

Med de frisindede Rigsdagsmænd fra Württemberg, især *Fr. Payer* og *Konrad Haussmann*, har jeg ligesom mine Forgængere staaet i venskabelig Forbindelse. Vi følte os forstaaeligt nok nærmere beslægtet med Sydtyskerne end med Preusserne. Af Sydtyskerne stod atter de demokratiske Rigsdagsmænd fra Baden og især Württemberg os nærmest, af Centrum betegnende nok *Erzberger* og *Wirth*, som ogsaa repræsenterede disse Lande.

Fr. Payer, en anset Advokat, var Præsident for Land-

dagen i Würtemberg. Da Grev *Hertling* i Juli 1917 overtog Regeringen, blev han udnævnt til Vicekansler, en Post, som han ogsaa beklædte i Prins *Max'* Regering og varetog i den bevægede Tid efter Tysklands Sammenbrud, indtil Revolutionen den 9. November 1918 bragte andre Mænd til Roret. Payer var en stiltfærdig, fordringsløs Politiker, velgørende frigjort for Dogmer og Teorier, med et sundt, praktisk Blik for Dagens nødvendige Gerning, en udpræget Folkeven med dybfølt Trang til at hjælpe Samfundets Stedbørn. Han talte med udpræget svabisk Tonefald, var saglig uden at være kedelig og blev altid hørt med Opmærksomhed. Jeg stod til Tider i frugtbart Samarbejde med ham, saaledes især da Rigsforeningsloven stod paa Dagsordenen.

Konrad Hausmann var ligesom Payer Advokat i Stuttgart. I Efteraaret 1918 indtraadte han som Statssekretær i Prins *Max'* Regering, 1919 blev han valgt til Vicepræsident i den grundlovgivende tyske Rigsdag i Weimar. Han var en Mand med meget alsidige Interesser, fast Medarbejder ved flere Tidsskrifter og udfoldede en ret betydelig Forfattervirksomhed. Med *Albert Langen* i München, som var gift med Bjørnstjerne Bjørnsons Datter, stod han i Venskabsforhold. Ad den Vej vakte hans varme Interesse for nordisk Litteratur, som gav os Stof til mange Samtaler. Men hans litterære Interesser spændte videre. Han har saaledes udgivet en Bog om de sidste tre Aartusinders kinesiske Lyrik. Efter hans desværre altfor tidlige Død i 1922 har en af hans Venner under Titlen „Schlaglichter“ udgivet en Samling af hans Rigsdagsbreve og Optegnelser fra Krigsaarene, som giver et meget tiltalende Billede af Forfatteren og værdifulde Bidrag til Verdenskrigens Historie. *Konrad Hausmann* hørte til den lille Gruppe af frisindede Rigsdagsmænd, der paa alle Stadier stemte imod Sprogforbudet i Rigsforeningsloven, og var stemt for Nordsløvigs Afstaaelse til Danmark.

Rigsdagsvalget i 1907 bragte de frisindede Partier en

glimrende Sejr i Hertugdømmerne. Fire frisindede holstenske og tre frisindede sydslesvigske Politikere, alle yngre Mænd, rykkede dermed ind i Rigsdagen. Jeg har allerede foran omtalt, at nogle af dem forestillede sig for mig i „Den hvide Sal“, da Rigsdagen blev aabnet. I den foregaaende Valgperiode havde Tønder—Husum—Ejderstedt-Kredsen været repræsenteret af Lægen Dr. *Leonhart* fra Kiel, en født Angelbo, som ved Omvalg blev genvalgt ved Hjælp af danske Stemmer. Uden hans virksomme Hjælp var det næppe lykkedes mig at faa den dansktalende Del af Tønder Amt fritaget for Sprogforbudet. I Østholsten valgtes Dr. *Struwe*, ligeledes Læge i Kiel, i Lauenborg Dr. *Heckscher* fra Hamborg, Advokat og Direktør i Hamborg—Amerika-Linjen, i Elmshorn Fabrikant *Ernst Carstens*, i Slesvig Advokat *Waldstein*, i Egernførde Redaktør *Spethmann* og i Flensborg Købmand *Leube*. De var alle udprægede Modstandere af Voldsregimentet, og vi kom godt ud af det med hinanden.

Dr. *Heckscher*, som tillige var dramatisk Forfatter, forestillede mig for sine Venner, Forfatterne *Gustav Frenssen* og *Adolph Köster*. Med *Adolph Köster* stod jeg derefter i livlig, venskabelig Forbindelse, baade før og især under Verdenskrigen, da han sammen med den bekendte socialdemokratiske Rigsdagsmand, senere Overpræsident *Noske* i Hannover, opholdt sig ved Fronten som Korrespondent til den socialdemokratiske Provinspresse. Naar han, hvad der hyppigt skete, i Krigsaarene kom til Berlin, opsøgte han mig altid, og vi informerede da gensidig hinanden, han mig om Stillingen ved Fronterne, jeg ham om Begivenhederne i Finansudvalget. Uden Foranledning af mig foretog han en lang Rejse ved Vestfronten for at opsøge min Søn, der deltog i Krigen som tysk Reserveofficer, og bringe mig en Hilsen fra ham. Tilfældet vilde, at vi senere mødtes som skarpe Modstandere under Afstemningskampene, da han stod som tysk Afstemningskommisær, jeg som sønderjydsk Minister. I 1920 blev *Adolph Köster* tysk

Udenrigsminister og 1921 Rigsindenrigsminister. Jeg op-søgte ham da i Indenrigsministeriet for efter Opfordring af daværende Udenrigsminister *Harald Scavenius* at søge Oplysning om, hvorvidt de fjorten Traktater, der ordnede det økonomiske Forhold mellem Danmark og Tyskland, vilde blive ratificeret af den tyske Rigsdag uden Debat. Han modtog mig meget velvilligt, og paa mit Spørgsmaal svarede han kort og bestemt: „Nein! — da kann nur von Dr. Oberfohren die Rede sein, und er wird einfach in Ketten gelegt!“ Derpaa indbød han mig til Frokost, og i fire samfulde Timer drøftede vi venskabeligt Tysklands Fortid, Nutid og Fremtid. Under denne Samtale gav han mig mange fortrolige Meddelelser om sit Arbejde som Rigsindenrigsminister, der bl. a. gik ud paa at styrke Republikken ved Personalforandringer i Regeringskontorerne, særlig indenfor den højere Administration.

Men tilbage til Dr. *Heckscher*. Han var som sagt dramatisk Forfatter og gik Sommeren 1914 svanger med et Drama om „Dyveke“, hvortil jeg maatte skaffe ham historisk Materiale. Han var en flink Mand, hvis Støtte jeg kunde regne med, men iøvrigt for veg og naiv som Politiker. Fyrst *Bülöw* satte, som det fremgaar af hans Erindringer, imidlertid megen Pris paa ham, vistnok i den Mening, at han gennem ham kunde paavirke det frisindede Parti. Dertil strakte hans Indflydelse dog ikke. Indenfor Fraktionen maatte han nøjes med en Menigmands beskedne Rolle.

Fabrikant *Ernst Carstens* var Medejer af tre store Stentøjsfabrikker og en i Forbindelse dermed staaende Eksportforretning. Under Marokko-Krisen mærkede jeg, at han var meget interesseret i Marokko-Spørgsmaalets Løsning. „Hvor kan det være?“ spurgte jeg ham en Dag. „Forretningsmæssigt set kan Marokko dog ikke betyde stort for Dem.“ — „Jeg har dog eksporteret for over 400,000 Mark Stentøj til Marokko i det sidste Aar,“ svarede han. „Men hvad i Alverden køber Marokkanerne da?“ spurgte jeg for-

bavset. „Ja,“ svarede han smilende, „det meste er Souvenirs, som Lystrejsende, hvoraf Hovedparten vel nok er Tyskere, køber og tager med hjem som marokkanske Varer!“ — Storfabrikkerne kunde levere de marokkanske Haandværkere de tilvante Varer til billigere Priser, end de selv kunde fremstille dem for. De lagde Haandværket til Side og blev Forhandlere af tyske Varer. — Carstens har besøgt mig i Aabenraa efter Genforeningen for at søge min Hjælp ved Nyordningen af de holstenske Bankers nordslesvigske Filialer. Han døde desværre faa Aar efter i sin kraftigste Manddomsalder.

Med Lægerne Dr. *Leonhart* og Dr. *Struwe* i Kiel har jeg vedligeholdt venskabelige Forbindelser. De har begge støttet mig under min parlamentariske Virksomhed. Vi mødtes efter Verdenskrigen i Samarbejde indenfor Fredsbevægelsen. Dr. *Leonhart* modtog ikke Genvalg i 1912. Dr. *Struwe* var derimod Medlem af det preussiske Statsraad, svarende til vort Landsting, indtil Hitler opløste det.

Dr. *Blunck*, som i 1912 afløste Dr. *Leonhart* som Repræsentant for Tønder—Husum—Ejdersted-Kredsen, var en fremragende Advokat, født i Holsten, men bosat ved Hamborg. Jeg har især staaet i fortroligt Samarbejde med ham i Udvalget, som behandlede Loven om Erhverv og Tab af Statsborgerretten. Efter Revolutionen var Dr. *Blunck* Medlem af den grundlovgivende Rigsdag i Weimar og senere Justitsminister. Jeg har efter Indbydelse besøgt ham paa hans smukke Landsted ved Aumühle i Lauenborg. Fælles for hele denne Kreds af frisindede Politikere fra Hertugdømmerne var, at de efter Genforeningen paa Basis af vor nuværende Grænse tilstræbte et muligt godt Naboforhold med frugtbart Samarbejde mellem Tyskland og de nordiske Lande.

Af de frisindede Politikere er Præsten og Forfatteren *Friedrich Naumann* den, jeg har sat størst Pris paa. Jeg stiftede hans Bekendtskab i min hjemmetyske Ven *Erich Schlaikjers* Hjem, da han stod i Spidsen for det

national-socialer Parti. Prof. *Fr. Nielsens* Skrift om Hofpræst *Stoecker* og den kristelig-socialer Bevægelse i Berlin vakte allerede, mens jeg var Elev paa Askov, min Interesse for den kristelig-socialer Bevægelse i Tyskland. I Georg Brandes' Bog „Berlin“ fandt jeg omtrent samtidig en helt anden Vurdering af *Stoecker*. Under mit derpaa følgende Studieophold i Berlin hørte jeg paa Universitetet Forelæsninger af hans Ven og Medarbejder Professor *Adolph Wagner*, deltog ogsaa hyppigt i kristelig-socialer Møder og havde gentagne Gange Lejlighed til at studere *Stoecker* som Taler og Agitator i store, stærkt bevægede Forsamlinger. Jeg følte mig tiltalt af hans varme Medfølelse med Samfundets Stedbørn, men samtidig frastødt af hans hadefulde Antisemitisme og reaktionære Anskuelse.

Til Hofpræst *Stoecker*'s intime Venner og nære Meningsfæller hørte dengang Generalstabschef Grev *Waldersee*, som var gift med Prinsen af Noers Enke. I hans Hjem førtes *Stoecker* sammen med Prins *Wilhelm* og Prinsesse *Victoria*, det senere Kejserpar, som blev stærkt paavirket af ham. Man regnede derfor dengang med, at Hofpræst *Stoecker* vilde komme til at spille en betydelig Rolle, naar Prinsen, hvad der med Henblik paa Kejserens Alder og Kronprinsens Sygdom var Udsigt til, i en nær Fremtid besteg Tronen. Dette var for mig en Grund mere til at følge den kristelig-socialer Bevægelse og dens ledende Mænd med Opmærksomhed.

Først i Halvfemserne sporedes der en Spaltning i Partiet. En ny Fører af høj Rang, Præsten *Friedrich Naumann*, som var udgaaet fra tysk Indre Mission, begyndte at gøre sig gældende og tog Afstand fra *Stoecker*'s høj-konservative Standpunkter, idet han under voksende Tilslutning hævdede, at den kristelig-socialer Politik skulde være liberal. Til ham sluttede sig den unge Teolog *Paul Göhre*, som havde vakt megen Opsigt med sin Bog „Tre Maaneder Fabriksarbejder“, en Beretning om, hvad han havde oplevet ved som ung teologisk Kandidat ukendt at

arbejde i tre Maaneder i en stor Fabrik. Retningen fik sit eget Organ i Ugebladet „Die Hilfe“, udgivet af Fr. Naumann, der som Motto tog: „Gudshjælp — Selvhjælp — Statshjælp — Broderhjælp“.

Fr. Naumann nedstammede fra en from sachsisk Præsteslægt. Han studerede Teologi og vilde ligeledes være Præst, men stærkt paavirket af Nøden i de sachsiske Industriegne var det ham ikke nok at forkynde Ordet og forvalte Sakramenterne. Han følte i sig en brændende Trang til samtidig i kristelig Aand at afhjælpe noget af den Nød og Elendighed, han saa omkring sig, og som syntes at vokse med Fabrikkerne og Byerne.

Dybt grebet af denne Trang søgte han først til „Rauhes Haus“ ved Hamborg, hvorfra *Wichern*, som da var afgaaet ved Døden, havde udført sit storstilede Kærlighedsarbejde gennem tysk „Indre Mission“. Efter nogle Aars Ophold her kom han til det Resultat, at Løsningen af Tidens sociale Opgaver ikke blot krævede Næstekærlighed og Broderhjælp, men tillige *Statshjælp*. Fra „Rauhes Haus“ kom han som Præst til en fattig, sachsisk Væverby, hvor han af egen Erfaring lærte Hjemmeindustriarbejdernes usle Kaar at kende. Han hjalp sine Sognebørn med Raad og Daad og blev snart kendt viden om som „alle rejssende Haandværksvendens Ven“.

I 1890 overtog Fr. Naumann en fri Stilling som Præst indenfor „Indre Mission“ i Frankfurt a. Main, hvor han som „Fattigfolks Præst“ fik Lejlighed til at øve Velgørenhed i stor Stil. Men Opgaverne var uoverkommelige. Statshjælp var paakrævet, og han blev klar over, at „den barmhjertige Lov er den mest storstilede Næstekærlighed“.

Da Hofpræst *Stoecker* stod paa samme sociale Standpunkt, sluttede han sig til den kristelig-sociale Bevægelse. I de følgende Aar tog han fremragende Del i „evangelisk-sociale Kongresser“ og „evangelisk-sociale Kursus“. Men *Stoecker* kom fra Slottet, Naumann fra Hytterne, *Stoecker* var Aristokrat, Naumann Demokrat. Indre Modsæt-

ninger gjorde sig snart gældende. „Der er,“ skrev Naumann 1895, „„kristelig-social“, som staar paa det konervative Standpunkt, andre, som beragter „Indre Mission“ og Menigheden som Udgangspunkter for deres Arbejde, og der er endelig „kristelig-social“, som søger efter et nyt Program. Vi hører til denne tredje Flok. For os er det kristelig-social ikke noget færdigt, men noget, der er i sin Vorden. Den nye Tankemagt svæver over os, og vi kæmper med den. Vi har ingen Haandbog, ingen færdige Grundsatninger, men Fremtiden omgiver os som en Taage, der er fuld af aandelig Avlekraft. Vi føler, at vi ikke ejer det kristelig-social, men at det ejer os. Det driver os frem, det hæver os, bærer os, lader os stride og lide, juble og sukke. Det kommer over os som Kraft og Naade, som Tvang og Tryk. Vi vælger ikke en anden Vej, fordi vi finder det klogt. Men der bruser en ny Bølge frem i Folkelivet, og vi ligger tilfældigt i Vandet. Det lyder maaske som Mystik, men naar der skal være Alvor i en religiøs-social Stemning, saa maa der være noget mystisk ved den. Vi maa føle, at Gud arbejder i os, som han har arbejdet i det gamle Testamentes Profeter.“

Disse Ord viser os en Mand, som var dybt grebet af Samtidens, særlig for Tysklands Vedkommende, mægtige sociale Udvikling og de store Opgaver, den stillede den kristne Menighed, en Mand, i hvem Tidens store Tanker brydes, og hvis hele Digten og Tragten gaar ud paa at være sit Folk en god Fødselshjælper for det nye, der er i Frembrud, en Mand, der som Jakob kæmper med Vorherre og føler sig som et Redskab i hans Haand.

Men da Fr. Naumann begyndte at arbejde med de politiske Opgaver, fik sammen med den *social* ogsaa den *national* Tanke stærkere Magt over hans Sind. Nationalitetsideen er imidlertid for ham, i national Henseende Sildeløbsfødslingen, *Nationalegoismen*, ja *Statsegoismen*, saaledes som den var bleven udformet af Bismarck.

Aaret efter sprængtes det kristelig-social Parti. Venstre

Fløj med *Fr. Naumann, Poul Göhre, Prof. Sohm* og *Helmuth v. Gerlach* i Spidsen traadte ud og stiftede det national-socialle Parti, som ikke maa forveksles med det Parti, Adolf Hitler oprettede en Menneskealder senere. Et Tilfælde førte mig i 1896 som nyvalgt Landdagsmand i nær Berøring med det nye Partis ledende Mænd.

Det gik saaledes til: Partiet startede sit eget Organ, Dagbladet „Die Zeit“ med *Helmuth v. Gerlach* som politisk Redaktør og min hjemmetyske Ven, Forfatteren *Erich Schlaikjer*, som Teaterkritiker, Litteraturanmelder og Føljetonredaktør. *Erich Schlaikjer* var dengang lige bleven gift. Hans Hustru var født i Aabenraa, hvor hendes Fader var dansk Skovrider indtil 1864. Paa Grund af sit danske Sindelag blev han af Preusserne flyttet til Angel, hvor hans Børn opvoksede i tyske Omgivelser. Men deres Moder var født paa Sjælland, og der blev vedvarende talt Dansk i Hjemmet. Fru *Schlaikjer* tog Lærerindeeksamen i Tyskland og var senere i flere Aar Lærerinde i Paris. Men Familien opretholdt Forbindelsen med Aabenraa, hvor hendes Søster var gift, og hvor hun lærte sin Mand at kende. I deres Hjem i en af Berlins Forstæder kom jeg hyppigt, og her traf jeg første Gang *H. v. Gerlach, Dr. Franz Mehring* og *Fr. Naumann*.

I de følgende Aar færdedes jeg meget i disse Kredse. Af Biskop Martensens Etik var jeg tidlig bleven paavirket i kristelig-social Retning. Af Hofpræst *Stoeckers* kristelig-socialle, men tillige antisemitisk-reaktionære Retning, havde jeg derimod følt mig frastødt. *Naumann* repræsenterede kristelig Socialisme i en for mig tiltalende Form. Jeg følte mig draget imod ham og læste hans Skrifter. Der var Tanker i dem, som jeg maatte tage Afstand fra, men han var i disse Aar i rig Udvikling, og hans Udviklingsgang gik i en Retning, som medførte, at jeg senere kom til at staa ham ret nær.

Bismarck har været det tyske Folks politiske Opdrager. Ingen senere tysk Politiker har helt kunnet frigøre sig for

hans Indflydelse. Han havde indprentet Tyskerne, hvad de maatte kræve af en Politiker og i vid Udstrækning omdannet et Folk af Idealister til ædruelige Realister. Med Foragt for den politiske Frase havde han brudt dens Herredømme og lært sine Landsmænd, at der ikke opnaas politiske Resultater med abstrakte Teorier, fromme Ønsker eller etiske Krav, men kun med reale Magtfaktorer, fordi Politiken er en Kamp mellem Virkelighedsmagter. Naumann stod som Politiker ogsaa under hans Indflydelse. Ud fra den Grundbetragtning, at „den barmhjertige Lov er den mest storstilede Næstekærlighed“, bøjede han sig paa dette Tidspunkt for Bismarcks Opfattelse af Nationalitetsproblemet og bygger videre paa hans national-egoistiske Tankegang.

I Tyskland maatte ti Millioner Tyskere ved Aarhundredskiftet leve af at bearbejde Raastoffer, som var købt i andre Lande, til Industrivarer, som atter maatte sælges i Udlandet. Med Henblik derpaa havde Rigskansler Caprivi formet Ordet: „Tyskland maa udføre Folk eller udføre Varer.“ I Anerkendelse deraf traadte Naumann paa dette Tidspunkt i Skranken for Udvidelsen af de tyske Kolonier og den tyske Flaade til Værn om Rigets Interesser paa Verdensmarkedet. Han krævede barmhjertige Love, som kunde mildne den sociale Nød. Men Love er nationale, kun gyldige indenfor Statens Grænser. Tyske Love kunde derfor kun tage Sigte paa at afhjælpe den sociale Nød i Tyskland. Den øvrige Verden maatte skøtte sig selv.

Bismarck havde under den russisk-tyrskiske Krig, da Trosfællesskabet ogsaa satte Sindene stærkt i Bevægelse i Luthers Fædreland, slaaet stærkt til Lyd for Nationalegoismen med det bevingede Ord: „Hele Røret paa Balkanhalvøen er ikke en eneste pommersk Grenaders Ben værd!“ „Kejserens Hunnertale,“ da han i Wilhelmshafen tog Afsked med Tropperne, som blev sendt til Kina for at hævne Mordet paa et Par kristne Missionærer — og vinde Tyskland en Plads i Solen, gik i samme Retning. Naumann var

i Halvfemserne saa stærkt paavirket af denne Tankegang, at han forsvarede det officielle Tysklands Taalsomhed og Passivitet overfor de armeniske Rædsler under Henviisning til, at Tyskland ikke maatte lægge sig ud med Tyrkiet, da der var Mulighed for at vinde et stort tysk Marked i Lilleasien!

Da hans Holdning blev haardt angrebet fra kristelige, etiske og humane Synspunkter, rykkede hans daværende Meningsfælle, den berømte Jurist, Professor *Sohm* i Leipzig, ham til Undsætning med Ordene: „Staten har ingen Religion og ingen Etik. Den er Overmennesket, Umennesket!“ Men klar over, at det nye Testamente ikke muliggjorde et Forsvar for hans Holdning, afviste Naumann stiltfærdigt Angrebene fra kristelig Side med de mærkelige, tungvejende Ord: „Der er Tanker, som en Kristen maa dræbe, naar han vil være Politiker!“

Dette Standpunkt var Naumann naaet ud over, da jeg kom i personlig Forbindelse med ham. Det national-sociale Parti krævede Magtpolitik udadtil, Reformpolitik indadtil, kraftig Samvirken mellem Monarkiet og Folkerepresentationen, Udvidelse af Flaaden og Kolonierne, Indførelse af almindelig Valgret i Stat og Kommune, Forenings- og Forsamlingsfrihed og Mulighed for Arbejderne til at faa Andel i Arbejdsudbyttet. I 1898 lykkedes det ikke Partiet at vinde et eneste Mandat, i 1903 blev kun *H. v. Gerlach* valgt. Partiet talte mange betydelige Mænd i sine Rækker, men det savnede den kompakte Masse, der betinger Valgsejre. Af Partiets Tilhængere var største Parten yngre Akademikere. Der var Officerer nok, men Hæren savnedes.

I disse Aar udviklede Naumann sig videre i demokratisk og liberal Retning. Han udformede sine Tanker i et stort Værk, „Demokrati og Kejserdømme“, i flere mindre Skrifter og i talrige Tidsskriftartikler. Vi møder ham her som en fremragende Aand, i hvem Tidens Tanker brydes, en Grubler, der aarle og silde kæmper med det nye, som er i sin Vorden, og under denne Kamp udstrør ejendomme-

lige Tanker, ægger til Modsigelse, vækker Begejstring og sætter Problemer under Debat. To Gange havde han for-gæves søgt at vinde et Rigsdagsmandat. Af Bismarck havde han lært, at „Politik er Kunsten at opnaa det mulige“. Han lagde derfor Roret om. Et af de frisindede Partier, „Freisinnige Vereinigung“, som ogsaa lagde stigende Vægt paa Løsningen af sociale Opgaver, var efterhaanden kommen til at staa ham nær. Forhandlinger med dets Førere, særlig Dr. *Barth*, førte til, at det national-sociale Parti opløstes, og at han med Partiets store Flertal sluttede sig til det frisindede Parti, mens et Mindretal med *Paul Göhre* som Fører sluttede sig til Socialdemokratiet.

I 1906 blev Naumann derefter valgt som frisindet Rigsdagsmand. Hans Debut i Rigsdagen faldt i en meget vanskelig Periode, da de frisindede Partier i „Bülowblokken“ stod i Samarbejde med Højrepartierne og maatte gøre Indrømmelser, som stred imod deres hidtilværende Grundsætninger. Men i en haard politisk Skole havde han lært Resignationens svære Kunst og Betydningen af at have Masse og Magt bag sig. Jeg har i „Et Tilbageblik III“ Side 191 og flg. omtalt Naumann som Taler paa det store Møde i 1907 i Frankfurt a. M., hvor de tre frisindede Partier sluttede sig sammen. Det stormende Bifald, hvormed han dør blev modtaget, viste, at han hurtigt havde vundet Anseelse og Indflydelse indenfor Partiet.

I de Dage rakte han mig uden Foranledning fra min Side en hjælpsom Haand, idet han gennem Erich Schlaikjer underrettede mig om, at et farligt Sprogforbud var under Opsejling. Offentligheden anede endnu ikke, hvad der var i Gære, da han satte mig i Stand til at aabne Kampen imod det. Jeg skal ikke komme nærmere ind paa denne Sag, da den er omtalt i „Et Tilbageblik III“ Side 156—161.

Fra da af stod jeg i fortroligt Samarbejde med Naumann. Han var altid rede til at støtte mine Bestræbelser i den tyske Rigsdag. Ud over dette stillede han i kritiske Tider Spalter i sit Tidsskrift „Die Hilfe“ til min Raadig-

hed. Efter hans særlige Opfordring skrev jeg blandt andet en længere Anmeldelse af *Johannes Tiedjes* Afhandlinger i Tidsskriftet, og efter Aftale med mig skrev *Erich Schlaikjer* en Række Artikler, bygget over Materiale, som jeg leverede ham, om Preussens Voldspolitik overfor Danskerne, i „Die Hilfe“. Naumann stod endvidere bag Professor *Rade*, der er gift med hans Søster, da han støttet af en Række ansete tyske Videnskabsmænd udgav en „Grenzmarkenkorrespondenz“ for at bekæmpe Tvangsregimentet i Nordslesvig. I mine Krigsdagbøger er vort Samarbejde ofte omtalt. Ved Verdenskrigens Udbrud tvang Naumann Regeringen til overfor en større Kreds af Rigsdagsmænd at give mig en Undskyldning, fordi jeg var bleven arresteret, da Riget erklæredes i Krigstilstand. — Han bistod mig i mit Arbejde for de øvrige nordslesvigske Fangers Frigivelse og for Ophævelsen af Forbudet imod vore Blade; i det hele var han i Krigstiden altid rede til at staa mig bi med Raad og Daad, hvad der var af stor Betydning for mig, da han nød megen Anseelse. Dertil kom, at han tidt gav mig nyttige Vink om Stemningen overfor os i de højere Regioner. Personlig Tilhænger af Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark opfordrede han mig i 1917 til at foreslaa en Grænse, som bragte den Del af Sønderjylland, hvor Flertallet var dansksindet, til Danmark uden at ruinere Flensborg. Hvad mit Samarbejde med ham i Krigstiden angaar, henviser jeg iøvrigt til „Fra Krigstiden“.

Helmuth v. Gerlach tilhører den samme i Tyskland, særlig i Schlesien, højt ansete Slægt som General Gerlach, der havde Overkommandoen ved Dybbøl i 1864. Opvokset i et rigt, strengt konservativt og fromt kristeligt Hjem sluttede han sig som ung Student nær til Hofpræst Stoecker og var en Tidlang Næstformand i det kristelig-sociale Parti. Efter at have tilendebragt sit juridiske Studium — dengang allerede stærkt paavirket af Naumann i demokratisk Retning — blev han udnævnt til Regeringsreferendar i Slesvig. Herfra tog han om Søndagen ud til Kropp, hvor

en stor Menighed samlede sig om Pastor *Paulsens* aandfulde Forkyndelse, for at deltage i Gudstjenesten. Regeringspræsident *Zimmermann* fulgte med stigende Uvilje den unge Regeringsreferendars Kirkebesøg, thi ganske vist var Pastor Paulsen Sognepræst i Landskirken, men han var tillige en modig Mand, som ikke var bange for at hævde en selvstændig Mening overfor saavel verdslige som kirkelige Myndigheder. En Dag blev H. v. Gerlach uventet kaldt op til Regeringspræsidenten, som i en brøsig Tone meddelte ham, at det ikke sømmede sig for en kongelig preussisk Regeringsreferendar at gaa i Kirke i Kropp. H. v. Gerlach afviste Regeringspræsidentens Forsøg paa at bestemme, hvor han udenfor Tjenestetiden maatte søge sin kristelige Opyggelse. Det kom til en skarp Konflikt, som endte med, at H. v. Gerlach først blev forflyttet til Holsten og kort efter opgav Statstjenesten. I Besiddelse af Privatformue følte han sig uafhængig. Indenfor den kristelig-sociale Bevægelse brød han med *Stoecker* og sluttede sig til *Naumann*. Under de to Retningers indre Brydninger vakte han Opmærksomhed som en dygtig, altid slagfærdig Pennefører.

Da jeg første Gang traf H. v. Gerlach hos *Erich Schläikjer*, var han lige bleven politisk Redaktør af „*Die Zeit*“. Han kendte allerede dengang mig og min Virksomhed fra Akterne i Regeringskontorerne i Slesvig. Vi mødtes ofte og kom snart til at staa paa en venskabelig Fod. Efter at han var bleven gift, kom jeg nu og da i hans Hjem. Jeg mindes bl. a. en selskabelig Sammenkomst, hvortil han havde indbudt henved hundrede Gæster. Lige hjemkommen fra England, hvor han havde studeret Valgagitationen forud for et Parlamentsvalg, holdt han først et interessant Foredrag om sine Iagttagelser. Derefter serveredes der Mad og Drikke, og Aftenen sluttede med en flere Timer lang livlig Meningsudveksling om den mest virkningsfulde Valgagitation.

I 1903 blev H. v. Gerlach valgt til Risgdagsmand. Vi

sad derefter sammen i Rigsdagen fra 1906—08. Dagbladet „Die Zeit“ bestod kun godt et Aarstid. Det viste sig hurtigt, at det national-socialle Parti var et Parti af Førere uden Masse bag sig. Valgene bragte Skuffelser. Efter Aarhundredskiftet opløstes som før nævnt Partiet. H. v. Gerlach sluttede sig med højre Fløj til „*Freisinnige Vereinigung*“, venstre Fløj med *Paul Göhre* som Fører derimod til Socialdemokratiet. H. v. Gerlach var senere sammen med Dr. *Barth* og Dr. *Breitscheid* Medstifter af „Det demokratiske Parti“. I Rigsdagen blev han ikke genvalgt, men han har i en længere Aarrække øvet betydelig Indflydelse som Redaktør af „Die Welt am Montag“, og hans skarpe, sagligt vel underbyggede Kritik sikrede ham vedvarende betydelig Indflydelse. Under min politiske Virksomhed i Berlin har jeg aldrig forgæves anmodet ham om Støtte.

Under Revolutionen var jeg i Stand til at øve Indflydelse paa hans Udnævnelse til Understatssekretær i Indenrigsministeriet, men det skal jeg ikke her komme nærmere ind paa. Efter Nationalsocialisternes Overtagelse af Magten i Tyskland maatte H. v. Gerlach flygte ud af Landet for at undgaa Fængslet eller Koncentrationslejren. Han lever nu som politisk Flygtning i Udlandet.

I den preussiske Landdag, som fremgik af kunstige Klassevalg, var Socialdemokraterne ikke repræsenteret i de 12^{1/2} Aar, jeg var Landdagsmand. Jeg stod — bortset fra Dr. *Mehring* — i disse Aar kun i personlig Forbindelse med *Wilhelm Liebknecht*, i 1894 havde jeg besøgt ham i hans Hjem. Senere havde han efter Anmodning givet mig Anvisning paa den bedste Litteratur vedrørende tyske Sparekassesystemer, som jeg med vore Sparekassers Omorganisation for Øje dengang studerede. Da jeg i 1899 under Gustav Johannsens Sygdom forberedte den store Udvisningsdebat i Rigsdagen, tyede jeg atter til W. Liebknechts Bistand. De frisindede Partiers og Centrums Førere lovede os kraftig Støtte under Debatten, Professor *Hänel* i Kiel tilbød mig endog at affatte Interpellationen,

saa den gav Mulighed for en almindelig Drøftelse af Köllerpolitiken — et Tilbud, som jeg modtog med Tak — men af Valghensyn vilde de ikke stille de 50 Underskrifter til vor Raadighed, der var Forudsætningen for, at Debat-ten i det hele kunde rejses. I trykket Sindsstemning gik jeg derefter, støttet paa mit tidligere Bekendtskab, til Lieb- knecht. Han var straks villig til at give mig den ønskede Haandsrækning, stillede de nødvendige Underskrifter til vor Raadighed og lovede at understøtte os kraftigt under den forestaaende Debat. For at være bedre rustet, skrev han til Landstingsmand *P. Knudsen* i København efter Materiale. *P. Knudsen* henvendte sig atter i denne Anled- ning til mig. Jeg sendte da vægtigt, efter Liebknachts sær- lige Interesser udsøgt Anklagemateriale til København, hvorfra det straks blev sendt videre til Liebknecht, som under Forhandlingerne indfrie- de sit Løfte.

I Rigsdagen kom jeg hurtigt i nært Samarbejde med Socialdemokraterne. Jeg har allerede nævnt, hvorledes jeg faa Uger efter min Indtræden i Rigsdagen vandt *Bebels* og *v. Volmars* Velvilje med en Tale om Forældrerets- sagerne. Kampen om Rigsforeningsloven uddybede For- holdet. De Frisindede havde dengang valgt mig ind i et Udvalg, som behandlede en Børslov. Da *Singer* var Ud- valgets Formand, bragte dette mig i nærmere Berøring med en anden af Partiets Spidser, med hvem jeg nu og da stod i Samarbejde. *Bebels* Velvilje overfor mig, som bl. a. gav sig Udtryk i, at han stillede en Plads til min Raadig- hed i de Udvalg, hvor jeg ønskede at have Sæde, har jeg gentagne Gange omtalt i dette Bind.

Wolfgang Heine var den kyndigste socialdemokratiske Rigsdagsmand, hvad Foreningsretten angik. Vi kom un- der Rigsforeningslovens Behandling i nært Samarbejde, og det fortsattes senere, da jeg søgte at faa Hjemløshedss- spørgsmaalet løst med „Loven om Erhverv og Tab af Statsborgerretten“. *Heine* var Søn af en meget from og strengt konservativ højere Embedsmand. Som Student stod

han endnu i den konservative Lejr og var bl. a. Ordfører for en Deputation af tyske Studenter, som overbragte Bismarck en Lykønskning, saavidt jeg husker paa hans 80-aarige Fødselsdag. Men svære indre Kampe endte nogle Aar senere med, at han som ung Advokat sluttede sig til Socialdemokratiet. Fra 1898—1919 havde han Sæde i Rigsdagen. 1918 blev han Ministerpræsident i Anhalt. Fra 1918—20 var han Justitsminister i Preussen.

I en Aarrække var Heine den af Socialdemokraterne mest benyttede Sagfører, Fattigfolks Talsmand og Forsvarer overfor Domstolene. „Over to Trediedele af min Praksis udfører jeg gratis!“ sagde han engang i en Samtale med mig, og det var, hvad jeg ved fra anden Side, ingen Overdrivelse. — I mine Krigsdagbøger har jeg bl. a. omtalt en for mig uforglemmelig Sammenkomst, som jeg i Efteraaret 1914 havde med Heine og den senere Chefredaktør af „Vorwärts“, *Fr. Stampher*, kort efter at *Ludwig Frank*, der var bleven betragtet som Partiets selvskrevne Fører efter Bebels Tilbagetræden, var falden paa Vestfronten. Som Minde om mit Samarbejde med Heine har jeg endnu hans Udgave af Rigsforeningsloven, som han sendte mig med nogle venlige Ord.

Ret ejendommeligt var mit Forhold til *Eduard Bernstein*, som hørte til Socialdemokratiets højt ansete Veteraner. Før Krigen var han Fører for Partiets revisionistiske Fløj, som jeg sympatiserede med. Han indlod sig gerne i Samtaler, og da han var kundskabsrig og sad inde med megen Livserfaring, var det altid lærerigt at udveksle Meninger med ham.

Eduard Bernstein blev født i Berlin 1850. Oprindeligt uddannet i Bankfaget sluttede han sig allerede i 1872 til Socialdemokratiet og vakte snart Opmærksomhed baade som Taler og som Skribent. Da Socialistloven i 1878 satte Socialdemokraterne udenfor Lands Lov og Ret, maatte han rømme Riget. I Løbet af kort Tid blev dengang 47 socialdemokratiske Dagblade, 127 periodiske Tidsskrifter

og over 1000 socialdemokratiske Bøger beslaglagt, forbudt og konfiskeret. Partiets Organisationer blev sprængt, Bevægelsens Brændpunkter erklæret i Belejringstilstand, Førerne udvist og forfulgt.

I disse Trængselstider ydede Eduard Bernstein sit Parti uvurderlige Tjenester. Han slog sig ned i Schweiz og herfra begyndte han allerede i 1881 at udgive „Der Socialdemokrat“, som den af ham organiserede „røde Post“ i Titusinder af Eksemplarer smuglede over Grænsen og hemmeligt udbredte i Tyskland. Han redigerede Bladet fra 1881—90, først i Zürich, senere i London. Da Socialistloven efter Bismarcks Fald blev ophævet, vendte han efter en halv Snes Aars Landflygtighed tilbage til Tyskland, hvor han fra nu af udfoldede en betydelig Forfattervirksomhed. Fra 1902 til 1930 havde han paa en enkelt Valgperiode nær Sæde i Rigsdagen. Af hans Skrifter fremhæver jeg „Sozialismus und Demokratie in der grossen englischen Revolution“, „Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie“, „Zur Theorie und Geschichte des Sozialismus“. Endvidere har han udgivet en Levnedstegning af Ferdinand Lassalle, Lassalles samlede Taler og Skrifter og sammen med Bebel Brevvekslingen mellem Karl Marx og Friedrich Engels.

Under Verdenskrigen trængte Bernstein til Omgangsvener, overfor hvem han kunde udtale sig frit, og jeg kom da til at staa ham meget nær. Jeg kom, som mine Krigsdagbøger viser, i disse Aar tidt i hans Hjem og mødtes flere Gange ugentlig med en mindre Kreds af fremstaaende, uafhængige Socialdemokrater, hvortil baade han og hans gamle Modstander *Karl Kautsky* hørte, i skiftende Lokaler, hvor vi uden Frygt for Spionage frit kunde udveksle Meninger om Krigens Gang og Fredsudsigterne.

Eduard Bernstein har ved Hjemløshedsspørgsmaalets Behandling støttet mig i mine Bestræbelser, og jeg har høstet megen Belæring af ham. Han har givet mig synlige

Beviser paa sit Venskab ved at forære mig et sjældent, paa Bøttestapir trykt Eksemplar af Georg Büchners „Dantons Tod“, som kun findes i faa Eksemplarer, og har endvidere sendt mig en Del af sine Skrifter, deriblandt „Aus den Jahren meines Exils“, ledsaget af venlige Ord. Nogle Dage efter at jeg havde rejst Kravet om Nordslesvigs Genforening med Danmark paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret, gav han mig sit Billede, et Litografi, hvorpaa han har skrevet:

„Dem jetzt noch Kollegen und hoffentlich stets Freunde
Hans Peter Hanssen zur freundlichen Erinnerung.

Berlin Schöneberg, den 28. Oktbr. 1918.

Ed. Bernstein.“

Hugo Haase, Advokat i Königsberg, blev efter Bebels Død valgt til Formand for den socialdemokratiske Fraktion i Rigsdagen. Jeg blev indbudt til at besøge ham i hans Hjem i Berlin og knyttede her nærmere Forbindelse med ham. Efter Partiets Sprængning under Verdenskrigen blev han Formand for „Det uafhængige socialdemokratiske Parti“.

Hugo Haase lærte jeg at kende som en Politiker, der var besjælet af dyb Medfølelse med de daarligst stillede i Samfundet, af en uimodstaaelig Trang til at hjælpe dem frem til lysere og lykkeligere Kaar. Det var i Virkeligheden Drivkraften i hans ofte miskendte og haardt angrebne politiske Virksomhed.

I de sidste Krigsjaar hørte Haase til den før omtalte Kreds, der samlede sig om Bernstein. Vi kom da, som mine Krigsdagbøger viser, ofte sammen, og jeg havde i bevægede Tider hans fulde Fortrolighed. Det gav sig bl. a. Udtryk i, at han informerede mig om Rigskanslerens fortrolige Meddelelser til Partiformændene, naar de var af særlig Interesse for mig som Dansker. Naar han i disse Aar, i Reglen Arm i Arm med sin Hustru, med hvem han levede overordentlig lykkeligt, gik til Finansudvalgets Forhand-

linger, førte hans Vej forbi mit Hotel. Vi fulgtes da ofte ad og udvekslede undervejs de nyeste Efterretninger om Krigens Gang, som vi havde modtaget ad vidt forskellige Veje. Efter Revolutionen var Haase en af de seks Folkekommisærer, der overtog Regeringen. Da han fik Udenrigsministeriet anvist som Domæne, maatte jeg, hvad der paa Grund af vort personlige Forhold faldt let, føre Forhandlingerne om Grænsespørgsmaalets Løsning med ham. I mine Krigsdagbøger har jeg omtalt disse Forhandlinger, som førtes i Bismarcks tidligere Arbejdsværelse, hvor Haase i de bevægede Novemberdage residerede, og hvor han lovede mig at opfylde det Tilsagn, Prins Max' Regering havde givet mig, og som af Folkekommisærerne blev indfriet med Statssekretær Dr. Solfs bekendte Brev til mig.

I Efteraaret 1919 modtog jeg Efterretningen om, at *Hugo Haase* var bleven dræbt af en Snigmorders Kugle, da han kom gaaende til Rigsdagsbygningen med sin Hustru under Armen. Indtrykket var overvældende. Scenen stod saa levende for mig. Jeg havde saa ofte ledsaget Ægteparret til Rigsdagsbygningen i de foregaaende Aar. Og jeg blev grebet af den dybeste Medfølelse med Fru Haase, som flere Aar efter endnu ikke havde overvundet det haarde Slag.

Carl Severing hører til den Kreds af fremstaaende tyske Socialdemokrater, der i den nyere Tid med Ebert, Scheidemann og Noske er udgaaet fra Fagforeningerne, efter Revolutionen er naaet op i de højeste Embedsstillinger og har bestaaet Prøven ærefuldt.

Carl Severing er født 1875 i en mindre By i Westfalen. Faderen var Cigarsorterer. Forældrene sad i smaa Kaar og havde ikke Raad til at sende deres Søn i en højere Skole. Efter at have besøgt Folkeskolen blev han 14 Aar gammel konfirmeret, kom derefter i Kleinsmedelære og arbejdede i 12 Aar ved Esse og Ambolt. Men samtidig var han virksom indenfor Socialdemokratiet, hvor Partifæl-

lerne snart opdagede hans store Brugbarhed. Han blev Arbejdersekretær, Forretningsfører for Metalarbejdernes Fagforening og 1906, tredive Aar gammel, Byrådsmedlem i Bielefeld. Aaret efter kom han ind i Rigsdagen.

Jeg husker ham tydeligt fra den Tid. Han var lille, bleg og spinkel, men hans Ansigt var præget af Vilje og Energi, Blikket roligt forskende. Da han som Arbejdersekretær havde haft mange Konflikter med Politiet vedrørende Foreningsrettens Haandhævelse, hørte han til de Rigsdagsmænd, der var stærkt interesseret i Rigsforeningsloven. Dette bragte os i nærmere Forbindelse med hinanden, og da jeg hurtigt opdagede, hvor kyndig han var i alt, hvad der vedrørte Sociallovgivningen, raadførte jeg mig ofte med ham i vanskelige Sager.

I Rigsdagen tildrog Severing sig snart Opmærksomhed. Skønt ung af Aar var han ofte Partiets Ordfører. Man regnede allerede dengang med ham som kommende Partifører. Efter Revolutionen blev han udnævnt til Rigskommisær i Westfalen. Fra 1920—26 var han med et Par Maaneders Afbrydelse Indenrigsminister i Preussen, fra 1928—30 Rigsindenrigsminister og fra 1931 til Regeringsskiftet i Foraaret 1932 atter Indenrigsminister i Preussen. Severing reorganiserede med overlegen Dygtighed Politiet. Med fast Haand sørgede han i bevægede Tider for Opretholdelsen af Ro og Orden. Helt kunde han ikke hindre de yderliggaaende Partiers Voldshandlinger, men Forbryderne er sjældent gaaet Ram forbi. Kommunisterne og National-Socialisterne hadede og frygtede ham som ingen anden. Der gik næppe en Dag, uden at de udstødte frygtelige Trusler imod „Blodhunden“. Men det anfægtede ham ikke. Han havde rig Lejlighed til at vise sit personlige Mod. Iøvrigt nød han almindelig Agtelse og Tillid langt ud over sit eget Partis Rammer. Det er i denne Henseende saare betegnende, at den højkonervative Landskabsdirektør *Kapp*, efter at have rejst Oprørsfanen, søgte at vinde Severing som Rigsøkonomiminister. Alle var enige om at

betragte ham som en af den demokratiske Republiks Hovedstøtter, men efter Hitlers Overtagelse af Magten blev han styrtet.

Mit Forhold til Carl Severing har efter Genforeningen været det samme som før Krigen og Revolutionen. Kom jeg, mens han var Minister, til Berlin, plejede jeg at hilse paa ham. Fik han, som det gentagne Gange skete, forinden Øje paa mig i Rigsdagens Restauration, hvor jeg, naar Rigsdagen var inde, altid opsøgte gamle Bekendte, kom han i Reglen hen til min Plads og indledte en Samtale. Grænsespørgsmaalet betragtede han som endelig løst.

Philipp Scheidemanns Udvikling var gaaet i lignende Retning. Født i Cassel 1865 lærte han Bogtrykfaget og arbejdede som Sætter, senere Faktor, til 1895. Derpaa blev han Redaktør af et lille socialdemokratisk Blad, som han ikke blot maatte redigere, men ogsaa til Dels selv sætte og trykke. Nogle Aar senere blev han Redaktør af det socialdemokratiske Blad i Nürnberg, derefter Redaktør af de endnu større socialdemokratiske Blade i Offenbach og Cassel, Byraadsmedlem i sin Fødeby, 1905 Rigsdagsmand og 1911 Medlem af det socialdemokratiske Partis Hovedbestyrelse.

I 1912 fik jeg, som andet Steds omtalt, under en Samtale med de national-liberale Rigsdagsmænd Dr. *Junck* og *Wachhorst de Wente*, hvem jeg var i Stand til at informere nøje om det Standpunkt, Scheidemann vilde indtage som Medlem af Rigsdagens Præsidium, Held til at lægge et afgørende Lod i Vægtskaalen, da han under stærk Modstand af Højrepartierne blev valgt til Rigsdagens Vicepræsident.

I mine Krigsdagbøger har jeg omtalt, hvorledes jeg uventet kom til at staa hos Scheidemann, da han den 9. November fra Altanen udenfor Rigsdagens Læsesal udraabte den tyske Republik.

Ph. Scheidemann blev udnævnt til Statssekretær, da Prins Max i Oktober 1918 dannede sin Regering. Efter

Revolutionen blev han Folkekommissær og i Februar 1919 Rigskansler. Han traadte tilbage, fordi han ikke vilde underskrive Fredstraktaten, og blev derefter i 1920 valgt til Overborgmester i Cassel. Efter National-Socialisternes Overtagelse af Magten maatte han flygte til Udlandet, ribbet for alt, og da man ikke kunde ramme ham i Udlandet, skred man brutalt ind og tog hans nære Paarørende som Gidsler.

Mine tidligere Forbindelser med Folkekommissærerne *Ebert* og *Scheidemann* — og jeg kan her tilføje *Landsberg* og *Dittmann*, som ogsaa var mangeaarige Kolleger, lettede mig i November 1918 Forhandlingerne med Regeringen om Grænsespørgsmaalets Løsning.

Med *Friedrich Ebert* traadte jeg i Forbindelse i Krigsaarene, da han var Formand for Finansudvalget. Han var født i Heidelberg 1871. Efter at have besøgt Folkeskolen kom han 14 Aar gammel i Sadelmagerlære, rejste efter udstaaet Læretid et Par Aar som Haandværkersvend, giftede sig i en ung Alder og slog sig derefter ned i Bremen. I den gamle Hansestad vandt han snart Indflydelse. Kun 22 Aar gammel blev han Redaktør af det lokale socialdemokratiske Blad, derefter Arbejdersekretær, og, inden han var fyldt tredive Aar, Byraadsmedlem. Skønt travlt optaget af mangesidigt Arbejde, fik han i disse Aar Tid til at erhverve sig meget omfattende Kundskaber. Dette i Forbindelse med hans sunde Sans, klare Overblik, store Arbejdsevne og uforstyrrelige Sindsro i de vanskeligste Situationer tildrog ham hurtigt Partifællernes Opmærksomhed. I 1905 blev han allerede valgt til Medlem af det socialdemokratiske Partis Hovedbestyrelse. I 1907 blev han opstillet som Rigsdagskandidat, men ikke valgt. Først i 1912, to Aar før Verdenskrigens Udbrud, naaede han ind i Rigsdagen, hvor han straks af sine Partifæller blev sat paa en meget fremskudt Post.

I Aarene før Krigen overskyggedes han endnu af Dr. *Ludwig Frank*, der af alle betragtedes som Socialdemokra-

ternes kommende Hovedfører. Men under Verdenskrigen voksede Eberts Indflydelse hurtigt baade i og udenfor Partiet. De gamle Førere, Bebel, Singer, v. Vollmar, Auer, var borte og Ludwig Frank falden i Krigen. Der var Brug for nye Føreremner, og under Forhandlingerne i Finansudvalget, der førtes bag lukkede Døre, stod Ebert inden ret længe som Socialdemokraternes betydeligste Ordfører. Ofte har jeg beundret den Ro, Saglighed og Grundighed, den Overlegenhed, der kendetegnede hans Deltagelse i Debatten, hvad enten han vendte sig imod Højrepartierne eller imødegik Regeringens og Generalstabens Repræsentanter.

I det sidste Krigsjaar blev han valgt til Formand for Finansudvalget. Jeg kom da i ret nøje Samarbejde med ham og Scheidemann. Takket være min Læsning af danske, norske og svenske Aviser, som paa dette Tidspunkt forholdsvis hurtigt kom til Berlin, havde jeg gentagne Gange kunnet oplyse Udvalgets Medlemmer om vigtige Begivenheder, som Regeringen havde søgt at hemmeligholde. Dette gav Anledning til, at Ebert og Scheidemann anmodede mig om at tilstille dem de vigtigste Efterretninger i den skandinaviske Presse paa Tysk, om muligt hver Dag og saa tidligt, at de havde dem, inden Finansudvalget Kl. 11 begyndte sine Forhandlinger. Jeg overtog Hvervet paa Betingelse af, at de stillede en dygtig Stenograf til min Raadighed og lod Rigsdagens Læsesal abonnere paa flere nordiske Blade og sørge for, at jeg kunde faa dem saa tidlig som muligt. Dette gik de beredvilligt ind paa. En ung, dygtig kvindelig Stenograf, Frk. *Wissel*, Datter af Arbejdersekretær, senere Indenrigsminister *Wissel*, som vejledte mig ved vort Arbejdersekretariats Oprettelse, blev derefter stillet til min Raadighed som Medarbejder. Jeg havde mit eget Arbejdsværelse i Rigsdagsbygningen. Hver Morgen mødte jeg i Læsesalen for at modtage Posten og tage de tre nordiske Landes betydeligste Blade med op paa Værelset. Kl. 9 ankom Frk. *Wissel*. Jeg havde da allerede

gennemgaaet Bladene og indstregtet de vigtigste Efterretninger, som jeg dikterede hende paa Tysk. Inden Kl. 11 overbragte hun de socialdemokratiske Førere Efterretningerne maskinskrevet. De blev ofte samme Dag benyttet under Forhandlingerne, især efter at de tyske Tropper var rykket ind i Finland.

I mine Krigsdagbøger har jeg før omtalt Ebert og bl. a. noteret mine Oplevelser paa Revolutionsdagen d. 9. Novbr. 1918, da jeg mere end nogensinde var imponeret af den overlegne Ro, hvormed han under Maskingeværernes Knitren mødte Begivenhederne, da det gamle System brød sammen. Det skal jeg ikke her gaa nærmere ind paa. Efter at have været Rigskansler een Dag blev Ebert Formand for Folkekommissærernes Raad, som overtog Regeringen, og den 12. Februar 1919 valgt til Præsident for den tyske Republik, en Post, som han under yderst vanskelige Forhold beklædte ærefuldt til sin Død.

Jeg mindes en Samtale, som jeg kort efter Nytaar 1920 havde med den daværende danske Gesandt i Berlin, senere Udenrigsminister Grev *Moltke*. Diplomaterne i Berlin havde kort forinden været til Nytaarskur hos Præsidenten. Vi var, sagde Gesandten, i Forvejen spændt paa, hvorledes Præsident Ebert vilde klare denne Pynt. Men da Kuren var endt, var vi enige om, at ingen af os tidligere ved en lignende Lejlighed havde hørt et Statsoverhoved holde en bedre, efter den foreliggende Situation afpasset Tale.

I 1913 døde *Bebel*. Jeg har gentagne Gange omtalt mit Forhold til ham. Her vil jeg derfor blot indflette den tyske Historiker Professor *Schmollers* Bedømmelse af ham i hans efterladte Værk „Zwanzig Jahre deutscher Politik 1907—1917“: „August Bebel, Søn af en preussisk Underofficer, Drejermester i Leipzig, var en ægte Folkets Søn, lige saa proletarisk som smaaborgerlig afstemt, urdemokratisk og dog med aristokratiske Tanker; i Dag blodig revolutionær, i Morgen opportunistisk, i Dag international, i Morgen højpatriotisk; en Mand af uforlignelig Veltalenhed, som

endog hans Fjender gerne hørte tale. Fyrstinde *Bülow* sagde engang til mig: „Jeg gaar kun i Rigsdagen for at høre min Mand eller Bebel tale.“ Partifællerne tilgav ham, at Velynderes Legater gjorde ham til en meget rig Mand. Han overgik langt *Lassalle* og *Marx* i sund Menneskeforstand og er uerstattelig. Efter hans og Singers Død valgte man ikke et Talent som *Frank* eller *Scheidemann*, men en brav, beskeden Partiembedsmand til Præsident paa Partidagen.“

Professor Schmoller omtaler her Dr. *Ludwig Frank* som et Talent. Naar han ikke efter Bebels Død straks blev anerkendt som Partiets Fører, skyldtes det dels, at han hørte til dets revisionistiske Fløj, dels at han var Akademiker. Det fremkaldte Modstrømninger. Men ved Krigens Udbrud var der, saavidt jeg kunde bedømme Situationen, hvad jeg havde ret gode Forudsætninger for som staaende udenfor Partiet og dog i nær Føling med begge Retninger, ingen Tvivl om, at han i Virkeligheden var Partiets selvskrevne Fører.

Ludwig Frank var født i Baden 1874. Han studerede Jura og nedsatte sig i 1900 som Advokat i Mannheim. Kort efter blev han valgt til Byraadsmedlem, derefter til Medlem af Landdagen i Baden og 1907 til Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han hurtigt tildrog sig Opmærksomhed, skønt han som Revisionist blev holdt noget nede af Bebel. I Aarene før Verdenskrigen kom jeg meget sammen med ham. Vi mødtes i Reglen et Par Gange ugentlig ved et Stambord, som hans særlig gode Ven, *Friedrich Stampher*, hvem jeg senere vil omtale, havde i „Cafè Josty“, Potsdamerplatz, og hvor han samlede en Kreds af Politikere, ogsaa tilhørende andre Partier, som ikke blot interesserede sig for Politik, men ogsaa for Kunst, Litteratur m. m.

Jeg satte Dr. Frank meget højt. Om mit specielle Samarbejde med ham vedrørende tyske Krigsskibes Boykotning af danske Forretningsmænd har jeg fortalt andet Steds. Men hvad der især optog mig i disse Aar, var hans energiske Arbejde for Verdensfredens Opretholdelse.

I dette Arbejde var Dr. Frank en af Forgrundsfigurerne. Det indledtes med, at Europas mest kendte Socialdemokrater talte paa store Demonstrationsmøder i Hovedstæderne, Dr. *Frank* i London, *Scheidemann* i Paris, Dr. *Renner* fra Wien og *O'Grady* fra London i Berlin, hvor Politimyndighederne forbød *Jaurés* at tale, o. s. v. „Hundredetusinder,“ skrev „Humanité“, „har paa disse Møder demonstreret imod Krigen.“

Derefter var han medvirkende ved Nedsættelsen af et „Parlamentarisk Udvalg til Fremme af tysk-fransk Forstaaelse“, som i November 1912 afholdt en Konference i Basel. Efter Forslag af Dr. *Frank* og *Fr. Stampher* blev der i Tilslutning dertil afholdt en „Tysk-fransk Forstaaelses-Konference“ i Bern i Pinsen 1913. I den deltog 156 franske og et tilsvarende Antal tyske Parlamentarikere, deriblandt *Naumann*, *Hausmann* og to Elsass-Lothringer.

Baade Dr. Frank og Naumann havde indtrængende opfordret mig til at deltage i Konferencen, men jeg maatte give Afkald derpaa, da jeg altid som Deltager i internationale Kongresser maatte betale de dermed forbundne Omkostninger af min egen Lomme, og jeg ikke paa dette Tidspunkt havde Raad til ekstraordinære Udgifter. Jeg husker imidlertid endnu tydeligt, med hvilken Optimisme Deltagerne vendte tilbage. Konferencen blev budt Velkommen af Regeringen. Den blev afholdt i Berns største Kirke og aabnet under Orgelspil. De to Landes Parlamentarikere mødtes i fuld Harmoni. Der nedsattes en permanent „Fransk-tysk Forstaaelses-Kommission“ og vedtoges med fuld Enstemmighed en Resolution, hvori man tog bestemt Afstand fra al ophidsende nationalistisk Agitation i begge Lande, forkyndte at begge Folks uhyre Flertal vilde Fredden som uundgaelig Betingelse for Fremskridtet, traadte i Skranken for Afslutning af Voldgiftstraktater og udtalte, at en Tilnærmelse mellem Tyskland og Frankrig vilde lette Forstaaelsen mellem de to store Magtgrupper og dermed

danne Grundlaget for en varig Fred. Men Udviklingen tog en anden Retning og bekræftede atter Schillers Ord: „Eng ist die Welt und das Gehirn ist weit. Dicht bei einander wohnen die Gedanken. Doch hart im Raume stossen sich die Sachen.“

Aaret efter tilspidsedes Situationen. Dr. Frank var til det sidste virksom for Fredens Bevarelse. Men da Terningerne var kastet, og alt Haab om Fredens Bevarelse maatte opgives, var han og Fr. Stampher de første, der udstedte Løsnet: „Der findes i Tyskland intet Parti, ingen Gruppe — og vi tror — ingen Mennesker, som vil, at Tyskland i denne Krig skal lide Nederlag;“ thi „Nederlag betyder Sammenbrud, Ødelæggelse og navnløs Elendighed for os alle,“ og krævede, at Socialdemokraterne skulde stemme med de øvrige Partier for den nødvendige Krigskredit.

Socialdemokraterne vidste, at der var truffet Forberedelse til at arrestere Partiets Hovedbestyrelse, hvis det rejste Modstand imod Kreditten. Den 30. Juli besluttede man derfor at sende *Ebert* og *Otto Braun*, der var Partiets Hovedkasserer, til Zürich, for at Partiet ikke skulde staa uden Førere, hvis Arrestationerne foretoges. De vendte først tilbage den 6. August, efter at Afgørelsen var falden. Der var Modstrømninger indenfor Fraktionen, men de var svage. Kun 14 af 110 Medlemmer stemte paa det afgørende Partimøde for at nægte Kreditten, og de bøjede sig om end modstræbende for Flertallet. Dr. Frank var i disse Dage utrættelig virksom. Det gjaldt ogsaa andre Førere, men hans Indsats var efter mit Skøn den betydeligste. Da Afgørelsen paa Partimødet var falden, opfordrede han — for at paavirke Stemningen udadtil — frisindede Rigsdagsmænd til at drage Omsorg for, at Erklæringen om Partiets Afstemning af de borgerlige Partier blev hilst med kraftigt Bifald, naar Partiets Formand oplæste den i Rigsdagen. Som tænkt saa gjort. Da Socialdemokratiets Ordfører den 4. August 1914 erklærede, at Partiet sluttet vilde stemme

for Krigskrediten, hilste de borgerlige Partier — vistnok for første Gang — en af Partiet afgiven Erklæring med bragende Bifald!

Samme Aften tilbragte jeg et Par Timer ved Stamphers Stambord, hvor jeg traf en Del socialdemokratiske Førere, deriblandt Dr. *David* og Dr. *Frank*. De glædede sig over, at Fraktionen havde stemt for Krigskrediten. I min Dagbog har jeg skrevet: „Det var opløftende,“ udbrød Dr. *David*, „at hele Huset klappede og raabte Bravo, da vi rejste os. Ogsaa ved Ministerbordet klappede man, Rigskansleren fremfor alle. Men hvad skal det blive til. Folkemordet vil blive større end nogensinde. Hærene maa tælles i Millioner. Ødelæggelsesredskaberne har aldrig være mere fuldkomne. Rusland maa slaas i Stykker, Finland maa befries, og der maa oprettes en polsk Stødpudestat.“ — Dr. *Frank* havde meldt sig som Frivillig. „Ligger der ikke større Op-gaver for Dem her i Berlin?“ spurgte jeg. „Nej,“ svarede han, „det er nødvendigt, at vi er med, naar vi vil vinde Indflydelse paa den nye Verden, der vil dukke op af dette Ragnarok.“

Dybt alvorlig tog Dr. *Frank*, som ellers altid, naar vi skiltes, havde et skæmtende Ord paa Læberne, denne Aften Afsked med os. Den 31. August rykkede han i Felten. Fire Dage efter faldt han ramt i Hovedet af en fransk Kugle!

I min Bog „Fra Krigstiden I“ Side 65 har jeg skildret Indtrykket, som Efterretningen om Dr. *Franks* Død gjorde paa hans nærmeste Venner, og refereret en Samtale mellem *Stampher* og *Heine* om Førerskabet efter Dr. *Franks* Død. Det skal jeg derfor kun henvise til, før jeg gaar over til at skildre hans nærmeste Ven og Meningsfælle *Friedrich Stampher*, som oprindelig førte mig sammen med Dr. *Frank* og baade i Aarene før Krigen og under Krigen har hørt til mine daglige Omgangsvener.

Friedrich Stampher var født i Brünn. Han hører til de lærde Socialdemokrater, som Østerrig har haft Overflod af. En Del af dem, saaledes Dr. *Hilferding*, Brødrene

Braun (Viktor Adlers Søstersønner) og *Fr. Stampher* gik derfor til Tyskland, hvor de har indtaget fremskudte Stillinger. *Fr. Stampher* har studeret Nationaløkonomi. Han har skrevet „Grundbegriffe der Politik“, „Arbeiterklasse und Sozialismus“, „Von Versailles zum Frieden“ og flere andre Skrifter. I et Par Aar var han Redaktør af „Leipziger Volkszeitung“. Fra 1902 til Verdenskrigens Udbrud var han, i de sidste Aar i Forbindelse med *Dr. Rud. Breitscheid*, Generalkorrespondent fra Berlin til den store socialdemokratiske Provinspresse. Som østerrigsk Soldat deltog han i de første Krigsaaer i de haarde Kampe paa den italienske Front, hvor han blev saa medtaget, at han blev sendt hjem som udygtig til Krigstjeneste. 1916 blev han derefter Chefredaktør af Socialdemokraternes Hovedorgan „Vorwärts“, en Stilling, som han indtog, til National-Socialisterne beslaglagde Bladet. Efter Republikkens Oprettelse blev *Stampher* valgt til Rigsdagsmand, og han har efter Verdenskrigen øvet betydelig Indflydelse paa Socialdemokratiets Politik. Da National-Socialisterne begyndte Forfølgelserne, lykkedes det ham i sidste Øjeblik at undgaa Koncentrationslejren og slippe ud af Landet. I Karlsbad redigerer han nu „Neue Vorwärts“.

Fr. Stampher traadte i Forbindelse med mig i Aarene før Verdenskrigen. Jeg hørte derefter til den Kreds, der samledes ved hans gentagne Gange omtalte Stambord i „Cafè Josty“, hvor man ogsaa i Krigstiden frit kunde udveksle Meninger, hvad jeg har haft rigt Udbytte af. *Fr. Stampher* er en Politiker, der altid har haft sine Meningers Mod. Han er kundskabsrig og indsigtfuld, et hurtigt Hoved, stilfærdig og maadeholdende i sin Optræden, med et Hjerte, som slaar varmt for Samfundets Stedbørn. Som Journalist er han grundig og klar. I mine Krigsdagbøger vil man ofte støde paa hans Navn, da han hører til de tyske Politikere, som jeg har sat størst Pris paa.

Af andre socialdemokratiske Førere, som jeg har staaet i Forbindelse med, nævner jeg *Dr. David*, *Dr. Südekum*,

Dr. *Hilferding* og Dr. *Breitscheid*. I de bevægede Oktoberdage i 1918 var det, efter at jeg i Rigsdagen havde krævet Nordslesvig genforenet med Danmark, af Betydning, at jeg stod i et godt kollegialt Forhold til Dr. *David*, som var Understatssekretær i Udenrigsministeriet i Prins Max af Badens Ministerium. Det samme gælder iøvrigt om *Karl Kautsky*, som senere overtog en høj Embedsstilling i Udenrigsministeriet og til min Forbavselse paa Forhaand havde indgaaende Kendskab til det nordslesvigske Spørgsmaal. Dr. *Südekum* har ydet mig god Assistance i min Kamp imod Landraadsregimentet.

Dr. *Rudolf Hilferding*, som er født i Wien, studerede først Medicin, men kastede sig derefter over national-økonomiske Studier og har skrevet flere videnskabelige Værker, hvoraf især „Finanskapital“ har tildraget sig Opmærksomhed. Fra 1907—1915 var han med et Par tvungne Afbrydelser Redaktør af „Vorwärts“. Nogle Maaneder før Krigens Udbrud blev han nemlig som Østerriger udvist af Tyskland, og i det første Krigsaar gjorde han Tjeneste som Stabslæge i den østerrigske Hær. Men derefter kom han tilbage til Berlin, blev naturaliseret som tysk Statsborger og overtog atter Redaktionen af „Vorwärts“, indtil han i 1916 afløstes af Fr. Stampher. I Krigsaarene mødtes vi flere Gange ugentlig ved Stamphers Stambord. Som Finanskyndig vandt han hurtigt Anseelse, og i 1903, da Marken var døende, blev han Rigsfinansminister i Stresemanns første Ministerium med den særlige Opgave at skabe en ny Mark. Det lykkedes. Man har senere med Urette villet give Rigsbankpræsident *Schacht* Æren derfor, men han handlede efter Dr. Hilferdings Direktiver. I 1924 blev han Rigsdagsmand, og i Efterkrigstiden har han øvet betydelig Indflydelse, ikke blot som finanskyndig Politiker, men tillige som Forfatter og Udgiver af videnskabelige Tidsskrifter. Som saa mange andre fremragende tyske Politikere maatte Dr. Hilferding ogsaa gaa i Landflygtighed, da *Hitler* fik Magten. Jeg fik da uventet Besøg af ham og havde god

Lejlighed til at opfriske gamle Fællesminder fra Krigstiden og til at drøfte den politiske Situation i Tyskland med ham. Han rejste dengang over Danmark til Schweiz.

Med Dr. *Rudolf Breitscheid*, den af de socialdemokratiske Førere, hvis Navn man baade ude og hjemme hyppigst nævner i Forbindelse med mit, sluttede jeg allerede Ven-skab i Aarene før Verdenskrigen. Han redigerede da sammen med *Fr. Stampher* Generalkorrespondancen til den socialdemokratiske Provinspresse og var samtidig Medarbejder ved flere betydelige Blade og Tidsskrifter. Jeg blev dengang virksomt støttet af ham i mine Bestræbelser for at oplyse Offentligheden i Tyskland om de virkelige Tilstande i Nordslesvig.

Rudolf Breitscheid blev født i Köln 1874. Han studerede Nationaløkonomi i München og Marburg, hvor han tog Doktorgraden. Politisk interesseret gik han tidlig over til Journalistikken. I nogle Aar var han udenrigspolitisk Redaktør af store national-liberale Blade, først af „Hamb. Corr.“, derefter af „Hannoverscher Courier“. Anerkendt som velskolet Nationaløkonom og udpræget Frihandelsmand blev han i 1905 valgt til Forretningsfører for den tyske „Handelsvertragsverein“. Som Anerkendelse af sine Fortjenester af dens Arbejde blev han udnævnt til Æresmedlem af Cobden-Klubben.

Fra 1903—1908 var han Medlem af „Freisinnige Vereinigung“, hvis betydeligste Fører, Dr. Barth, han havde staaet i intimt Samarbejde med i Handelsvertragsverein. Sammen med Dr. Barth og *Helmuth v. Gerlach* stiftede han derefter *Det demokratiske Parti*, som valgte ham til Formand. Men Demokraterne erfarede ligesom Naumann, at Førere uden Masse bag sig ikke kan vinde parlamentariske Mandater; 1912 sluttede han sig derfor til Socialdemokratiet. I de følgende Aar blev han Medlem af Byraadet i Wilmersdorf og af Provinslanddagen i Brandenburg men først 1920 efter Republikkens Oprettelse Rigsdagsmand. I Rigsdagen kom han hurtigt frem i første

Række. Som Partiets Ordfører i udenrigspolitiske Spørgsmaal vandt han stigende Anseelse og avancerede til Formand for den socialdemokratiske Fraktion. Efter Revolutionen blev han Indenrigsminister i Preussen, og jeg har da, som det fremgaar af mine Bøger „Fra Krigstiden“, ført betydningfulde Forhandlinger med ham. Fra 1912—1919 kom jeg meget i Breitscheids Hjem. Fru Breitscheid, en meget intelligent Dame, som deler sin Mands Interesser og har været Medarbejder ved flere ansete Blade, indbød mig en Gang for alle til at tilbringe Søndag Eftermiddag i hendes Hjem, naar jeg var i Berlin, en Indbydelse, som jeg med Tak modtog og har haft Glæde og rigt Udbytte af.

I dette gæstfrie Hjem samledes der uden Hensyn til Partiskel Politikere, Kunstnere, Forfattere, Journalister m. m. Visse Stamgæster var man altid sikker paa at træffe, men ellers kom og gik Gæsterne, tidt var der fremstaaende Udlændinge tilstede, og jeg har her gjort mange interessante Bekendtskaber i Aarenes Løb.

Skønt Breitscheid ikke havde været Soldat, blev han under Krigen i en Alder af over 40 Aar indkaldt til Krigstjeneste og efter en kort Uddannelse sendt til Fronten som Armeringssoldat. Skrøbelig af Helbred maatte han her udstaa haarde Strabadser. Jeg stod i disse Aar i Korrespondance med ham og kom vedblivende i hans Hjem. Jeg husker, hvor dybt et Indtryk det gjorde paa ham, da jeg efter en Samtale med Bankdirektør *Hübbe* i Haderslev meddelte ham, at Markens Værdi var synkende, og at kyndige danske Finansmænd udtalte sig meget pessimistisk om dens Fremtid. I Tyskland havde Censuren undertrykt alle Meddelelser derom, men Breitscheid havde som indsigtfuld Nationaløkonom straks Perspektivet.

Om Dr. Breitscheids Overtagelse af det preussiske Indenrigsministerium og mit Samarbejde med ham i de bevægede Novemberdage har jeg fortalt i min Bog „Fra Krigstiden II“ S. 395 ff.

Da jeg efter de store Møder paa „Folkehjem“ den 20. November 1918 kom til Berlin for at overrække den danske Gesandt Grev *Moltke* Vælgerforeningens Resolution, opsøgte jeg Dagen efter Dr. Breitscheid i Indenrigsministeriet, dels for at drøfte vor Overtagelse af Administrationen i Nordslesvig med ham, dels for at ordne en anden for os vigtig Sag. Om denne Sammenkomst har jeg noteret følgende i min Dagbog:

„Jeg henledte i Gaar Dr. Breitscheids Opmærksomhed paa den stærke Invasion af Krigsspekulanter, som vi for Tiden staar overfor i Nordslesvig. Det er meget tvivlsomme Elementer, som vi absolut ikke er interesseret i at faa ind i Danmark, allermindst i at faa placeret som danske Statsborgere i vore Byer og de sydligste, stærkt fortysskede Strøg ned imod Flensborg—Tønder-Linjen. Paa den anden Side er Tyskland stærkt interesseret i at hindre Kapitalflugten og beholde det brillante Skatteobjekt, som disse Krigsspekulanter er, indenfor Landets Grænser. Samtalen i Gaar resulterede i, at Indenrigsministeren i Dag vil ned sætte en Kommission, som skal raadslaa om hvilke Forholdsregler, der skal tages for at dæmme op imod den for Tyskland saavel som for Danmark skadelige Invasion. Han opfordrede mig, som vedvarende er tysk Rigsdagsmand, til at indtræde i Kommissionen. Jeg indvilgede deri. Kommissionen har nu afholdt sit første Møde. Forsædet førtes af min gamle Modstander, Gehejme-Overregeringsraad Dr. *Lenz*, der som mangeaarig Decernent i det nordslesvigske Spørgsmaal er i Besiddelse af en vis Sagskundskab, tre andre høje Embedsmænd i Ministerierne og mig. Dr. *Lenz* holdt et indledende Foredrag, og jeg gav derefter et Referat af den i Nordslesvig foreliggende Situation. Der er allerede af Krigsspekulanter placeret mange Millioner Mark i Nordslesvig. Vi drøftede derefter indgaaende Forholdene og opnaaede fuldstændig Enighed om, at vi fra begge Sider vil modarbejde Invasionen saa energisk som muligt.“

Krigsspekulanterne kunde uhindret flytte rundt med deres Kapitaler indenfor Rigets Grænser, men ikke udføre dem uden at betale $\frac{2}{5}$ i Krigsskat. Efter at Prins Max' Regering sidst i Oktober havde erklæret, at Wilson-Programmet ogsaa vilde blive anvendt paa Nordslesvig, begyndte Krigsspekulanterne at opkøbe Ejendomme og at anlægge Kapitaler i Nordslesvig for ved dets Indlemmelse i Danmark at have dem skattefrit udenfor Riget. En Del store Gaarde blev opkøbt til høje Priser. I Aabenraa stiftede Krigsspekulanter bl. a. et „Paraguay Kødestrakt A/S“ med en indbetalt Aktiekapital paa 300,000 Mk., som efter Foregivende skulde optage Konkurrencen med Liebig's Kødestrakt. Det viste sig hurtigt, at Selskabet, som til at begynde med anvendte store Summer til forberedende Arbejder, var et Skalkeskjul for et storstilet Forsøg paa at faa 40 Millioner Mark skattefrit udført af Riget. Blandt de indvandrede Krigsspekulanter var en Hr. Frölich, som byggede en stor flot Villa i Aabenraa, hvorfra han drev lyssky Forretninger. Aaret efter blev han indviklet i en Proces med en anden indvandret Krigsspekulant Hr. Ohrenstein, og ved denne Lejlighed blev Hr. Frölichs Personalakter fremdraget i Retten. Det viste sig da, at han havde været straffet en halv Snes Gange for Underslæb, Bedrageri, Dokumentforfalskning m. m., adskillige Gange med Fængselsstraf, i et enkelt Tilfælde med $2\frac{1}{2}$ Aars Fængsel. Der var adskillige af den Slags Elementer blandt de Krigsspekulanter, som jeg i 1919 med den preussiske Regerings Hjælp ikke uden Held søgte at spærre Adgangen til Nordslesvig.

Regeringskommissionens næste Møde blev afholdt i December, og det var en videre Følge deraf, at der senere i Versaillestraktatens § 112 blev optaget en Bestemmelse om, at Personer, som efter den 1. Oktober 1918 havde bosat sig i Nordslesvig, *ikke* erhvervede dansk Indfødsret ved at opholde sig i det afstaaede Omraade paa Skæringsdagen den 15. Juni 1920.

Dr. Breitscheids Speciale er Udenrigspolitik. I den var han fra sin Virksomhed som udenrigspolitisk Redaktør af store Blade velbevandret, da han blev Rigsdagsmand. I Rigsdagen blev han Formand for det udenrigspolitiske Udvalg. Paa vidtstrakte Rejser i Rusland, Frankrig, England, Danmark o. s. v. har han haft Lejlighed til at stifte personligt Bekendtskab med mange fremragende Statsmænd og foretage Studier af andre Landes politiske og økonomiske og sociale Forhold.

Jeg har efter Genforeningen altid besøgt Dr. Breitscheid, naar jeg kom til Berlin, og han har gentagne Gange besøgt mig i Aabenraa, en enkelt Gang ledsaget af sin Frue, som indtil 1932 var „Hejmdal“s Korrespondent i Berlin. Efter National-Socialisternes Overtagelse af Magten, maatte de begge rømme Landet. Deres Formue og *alle* deres Ejendele blev konfiskeret. Man har endog frataget dem Statsborgerretten! De lever nu som Emigranter i Paris.

Til Stamgæsterne ved Stamphers Stambord hørte *Karl Hildenbrand*, Fører for Socialdemokraterne i Württemberg, efter Republikkens Oprettelse württembergsk Gesandt i Hamborg. Oprofrende overfor Smaafolk kunde han i særlig Grad glæde sig ved Arbejdernes Tillid og Hengivenhed. Oprindeligt var Hildenbrand Typograf, derefter i ti Aar Redaktør, fra 1900—1913 Medlem af den württembergiske Landdag og fra 1903—1932 Medlem af Rigsdagen. Da Overtagelsen af to parlamentariske Mandater kun vanskeligt kunde forenes med en ledende Redaktørs Pligter, oprettede han en Cigarforretning i Stuttgart, som under hans Fraværelse blev ledet af hans Hustru og Datter.

Hildenbrand var en godmodig Mand, en retlinjet Karakter, en behagelig Omgangsfælle, velset og vellidt af alle. En Aften, da vi sad ved Stambordet, meddelte han os, at han af Skifteretten i Stuttgart havde faaet Meddelelse om, at en Partifælle, en gammel Skrædder, som han ikke

kendte personlig, med Tak for, hvad han havde gjort for at forbedre Arbejdernes Kaar, havde indsat ham til sin Universalarving. Han spurgte Dr. Frank, som god Ven og kyndig Jurist, om han syntes, at han kunde og burde modtage Arven. Selvfølgelig, svarede Dr. Frank, det er jo dog en ganske ærlig Sag. Vi ønskede ham til Lykke med Arven og drak i denne glædelige Anledning et Glas med ham. Dagen efter skrev han til Skifteretten, at han modtog Arven, som efter dens Opgørelse beløb sig til ca. 3000 Mk. Men kort efter kom der, som han fortalte os, „et gammelt forblæst Kvindfolk fra Riesengebirge“, præsenterede sig som Skrædderens Kone, hvem han for mange Herrens Aar siden var løbet fra, og spurgte Hildenbrand, om hun ikke kunde faa Andel i Arven. „Det er kun rimeligt,“ svarede han, som altid nobelt tænkende: „Vi deler Arven“ — og saa udbetalte han hende 1500 Mk., skønt han endnu ikke havde modtaget Arven.

Imidlertid viste det sig, at Skrædderen havde været en fanatisk Tilhænger af Ligbrænding og i sit Testamente havde bestemt, at han efter sin Død vilde brændes i Gotha. Liget blev derfor af Skifteretten forskriftsmæssigt sendt til Gotha. Omkostningerne maatte betales forud. De beløb sig til henved 400 Mk.

Som fjerntstaaende Arving maatte Hildenbrand derefter betale Arveskat efter den højeste Sats, saavidt jeg husker 15 % af Arven. Der røg 450 Mark. Saa meldte der sig en Fattigkommune, som forlangte Erstatning for sine Udlæg. Skrædderen havde for flere Aar siden faaet Fattighjælp i længere Tid. Udlæget beløb sig til henved 500 Mk, og da han saa ogsaa havde betalt Regningen fra Skifteretten, var Arven smeltet saaledes sammen, at den kunde skrives med et tocifret Tal!

Da han kom hjem til Stuttgart med denne bedrøvelige Efterretning, sagde hans Kone opmuntrende: „Der er kommen en anbefalet Pakke til dig i Gaar. Jeg har ikke aabnet den, da jeg ventede dig i Dag, men lagt den ind under

Disken i Butikken. Det er maaske et Arvestykke.“ Han aabnede Pakken: Det var Skrædderens Aske, der kom tilbage fra Gotha! Ærgerlig smed han atter Skrædderen ind under Disken. Men da han fjorten Dage efter atter kom hjem, sagde hans Kone: „Du skal faa mig den Skrædder ud af Huset! Vor Datter og jeg kan ikke sove roligt om Natten, saa længe han er her.“ Saa tog Hildenbrand ud og købte for Resten af Arven en Gravplads paa Kirkegaarden. Dagen efter vandrede han ene derud med Støvet af Skrædderen under Armen og jordfæstede Urnen. Saalunde gik det med Hildenbrands Arv.

I „Et Tilbageblik II“ har jeg Side 311 omtalt Dr. *Franz Mehring*, som jeg stiftede personligt Bekendtskab med i Erich Schlaikjers Hjem. Han var en mærkelig Mand, som jeg hyppigt mødte i den Naumannske Kreds, en betydelig Personlighed, som jeg hurtigt lærte at sætte Pris paa.

Dr. Mehring var i sin Ungdom liberal og skrev i Halvfjerdserne Socialdemokratiets Historie fra et liberalt Synspunkt. I Efteraaret 1878, da Socialistloven blev vedtaget, og den samlede socialdemokratiske Presse i Tyskland med haard Haand blev undertrykt, redigerede Dr. Mehring „Berliner Volkszeitung“ som stod paa den frisindede PresSES venstre Fløj og under hans Redaktion tog sig af de forfulgte og undertrykte Sag. Bladet spillede en betydelig Rolle, ikke blot paa Grund af dets Standpunkt, men særlig fordi Dr. Mehring var en af Tysklands fineste, skarpeste og mest frygtede Penneførere.

I „Berliner Volkszeitung“s Redaktion fik *Maximilian Harden* sin første journalistiske Uddannelse. Her skrev han „Apostata-Brevene“, som senere, udgivet i et samlet Bind, tildrog sig almindelig Opmærksomhed. Inden Harden grundlagde sit bekendte Tidsskrift „Die Zukunft“, gik han til Mehring, som i Mellemtiden havde sluttet sig til Socialdemokratiet, og søgte at vinde ham som politisk Medarbejder. Tilbudet var økonomisk set glimrende, men Mehring afslog Opfordringen, fordi han havde haft Lej-

lighed til at gennemskue Maximilian Hardens Karakter. „Saa har jeg intet andet Valg, end at stille mit Tidsskrift til Bismarcks Disposition!“ udbrod Harden, da han modtog Afslaget, „thi hvis De ikke vil, kan kun Bismarck sikre dets politiske Indflydelse og dermed dets Sejersgang i Tyskland.“ Denne lille Episode, som Mehring selv har fortalt mig, er meget betegnende for de to Mænd.

Maximilian Harden var af jødisk Æt og hed oprindelig Isidor Witkowski. I Slutningen af Halvfjerdserne gik han over til Kristendommen, lod sig døbe og tog i 1886 Navneforandring. Det er næppe urigtigt, naar hans Overgang til Kristendommen opfattes som et Udslag af hans Stræben efter at vinde Rigdom, Magt og Indflydelse. Personlig har jeg talt med Maximilian Harden et Par Gange vedrørende Artikler af Erich Schlaikjer og senere af Bjørnstjerne Bjørnson om Nordslesvig, som han optog i „Die Zukunft“, men iøvrigt har jeg holdt mig paa Afstand fra ham. Da han ved Aarhundredeskiftet vilde misbruge Bjørnstjerne Bjørnsons Godtroenhed og Hjælpsomhed til at redde sig ud af en pinlig Situation, som Mehrings skarpe Pen havde drevet ham ud i, søgte jeg, som omtalt andet Steds, ikke uden Held at krydse hans Bestræbelser. Modbydeligst var han mig som Antisemit!

For Dr. Mehring var det en personlig Trang at yde Bistand, hvor hæderlige Folk paakaldte hans Hjælp. I Berlin maatte Skuespillerinderne dengang selv bekoste Garderoben, som de brugte paa Scenen. Gagerne stod ikke i Forhold til de store Omkostninger, det paaførte dem. Var de ikke i Besiddelse af Privatformue, førte dette urimelige Forhold i Reglen til at unge Skuespillerinder, som vilde frem, fandt en rig „Ven“, som hjalp dem over Vanskelighederne. Alverden kendte disse uværdige Tilstande, men man betragtede dem som givne, og de nedsatte ikke Skuespillerinderne i det almindelige Omdømme.

Endnu værre blev det, da *Paul Lindau* i Halvfjerdserne, som Redaktør af Tidsskriftet „Die Gegenwart“ tilkæm-

pede sig en helt dominerende Magt som Kritiker og egenmægtigt bestemte, om en Skuespillerinde skulde holdes nede eller naa frem paa de bedste Scener.

I sin Bog „*Berlin*“ har Georg Brandes i disse Aar givet følgende Karakteristik af Paul Lindau som litterær Kritiker: „Lindau angreb i Flæng de anerkendte Størrelser med et saa onskabsfuldt Vid, at en Skræk for i de angrebne. Da nu Mod og Mandshjerte ikke er hyppigere i Litteraturen end udenfor den, saa søgte de paagældende, efter et ihærdigt Forsøg paa ved Haan og den dybeste Foragt at knuse den forvovne var mislykket, at vinde ham ved Ros, ved Indbydelser, og at forvandle sig fra hans Fjender til hans hengivne Medarbejdere. Lindau var ikke mere haardhjertet, end andre Riddere af Pennen plejer at være; han lønnede enhver Tilslutning til „*Die Gegenwart*“ med hjertelig Lovprisning af Forfatteren, undertiden med en saa skyndsom, at Bogen umiddelbart efter dens Nedrivelse, naar et Par Breve var vekslede mellem Forfatter og Kritiker, blev anmeldt om igen i stik modsat Aand.“ — Endnu modbydeligere, end det fremgaar af denne Karakteristik, var Paul Lindau som Teaterkritiker, idet han her optraadte som en tyrkisk Pasha og frækt krævede, at de unge Skuespillerinder skulde føje sig efter hans Vilje, hvis de vilde opnaa fast Ansættelse ved Berlins bedste Teatre.

Der var paa dette Tidspunkt en ung Skuespillerinde i Berlin, *Elsé v. Schablewsky*, som blev holdt nede af Paul Lindaus ubarmhjertige Kritik. Hun henvendte sig til ham for at opnaa en mere skaansom Behandling. Under en Samtale lod han hende forstaa, hvad Betingelsen var. Skønt dybt indigneret stødte hun ham ikke straks tilbage, men indlod sig i en Brevveksling med ham for at skaffe sig Vaaben i Hænde. Lindau gik i Fælden. I sine Breve blottede han sig ved overmodigt at stille sine nedværdigende Betingelser for en gunstig Kritik. Skuespillerinden søgte nu at fælde ham ved at offentliggøre hans egne Breve. Men

for gæves gik hun fra den ene Avis til den anden. Redaktørerne af de store, gamle Hovedstadsblade vilde eller turde ikke tilkaste den almægtige Kritiker Stridshandsken. Omsider kom hun til Dr. Mehring. Han prøvede Sagen omhyggeligt, fandt den god og erklærede sig villig til at optage Kampen, aftrykte derefter Brevene med Kommentarer og rettede i Tilslutning dertil saa voldsomme Angreb paa Paul Lindau, at den frygtede Kritiker blev umulig i Berlin og tvungen til at forlægge sin Virksomhed til Wien. Men ved sine underjordiske Forbindelser med det Selskab, der ejede „Berliner Volkszeitung“, var Paul Lindau endnu mægtig nok til at hævne sig ved at faa Dr. Mehring fjernet som Redaktør af Bladet.

Regeringens Undertrykkelsespolitik og indgaaende Studier af Socialismen i Forbindelse med de bitre Erfaringer Mehring gjorde under denne Kampagne, kastede ham ind i en sjælelig Krise, som endte med, at han sluttede sig til Socialdemokratiet.

Dr. Mehrings Viden var meget omfattende, hans Stil blændende, hans Pen frygtet. Med „Die Lessingelende“, som udkom i 1893, øvede han betydelig Indflydelse paa den yngre Generation. Efter at han havde den fra Haanden, begyndte han Udarbejdelsen af „Geschichte des Socialismus“, som er udkommen i fire Bind. Paa dette grundlæggende, historiske Værk arbejdede han, da jeg lærte ham at kende.

Dr. Mehring var en ypperlig Fortæller. I Halvfjerdserne hørte han til den litterære Kreds, der samledes om *Adolph Strodtmann*, Henrik Ibsens Oversætter. Til denne Kreds hørte ogsaa Dr. *Cajus Møller*, en bekendt Journalist af sønderjydske Æt, som før og efter Aarhundredskiftet behandlede danske, specielt nordslesvigske, Forhold i de store national-liberale tyske Blade. Adskillige af Mehrings Fortællinger var knyttet til hans Oplevelser i denne Kreds. Han fortalte saaledes meget morsomt, hvordan *Cajus Møller*, som talte stammende, havde advaret *Strodtmann* imod

Georg Brandes. Men Strodtmann var distrait og ænsede ikke Advarslen, før Fruen en Dag sagde, at hun ønskede Skilsmisse for senere at følge Georg Brandes til Danmark som hans Hustru.

Da blev Strodtmann meget ulykkelig, fortalte Mehring, og grædende spurgte han, hvad der saa skulde blive af ham i al hans Hjælpeløshed. Men Fruen trøstede ham med, at hun havde ordnet alt for ham paa bedste Maade. Hun havde allerede aftalt med en Veninde i Leipzig, at hun skulde komme til Berlin og styre Huset for ham. Veninden havde indvilget. Fruen syntes, at de passede saa godt til hinanden, at hun følte sig overbevist om, at hendes Veninde senere kunde blive noget mere for ham.

Strodtmann boede dengang i en Villa i en af Berlins Forstæder. For at hædre sin Hustru havde han kaldt den „Villa Henriette“. Frøkenen fra Leipzig kom, og det gik, som Fruen havde forudset. Efter at en passende Tid var gaaet, ægtede hun Strodtmann, og for at hædre sin unge Hustru omdøbte han Villaen, saa den kom til at hedde „Villa Emilie“!

Dr. Mehring var paa dette Tidspunkt Strodtmanns Genbo. En Dag, da han sad ved sit Arbejdsbord og saa ud ad Vinduet, fik han Øje paa Henrik Ibsen, som med Hænderne paa Ryggen stod og betragtede Indskriften paa Strodtmanns Villa meget nøje. Betænksomt rystede han paa Hovedet, gik stadig noget foroverbøjet og med Hænderne paa Ryggen videre ned ad Gaden, idet han af og til standsede og betragtede Husene nøje. Lidt efter vendte han tilbage, blev atter staaende, læste paany „Villa Emilie“ og rystede atter paa Hovedet. Da gik Mehring ud, hilste paa ham og forklarede ham Sammenhængen.

Morsomme var især Mehrings Fortællinger om Dr. *Cajus Møller*, med mesterlig Gengivelse af hans stammende Tale. Cajus Møller var gift med en Dame, som havde en aarlig Livrente paa 16,000 Mark, men hun rugede ikke blot som en Drage over sin egen Privatformue, hun

holdt ogsaa strengt Regnskab over Mandens Indtægter og Udgifter.

Midt i Halvfjerdserne var Mehring og Cajus Møller begge Medarbejdere ved „Vossische Zeitung“. En Dag mødtes de hos Kassereren for at hæve deres Maanedsgage. Det viste sig, at Cajus Møller havde et Ekstraarbejde ved Bladet, som han fik særlig betalt. Kassereren vilde ogsaa udbetale ham dette Beløb. Men ophidset udbød han: „Behold det — el-ellers tager hu-hun ogsaa di-disse Pe-penge!“ „Men,“ sagde Kassereren, „jeg maa have mit Regnskab i Orden. De maa kvittere for hele Beløbet. Vi kan saa, naar De bestemt ønsker det, ordne Sagen saaledes, at De imod Kvittering deponerer Restbeløbet hos mig.“ „Go — Godt, men ingen — Kvittering.“ „Men, hvorfor dog ikke?“ spurgte Mehring. „Hu-hun finder den,“ svarede han. Cajus Møller gik med høj Hat. „Stik den ind bag Foret,“ sagde Mehring overgivent, „der kan hun for Pokker dog ikke finde den!“ „De-det gaar,“ udbød Møller lettet, lod sig udbetale 20 Mark af Beløbet kontant, fik med Mehrings Hjælp Kvitteringen for Restbeløbet skjult i Hatten og gik ud for at drikke sig en „god Draabe“. Det havde han en Svaghed for.

Næste Dag mødte han duknakket og slukøret paa Redaktionen og meddelte Mehring, at han desværre var nødt til at hæve og aflevere Resten af Pengene. „Hvorfor dog!“ spurgte Mehring. „Hu-hun fa-fandt dog Kvitteringen!“ „Hvordan det?“ spurgte Mehring videre. Jo, han havde om Aftenen drukket en „god Draabe“. I en noget omtaaget Tilstand var han snublet over Dørtærskelen, da han aabnede Døren. Hatten røg hen ad Gulvet. Fruen fik Øje paa noget hvidt bag Foret: Raps — havde hun Kvitteringen. Cajus maatte gaa til Bekendelse og skulde inden Aften aflevere Pengene til sin strenge Hovmester.

En Aften besøgte Mehring efter Indbydelse Cajus Møller og Hustru i deres Hjem. De spiste, drak og talte fredeligt og fornøjeligt sammen. Da Mehring ud paa Aftenen vilde

gaa, fattede Cajus Møller Mod og sagde: „Du, Louise — gi — giv mig ti — ti Mark. Jeg vi — vil endnu drikke et Glas med Ven Mehring!“ „Nej,“ sagde Louise, „det er sent, og du har faaet nok i Dag.“ „Du — Louise, saa gi — giv mig fe — fem Mark!“ „Nej.“ „Een Mark.“ — „Nej.“ „Saa — Louise gi — giv mig fem Groschen til et Glas — Glas Ø!“ Men Fruen var ubønhørlig og sagde ogsaa nej til denne beskedne Bøn. Tilsyneladende dybt krænket gik Cajus Møller alligevel med Mehring. Da de var kommen om i en anden Gade, sagde han meget oplivet: „Du, Ven Mehring. Nu vi — vil vi dri-drikke en „god Draabe!“ „Men du har jo ingen Penge,“ sagde Mehring. „De- det vil vi-vise sig,“ sagde Cajus Møller og førte ham hen i en Vinstue, hvor han forlangte en Flaske Rhinskvin af en sjælden god Aargang. „Men hvorfor tigger du saadan om Penge, naar du har Mønt paa Lommen,“ spurgte Mehring. „Du, du, — dann ah- ahnt sie ja nichts — Freund Mehring!“ udbrød han med et straalende Smil. Han havde atter faaet et lille godt betalt Ekstraarbejde, og nu gjaldt det blot om at føre Dragen bag Lyset, saa han kunde nyde Frugterne af det saa længe som muligt.

IMOD VERDENSKRIGEN

Aarsmødet i Haderslev var endt. Bilerne var dengang endnu ikke naaet ud til Provinsbyerne — Toggangen var daarlig. Med en Vennekreds fra Aabenraa kørte jeg henimod Midnat hjem i en stor Charabanc, indkapslet i et endeløst Vogntog.

Tyskerne havde samme Dag fejret deres aarlige Knivsbjergfest, som ogsaa var trukket længe ud. Vi mødte mange Vogne, som kørte nordpaa med Knivsbjerggæster. I Forbifarten blev de hilst med danske Fædrelandssange. De kvitterede med truende Tilraab, nogle ogsaa med Ukvemsord. Tyske Sange fandt derimod af gode Grunde ikke Vej over Hjemmetyskernes Læber.

Under disse Skærmydsler sad jeg hensunken i dybe Tanker. Jeg følte instinktivt, at en Tidsperiode var ved at rinde ud. Med Dagens storslaaede Stævne i Haderslev havde vore Aarsmøder naaet deres Højdepunkt, ligesom Skamlingsbankefesterne med det historiske Møde i 1844. Hvad vilde det næste Tidsafsnit bringe? Det sad jeg og grublede over. Mine Oplevelser i Berlin havde givet mig Indblik i mange storpolitiske Forhold, som gav rigt Stof til Eftertanke.

Tysklands Indkredsning var snart fuldbyrdet. Under Kong Edward VII.s Regering havde England nærmet sig til Frankrig og Rusland. Magterne var nu grupperet saaledes, at der overfor det allerede af Bismarck stiftede Treforbund: Tyskland—Østerrig—Italien faktisk stod et andet Treforbund: Rusland—Frankrig—England. Med sin

østasiatiske Politik, særlig med Anlægget af Flaadestationen i Kiautschau, havde Tyskland endvidere stødt Japan fra sig. Balkanstaterne stod under russisk Indflydelse. Tyskland følte sig efterhaanden isoleret. Man talte med voksende Bekymring om den engelske Indkredsningspolitik. Samtidig udvikledes der under altysk Indflydelse en meget krigersk Stemning indenfor Militærmagten og i vide Kredse ud over Landet.

Krise var fulgt paa Krise. I 1908—09 havde den bosniske Krise, og i 1911 Marokkokrisen truet Verdensfreden. Frankrigs Fremstød i Marokko gav Anledning til, at Tyskland sendte Krydseren „Panther“ til Agadir. Pantherspringet vakte megen Uro. England indtog en truende Holdning. Den ellers saa fredeligtsindede Lloyd George holdt en krigersk stemt Tale, som atter vakte megen Ophidselse i Tyskland. Under Indtrykket deraf, trak Tyskland Følehornene til sig, og Krisen blev atter overvunden. Men Tilbageslaget vakte dybtgaaende Uvilje. De konservative Partier fandt, at Regeringen var sprunget op som en Løve, men falden ned som et Lam. Rigskansler v. *Bethmann-Hollweg* betegnedes som altfor svag og ræd. Forbitrelsen gav sig stærke Udslag saavel i Pressen som paa offentlige Møder. I November 1911 blev der holdt Afregning med Rigskansleren i Rigsdagen.

Debatten var bleven imødeset med megen Spænding. Kronprinsen, som ikke før var bleven set i Rigsdagen, mødte i Husaruniform som Tilhører og tog Plads i Hoflogen. Jeg havde min Plads paa den modsatte Side af Salen og kunde derfra iagttage ham nøje. Da de Konservatives Fører, Hr. v. *Heydebrand und der Lase* rettede et heftigt Angreb paa Regeringen og ophidset tilraabte Rigskansleren: *Freden sikres ikke ved Eftergivenhed men ved, at vi ikke, naar Tiden er inde, lader vort gode Sværd ruste i Skeden!* — begyndte Kronprinsen at demonstrere, saa at alles Øjne vendte sig imod Hoflogen. Med begge Hænder paa Fæstet af sin store Kavalerisabel, som han holdt

foran sig, stødte han raslende Sablen i Gulvet, hvergang Taleren — og det gjaldt ogsaa de følgende Talere — rettede skarpe Angreb imod Rigskansleren eller udadtil imod Vestmagterne. Disse Demonstrationer hilste de konservative Partier atter med stormende Bifald. Rigskansleren bevarede sin Ro og svarede kort og fyndigt: „*Den stærke behøver ikke at føre sit Sværd i Munden.*“ Kejseren blev straks underrettet om Kronprinsens utilbørlige Optræden. Inden Mødet var sluttet, anmodede han Rigskansleren om at møde hos ham om Aftenen, hvor Kronprinsen maatte gøre ham en Undskyldning.

Da dette bevægede Møde var endt, mødte jeg paa Hjemvejen til mit Hotel Landraad *Brütt* fra Rendsborg. Vi var, som før omtalt, gamle Kolleger fra Landdagen, havde ofte rejst sammen og stod, skønt han var kongelig preussisk Embedsmand og tilhørte det mig ellers ikke venligsindede frikonservative Parti, paa en meget kollegial Fod. Han havde lige læst i Eftermiddagsaviserne, at Kronprinsen havde demonstreret imod Rigskansleren i Rigsdagen og foreslog nu en Spadseretur, for at jeg kunde meddele ham, hvad der i Virkeligheden var foregaaet. Vi gik ud i Thiergarten. Da jeg havde fortalt ham, hvad jeg havde set og hørt, sagde han: „Ja, Krigen kan ikke udsættes længe. Det er et stort Spørgsmaal, om vi ikke hellere bør tage den nu. Dette mener vore intelligenteste Officerer. Som Landraad i det Amt, Nordøstersøkanalen gennemskærer, faar jeg ofte Besøg af høje Generalstabsofficerer, med hvem jeg saaledes jævnlig har Lejlighed til at udveksle Meninger. De staar *alle* paa det Standpunkt, at Krigen er uundgaaelig, og at vi bør tage den, inden Rusland atter kommer til Kræfter efter sit Nederlag i Østasien.“

Denne Samtale umiddelbart efter Oplevelsen i Rigsdagen gav mig rigt Stof til Eftertanke. Fra da af regnede jeg med, at en Verdenskrig var uundgaaelig. Overbevisningen derom bredte sig i de følgende Aar i Risgdagen, men vi havde det Indtryk, at Rigskansleren og Regeringen

veg tilbage for det uhyre Ansvar, der var forbundet med at føre en Krig med Dobbeltfront og derfor søgte at opretholde Freden. Overbevisningen derom fæstnedes, da Rigskansleren med Kejsereus Støtte søgte at opnaa en Tilnærmelse til England. Den engelske Udenrigsminister Sir *Edward Grey*, som — hvad der ogsaa viste sig i de bevægede Julidage 1914 — absolut var fredelig stemt, var villig til at søge en Forstaaelse. I Januar 1912 kom den engelske Finansminister Sir *Ernest Cassel* i al Stilhed til Berlin med Fuldmagt fra Grey, Churchill og Lloyd George for at overrække Kejseren et Memorandum, som i al Korthed gik ud paa, at Tyskland skulde anerkende Englands Overmagt til Søs ved at opgive det tyske Flaadeprograms paataenkte Udvidelse. Til Gengæld skulde England forpligte sig til ikke at lægge Hindringer i Vejen for de tyske Koloniers Udvidelse. I Forbindelse dermed skulde der udveksles Erklæringer om, at de to Magter ikke vilde deltage i aggressive Planer imod hinanden.

Tyskland tog Forbehold, hvad Flaaden angik, men erklærede sig iøvrigt villig til fortsat Forhandling. Resultatet var, at den engelske Krigsminister *Haldane* kom til Berlin. Forhandlingerne syntes først at skulle føre til et Resultat. England foreslog, at Styrkeforholdet mellem Englands og Tysklands Flaader skulde være som to til en, men da Tyskland ikke vilde gaa ind herpaa, strandede Forhandlingerne. For England, som saa sin Eksistens truet af den hurtigtvoksende tyske Krigsflaade, var dette en stærk Spore til en nøjere Tilslutning til Frankrig og Rusland. Samtidig løsnedes Italiens Tilslutning til Tyskland-Østerrig.

Da Krigen mellem Serbien, Montenegro, Bulgarien og Grækenland imod Tyrkiet udbrød, var man i Berlin klar over, at Rusland stod bag Balkanstaterne, rede til om nødvendigt at gribe ind, og at Østerrig ligeledes stod krigsberedt. Tyskland og England blev da enig om at lokalisere Krigen. Berlin øvede et stærkt Tryk paa Østerrig, og med

forenede Anstrengelser lykkedes det endnu en Gang at overvinde en farlig Krise, som truede Verdensfreden.

Men Spændingen voksede. Tyskland følte sig mere og mere indkredset. Forholdene indadtil øgede Rigets farefulde Stilling. Altyskerne vandt stigende Indflydelse paa Højrepartierne og var meget rørige. Deres vilde Agitation gjorde uberegnelig Skade i Udlandet. Uansvarlige Politikere drev, støttet af høje Marineofficerer, en tøjlesløs, særlig imod England rettet Flaadeagitation. Hvert Aar løb store Slagskibe af Stabelen.

For at lette Gennemførelsen af ekstraordinære Bevillinger til Marinen, blev Rigsdagen indbudt til at foretage en Prøvetur ud i Vesterhavet med Hamborg-Amerikalinjens nybyggede 50,000 Tons Passagerdamper „Vaterland“. Ved Festmiddagen ombord paa Skibet, hvor vi var indlogerede, fik jeg anvist Plads ved Siden af en høj Søofficer, som søgte at overbevise mig om, hvor nødvendigt det var, at Rigsdagen vedtog ekstraordinære Bevillinger til Bygning af Krigsskibe. Andre Kolleger, erfarede jeg, efter at Bordet var hævet, havde været udsat for lignende Paavirkninger.

I de foregaaende Aar havde Rigsdagen efter Krigsministerens Indbydelse været ved Bodensøen for at se Zeppe-linerne og paa Hærens store Øvelsesplads ved Tegel for at se nye Vaabenarter (se „Et Tilbageblik III“. S. 127 o. fig.). I 1913 foreslog Regeringen en mægtig Udvidelse af Hæren, det videstgaaende Militærforslag, der var forelagt siden Rigets Oprettelse. For at stemme Rigsdagen gunstig for de store Bevillinger, Forslagets Gennemførelse krævede, indbød Krigsministeren den til et Besøg paa den store Artilleriskydeplads ved Jüterbook. Her blev nye Vaaben og Indretninger os forevist: De forskellige Typer af Luftballoner, Felttelegrafene, Felttelefonen, de nye Feltkøkkener m. m. Imponerende var de nye Kikkerter. „Afstanden er for stor til, at der kan sigtes,“ forklarede en Officer, „men vi kan bestemme den nøje og skyde sikkert. Enhver Ballon, som kommer indenfor en Afstand af en

Mil, er fortabt.“ Vi overværede Prøveskydninger med nyanskaffede 21 cms Feltkanoner, det sværeste indtil da kendte bevægelige Krigsskyts, og kunde staaende bag Batterierne følge de svære Projektiler langt ud i Horisonten, hvor kunstige af Maskiner drevne Kavaleristyrker viste sig. I Tilslutning dertil blev der af høje Stabsofficerer holdt Foredrag for os om, hvor nødvendige alle disse nye Vaabenanskaffelser var.

Tilfældet vilde, at jeg paa Vejen fra Skydepladsen til et Lokale, hvor der skulde spises Frokost, i Følge med en Kollega kom til at gaa lige bag Krigsminister *v. Heeringen*, og den kommanderende Artillerigeneral. Jeg hørte da, hvorledes Krigsministeren atter og atter spurgte, hvorledes har Franskændene det og det? og at Generalen bl. a. svarede: De er os langt overlegne, hvad det lettere Artilleri angaar. Skønt Oppositionspartierne efter Rigsdagsvalget i 1912 var rykket betydeligt stærkere ind i Rigsdagen, vedtoges Militærforslaget uden nævneværdig Modstand. Kampen i Rigsdagen drejede sig hovedsagelig om, hvorledes Midlerne til Dækning af Militærbudgettets stærkt forøgede Udgifter skulde tilvejebringes.

Efter Balkankrigen var Freden vedvarende truet. Troen paa dens Opretholdelse svandt mere og mere. „Krig eller Fred?“, skrev Professor *Schmoller* i Foraaret 1913 i „*Neue Freie Presse*“ i Wien, „saaledes spørger man sig selv hver Morgen og hver Aften, naar man læser de nyeste Efterretninger fra Balkanlandene. Staar vi overfor en østerrigsk-russisk Krig, som atter vil udmunde i en almindelig europæisk Krig?“ Samtidig indberettede den belgiske Gesandt Baron *Beyens* fra Berlin, at den franske Gesandt *Jules Cambon* havde sagt til ham: „Det franske saavel som det tyske Folks store Flertal vil Freden, men i begge Lande findes mægtige Mindretal, som kun drømmer om Slag, Revancekampe og Erobringer.“

Paa Aarsmødet havde vi følt os som Sejrherrer. Tankerne sysselsatte sig kun med Nationalitetskampen. Men

paa Hjemvejen fra Haderslev gik mine Tanker i en anden Retning. Oplevelserne i Berlin fyldte mig med bange Anelser. Hvad vilde Fremtiden bringe?

Jeg var ikke i Tvivl om, at Verdensudviklingen bar hen imod en Verdenskatastrofe. I det Milieu, hvor jeg færdedes i Berlin, regnede alle med en overhængende Krigsfare. Venstrepartierne satte stærke Kræfter ind for at afværge den. Højrepartierne følte sig overbevist om, at det laa i Tysklands Interesse at fremskynde den uundgaaelige Krigs Udbrud. I begge Lejre fandtes der selvfølgelig Undtagelser. Personlig betragtede ogsaa jeg Krigen som uundgaaelig, men under de overvundne Kriser havde jeg iagttaget, hvor stærkt Statsmændenes uhyre Ansvar virkede bremsende, naar Spændingen nærmede sig Bristepunktet, og jeg troede derfor ikke, at Krigen var *nær* forestaaende.

I de sidste Aar havde jeg været overlæst med Arbejde. Vi havde haft Rigsdagsvalg, Landdagsvalg og Kredsdagsvalg. Rigsdagen havde aldrig lagt stærkere Beslag paa mine Kræfter, og jeg havde set mig nødsaget til at modtage et Kredsdagsmandat. Landeværnets Organisation havde taget megen Tid, skønt det i Grev *Schack* havde faaet en Sekretær, som greb ind med friske Kræfter og udførte et betydeligt Arbejde. Dertil kom politiske Processer — alene for „Hejmdal“s Vedkommende 14 i et Aar — socialpolitiske Kursus, Foredragsvirksomhed og en meget omfattende Korrespondance. I et Brev fra Foraaret 1914 skriver jeg, at jeg i den senere Tid havde skrevet over et halvhundredede Breve ugentlig. Mine Venner fandt ikke uden Grund, at jeg trængte til en Ferie. Men de vidste ogsaa, at skulde det blive til noget, maatte de sende mig langt bort.

Fra 1907—1910 havde Prof. Dr. *Aage Friis* været Udenrigsministeriets Raadgiver i Behandlingen af nordslesvigske Spørgsmaal, og vi havde da staaet i fortroligt Samarbejde. Fra 1910—13 ledede han derefter som Konsulent Udenrigsministeriets Forbindelse med Pressen. 1913 blev han udnævnt til Professor i Historie, og dermed blev hans

Forbindelse med Udenrigsministeriet afbrudt. Men efter mange Aars fortroligt Samarbejde vedblev vi at staa i Forbindelse med hinanden. I Forsommeren 1914 overraskede han mig med en Meddelelse om, at han, Lektor *H. V. Clausen* og andre af mine Venner havde talt med Landstingsmand *Holger Petersen* om, at jeg burde sendes ud til Østasien. Holger Petersen havde derefter taget Sagen i sin Haand, og jeg vilde engang med det første faa en Indbydelse fra „Ø. K.“ med Tilbud om fri Rejse ud til Siam.

Østasien lokkede mig. Fra Barneaarene af havde jeg hørt saa meget om Forholdene derude gennem min Farbroder i Shanghai, at jeg havde Lyst til at se Østasien med egne Øjne. Jeg skaffede mig derfor straks Oplysninger om, hvorledes Forholdene vilde stille sig i Berlin i Efteraarsmaanederne. Det viste sig, at Rigsdagen først vilde blive indkaldt i November, og at jeg ikke vilde forsømme noget af Betydning, naar jeg tog Orlov til Nytaar.

Da Landstingsmand Holger Petersen sendte mig den signaliserede Indbydelse, modtog jeg den derfor med Tak. Derefter indbød han omgaaende min Kone og mig til at aflægge ham et Besøg paa hans Villa „Baldersbæk“ ved Bramminge, hvor han tilbragte Sommerferien. Han vilde da aftale alt nærmere med mig og, da han selv tidligere havde været i Siam, give mig nyttige Vink med Hensyn til Personer og Forhold derude, Garderobe m. m. Ogsaa denne Indbydelse modtog jeg med Tak, og sidst i Juni tog vi til „Baldersbæk“.

Jeg havde været der før, men Glæden ved at være Gæst paa „Baldersbæk“ var lige stor. Holger Petersen var altid i straalende Humør, naar han førte Gæsterne rundt i sin Plantage og Have eller passiarede med dem i sine hyggelige Stuer. Stundom kunde han ligefrem være overgiven. Men det udelukkede selvfølgelig ikke, at der ogsaa førtes alvorlige Samtaler. I 1864 havde han deltaget i Kampen for Sønderjylland, og han var vedvarende aktiv Deltager i

Kampen, særlig i Jordkampen, der i trange Tider fandt ham offervillig som kun faa.

Aftalen blev, at jeg skulde tage med et Skib fra København den 20. August. Den 20. December vilde Skibet paa Hjemturen anløbe Genua, og jeg kunde saa derfra over Land tage hjem og fejre Julen med min Familie. Vi havde det godt paa „Baldersbæk“. Men Dagen før vor Afrejse — den 28. Juni — kom en ung Pige hjem fra Kolding med et Flyveblad, som meldte, at det østerrigske Tronfølgerpar var bleven myrdet i Serajewo! Det kaldte atter bange Anelser til Live. Paa Hjemvejen stod det allerede tvivlsomt for mig, om jeg kunde forsvare at tage ud paa en saa langvarig Rejse under de foreliggende Forhold.

Samme Dag afholdt Tyskerne den før omtalte *Veteranfest*. Veteranerne fra Brandenburg samledes til Parade for Kejser *Wilhelm* i Siegesallé i Berlin, før de tog afsted. I Kiel samledes derefter alle Veteraner for paa Krigsskibe at blive ført videre til Sønderborg.

I Festen deltog henved 1500 Veteraner, deriblandt 400, som havde deltaget i Stormen paa Dybbøl Skanser, og 30 ældre Generaler, hvoraf Feltmarskallerne *Haeseler* og *v. d. Golz* var de navnkundigste. I Festen deltog endvidere Prins *Heinrich* af Preussen, Hertug *Ernst Günther* af Augustenborg, Landbrugsminister *v. Podbielski*, Overpræsident *v. Bülow* og andre høje Embedsmænd. Hovedfesten blev Søndag d. 28. Juni afholdt paa Dybbøl Banke i den nuværende Kongeskanse, hvor der efter tyske Opgivelser samledes 20,000 Deltagere.

Festen aabnedes med Feltgudstjeneste. Feltmarskal *Haeseler* talte til Veteranerne. Derefter tog Prins *Heinrich* Ordet og sagde bl. a.:

„Dagen i Dag skal ikke blot være en Mindedag, men den skal tale til os om, at det, som De har skabt ved Deres uegennyttige Hengivelse, Deres Opofrelse og Deres Dødsmod, skal vi holde fast, og jeg haaber, at i Fremtiden vil tysk Aand og tysk Væsen trænge igennem til vort Nordgrænselands Grænse.“

Mens denne Tale blev holdt, havde en usynlig Haand skrevet sit „Mene, mene, tekel ufarsin“. Veteranerne marcherede langsomt bort. Prinsen stod endnu i Skansen omgivet af Generaler, da et Ilbud overrakte ham en Depeche: Den meldte, at det østerrigske Tronfølgepar var bleven myrdet samme Formiddag! Tavs, tilsyneladende opfyldt af bange Anelser, forlod Prinsen med sit Følge Skansen. To Timer efter var han paa Vej til Kiel.

Men i Sønderborg fortsattes Festen. Overpræsident *v. Bülow* holdt her, upaavirket af Formiddagens foruroligende Begivenheder, en Tale, hvori han overmodigt sagde:

„Af Dybbølstormerne vil vi lære, at det ikke er Modløshed, der fører Kampen til Sejr, men alene den gammel-preussiske Tro, at Preussens Konger altid sejrer og beholder Sejren. Lad dette være sagt til dem, der endnu stadig holder Haanden udstrakt efter vort Land, som intet har lært af Dybbøl og tror, at som de før kunde handle imod Slesvig-Holsten, saa kan de nu handle imod Preussen og, det lyder utroligt, mod Hohenzollernstaten og det tyske Rige!“ — Tomme Tønder buldrer som bekendt mest. To Maaneder efter var Overpræsidenten afskediget paa Grund af de grove Fejlgreb, han gjorde sig skyldig i ved Krigens Udbrud!

Under mine Børns Opvækst var jeg, bortset fra korte Ferier i Jul og Paaske, i Reglen otte af Aarets tolv Maaneder i Berlin. For at bøde lidt paa det plejede jeg hvert Aar at foretage en Rejse med mine skolepligtige Børn i Sommerferien. Rejsen var bestemt til midt i Juli og gik denne Gang til Vesterhavsøerne. Vi tog først til Før, dernæst til Amrum, hvor vi uventet traf Valdemar Rørdam, og videre fra Amrum til Sild, hvor vi var et Par Dage. Her modtog jeg den 22. Juli Efterretningen om Østerrigs Ultimatum til Serbien. Da jeg havde læst det, vidste jeg, at Krigsfaren var overhængende.

Vi brød straks op og tog med det første Skib til Højer. Skibet var overfyldt. Paa Sild havde jeg stiftet Bekendt-

skab med en tysk Professor. Navnet har jeg glemt. Vi havde talt om Stillingen efter Mordet i Serajewo. Nu traf jeg ham paa Skibet dybt bekymret, nervøs og ophidset. „Hvad mener De nu?“ spurgte han. „Alt tyder paa, at Østerrig vil fremtvinge Krigen,“ svarede jeg. „Det kan ikke være muligt,“ udbrød han, halvt fortvivlet. „Det kan ikke være muligt,“ gentog han lidenskabelig oprørt og blev ved at trænge ind paa mig for at faa et beroligende Ord. Men jeg saa mig ikke i Stand til at give ham det. Vi havde en Times Ophold ved Højer Sluse. Da han ikke vilde slippe mig, spadserede vi henad Diget. Han fremførte alt, hvad der efter hans Mening talte for, at Krisen atter vilde blive overvundet, og pressede mig for et beroligende Ord om, at Krigsfaren nok atter drev over. Men jeg var Pessimist og kunde desværre ikke trøste ham.

Saa kom der Dage med Højspænding. Serbien gik imod Forventning nødtvungen ind paa Østerrigs haarde og dybt ydmygende Krav. Men Østerrig *vilde* Krigen. Og saa fulgte Begivenhederne Slag i Slag. Den 27. Juli vendte Kejser Wilhelm hjem fra Norge. Den 28. Juli erklærede Østerrig Serbien Krig. Den 29 Juli begyndte Rusland Mobiliseringen, og den 31. Juli erklæredes Tyskland i „truende Krigsfare“. Virkningerne sporedes straks. Magten gik ifølge tysk Ret i samme Øjeblik over til de militære Myndigheder. Grundlovens Paragraffer vedrørende Forenings- og Forsamlingsret, Pressefrihed og Boligens Ukrænkelighed var dermed avtomatisk ophævet. Faa Timer efter sad jeg bag Laas og Slaa. Hvordan det videre gik mig, har jeg fortalt i mine Bøger „Fra Krigstiden I og II“.

Det var mørke Tider. Over 300 Sønderjyder blev i de følgende Dage fængslet. Henved 30,000 danske Sønderjyder blev efterhaanden indkaldt til Krigstjeneste. Men atter stadfæstedes Ordet:

„Altid det dages dog paany,
Hvor Hjerterne Morgen venter!“
